

TEORIJA IN PRAKSA

REVIJA ZA DRUŽBENA VPRAŠANJA

1988, let. XXV, UDK 3, YU ISSN 0040-3598

11 - 12

IZ VSEBINE

Ciril Baškovič: Raziskovanje in družbena razvojna preobrazba

Ernest Petrič: Mednarodne razsežnosti človekovih pravic in mi

Robert Blinc: Raziskovalna dejavnost v obdobju 1986–1988

Franjo Štiblar: Investiranje s pomočjo vrednostnih papirjev

Lev Kreft: Vloga avtonomije intelektualnega dela na univerzi in v družbi (1)

Aktualni intervju: Samoorganiziranje civilne družbe

Milan Gaspari: Prispevek k temi: človekove svoboščine in pravice danes

Marijan Pavčnik: Kakšna naj bo sodobna ustava SFRJ?

Matija Golob: Težavno spoprijemanje s korupcijo

Jerzy J. Wiatr: Politična opozicija na Poljskem (naš prevod)

S 14. kongresa IPSA poročajo: A. Bibič, B. Markič, M. Damjanović, V. Stanovčić, D. Mirčev, S. Jogan, A. Ferović in K. Salihu

TEORIJA IN PRAKSA 11-12

1988

revija za družbena vprašanja, let. XXV, št. 11-12, str. 1385-1640, november-december 1988,
UDK 3, YU ISSN 0040-3598

USTANOVITELJ IN IZDAJATELJ:

Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani; revija izhaja ob podpori
Kulturne skupnosti Slovenije in Raziskovalne skupnosti Slovenije

UREDNIŠKI SVET:

Igor Bavčar, Božidar Debenjak, Mladen Dolar, Alfred Gotavšek, Sonja Lokar, Boris Majer, Franc Pernek, Ciril Ribičič,
Marija Svajncer, Maks Tajnikar, Mara Žlebnič (delegati univerz in širše družbene skupnosti): Anton Bebler, Adolf Bibič,
Stane Južnič, Bogdan Kavčič, Andrej Kirn, Peter Klinar, Stane Kramc, Boštjan Markič, Ernest Petrič, Niko Toš, Mirjana
Ule, France Vreč, Marko Vrhunec

PREDESEDNIK UREDNIŠKEGA SVETA:

Boris Majer

UREDNIŠKI ODBOR:

Adolf Bibič, Miroslav Glas, Ivan Hvala, Albin Igličar, Maca Jogan, Stane Južnič, Andrej Kirn, Peter Klinar, Bogomir
Kovač, Lev Kreft, Boštjan Markič, Zdravko Mlinar, Slavko Splichal

GLAVNI IN ODGOVORNI UREDNIK:

Boštjan Markič

NAMESTNIK GLAVNEGA IN ODGOVORNEGA UREDNIKA:

Ivan Hvala

OBLIKOVALEC:

Drago Hrvački

LEKTORJI:

Alenka Božič, Majda Tome, Sonja Cestnik-Zadnek

SEKRETAR REDAKCIJE:

Irma Vidmar-Vozelj

UREDNIŠTVO IN UPRAVA:

61000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 5, tel. 341-589 in 341-461 int. 32

NAROČNINA

Nova letna naročnina za študente in dijake 35.000 din., za druge individualne naročnike 45.000 din., za delovne
organizacije in ustanove 100.000 din., za tujino 150.000 din.

Cena tega zvezka v prosti prodaji je 10.000 din.

ZIRO RAČUN:

50102-603-48090 - Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Ljubljana, za revijo Teorija in praksa; devizni
račun: Ljubljanska banka - Gospodarska banka Ljubljana (ključ) 3189/5

ROKOPISI:

Rokopise sprejema uredništvo do 20. v mesecu. Maksimalni obseg uvodniških člankov je do 10 novinarskih strani, za članke
in razprave do 20 strani, za poglede, glose, komentarje do 10 strani, za recenzije, prikaze do 5 strani. Nenaročenih
rokopisov ne vračamo

TISK:

ČGP «DELO», Ljubljana, Titova c. 35

UVODNIK	
CIRIL BASKOVIČ: Raziskovanje in družbena razvoja preobrazba	1387
ERNEST PETRIČ: Mednarodne razsežnosti človekovih pravic in mi	1392
RAZISKOVALNA IN RAZVOJNA POLITIKA	
ERIK VRENKO, EMIL MILAN PINTAR: Raziskovalna politika danes in jutri	1399
ROBERT BLINC: Raziskovalna dejavnost v obdobju 1986–1988	1402
ČLANKI, RAZPRAVE	
FRANJO ŠTIBLAR: Investiranje s pomočjo vrednostnih papirjev	1410
JANEZ JEROVŠEK: Globalno-sistemske determinante podjetništva in inovativnosti	1424
LEV KREFT: Vloga avtonomije intelektualnega dela na univerzi in v družbi (1)	1432
ANTON BEBLER: O odnosih med civilno in vojaško oblastjo v evropskih socialističnih državah (2)	1442
AKTUALNI INTERVJU	
Samoorganiziranje civilne družbe	1453
SODOBNOST IN ČLOVEKOVE PRAVICE	
MILAN GASPARI: Prispevek k temi: človekove svobosčine in pravice danes	1458
MAJDA STROBL: Enakopravnost jugoslovanskih jezikov v ustavnih določbah	1465
SLOVENSKO JAVNO MNENJE '88	
NIKO TOŠ: Nove vrednote v funkciji deblokade družbenega razvoja	1469
PETER KLINAR: So izhodi iz kosovskih kriznih razmer?	1479
JAVNA TRIBUNA	
MARIJAN PAVČNIK: Kakšna naj bo sodobna ustava SFRJ?	1490
TOMO GRGIČ: Pravosodje v predlogu amandmajev k ustavi SFRJ	1495
GOSPODARSTVENIKI RAZMIŠLJAJO	
LEV PREMUR: O spremembi poslovne filozofije delovnih organizacij	1504
MARJAN OŠOLE: Beseda o naši gospodarski (ne)učinkovitosti	1507
ODLOČANJE V FEDERACIJI	
JOŽE GLOBAČNIK: Nekaj značilnosti delegatskih odnosov v Zboru republik in pokrajin Skupščine SFRJ	1510
JOŽE ŠUŠMEL: Delovanje in odločitve zveznega zbora	1513
POGLEDI, KOMENTARJI	
VLADIMIR KAVČIČ: Kulturna politika v prihodnje?	1517
JANKO JERI: Nacija in manjšine	1523
DRAGO ZAJC: O funkcionalnem predstavnstvu interesov v sedanjem času	1526
VINKO TRČEK: Reforma lastnine in eksperimentiranje z uvajanjem delnic v LR Kitajski	1534
RAZVOJ VIŠOKEGA ŠOLSTVA	
MITJA KAMUŠIČ: Analiza magistrskega podiplomskega študija	1540
ZNANOST V DRUŽBENOVREDNOTNEM SVETU	
Beleška k razpravi	1556
VEKOSLAV GRMIČ: Nekaj misli ob knjigi Znanost v družbenovrednotnem svetu	1556
MACA JOGAN: Vpetost vrednot v znanost in njihova predelava	1558
ANDREJ ULE: Teorija, dejstva, vrednote	1561
ANTON DOLENC: Medicinska etika in morala	1565
VLASTA VIČIČ: Povzetek razprav	1567
DRUŽBA IN ODKLONSKOST	
MATIJA GOLOB: Težavna »spoprijemanja« s korupcijo	1570
NAŠ PREVOD	
JERZY J. WIATR: Politična opozicija na Poljskem	1581
XIV. KONGRES IPSA	
ADOLF BIBIČ: Med pluralizmom in globalizmom v sodobni politologiji	1595
BOŠTJAN MARKIČ: XIV. svetovni kongres IPSA ter »perestrojka« v evropskih socialističnih državah	1598
MJAT DAMJANOVIČ: Nekaj poudarkov s XIV. kongresa mednarodnega združenja za politične vede	1603
VOJISLAV STANOVIČ: H globalni politični znanosti?	1606
DIMITAR MIRČEV: Zabeležke s 14. svetovnega kongresa IPSA	1611
SAVIN JOGAN: Nekaj misli na rob kongresu	1613
ABEDIN FERVIČ, KURTESHI SALIHU: Nekaj ocen dela XIV. kongresa IPSA (1988)	1614
SPOROČILA	
Politična soočanja, na kakšnih izhodiščih?	1617
STROKOVNA IN ZNANSTVENA SREČANJA	
DRAGO KOS: Perspektive mednarodnega sociološkega sodelovanja	1619
VESNA GODINA-VUK: 12. svetovni kongres antropoloških in etnoloških znanosti	1622
PRIKAZI, RECENZIJE	
ERICH FROMM: Človekovo srce (Vesna Godina-Vuk)	1627
RADOVAN DELALLE: Iskanje identitete mesta (Dušan Pirc)	1630
MIRJANA ULE: Mladina in ideologija (Danica Fink-Hafner)	1631
Socializem kitajskih barv (Dubravka Stajič)	1633
IZ DOMAČIH REVIJ	1635
BIBLIOGRAFIJA KNJIG IN ČLANKOV	1637
AVTORSKI SINOPSIS	1639

TEORIJA IN PRAKSA
revija za družbena vprašanja,
let. XXV. št. 11–12, str. 1385–1640,
Ljubljana, november–december 1988

ПЕРЕДОВАЯ СТАТЬЯ ЦИРИЛ БАШКОВИЧ: Исследование и переобразование общественного развития	1387
ЭРНЕСТ ПЕТРИЧ: Международные измерения прав человека и мы	1392
ПОЛИТИКА ИССЛЕДОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ ЭРИК ВРЕНКО, ЭМИЛ ПИНАР: Политика исследования сегодня и завтра	1399
РОBERT БЛИНЦ: Исследовательская деятельность в периоде 1986-1988	1402
СТАТЬИ, ОБСУЖДЕНИЯ ФРАНЕ ШТИБЛАР: Капиталовложение помощью ценности ЯНЕЗ ЖЕРОВШЕК: Глобально-системные детерминанты предприимчивости и инновативности	1410 1424
ЛЕВ КРЕФТ: Роль автономии интеллектуальной работы в университете и обществе (1)	1432
АНТОН БЕБЛЕР: Об отношениях гражданской и военной власти в социалистических странах Европы (2)	1442
АКТУАЛЬНОЕ ИНТЕРВЬЮ Самоорганизование гражданского общества СОВРЕМЕННОСТИ И ПРАВА ЧЕЛОВЕКА МИЛАН ГАСПАРИ: К теме: Свободы и права человека сегодня	1453 1458
МАЙДА ШТРОБЛ: Равноправие югославских языков в определенных конституции	1465
СЛОВЕНСКОЕ ПУБЛИЧНОЕ МНЕНИЕ '88 НИКО ТОШ: Новые ценности и функции деблокада общественного развития	1469
ПЕТЕР КЛИНАР: Есть ли выход из кризиса на Косово? ТРИБУНА МАРИАН ПАВЧИК: Какой должна быть современная конституция СФРЮ	1479 1490
ТОМО ГРИЧ: Правосудие в предложении амандман конституции СФРЮ	1495
РАЗМЫШЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННИКОВ ЛЕВ ПРЕМУР: О изменении коммерческой философии трудящихся организаций	1504
МАРИАН ОСОЛЕ: Речь о нашей хозяйственной (не)эффективности	1507
ПРИНИМАНИЕ РЕШЕНИЙ В ФЕДЕРАЦИИ ЙОЖЕ ГЛОБАЧНИК: Несколько отличительных черт делегатских отношений в Собрании республик и автономных краев Скупщины СФРЮ	1510 1513
ЙОЖЕ ШУШМЕЛЬ: Деятельность и решения союзного собрания	1513
ВЗГЛЯДЫ КОММЕНТАРИИ ВЛАДИМИР КАВЧИЧ: Культурная политика в будущем ЯНКО ВЕРИ: Наука и меньшинство	1517 1523
ДРАГО ЗАЙЦ: О функциональном представительстве интересов в настоящее время	1526
ВИНКО ТРЧЕК: Реформа собственности и эксперимент с введенным акцией в НР Китая	1534
РАЗВИТИЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ МИТЯ КАМУШИЧ: Анализ аспирантской учебы НАУКА В ОБЩЕСТВЕННОЦЕННОСТНОМ МИРЕ Заметка в дискуссии	1540 1556
ВЕКОСЛАВ ГРМИЧ: Размышления о книге Наука в общественно- ценностном мире	1556
МАЦА ЙОГАН: Включение ценности в науку и их преобразование	1558
АНДРЕЙ УЛЕ: Теория, факты, ценности	1561
АНТОН ДОЛЕНЦ: Медицинская этика и мораль	1565
ВЛАСТА ВИЧИЧ: Резюме дискуссий	1567
ОБЩЕСТВО И ДЕВИАЦИЯ МАТИЯ ГОЛОБ: Не легко смиряться с коррупцией НАШ ПЕРЕВОД	1570 1581
ИЕРЖИ И ВНАТР: Политическая оппозиция в Польше 14. съезд ИПСА	1581
АДОЛФ БИБИЧ: Между плюрализмом и глобализмом в современной политологии	1595
БОШТЯН МАРКИЧ: 14. съезд ИПСА и „перестройка“ в социалистических странах Европы	1598
МИЯТ ДАМЈАНОВИЧ: Некоторые вопросы которым уделялось особое значение на 14. съезде международной ассоциации политических наук	1603
ВОЙСЛАВ СТАНОВИЧ: К глобальной политической науке?	1606
ДИМИТАР МИРЧЕВ: Записки с 14. съезда ИПСА	1611
САВИН ЙОГАН: Несколько размышлений о съезде	1613
АБЕДИН ФЕРОВИЧ, КУРТЕШИ САЛИХУ: Несколько оценок работы 14. съезда (1988)	1614
СООБЩЕНИЯ Политические конфронтации с какого отправления пункта? НАУЧНЫЕ И ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЕ ВСТРЕЧИ ДРАГО КОС: Перспективы международного социологического сотрудничества	1617 1619
ВЕСНА ГОДИНА-ВУК: 12 мировой съезд антропологических и этнологических наук	1622
ОБОЗРЕНИЕ РЕЦЕНЗИИ ЭРИХ ФРОММ: Человеческое сердце (Весна Година Вук)	1627
РАДОВАН ДЕЛАЛЛЕ: Искание идентитета города (Душан Пирец)	1630
МИРЈАНА УЛЕ: Молодежь и идеология (Даница Финк Хафнер)	1630
Социализм в Китае: Колор (Дубравка Стайч)	1633
ПО СТРАНИЦАМ ОТЕЧЕСТВЕННЫХ ЖУРНАЛОВ	1635
БИБЛИОГРАФИЯ СТАТЕЙ И КНИГ	1637
СНЮПСИСЫ АВТОРОВ	1639

EDITORIAL CIRIL BASKOVIĆ: Research and Social Developmental Transformation	1387
ERNEST PETRIĆ: International Dimensions of Human Rights and Our Society	1392
RESEARCH AND DEVELOPMENTAL POLICY ERIK VRENKO, EMIL PINTAR: Research Policy Today and Tomorrow	1399
ROBERT BLINC: Research Activity in the 1986-1988 Period	1402
ARTICLES, DISCUSSIONS FRANJO ŠTIBLAR: Investment by Means of Securities JANEZ JEROVŠEK: Global System Determinants of Entrepreneurism and Innovating	1410 1424
LEV KREFT: The Role of the Autonomy of Intellectual Work within Our University and Society (1)	1432
ANTON BEBLER: On relations between Civil and Military Power in European Socialist States (2)	1442
THE INTERVIEW The Self-Organizing of the Civil Society	1453
HUMAN RIGHTS AND THE WORLD OF TODAY MILAN GASPARI: A Contribution to the Theme: Human Liberties and Rights Today	1458
MAJDA ŠTROBL: Equality of Yugoslav Languages in Constitutional Decrees	1465
SLOVENE PUBLIC OPINION '88 NIKO TOŠ: New Values Deblocking Social Development	1469
PETER KLINAR: Is There a Solution to Kosovo Crisis?	1479
PUBLIC TRIBUNE MARIJAN PAVČIČ: How Should the Modern Yugoslav Constitution Be Like?	1490
ECONOMISTS' CONTEMPLATIONS LEV PREMRU: The Changes in Business Philosophy in Working Organizations	1504
MARJAN OSOLE: A Word on Our Economic (In)Efficiency	1507
DECISION-MAKING IN FEDERATION JOŽE GLOBACNIK: Some Characteristics of the Delegate Relations in the Chamber of Republics and Provinces of the Yugoslav Assembly	1510 1513
JOŽE ŠUSMEJL: The Working and Decision-making of the Federal Chamber	1513
VIEWS, COMMENTS VLADIMIR KAVČIČ: The Future of Our Cultural Policy?	1517
JANKO JERI: Nation and Minorities	1523
DRAGO ZAJC: On Functional Representation of Interests in the Time Being	1526
VINKO TRČEK: The Reform of Ownership and Experimental Introduction of Shares and Fixed Dividends into China Socialist Republic	1534
DEVELOPMENT OF HIGH EDUCATION MITJA KAMUŠIČ: An Analysis of the MA Postgraduate Study SCIENCE WITHIN THE CONTEXT OF SOCIAL NORMS AND VALUES A note to the discussion	1540 1556
VEKOSLAV GRMIČ: Some Thoughts Concerning the Book 'Science in the Socio-evaluative World'	1556
MACA JOGAN: Enclosure of Values into Science and Their Transformation	1558
ANDREJ ULE: Theory, Facts, Values	1561
ANTON DOLENC: The Medical Code of Ethics and Moral	1565
VLASTA VIČIČ: Summary of Discussions	1567
SOCIETY AND DEVIATION MATIJA GOLOB: The Hardship of Getting to Grips with Corruption	1570 1581
THE TRANSLATION JERZY J. WIATR: Political Opposition in Poland THE XIV th IPISA CONGRESS ADOLF BIBIČ: Between Pluralism and 'Globalism' in Contemporary Political Science	1581 1595
BOŠTJAN MARKIČ: The XIV th IPISA World Congress and 'Perestroika' in European Socialist States	1598
MIJAT DAMJANOVIĆ: Some Emphases Apparent, at the XIV th Congress of International Political Science Association	1603
VOJSLAV STANOVIČ: Toward a Global Political Science?	1606
DIMITAR MIRČEV: Notes from the 14 th IPISA World Congress	1611
SAVIN JOGAN: Some Thoughts Concerning the Congress	1613
ABEDIN FEROVIC, KURTESHI SALIHU: Some Aspects Concerning the Work of the XIV th IPISA Congress (1988)	1614
INFORMATION Political Confrontations on What Points of Departure?	1617
SCIENTIFIC AND PROFESSIONAL MEETINGS DRAGO KOS: Perspectives of Sociological International Cooperation	1619
VESNA GODINA-VUK: The Twelfth International Congress of Anthropological and Ethnological Sciences	1622
REVIEWS, NOTES ERICH FROMM: The Human Heart (Vesna Godina-Vuk)	1627
RAĐOVAN DELALLE: Search for the Identity of Town (Dušan Pirec)	1630
MIRJANA ULE: Youth and Ideology (Danica Fink-Hafner)	1631
Socialism in Chinese Colours (Dubravka Stajc)	1633
FROM DOMESTIC REVIEWS	1635
BIBLIOGRAPHY OF BOOKS AND ARTICLES	1637
AUTHORS'S SYNOPSSES	1639

Ciril Baškovič

Raziskovanje in družbena razvojna preobrazba

Za obstoječe družbeno stanje so značilni nerazvitost, razlike, ki ne motivirajo k razvojnemu preseganju stanja, ogroženo blagostanje in brezperspektivnost naraščajočega števila ljudi*. Željeno bi lahko označili z razvito družbo socialne pravičnosti. Transformacija iz prvega k drugemu stanju more potekati po konceptu deblokade z avtonomizacijo osnovnih družbenih subjektov, ki prevzemajo odgovornost za svoj položaj, z deregulacijo v sistemu, z demokratizacijo v politični kulturi in s strateškimi intervencijami skupnosti na ključnih odsekih družbene reprodukcije.

Osrednjega pomena je preobrazba gospodarstva. Uspešno lahko steče in poteka le s skladnim preobražanjem vseh družbenih sektorjev. Po eni od delovnih inačic t. i. strategije inovativne družbe naj bi ti preobrazbeni procesi v gospodarstvu pomenili zlasti kompletiranje podjetniških funkcij sedanjih OZD, uvajanje samoupravnega upravljanja v OZD, razvojno obnašanje OZD in na tej podlagi odmiranje OZD ter vznikanje novih gospodarskih celic v družbenem, zasebnem in združenem sektorju. Navedeni notranji procesi v samem gospodarstvu bi konstituirali samoupravno podjetništvo.

Kompletirati podjetniške funkcije pomeni zlasti krepiti raziskave in razvoj, strateško upravljanje, planiranje in vodenje, trženje nasploh. V nasprotnem primeru bosta relativno upadala delež in pomen dela v neposredni materialni proizvodnji ter v neproduktivnih režijah.

Samoupravno upravljanje naj bi ustrezno kombiniralo demokracijo interesov pri določanju skupnih ciljev organizirane skupine ljudi z odgovornostjo strok pri opredeljevanju poti za njihovo doseganje, s pristojnostmi vodstev za organizacijo in vodenje procesov izvedbe ter ponovno z demokracijo pri odločanju o izvedbenih projektih in pri kontroli nad učinki. Samoupravljanje poteka, kadar spoj demokracije, strokovnosti, avtoritete in odgovornosti daje zadovoljive rezultate. Naj manjka en sam člen, samoupravljanje postane neučinkovito in farsa. Današnja praksa se prejkone giblje blizu teh oznak.

Razvojno obnašanje temelji na razpolaganju z uravnoteženo strukturo prvin, na samoupravni angažiranosti ljudi in seveda na zunanjih spodbudah oz. prisilah. Merimo ga z vlaganji, ki jih kolektiv namenja za razvojne, trženjske in izobraževalne stroške, in sicer zlasti v času sedmih debelih krav.

Spodbude in prisila iz okolja bi morale izhajati iz sprememb sistema, zlasti ekonomske politike hkrati v petih smereh. Gre za vzpostavitev ekonomskega motivacijskega sistema z odprtim trgom, stimulatивно delitvijo in enakopravnejšimi

---

* Objavljeni prispevek je delno dopolnjena razprava C. Baškoviča na posvetovanju o raziskovalni in razvojni politiki, ki je bilo na SAZU – v sodelovanju in organizaciji Marksističnega centra CK ZKS – 28. marca 1988. S tega posveta sta tudi v tej številki objavljena prispevka E. Vrenka in E. M. Pintarja ter akademika dr. R. Blinca.

pogoji poslovanja. Gre za razvojno infrastrukturo, ki se sestoji iz družbenih dejavnosti, zlasti znanstveno-raziskovalne, izobraževanja in kulture, ki dajejo ljudi z znanjem, in materialne infrastrukture na področju prometa, telekomunikacij, energetike, ki pomenijo poslovne tvorce, končno tudi iz bolj kakovostne državne uprave. Potrebno je fleksibilno samoupravljanje z razvitim samoupravnim upravljanjem, projektno organiziranostjo, kjer nastopa sprememba, produktno organiziranostjo zaradi čistih računov in samoupravljanje, kadar subjekti svoja sredstva namenjajo drugim oz. jih vlagajo v skupna podjetja. Demokratična politična kultura pluralizma interesov, strokovna argumentacija in odgovornost stroke v interesnih konfrontacijah, odprtost v Jugoslavijo in v svet, s poudarjeno vlogo javnosti, je ključni in trajni del spodbudnega okolja.

Državi preostane biti le okvir podjetništvu, ne pa njegov nadomestek, hkrati pa naj bi služila opravljanju strateških družbenih posegov v ključne dolgoročno-razvojne točke družbene reprodukcije, kjer se ni dobro zanesti na učinkovitost stihije.

Strategija velja toliko, kolikor se uresničuje. Pogoji, pod katerimi je izvedljiva, so zato njen najtežji, pragmatično ali akcijsko pa najpomembnejši del. Vidimo jih pet. Strategija mora biti jugoslovanska ali pa bodo posamezni predeli dežele blokirali njene poizkuse v drugih delih. Jugoslovanska postane, kadar obeta rešiti probleme vsakega predela, probleme, ki se med seboj razlikujejo. Zato je naravno, da poteka prilagojeno. Nujno je množično nastajanje novih delovnih mest, novih proizvodnih programov, novih organizacij, saj se s tem izognemo politikantski politizaciji socialno ogroženih množic. Razmah inovacijskega gibanja za povečanje izkoristka obstoječih sredstev oz. t. i. notranjih zmogljivosti pomeni najcenejšo in najhitreje vračljivo razpršeno investicijo. Tudi drobni rezultati odpirajo možnosti za bolj zahtevne posege. Razvojno povezovanje z razvitim svetom, zlasti z zahodno in južno Evropo, nam lahko pomaga izvleči se iz stagnacije in odpira vrata za prihodnje stopnje integracije v ta razviti svet. Pri nadaljnjem ustavnem razvoju kaže uveljaviti komplementarno deregulacijo. Pri tem deregulacija povečuje avtonomijo osnovnih družbenih subjektov, komplementarnost pa dodaja, naj se proces avtonomizacije odigrava skladno z različnimi možnostmi in potrebami posamičnih delov države. Seveda to zahteva strokovno in politično preciziranje skupnih točk.

Kdo nosi največjo odgovornost za sprožitev in uvajanje preobrazbe, dokler ne postane zadosti samodejno gibanje? Presek naslednjih populacij: vodstva organizacij in ustanov, zlasti v gospodarstvu, vodstva organov v družbenopolitičnih skupnostih in v družbenopolitičnih organizacijah, članstvo zveze komunistov, predvsem pa intelektualci oz. strokovnjaki. Največje zahteve ali pričakovanja po prispevkih se nanašajo na intelektualno, strokovno skupino ljudi, saj ti po opredelitvi morajo obvladati potek stvari in spreminjanje poteka stvari. Najbolj nujni so zlasti prispevki tehle področij: tehnično-tehnološkega razvoja, trženja, organizacije upravljanja in dela, ustvarjanja in sproščanja družbenih sprememb, samoupravnega upravljanja na vseh ravneh, izobraževanja, zlasti odraslih.

S tega vidika je celota znanstveno-raziskovalne dejavnosti ključ za tehnološko in proizvodno modernizacijo, zlasti pa še za demokratizacijo in strateško uravnavanje družbenih odnosov in reprodukcije. Od tod izvirajo pomen in problematičnost obsega in strukture znanstveno-raziskovalne dejavnosti in intenzivnost ter način njenega komuniciranja z drugimi sferami po drugi strani. Opraviti imamo s trojnimi lokom. Znanstveno-raziskovalna dejavnost v povezavi s svetom kot bazenom znanja oz. informacij, znanstveno-raziskovalna dejavnost v povezavi z upravo in državo, ki dobivata znanje in kadre, določata pa osnove za združevanje sredstev, in del

pogojev, vezanih na predpise, ki vplivajo na delovanje raziskovalnih dejavnosti. Najpomembnejša pa je povezava znanstveno-raziskovalne dejavnosti z gospodarstvom, ki prejema znanje in kadre, zlasti na podlagi inovacijske funkcije, daje pa sredstva, deloma kader, predvsem pa pobude in zahteve. Ta del pravkar zapisane trditve bi sicer bilo pravilneje zapisati v želelniku.

Pretoki med navedenimi dejavniki so odvisni od vseh sodelujočih, ne le od znanstveno-raziskovalnih dejavnosti. Toda z vidika možnosti in odgovornosti stojita pred znanstveno-raziskovalno dejavnostjo vprašanji, kako bolj pomagati razvojno premalo ozaveščenemu gospodarstvu, da se bo hitreje spreminjalo v uspešno, in državi ter politiki, da bosta bolj oblikovali in izvajali sprostitveno preobrazbeno strategijo, v njenem okviru predvsem postopno bolj odprto tržno postavljanje gospodarstva. Šele nato gre pričakovati bolj naklonjen odziv gospodarstva in družbe pri ustvarjanju ustrežnejših možnosti za razvijanje znanstveno-raziskovalne dejavnosti, izobraževanja in kulture.

Zato se je smotrno lotiti razpravljanj o politiki na področju znanstveno-raziskovalne dejavnosti kot sestavini družbeno-razvojne politike predvsem z vidika prenosa znanja v gospodarstvo in upravo, nato vzgoje novih kadrov – vrhunskih strokovnjakov in končno pridobivanja novega znanja.

Delo pri omenjenih zadevah dejansko teče prepleteno in enovito, posameznosti ni mogoče izločiti brez škode za celoto. To otežuje nalogo, ki se glasi: precizirati raziskovalno in razvojno politiko z vidika možnosti znanstveno-raziskovalne sfere, da v danih družbenih okoliščinah v najvišji možni meri poveča svoj kratkoročni in dolgoročno učinkujoči prispevek k preobražanju gospodarstva in družbe!

Predmet družbene pozornosti zato nista ne znanost ne tehnologija nasploh ali sama po sebi, temveč možna ravnanja po eni strani in družbeno potrebna ravnanja po drugi strani tako v sferi znanstveno-raziskovalne dejavnosti kot v drugih družbenih sferah, zlasti v gospodarstvu, v nekaj prihodnjih prehodnih letih.

Premiki gospodarstva k podjetništvu bodo spodbujali njegovo razvojno obnašanje in s tem postavljali znanstveno-raziskovalnim in tehnološko-razvojnim ustanovam nasproti sposobne, zahtevne in pretoku znanja naklonjene subjekte. V prehodnem obdobju pa mora znanstvena in tehnološka politika voditi k pritisku za ustvarjanje in prenos znanja v gospodarske in druge organizacije ter v upravne ustanove, da bi te postajale sposobnejše prenesti tržno odpiranje ekonomije in demokracijo pluralizma interesov.

V prehodnem obdobju nekaj prihodnjih let izstopa nekaj kritičnih točk: premajhen prenos znanja v gospodarstvo in družbeno upravo, neracionalno gospodarjenje z združenimi sredstvi, nerazvojno obnašanje gospodarstva, premalo intenzivno sodelovanje s svetom.

Zato naj bi si znotraj raziskovalne sfere prizadevali: pospeševati prenos znanja in razvijati podporne infrastrukture, povečevati kakovost raziskovalno-razvojnega kadra tako, da lahko komunicira s svetovnimi središči, krepiti povezovanje raziskovalne sfere z razvojnimi gibanji po svetu in z dolgoročnim razvojnim načrtom Slovenije, povečevati raziskovalne kadrovske zmogljivosti, natančneje opredeliti predmet in metode upravljanja v znanstveno-raziskovalni dejavnosti na družbeni ravni.

Navedene namene je seveda mogoče dosegati pod določenimi širšimi in specifičnimi pogoji, kot so dobra univerza, skupni razvojni projekti gospodarstva in raziskovalnih ustanov v Sloveniji in Jugoslaviji in sodelovanje v razvojnih projektih po svetu; za razvojne projekte morajo biti na razpolago rizična sredstva, raziskovalne

ekipe morajo razpolagati z ustrežno raziskovalno in tehnološko opremo in strokovno literaturo.

Z družbenega vidika je ključni vrednotni kriterij za znanstveno-raziskovalno sfero njen končni prispevek h gibanjem in rezultatom v drugih družbenih sferah, zlasti prenos znanja v oblikovanje kadrov in izvajanje razvojnih projektov. Vendar je končne rezultate mogoče dosegati z gradiranjem sfere znanstveno-raziskovalnega in razvojnega dela v tri, po namenih in naravi dela razločljive celote:

1. Program znanstveno-raziskovalnega dela, ki ga oblikujejo in izvajajo kvalificirani raziskovalci glede na relevantno znanstveno problematiko, svojo včlenjenost vanjo in dolgoročne družbeno-razvojne potrebe. V danih okoliščinah ni pričakovati, da bi ta namen podpirali z drugačnimi sredstvi kot z namensko združenimi družbenimi za t. i. »skupni program«.

2. Nacionalni raziskovalni projekti, ki jih opredelijo relevantne stroke in reprezentantje širšega družbenega interesa. Projekti naj bi bili usmerjeni v sklope vedenj, pomembnih za uravnavanje procesov v širši skupnosti, vendar pa ne razpolagajo s posameznimi zmožnimi nosilci. Projekti naj bi na eni strani črpali iz znanstvenih raziskav (skupnega programa), po drugi strani pa bili namenjeni pridobivanju kompleksnega znanja kot podlage za družbene politike oziroma konkretne projekte posamičnih družbenih subjektov. Primeri: ekološko ravnovesje, narod in jezik, naravna in kulturna dediščina, geološke karte, SLO, samoupravno upravljanje, tehnologija in standardizacija itd.

3. Skupni razvojni projekti gospodarskih ali negospodarskih ustanov, ki zaradi svoje zahtevnosti nujno vključujejo tudi sposobne raziskovalne skupine iz raziskovalnih inštitutov in fakultet. Nosilci projektov, ki so usmerjeni v tehnološke, ekonomske, ekološke, humanizacijske in druge cilje, so delovne organizacije in druge ustanove zunaj raziskovalne sfere, organizacije iz raziskovalne sfere pa le, kadar ob bančni ipd. podpora ustanavljajo nove proizvodne organizacije. Družba pri teh projektih preko raziskovalne skupnosti samo sofinancira celotne stroške projektov. Današnje posebne raziskovalne skupnosti bi postopoma zadobivale podobo inovacijske (rizične) skupnosti.

Sredstva za skupni program je treba ohranjati približno na sedanjih ravni in jih za vitalnejše skupine sproščati s postopnim izločanjem posameznikov, skupin, morda celo ustanov, ki ne ustrezajo kriteriju kakovosti ali pa dolgoročnih razvojnih ciljev.

Sredstva za nacionalne projekte kaže nekoliko okrepiti in jih deloma preseliti iz sedanjega skupnega programa v namensko oblikovan blok nacionalnih projektov. Financiranje sanacije rudnikov je treba izločiti iz sistema raziskovalnih skupnosti.

V času naraščanja spoznanja o potrebi po prestrukturiranju gospodarstva in družbenih infrastrukturah pa je nujno bistveno povečati sredstva za prenos znanja v razvojne projekte gospodarstva in negospodarstva.

Podatki iz razvitega sveta kažejo, da praktično tri četrtine inovacij potekajo na podlagi načela demand-pull. Dokler se gospodarska sfera ne spremeni v razvojno obnašajoče se podjetništvo, je potrebno še toliko skrbneje negovati mehanizme discovery-push nastopanja znanstveno-raziskovalne in razvojne dejavnosti. Njen učinek pa je največ odvisen od kakovosti upravljanja družbenih sredstev.

Skupni program temelji na avtonomiji raziskovalcev, da v medsebojnem soočanju oblikujejo in izvajajo programe, ki ustrezajo robnemu pogoju svetovno izmenljive kvalitete in ustreznosti dolgoročnemu družbenemu razvoju. Zato je smiselno, da se v oblikovanje teh programov ne vtikajo laični predstavniki družbene skupnosti. Ta si s svojimi predstavniki vendarle ohrani kontrolo nad tremi parametri raziskovalnega procesa, in sicer nad:

- kvaliteto, izkazano v komuniciranju s svetom,
- uspešnostjo pri planiranju in vzgoji novih kadrov,
- sprotno odzivnostjo in uspešnostjo pri prenosu znanja v razvojne projekte.

Upravljanje na področju nacionalnih projektov naj bi imeli v rokah raziskovalci, ki v njih sodelujejo, predstavniki temeljnih raziskovalnih področij, ki so izhodišče za raziskovalna in razvojna dela v projektih, in predstavniki družbenih interesov po posameznih področjih.

Nosilci odločanja o družbenih sredstvih za sofinanciranje razvojnih oz. inovativnih projektov gospodarskih in negospodarskih ustanov naj bi bili po eni strani vanje zajeti gospodarstveniki in raziskovalci, po drugi strani pa predstavniki splošnih združenj gospodarstva in resorskih upravnih organov.

Temu bo potrebno prilagoditi organiziranost znanstveno-raziskovalne dejavnosti, upošteva je nekaj izhodiščnih načel: struktura odločevalcev, ki bodo porok za kvalitetno upravljanje; racionalnost odločanja, ki znižuje stroške upravljalškega pogona; prilagojenost specifikam posameznih namenskih programskih blokov.

Organizacijske spremembe praviloma dosegajo namene le, če se dogajajo s soglasjem prizadetih glede načrta, ob pomoči in odgovornosti ekspertov, s preizkusi in s postopnostjo pri izpeljavi. To jesen bodo postavljene v središče razprave, saj izvršni svet med drugim pripravlja tudi spremembe zakona o raziskovalni dejavnosti in raziskovalnih skupnostih.

Menim, da v teh razpravah ne bi kazalo spregledati nekaterih vprašanj, kot so, recimo, okrepitev vloge znanstvenih svetov, možnosti, da raziskovalne ustanove ustanavljajo nova podjetja, oblikovanje tehnoloških in inovacijskih centrov v Sloveniji, uvedba elitne podiplomske šole, zagotovitev deviz za usposabljanje najboljšega strokovnega prirastka v tujini, javni pregled nad razvojno relevantno vsebino in dosežki raziskovalnih programov, povečana pomoč delovnim organizacijam v gospodarstvu za razvojne projekte, ostrejši nadzor nad namenskostjo in učinki porabe družbenih sredstev, zbranih v samoupravnih interesnih skupnostih za znanstveno-raziskovalno dejavnost.

Mednarodne razsežnosti človekovih pravic in mi

Po tem, ko smo v okviru Socialistične zveze Slovenije ustanovili novo, gotovo nadvse pomembno telo, Svet za varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin, se velja ozreti tudi na mednarodne razsežnosti problematike človekovih pravic. Kako pomembno mesto je imelo vprašanje pravic v zadnjih, recimo desetih letih, v mednarodnih odnosih in tudi v odnosih med obema velesilama, ni treba posebej dokazovati. Izjemen pomen problematike človekovih pravic v sodobnih mednarodnih odnosih pa dokazuje tudi cela vrsta organov mednarodnih organizacij in mednarodnih institucij, tako državnih kot meddržavnih, ki se tako ali drugače ukvarjajo s problematiko človekovih pravic, od Odbora OZN za človekove pravice do »Amnesty International«.

Problematika človekovih pravic je vstopila v mednarodne odnose, s tem pa tudi v območje mednarodnega prava, pravzaprav šele po letu 1945. Na podlagi tragičnih izkušenj II. svetovne vojne, ki so pokazale, da vsak totalitarizem, diskriminacija med ljudmi in kratenje tistih temeljnih pravic in svoboščin, ki so človeku lastne, ki mu gredo preprosto zato, ker je človek, vodi v mednarodne konflikte in vojno, so že v Ustanovno listino OZN zapisali kot eno od njenih temeljnih postavk načelo spoštovanja človekovih pravic in temeljnih svoboščin za vse ljudi. V preambuli Ustanovne listine Združenih narodov je jasno zapisano, da smo se mi, ljudstva združenih narodov – to pa smo tudi Slovenci in Jugoslovani – odločili obvarovati bodoče rodove pred strahotami vojne, potrjevati vero v temeljne človekove pravice, v dostojanstvo in vrednost človeške osebnosti, v enakopravnost moških in žensk, kakor tudi v enakopravnost narodov, velikih in malih. Za te visoke cilje je bila ustanovljena Organizacija združenih narodov.

Z določili Ustanovne listine Organizacije združenih narodov, ki je nedvomno temelj sodobnega mednarodnega prava, nekakšna ustava mednarodne skupnosti, je spoštovanje in uveljavljanje temeljnih človekovih pravic in svoboščin postalo mednarodno pravna obveza vseh držav. Če je bilo v obdobju pred II. svetovno vojno ravnanje posamezne države z njenimi lastnimi državljanji še nekaj, kar je sodilo v izključno pristojnost te države oz. suverenost te države, ko je bilo vsako poseganje mednarodne skupnosti v njen odnos do njenih lastnih državljanov nedopustno vmešavanje v notranje zadeve, je z vključitvijo načela o spoštovanju človekovih pravic v Ustanovno listino to preseženo. Danes ni več moč resno utemeljevati, da je odnos posamezne države do njenih lastnih državljanov, odnos posamezne oblasti do njenih podanikov samo pristojnost te države. Mednarodna skupnost je upravičena in poklicana bdeti nad tem, kako katerakoli država spoštuje in uveljavlja tisto, čemur pravimo temeljne človeške pravice in svoboščine. Prav to je eden najpomembnejših premikov v razvoju sodobnega mednarodnega prava. Problematika človekovih pravic je danes nedvomno tudi v mednarodni pristojnosti in posegov mednarodne skupnosti v problematiko človekovih pravic v državi ni moč preprosto razglasiti za vmešavanje v notranje zadeve.

Danes je naprednim ljudem jasno, da brez spoštovanja človekovih pravic in svoboščin, kar z drugimi besedami pomeni, brez človeka, ki je svoboden v svoji

misli in ustvarjalnosti, v delu in snovanju, ni uspešnosti in blagostanja družbe. Tvorci Ustanovne listine pa je vodilo tudi spoznanje, da nespoštovanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin, da zanikanje svobode ljudi in zlorabljanje oblasti nujno vodi v konflikte, v vojno in gorje.

V Ustanovni listini je zapisano načelo spoštovanja človekovih pravic in temeljnih svoboščin. Ni pa zapisano, katere so tiste temeljne pravice in svoboščine ljudi, ki jih morajo države spoštovati. Države, ki so k Ustanovni listini OZN pristopile in ki so torej kot obvezujoče sprejele načelo spoštovanja človekovih pravic in svoboščin, si pod človekovimi pravicami in svoboščinami niso predstavljale ene in iste stvari. Različne razvojne in zgodovinske okoliščine, predvsem različna ideološka naravnost in družbenoekonomska ureditev, so vodile k temu, da to, katere so temeljne človekove pravice in svoboščine, od vsega začetka ni bilo jasno in enoznačno. To se je pokazalo, ko se je takoj po vojni skušalo zapisati listino teh pravic, tako imenovani »bill of rights«. Medtem ko so predvsem države evropskega Zahoda vztrajale pri človekovih pravicah, ki so pravzaprav pomenile kontinuiteto z davno angleško »magna carta libertatum«, z ameriško in francosko meščansko revolucijo, so predvsem socialistične dežele evropskega Vzhoda izkazovale zadržanost do teh pravic, lastnih liberalni meščanski demokraciji, in postavljale v ospredje tako imenovane **ekonomske, socialne in kulturne pravice**. Slednje so prav gotovo tudi pomembne. Vendarle so prav desetletja razvoja socialističnih družb bolj kot karkoli drugega dokazala, kako usodno je bilo za razvoj teh dežel – in mnogih dežel izven Evrope – podcenjevanje tistega, kar pojmuje kot klasične človekove **državljske in politične pravice**; tistega, kar so kot pomemben civilizacijski dosežek vnesle v razvoj človeštva meščanske demokratične revolucije.

Ker je postalo očitno, kako sporno je, katere naj bi bile tiste človekove pravice in svoboščine, ki naj bi jih na temelju Ustanovne listine bile dolžne spoštovati članice Organizacije združenih narodov, so se odločili, da sprejmejo le dokument, ki naj bi izražal skupni ideal človeštva o tem, katere so temeljne človekove pravice in svoboščine. Pred 40-imi leti so sprejeli Splošno deklaracijo o človekovih pravicah. V desetletjih je prav ta deklaracija in pravice, navedene v njej, četudi ni bila sprejeta kot mednarodnopravno zavezujoča, resnično postala skupni ideal vsega človeštva. S tem, ko je na Slovenskem zaživel pomemben organ – Svet za človekove pravice – in ko je, o tem sem globoko prepričan, s tem bil storjen izjemno pomemben korak v naših težnjah po demokratizaciji jugoslovanske socialistične družbe, je dejansko na najbolj bogat in svečan način zaznamovan 40-letni jubilej Splošne deklaracije o človekovih pravicah.

Po sprejemu Splošne deklaracije o človekovih pravicah v Generalni skupščini OZN pred 40-imi leti, pri čemer velja resnici na ljubo omeniti tudi dejstvo, da se je naša država pod vplivom Sovjetske zveze takrat vzdržala pri glasovanju o deklaraciji, se je pričelo mučno delo, da bi pripravili mednarodnopravno zavezujoče dokumente, ki bi natančno določali, katere so tiste človekove temeljne pravice in svoboščine, ki so jih vse države dolžne spoštovati. Predvsem zato, da opozorim, kako zapleteno je vendarle bilo vprašanje človekovih pravic v mednarodnih odnosih, naj poudarim, da so prizadevanja za pripravo obeh paktov o človekovih pravicah, to je pakta o državljanskih in političnih pravicah in pakta o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah človeka, trajala le malo manj kot dvajset let. In potem je minilo še celih deset let, da je do leta 1978 enega in drugega ratificiralo tolikšno število držav, da sta postala obvezujoča – za tiste države seveda, ki so ju ratificirale.

Jugoslavija je bila med državami, ki so si izredno aktivno prizadevale za spre-

jem obeh paktov. To, da so se odločili za dva pakta o človekovih pravicah, je bilo utemeljeno s tem, da se je posameznim državam hotelo omogočiti, da bi pristopile k enemu ali drugemu, ali seveda k obema. Tistim, ki so izražale zadržke do državljanskih in političnih pravic, da bi pristopile vsaj k paktu o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah. In seveda obratno.

Jugoslavija je bila takrat med državami, ki so prve podpisale in ratificirale oba pakta. Torej sta oba pakta o človekovih pravicah danes za Jugoslavijo **zavezujoče mednarodno pravo**. Jugoslavija je po mednarodnem pravu dolžna na svojem ozemlju zagotoviti spoštovanje in uživanje pravic iz obeh paktov. Dolžna je prilagoditi svoj notranji pravni red in delovanje svojih organov določilom obeh paktov.

Naj dodam, da je na regionalni ravni tako v Evropi kot v Ameriki in celo v Afriki bila sprejeta vrsta podobnih mednarodnih instrumentov, ki določila Splošne deklaracije o človekovih pravicah konkretizirajo na teh območjih, upoštevaje regionalne posebnosti in stopnje razvoja teh delov sveta.

Do danes je večina držav članic Organizacije združenih narodov, vendarle pa še zdaleč ne vse, pristopila k obema ali vsaj enemu od obeh paktov o človekovih pravicah. Med njimi je, kot že rečeno, tudi Jugoslavija. S tem so za države članice teh paktov nastale dovolj jasne mednarodnopravne obveznosti glede spoštovanja človekovih pravic, ki so v paktih navedene. S tem, pa tudi že z uveljavljanjem Splošne deklaracije o človekovih pravicah je nastal dokaj jasen mednarodni katalog človekovih pravic, bodisi da so to državljanske in politične bodisi ekonomske, socialne in kulturne pravice. Najti jih je v obeh paktih in v Splošni deklaraciji o človekovih pravicah, pa tudi v vrsti regionalnih dokumentov, navsezadnje tudi v helsinkiški sklepni listini. V zadnjih desetih letih pa se uveljavlja tudi tako imenovana tretja generacija človekovih pravic, kakršne so, npr., pravica do razvoja, pravica do miru, pravica do hrane, in tako dalje, katerih skupna značilnost je njihov kolektivni pomen. To niso v pravem pomenu besede pravice človeka – posameznika, temveč so to pravice narodov in drugih ljudskih skupnosti.

Oba pakta o človekovih pravicah, tako tisti o državljanskih in političnih pravicah kot tisti o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah, vsebujeta identičen prvi člen. Ta prvi člen zagotavlja vsem narodom pravico do samoodločbe. Seveda je tudi ta prvi člen mednarodnopravna obveza vseh držav, ki so članice enega ali drugega pakta. Ta prvi člen obeh paktov pa ni pomemben le zato, ker poudarja pravico narodov do samoodločbe, ki so jo dolžne spoštovati vse države članice obeh paktov, saj je pravica narodov do samoodločbe nedvomno postala del zavezujočega mednarodnega prava že z Ustanovno listino. Pomembno je zlasti, da je s tem prvim členom v obeh paktih vzpostavljena neposredna in jasna zveza med pravicami človeka – posameznika in pravico njegovega naroda do samoodločbe. Potrjeno je, da človek ne more biti svoboden, če je nesvoboden njegov narod, in hkrati, da pravico do samoodločbe posameznega naroda lahko uresničujejo le svobodni posamezniki, svobodni pripadniki tega naroda.

Uveljavitev spoštovanja človekovih pravic v mednarodnem pravu pa se ni ustavila samo pri določitvi tistih pravic, ki so jih države dolžne spoštovati. Vzpostaviti se je skušalo tudi **mednarodne nadzorne organe** in postopke, ki naj bi nad ravnanjem držav bdeli in prispevali k temu, da bi spoštovanje človekovih pravic bilo tudi dejansko uresničeno. Vrsta je teh subtilno zasnovanih postopkov, tako v okviru sistema Organizacije združenih narodov kot v regionalnih mednarodnih organizacijah ali specializiranih agencijah. Poudariti pa velja, da so do postopkov mednarodnega nadzora, kakršni so se uveljavili ali se skušajo uveljaviti, države močno zadržane. Posplošeno rečeno gre za tri vrste postopkov. Države so medna-

rodnim organom dolžne občasno **poročati**, kako zagotavljajo spoštovanje človekovih pravic. Ta vrsta postopkov je dokaj splošno uveljavljena in v bistvu omogočajo nadzor svetovnega javnega mnenja o odnosu določene države do pravic njenih prebivalcev. Bolj na papirju kot stvarno v praksi uveljavljeni, čeprav je tudi nekaj takih primerov, so postopki, ki omogočajo, da ena država članica pakta ali kake konvencije o človekovih pravicah pod določenimi pogoji lahko pred mednarodnim forumom sproži vprašanje kršitev človekovih pravic v drugi državi. Tretji, gotovo najbolj ambiciozno zasnovani, pa so nadzorni postopki, ko je **posamezniku ali skupini državljanov določene države omogočeno, da se obrnejo na mednarodni forum s sporočilom ali obtožbo**, da so bile kršene pravice, ki bi jih bila država dolžna spoštovati. Taki postopki, torej možnost, da se državljan določene države lahko obrne na mednarodni organ zoper svojo lastno državo, je seveda v mednarodnem življenju zaenkrat nekaj izjemnega in daljnosežnega, je pa resen preboj v domeno suverenosti držav. Seveda so zato taki postopki možni le z vnaprejšnjim soglasjem držav, to je s tem, da posamezna država pristane na take postopke.

Veliko bi bilo seveda še mogoče povedati o mednarodni problematiki človekovih pravic, bodisi v okviru helsinske konference o varnosti in sodelovanju, bodisi v zvezi z neuvrščeni svetom. Vendar bi nas splošna razprava o človekovih pravicah odvedla predaleč od problemov, pred katerimi stoji novoustanovljeni Svet za varstvo človekovih pravic in svoboščin. Seveda se bo ta svet ukvarjal tudi z mednarodnimi razsežnostmi problematike človekovih pravic. Ne kot strokovni organ in ne kot tisti, ki bi strokovno razpravljali o raznih vidikih mednarodnega prava in mednarodnih odnosov v zvezi s problematiko človekovih pravic. To slejkoprej ostaja naloga naše stroke. Gotovo pa se bo Svet srečeval tudi s **konkretnimi primeri** nespoštovanja tistih človekovih pravic, ki jih našim ljudem zagotavlja mednarodno pravo, predvsem oba pakta o človekovih pravicah. V razpravah v iniciativnem odboru za ustanovitev Sveta so se pokazala predvsem tri področja delovanja Sveta v zvezi z mednarodnimi vidiki problematike človekovih pravic.

Najprej gre za to, da se v stvarnem življenju spoštujejo tisti standardi na področju človekovih pravic, ki so postali za Jugoslavijo mednarodno pravno obvezujoči na temelju mednarodnih pravnih aktov o človekovih pravicah, ki nas zavezujejo; predvsem sta to oba pakta o človekovih pravicah. Svet bi naj v vseh konkretnih primerih kršitev človekovih pravic opiral svoja stališča in pobude tudi na vse relevantne mednarodne instrumente, h katerim je Jugoslavija pristopila. Pristopila zavestno in zato, da bi tudi s pomočjo mednarodnih instrumentov zagotovila spoštovanje človekovih pravic ljudem na svojem ozemlju.

Drugi sklop vprašanj, s katerimi se bo Svet ukvarjal in je tudi v zvezi z mednarodno problematiko človekovih pravic, je v tem trenutku morda najpomembnejši. Gre za presojo o tem, kje je potrebno bolj **uskladiti naše notranje pravo z določili mednarodnega prava**, ki Jugoslavijo zavezujejo. Sedanji predlog ustavnih sprememb se sicer problematike človekovih pravic kaj bistveno ne dotika, gotovo pa to vprašanje ostaja odprto za prihodnjo, celovitejšo spremembo naše ustave. V naši ustavi in zakonodaji je že na prvi pogled nekaj primerov, ki zahtevajo resno razpravo o tem, ali so stvari najbolj urejene in usklajene s tistimi mednarodnimi določili, ki jih je Jugoslavija podpisala in ratificirala.

Naj samo kot primer navedem, da naša ustava, to je 154. člen Ustave SFRJ in 197. člen Ustave SRS, ko uveljavljata načelo o enakopravnosti in nediskriminaciji občanov, določa(ta), da je enakopravnost vseh občanov potrebno zagotoviti ne glede na narodnost, raso, spol, veroizpoved, izobrazbo ali družbeni položaj. Oba pakta razširjata načelo enakopravnosti tudi ne glede na politično ali drugo prepri-

čanje. Naša ustavna ureditev pa, kot smo videli, tega ne pokriva. Drug primer, ki se tudi kaže kot vreden premisleka in obravnave, pa je vprašanje, kdaj, v katerih okoliščinah, npr. v izjemnem času, v času vojne in podobno, je posamezne človekove pravice in svoboščine dopustno omejiti. Pakt o državljanskih in političnih pravicah izrecno določa nekatere človekove pravice in svoboščine, ki jih tudi v izrednih razmerah, tudi takrat ne, ko gre za ogrožanje obstoja države ali ko je z zakonom uvedeno izredno stanje ali v času vojne, ni mogoče omejiti. Med te, recimo jim absolutne človekove pravice, sodijo prepoved mučenja in okrutnega nečloveškega ravnanja, načelo »nulla poena sine lege«, pravica do pravne osebnosti, pravica do svobode misli, vesti in izpovedi, in seveda tudi pravica do življenja. V mednarodnem pravu, ki zavezuje tudi Jugoslavijo, torej te pravice ne morejo biti v nobenem primeru razveljavljene. So torej neodtujljive. Druge temeljne človekove pravice pa je po določitih pakta o državljanskih in političnih pravicah možno omejiti, a le v primerih, ki so v paktu izrecno našteje. V naši sedanjih ustavi pa so stvari postavljene nekoliko manj natančno in so omejitve možne bolj na široko. Široko v tem smislu, da niso posebej v ospredju tiste človekove pravice, ki jih nikakor ni moč omejiti, hkrati pa so dokaj široko odprte možnosti za omejevanje človekovih temeljnih pravic in svoboščin z zakoni.

Možnosti za spremembe in dopolnila v naši ureditvi prav gotovo nastajajo. Navsezadnje je bila razprava o človekovih pravicah pri nas odprta že s posebno resolucijo XIII. kongresa Zveze komunistov Jugoslavije. Tudi v naši družbi se je namreč utrdilo spoznanje, da človekove temeljne pravice in svoboščine niso nekakšna nepotrebna buržuazna navlaka, temveč da so temelj in pravzaprav zgodovinski smisel našega družbenega razvoja. Brez človekovih pravic ni svobode za človeka, brez človekove svobode ni človekove ustvarjalnosti, brez svobode in ustvarjalnosti posameznika pa ni ne svobodne in ne bogate družbe.

Tretje vprašanje, ki se že kaže kot vredno pozornosti Sveta za varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin, pa je resna presoja o tem, ali bi veljalo predlagati, da bi Jugoslavija pristopila še k drugim mednarodnim instrumentom o človekovih pravicah, bodisi da gre za uveljavljanje posameznih novih človekovih pravic in svoboščin, bodisi za soglasje k raznim oblikam mednarodnega nadzora nad spoštovanjem in uresničevanjem človekovih pravic v Jugoslaviji.

Kot eno prvih vprašanj v tej zvezi se postavlja pristop Jugoslavije h konvenciji OZN proti mučenju in drugim oblikam okrutnega, nehumanega ali ponižujočega ravnanja ali kaznovanja. Ta konvencija je bila sicer odprta za podpis in ratifikacijo šele leta 1984 in je stopila v veljavo šele julija lansko leto. Doslej jo je ratificiralo šele kakšnih 30 držav. Med njimi so tako zahodne kot socialistične države, kot tudi nekatere države v razvoju. Ne vidim pravzaprav nobenih resnih razlogov, ki bi preprečevali, da bi Jugoslavija h tej konvenciji pristopila. Videti je, da so razlogi za to, da Jugoslavija te konvencije še ni ratificirala, prej tehnične narave kot pa kakšno resno vsebinsko vprašanje. Prepričan sem zato, da bo Jugoslavija brez posebnih problemov h tej konvenciji v kratkem pristopila. Ni pa neznaten pomen te konvencije. Četudi je prepoved mučenja načeloma uveljavljena že v Splošni deklaraciji o človekovih pravicah in v paktu o državljanskih in političnih pravicah, je glede na to, da so oblike mučenja in okrutnega ravnanja v sodobnem svetu lahko zelo subtilne in prikrite, pristop k tej konvenciji, pa tudi k tistim nadzornim mehanizmom, ki jih ta konvencija predvideva, smotrno.

Drugo konkretno vprašanje, vprašanje pristopa Jugoslavije k mednarodnim aktom s področja človekovih pravic, h katerim doslej še ni pristopila, je bolj zapleteno. Gre za pristop k tako imenovanemu Opcijskemu protokolu k paktu

o državljskih in političnih pravicah. Države, ki k temu opcijskemu protokolu pristopijo, pristanejo na to, da se njihovi državljani ali skupine državljanov lahko neposredno obračajo na Odbor OZN za človekove pravice s pritožbami in sporočili o kršitvah njihovih pravic, ki jim jih zagotavlja pakt o državljskih in političnih pravicah. Praktično to pomeni, da bi Jugoslavija s pristopom k temu opcijskemu protokolu pristala na to, da bi naši državljani pred Odborom OZN za človekove pravice lahko načenjali vprašanja o nespoštovanju ali kršitvah njihovih državljskih in političnih pravic v Jugoslaviji.

Mnogi se zavzemajo za to, da bi Jugoslavija k temu opcijskemu protokolu čimprej pristopila. Zadeva pa vendarle ni tako enostavna, kot izgleda na prvi pogled. To je razvidno že iz tega, da je kljub temu, da imajo države že skoraj 20 let možnost pristopiti k opcijskemu protokolu in da že skoraj 10 let deluje Odbor OZN za človekove pravice (in treba je poudariti, da deluje zelo korektno in uspešno, lahko bi rekli – tudi nepristransko), vendarle dejstvo, da je v tem dolgem obdobju k opcijskemu protokolu pristopilo vsega 40 držav. V Jugoslaviji so v preteklih letih v strokovnih krogih nekajkrat omenjali možnost pristopa k opcijskemu protokolu. Da pa stvar zahteva tehten premislek, povedo tudi naslednji podatki: doslej k opcijskemu protokolu niso pristopile nekatere države, ki se pogosto omenjajo kot vzor demokratičnosti, npr. Velika Britanija in Združene države Amerike. Med našimi sosedi sta stranki opcijskega protokola zaenkrat le Italija in Avstrija, vendar je Avstrija k opcijskemu protokolu pristopila šele lansko leto. To kaže, da je tudi v drugih državah pristop k opcijskemu protokolu stvar resnega in globokega razmisleka. Gotovo je za vsako državo resno vprašanje, kdaj, v kakšnem položaju in s kakšnimi tveganji naj se izpostavi mednarodnemu nadzoru o tem, kako ravna s svojimi državljani. Osebnostno menim, da bi bil pristop Jugoslavije k opcijskemu protokolu koristen in potreben, še zlasti glede na to, da je Odbor OZN za človekove pravice z dosedanjim delom dokazal svojo veliko moralno avtoriteto in se ni pustil speljati na teren politizacije. Narobe, skrbno je pazil, da je ravnal korektno v vsakem primeru, tako v zaščito tistih posameznikov in skupin, ki so se nanj obračali, kot tudi v zaščito dobrega imena tistih držav, ki so bile pred odborom obtožene.

Če pa bo kdaj res postalo aktualno razmišljanje o vstopu Jugoslavije v Evropski svet, pa se bodo odprla v zvezi s problematiko človekovih pravic številna nova vprašanja. V Evropi se že tja od začetka 50-tih let razvijajo posebne procedure in svojstveni evropski standardi človekovih pravic. Temeljijo na posebni Evropski konvenciji o človekovih pravicah, sprejeti v Rimu leta 1950, in na nekaj mlajši, t. i. Torinski listini (Evropska socialna listina) iz l. 1961, ki postavlja v ospredje ekonomske in socialne pravice, kot so se oblikovali v zahodni Evropi.

Pogoj za članstvo v Evropskem svetu je prilagoditev že uveljavljenim zahodnoevropskim standardom človekovih pravic. To pa zahteva tudi pripravljenost, sprejeti razne mednarodne nadzorne postopke nad spoštovanjem pravic iz Rimske konvencije, kar je v pristojnosti posebne komisije za človekove pravice v Strasbourgu in posebnega sodišča, Evropskega sodišča za človekove pravice. Razmisleke o približevanju Jugoslavije Evropskemu svetu, ali celo o včlanjevanju vanj, bo zato nujno morala spremljati poglobljena in resna razprava o tem, kako se prilagoditi standardom človekovih pravic, kakršni so uveljavljeni v Evropskem svetu. Ostati izven Evrope, izven Evropskega sveta, dolgoročno gledano, utegne postati za Jugoslavijo problematično. Brez uveljavitve v zahodnoevropskem svetu obče sprejetih standardov državljskih in političnih pravic pa naše vsestransko vključevanje v ta krog držav ne bo mogoče.

Videti je torej, da se našemu Svetu za varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin obetajo tudi v zvezi z mednarodnim varstvom človekovih pravic in svoboščin pomembne naloge. Ker prav nobena družba in država ni imuna pred tem, da ne bi njeni organi mogli zlorabljati svoje oblasti, kršiti človekove pravice in svoboščine, so temeljne človekove pravice in svoboščine, tiste najpomembnejše, danes javno razglašene in zapisane tudi v mednarodnih dokumentih, v obeh paktih OZN o človekovih pravicah in v Splošni deklaraciji o človekovih pravicah še posebej. Uveljaviti te danes že obče sprejete mednarodne standarde človekovih pravic čim bolj dosledno in ustvarjalno v naši družbi, v interesu našega razvoja, v interesu pravne in socialne varnosti naših ljudi, v interesu demokracije in blagostanja, bo slejkoprej ena od temeljnih nalog našega Sveta. Poznavanje, razumevanje in upoštevanje mednarodnih dosežkov in dokumentov pa mu bo pri tem v veliko pomoč!

ERIK VRENKO
EMIL MILAN PINTAR

Raziskovalna politika danes in jutri

1. Izhodišča

Gospodarska kriza je dosegla razmere, v katerih moramo pričakovati naglo upadanje sredstev za znanost. Naraščanje števila podjetij, ki ne plačujejo prispevkov za družbene dejavnosti, je ne le obremenilo preostale preko realne mere, temveč tudi že neposredno ogrozilo zdravstvo, ki se je znašlo pred izgubami, nerešljivimi brez spremembe v sistemu. Znanost bo prizadeta v naslednjih mesecih, vendar zato še bolj: ker se financira v celoti skozi »programe«, njihovo upadanje ne bo delovalo tako izzivalno kot izgube v zdravstvu, zato javnost ne bo ustrezno reagirala, če v raziskovalni politiki ne pripravimo pravočasno ustreznih ukrepov.

Po drugi strani pa je financiranje znanosti skozi programe bolj navidezno kot dejansko. Takoj ko se sredstva za programe identificirajo kot sredstva raziskovalnih organizacij, pričnejo funkcionirati znotraj štirideset let uveljavljajoče se logike socialne varnosti; v tem smislu so tudi raziskovalne organizacije predvsem organizacije združenega dela, z vsemi značilnostmi, ki jih najdemo v drugih družbenih dejavnostih, pa tudi v gospodarstvu. Temeljna značilnost se razkriva v relativno premajhnih pristojnostih poslovnih delavcev na eni strani ter monopolizaciji delovnega mesta na drugi strani.

Pri tem ne moremo mimo ugotovitve, da bi prav znanost, kolikor se lahko organizira v razvojne projekte, morala postati sprožilni element hitrejšega prestrukturiranja gospodarstva v celoti in s tem eden od vzgonskih pritiskov za naslednje obdobje družbenega razvoja.

V raziskovalni politiki morata torej biti predvsem dva cilja:

- obvladati težave in zaustaviti negativne trende, ki jih že povzroča sedanje upadanje sredstev in ki se bo prav gotovo nadaljevalo tudi v letih 1989 in 1990, in
- prepoznati tiste raziskovalne skupine in projekte, ki se že lahko vključijo v pospešeno reševanje aktualnih proizvodnih, organizacijskih, ekoloških in drugih družbenih vprašanj.

2. Strateške naloge

Dosedanje analize so pokazale, da bi se kazalo osredotočiti na nekaj temeljnih nalog, katerih rešitev bo nedvomno pomenila prelomnico v trendih in potegnili za seboj reševanje tudi drugih obrobni vprašanj. Te strateške naloge so predvsem:

Utrditev raziskovalnih skupin, zagotovitev njihove primerne strukturiranosti,

vzpostavitev boljših razmer za njihovo delo in povečana profesionalizacija tega dela.

V tej zgoščenih opredelitvi se kaže usmeritev v reševanje celega niza vprašanj, na katera so opozorile analize v poslednjem obdobju. Kažejo se z upadanjem profesionalnosti dela. Znanosti v svetu tako hitro napredujejo, da naši inštituti čedalje težje zagotavljajo kritično maso raziskovalnega potenciala in infrastrukturne pogoje za normalno raziskovalno delo. Le še največjim dobro organiziranim inštitutom, kot so IJS v naravoslovju, KIBK v tehniki, IER v ekonomiji itd. uspeva organizirati skupinsko raziskovalno delo. Večjemu delu drugih, zlasti majhnih in slabše organiziranih inštitutov, to uspeva v čedalje manjšem obsegu: pa tudi v teh boljših inštitutih je opazna težnja, da posamezniki beže iz boljše in s skupinami zasedenih znanstvenih področij v periferna področja, za katera niso ustrezno kadrovske ekipirani niti opremljeni, vendar je to včasih mogoče razumeti ali pa samo prikazati kot interdisciplinarno sodelovanje.

Posledice na dolgi rok so neprimerne za položaj znanosti: še hitreje kot celoten obseg upada obseg sredstev za raziskovalno infrastrukturo, to pa pomeni, da postaja raziskovalno delo relativno vse slabše opremljeno, vse manj povezano med seboj in s tujino, vse manj ciljno naravnano, vse manj ovrednoteno in s tem razvojno relevantno.

To je stroga ugotovitev in v raziskovalni sferi, ki ji ne gre odrekati velikih prizadevanj, pogosto sproža napetosti. Je pa to tudi razumljivo: do nje se ni mogoče dokopati s položaja aktivnega raziskovalca na posameznem področju, temveč le iz analitične distance, ki omogoča zagledanje bistvenih dogajanj v celotni sferi.

Reševanje tega kompleksa vprašanj lahko poteka le z zaostrovanjem kriterijev, ki bodo utrdili delo kakovostnih skupin. Če poskušamo samo našteti nekaj teh kriterijev, potem so to:

- stabilizacija financiranja kakovostnih raziskovalnih skupin v daljšem obdobju (prehod z letnih na petletne pogodbe),
- zagotovitev, da bodo te skupine vodili uveljavljeni strokovnjaki, ki bodo s svojim ugledom jamčili za kakovost raziskovalnih procesov,
- uveljavitev ustrezne starostne (obvezna vključenost mladih raziskovalcev) in izobrazbene (obvezna prisotnost raziskovalcev z mednarodno bibliografijo in živimi zvezami) strukture,
- selektivno izločanje raziskovalcev, ki se jim v določenem obdobju ni uspelo uveljaviti kot znanstveniki, niti se jim ni uspelo vključiti v mednarodne raziskave in objavljati v tujini.

Vzporedno z uveljavljanjem teh vsebinskih kriterijev pa je treba vsem kakovostnim raziskovalnim skupinam zagotoviti ustrezne razmere za delo: dokumentacijo in informacijske centre, stike s tujino in publicistiko, predvsem pa opremo. Naloga Raziskovalne skupnosti je, da prepreči drobitev in trošenje teh sredstev za opremo: skoraj se ni možno izogniti načelu, da bi kazalo to opremo v prihodnjem obdobju zagotavljati tako, da bo omogočala in zahtevala večjo koncentracijo raziskovalnih procesov ob upoštevanju načela slovenskega policentrizma. Z nobeno analizo doslej nam ni uspelo opravičiti sedanje prakse, da ima na primer v družboslovju vsak inštitut svojo knjižnico in dokumentacijo ali da se z istimi naravoslovnimi raziskavami ukvarja po pet ali celo več skupin, od katerih ima samo ena vsaj približno kritično maso in vsaj približno potrebno opremo. V tem smislu je dosežanja usmeritev politike RSS prav gotovo neprimerna.

Koncentracija in ciljna usmeritev uporabno naravnanih projektov ter uveljavi-

tev metodologije, ki omogočajo sprotno spremljanje dela in evaluacijo doseženih rezultatov.

Pri dosedanjem delu RSS in PORS se je uveljavilo razmerje, ki je edinstveno v svetu. Za fundamentalne raziskave namenjamo približno 10-krat več sredstev kot za aplikativne, torej ravno obratno kot v razvitih državah, to pa je hkrati tudi že del odgovora, zakaj toliko idej in rezultatov konča v elaboratih, tako malo pa v proizvodni in drugi praksi. Reševanje tega neskladja ne sme potekati v krčenju fundamentalnega programa, temveč v naglem porastu aplikativnega, toda ne kot programa dvanajstih PORS, ki poskrbijo za temeljito drobitev vsakega procesa. Dokaz teh tez je podatek, da so v povprečju tako imenovani »razvojni projekti PORS« po obsegu manjši kot fundamentalne raziskave. Uveljavljena metodologija ne samo da spodbuja to drobitev, temveč omogoča tudi navidezno sofinanciranje iz podjetij, posledica česar niso le manjša sredstva, temveč tudi manjši interes podjetij za raziskave same in za njihove rezultate.

To vprašanje je mogoče reševati le v smeri oblikovanja tehnološkega programa, v katerega pa bodo podjetja dejansko vezala sredstva na podlagi svojega interesa. Točneje, kadar bodo svoje raziskave oblikovala kot raziskave, ki presejajo interes enega samega podjetja in vanje vključila raziskovalni potencial iz inštitutov, saj bi v tem tehnološkem programu lahko obogatila svoja sredstva.

Tako zastavljeni cilj zahteva spremembo organiziranosti in metodologije PORS-ov.

Racionalizacija sistema upravljanja, ki bi sprostila pomembne raziskovalne kapacitete (do 20.000 delovnih dni ali približno 100 vrhunskih raziskovalcev) in omogočila sprejemanje odločitev v realnem času.

S spremembo statuta Raziskovalne skupnosti Slovenije bi bilo treba zmanjšati število organov v RSS in članov teh organov, natančneje določiti njihove pristojnosti in enopomensko izpeljati upravni postopek, obenem pa zagotoviti njihovo delovno koordinacijo nasproti skupščini. Prav tako ni brez tehtnega premisleka zavreči idejo, da se v RSS v celoti prenesejo sredstva za visokošolsko izobraževanje in upravljanje z njimi – seveda ob ustrezni korekciji tega sistema.

Upravni mehanizem je najbolj deformiran v PORS-ih, kjer več kot 800 (po nekaterih podatkih celo več kot 1000) funkcionarjev odloča o približno 4 milijardah din. Skupščinska razprava bo dala ustrezne usmeritve, nato pa bi kazalo s spremembo pravnih norm zagotoviti racionalno zbiranje sredstev za ta enotni tehnološki program in upravljanje z njim.

3. Sklep

To so le nekatere zgolj skicirane naloge raziskovalne politike v tem obdobju. Njihov namen je, da z aktivno politiko in pravočasnim ukrepanjem preprečimo hujše deformacije ali blokade v sistemu raziskovalne dejavnosti oziroma da oblikujemo tiste osnove, na katerih bo mogoče zasnovati pospešen razvoj znanosti, ki ga zahteva načrtovana preobrazba družbe, zlasti njenega gospodarskega kompleksa. Seveda pa preobrazbe ne bo, če je ne bo spodbudila tudi razvojno naravnana znanost; tako se prav spremembe v znanosti kažejo kot ključ širših družbenih sprememb.

Raziskovalna dejavnost v obdobju 1986–1988

(rezime stanja v SR Sloveniji)

I. Novi elementi v razvoju znanosti in tehnologije v svetu in njihov vpliv na družbeni razvoj pri nas do leta 1986

Znano je, da je bil razvoj znanosti in tehnologije v svetu v zadnjih tridesetih letih znatno hitrejši kot pri nas in da je tehnološko in znanstveno zaostajanje postalo eden od pomembnih omejevalnih dejavnikov gospodarskega in družbenega razvoja. To je posebno značilno za obdobje po prvi energetske krizi, ko se je razviti svet začel intenzivno prilagajati novim razmeram, Jugoslavija pa je nadaljevala klasičen industrijski razvoj, ki je temeljil na uvozu kapitala in tehnologije iz razvitega sveta. Na začetku sedemdesetih let, ko bi morala vlaganja v raziskovalno dejavnost pospešeno rasti, so začela celo padati v primerjavi z vlaganji v šestdesetih letih. Čeprav je znanstveno in tehnološko zaostajanje samo eden od vzrokov ekonomske in družbene krize, ki je temu obdobju sledila, je vseeno treba omeniti nekaj napak v znanstveni politiki, ki smo jih v tem obdobju storili:

– Vlaganja v raziskovalno in razvojno dejavnost so bila podkritična in izredno razdrobljena. To je pripeljalo ne samo do opuščanja osnovnih raziskav na račun razvojnih in aplikativnih, temveč tudi do opuščanja razvojnih in aplikativnih raziskav na račun maloserijske proizvodnje.

– Opuščanje osnovnih raziskav je pripeljalo do uvedbe »lokalnih« meril uspešnosti raziskovalnega dela in do opuščanja mednarodnih meril, ki zahtevajo primerljivost naših rezultatov z dosežki v razvitem svetu. Tako je prišlo do upadanja ravni raziskovalnega dela, kar se je kazalo ne samo v zmanjšanju števila publikacij v mednarodnih revijah in citiranosti naših dosežkov v člankih tujih avtorjev, temveč tudi v zmanjšanju ravni tehnoloških dosežkov in industrijskih standardov v primerjavi s tistimi v razvitem svetu. To je imelo za posledico ne samo zmanjšanje števila prijavljenih in v tujino prodanih patentov, temveč tudi zmanjšanje konkurenčnosti naših izdelkov na mednarodnem trgu, izgubljanje trgov in zmanjševanje nacionalnega dohodka.

– Zanemarili smo vlaganja v znanstveno infrastrukturo. V času, ko smo investirali okoli 12 milijard dolarjev v ne vedno najbolj posrečeno izbrane industrijske obrate, je znašal delež vlaganj v raziskovalno infrastrukturo in opremo le 0,01% nacionalnega bruto produkta.

– Zanemarili smo vlaganja v kadre. Znižali smo raven študija na univerzah v SFRJ, in to tako na dodiplomski kot na podiplomski ravni, hkrati pa smo nehali načrtno pošiljati mlade strokovnjake na šolanje v tujino. Napačna znanstvena politika je privedla do postopnega propadanja in hiranja vodilnih raziskovalnih institucij in univerznih laboratorijev, ki smo jih kot centre napredka ustanovili v petdesetih letih v Beogradu, Zagrebu in Ljubljani.

– Namesto odpiranja v svet smo zapuščali mednarodne znanstvene organizacije (npr. CERN). V letu 1973 smo z zakonom prepovedali uvoz računalnikov, v letih 1981 in 1982 pa omejevali nakup strokovnih in znanstvenih revij, kar je privedlo do blokade informacij.

– Izgubljanje stika z razvitim svetom je povzročilo odtok znanstvenikov v tuji-

no (po nekaterih ocenah je v tujini danes 30.000 jugoslovanskih znanstvenikov, kar je enako skupnemu številu raziskovalcev v SFRJ). Čeprav ta problem v SR Sloveniji ni tako pereč kot v drugih republikah, je vseeno povzročil veliko škodo, saj je odšla v tujino vrsta izredno aktivnih mladih ljudi, ki so se mednarodno uveljavili.

Se huje kot neposreden odtok znanstvenikov pa nas je prizadela izguba možnosti za šolanje na vodilnih tujih univerzah, kar je najteže prizadelo ravno industrijske raziskave, ki so ostale odrezane od tistega novega znanja, ki je gonilna razvojna sila.

Omenjene napake v znanstveni politiki so izvirale iz prepričanja, da sami produciramo tako majhen delež svetovnega znanja in tehnologije (približno 0,1%), da je za nas pomemben samo prenos tujega znanja in da lastna baza osnovnih raziskav ni potrebna za uspešen družbeni razvoj. Seveda je res, da danes nobena država na svetu, tudi najbolj razvita, ne more razvijati lastne znanosti in tehnologije brez hkratne uporabe celotne svetovne zakladnice znanja; to še posebej velja za majhno državo, kot je naša. Pri tem pa je bila zanemarjena zakonitost, da iz svetovne zakladnice znanja lahko uspešno črpa le tisti, ki vanjo tudi prispeva. Uspešen prenos novega znanja je možen le v glavah ljudi, ki imajo dostop do osnovnih raziskav v velikih svetovnih centrih – tam pa sprejemajo le tiste, ki jim s svojim znanjem in ustvarjalnostjo lahko koristijo in so to potencialno koristnost dokazali bodisi s publikacijami v mednarodnih revijah, patenti ali pa z uspešno dokončanim študijem na vodilnih svetovnih univerzah. Omeniti je treba tudi to, da je porajanje tehnološkega napredka stohastičen proces, katerega nosilci so tako posamezniki kot tudi množica gospodarskih subjektov. Ker se taki procesi lahko le usmerjajo, ne pa načrtujejo, so se tržna gospodarstva hitreje prilagodila znanstveno-tehnološki revoluciji kot planska, čeprav tehnološki razvoj v vseh sistemih podpirajo z državnimi ukrepi in izdelano strategijo razvoja.

Napake v znanstveni politiki so skupaj z napakami v ekonomski politiki povzročile, da se kot država nismo vključili v novi tehnološki val, ki ga omogoča izredno hiter razvoj znanosti in ki povzroča globoke spremembe v delitvi dela, razvoju proizvodnih sil, usmerjanju kapitala in rasti nacionalnega bruto produkta. Nismo prišli do tehnoloških, organizacijskih in sistemskih inovacij, ki so merilo za vzpon, obstoj ali propad celih gospodarskih panog in v končni posledici nacionalnih gospodarstev.

II. Znanstveno-tehnološki potenciali SFRJ in SR Slovenije

Statistične raziskave so pokazale, da lahko zvezo med vlaganji v znanstveno-tehnološke potenciale neke družbe in znanstveno-tehnološko uspešnostjo te družbe prikažemo s krivuljo, ki ima obliko črke S. Že majhna vlaganja in šibek znanstveno-tehnološki potencial lahko prispevata k razvoju znanosti, ne moreta pa prispevati k povečanju družbenega produkta na podlagi novega znanja, kar je temelj uspešnosti »inovacijskih družb«. Šele ko se vlaganja povečajo čez kritično mejo, postane znanje osnovni dejavnik rasti družbenega produkta in družbene produktivnosti.

Kritična meja je v različnih družbenih sistemih različna. Določajo jo kritična masa raziskovalcev, obseg sredstev na raziskovalca in obseg družbenega kapitala za vlaganja v novo prizvodnjo, ki temelji na inovacijah.

Po objavljenih podatkih je imela SFRJ leta 1982 okoli 30.000 raziskovalcev

s polnim delovnim časom, kar je približno 0,9% svetovnega raziskovalnega potenciala in približno 1,4 raziskovalca na 1000 prebivalcev. Za primerjavo je zanimiv podatek, da ima Italija 2,3 raziskovalca na 1000 prebivalcev, Irska 2,1, ZRN 4,7 ZDA 6,2 in Japonska 6,9 raziskovalcev na 1000 prebivalcev.

Po sredstvih, ki jih posamezne države vlagajo v raziskovalno dejavnost, lahko ločimo tri skupine:

- a) razvite države vlagajo nad 2% družbenega proizvoda v RD,
- b) srednje razvite države od 1 do 2%,
- c) nerazvite manj kot 1%.

Po podatkih iz leta 1985 vlagajo: v ZDA 2,8% družbenega produkta v raziskovalno dejavnost (RD), v ZR Nemčijo 2,8%, na Japonskem 2,7%, v Švici 2,4%, v Franciji 2,3%, v Veliki Britaniji 2,3%, v Italiji 1,3%, v Avstriji 1,3% in v SFRJ okoli 1%.

Po gornjih podatkih smo imeli v l. 1985 dvakrat manj raziskovalcev na 1000 prebivalcev od drugih evropskih držav, s katerimi se primerjamo, manjši pa je bil tudi odstotek družbenega bruto produkta, ki smo ga vlagali v raziskave in razvoj. Pri tem pa ne smemo prezreti, da sta pomembni tudi kakovost in entropija družbenih vlaganj v raziskovalno dejavnost. Tu pa so bile razmere za nas še posebej neugodne, saj smo v l. 1985 v SFRJ le 0,25% družbenega proizvoda usmerjali v raziskovalno dejavnost preko samoupravnih interesnih skupnosti. Razlika do približno 1% gre na račun neposredne svobodne menjave dela, kar mnogokrat vključuje tudi proizvodne, nadzorne in druge neraziskovalne storitve, ki jih po mednarodni statistični metodologiji ne bi smeli prištevati med vlaganja za raziskave in razvoj. Po nekaterih ocenah bi bila vlaganja v raziskave in razvoj, izračunana po mednarodno priznani metodologiji, v SFRJ v letu 1985 le okoli 0,6% družbenega produkta, ne pa 1%, kot so navajali statistični podatki. V SR Sloveniji je bila situacija precej boljša kot v SFRJ. Kljub temu pa so bila vlaganja tudi v Sloveniji realno znatno manjša kot v tistih evropskih državah, s katerimi tekmujemo na gospodarskem področju.

V SR Sloveniji smo v letu 1985 tako imeli:

- približno 2 raziskovalca na 1000 prebivalcev,
- preko samoupravnih interesnih skupnosti pa smo vlagali približno 0,4% družbenega produkta, ker je približno 2-krat več od povprečja v SFRJ. Celotna vlaganja v raziskave in razvoj pa so bila po naši metodologiji približno 1,4% družbenega produkta, kar je 40% več od jugoslovanskega povprečja,
- v registru raziskovalcev smo imeli vpisanih približno 4000 raziskovalcev, skupni program RSS pa je pokrival približno 411 FTE raziskovalcev, to je desetino vseh raziskovalcev v SR Sloveniji.

Iz navedenih podatkov žal ni mogoče povsem zanesljivo ugotoviti znanstveno-tehnološkega potenciala SFRJ in SR Slovenije glede na različna merila pri definiciji raziskovalca in pri definiciji raziskovalnega in razvojnega dela.

Po mednarodnih standardih je najzanesljivejše merilo znanstveno-tehnološkega potenciala neke države znanstvena produktivnost. Ta se meri s številom publikacij oziroma znanstvenih dosežkov, objavljenih v vodilnih mednarodnih strokovnih revijah, in s tem, kolikokrat kakšen članek oziroma znanstveni dosežek citirajo drugi raziskovalci v svojih publikacijah. Institut za znanstveno informatiko v Philadelphiji, ZDA, spremlja 2000 vodilnih strokovnih revij s področja tehniških, naravoslovnih, biotehniških in medicinskih ved in je analiziral publikacije in njih citiranje za triletno obdobje 1976–1980. Njegova analiza kaže,

- da je po celotnem številu publikacij znanstvena produktivnost SFRJ primer-

ljiva le z Grčijo, Romunijo in Bolgarijo ter da je nižja od katerekoli druge evropske države (Albanija v analizi ni zajeta),

– da je kvaliteta naših raziskovalnih dosežkov, merjena z relativnim številom citatov (to je z razmerjem med srednjim številom citatov in srednjim pričakovanim številom citatov), pod evropskim povprečjem: smo v istem razredu s Španijo, Irsko in Grčijo ter nekoliko boljši od Bolgarije in Romunije.

Seveda to velja za povprečno znanstveno produktivnost v posameznih vedah, ne pa za posamezne prispevke. Imamo vrsto objav, kjer je število citatov znatno nad svetovnim povprečjem, in nekaj, kjer se uvrščamo v evropski vrh.

Iz navedenih pokazateljev nedvoumno izhaja, da smo kot država na področju znanosti in tehnologije še država v razvoju, ki se šele približuje pragu za prehod v inovacijsko družbo.

V razvitem svetu se delež raziskovalcev v gospodarstvu giblje med 40% in 71% – Italija 40%, Kanada 42%, Francija 45%, Švica 46%, Japonska 47%, Finska 48%, ZDA 71%, v SFRJ pa je ta delež le okoli 10%. V SR Sloveniji je stanje nekoliko boljše – ta delež je okoli 20% – vendar še vedno močno zaostajamo za razvitimi državami. V l. 1981 je bilo v SR Sloveniji končanih 5106 raziskovalnih del, od tega 11% osnovnih raziskav, 59% uporabnih raziskav in 30% razvojnih raziskav. Po samoupravnem sporazumu o temeljih plana RSS za obdobje 1981–1985 naj bi sredstva skupnega programa RSS znašala 0,28% družbenega proizvoda SRS. Če odštejemo sredstva programa odkrivanja surovin, programa vlaganj v modernizacijo, sredstva Sklada Borisa Kidriča, sofinanciranje RTV, stroške delovanja RSS, ostane le še kakšnih 0,15% za raziskave v družboslovju in humanističnih vedah posebnega nacionalnega pomena ter temeljnih in dolgoročnih – tudi uporabnih – raziskav na področju naravoslovno-matematičnih ved, tehniških ved, biotehniških in medicinskih ved, ki so posebnega ali ključnega pomena za skladen razvoj raziskovalne dejavnosti. Ta številka zgovorno kaže, zakaj je raziskovalni in strokovni potencial v SR Sloveniji v obdobju 1981–85 stagniral oziroma nazadoval in zakaj se je tako poslabšala starostna struktura raziskovalcev.

Upoštevati je tudi treba, da je za znanstveno intenzivno usmeritev razvoja in za razvoj znanosti pomembno, da število raziskovalcev v dani raziskovalni skupini in obseg sredstev za raziskave presežeta kritično vrednost in da odstotki družbenega proizvoda, namenjeni za raziskovalno dejavnost, pri nas niso isto kot pri razvitejših družbah. Da bi dosegli znanstvenoraziskovalno raven (ne obseg) srednje razvitih evropskih družb, bi morali v SR Sloveniji vlagati v razvoj in raziskave več kot pri številčno in finančno močnejših narodih. Po nekaterih ocenah smo tako v obdobju 1981–85 vlagali v raziskovalno dejavnost 2- do 3-krat premalo, v temeljne raziskave pa kar 10-krat premalo. Glede na to, da v znanosti ni pričakovati hitrih učinkov sprememb raziskovalne politike – saj traja vzgoja vrhunskega strokovnjaka vsaj 5 do 10 let –, imajo napačne odločitve v raziskovalni politiki dolgoročne in usodne posledice za družbeni razvoj.

III. Program za preseganje znanstvenega in tehnološkega zaostajanja

Raziskovalna skupnost Slovenije in Slovenska akademija znanosti in umetnosti sta ugotovili, da je zaostajanje za svetovnim znanstvenim in tehnološkim razvojem tako, da je potreben vsebinski skok pri prehodu v novo srednjeročno obdobje 1986–1990.

Da bi raziskovalna dejavnost s svojimi rezultati lahko podprla znanstveno

intenzivno usmeritev razvoja, je Skupščina SR Slovenije 26. marca 1986 sprejela program za preseganje znanstvenega in tehnološkega zaostajanja. Program zajema:

- a) intenziviranje raziskovalne dejavnosti,
- b) vzgojo inovacijskih kadrov,
- c) obnovo raziskovalne opreme,
- d) vzpostavitev znanstveno-tehnološkega informacijskega sistema.

Sredstva za raziskovalno dejavnost in preseganje tehnološkega zaostajanja naj bi v naslednjem srednjeročnem obdobju naraščala hitreje od rasti družbenega proizvoda do tedaj, ko bodo ta sredstva znašala 2,7% družbenega proizvoda. Strateško težišče programa je pospešeno usposabljanje novih raziskovalcev na težiščnih raziskovalno-razvojnih področjih in njih usmerjanje k inovativnemu razvoju gospodarstva in družbe. Hkrati bi morali okrepiti ekonomske spodbude za uporabo novega znanja, ker brez tega novo znanje ne bo opredmeteno in ne bo prispevalo k povečanju družbenega bruto proizvoda.

IV. Uresničevanje programa za preseganje znanstvenega in tehnološkega zaostajanja v letih 1986 in 1987

Uresničevanje programa v l. 1987 je obravnavano v ocenah znanstvenih svetov RSS. Povzetek globalnih pokazateljev pa je naslednji:

1. Program za preseganje znanstvenega in tehnološkega zaostajanja, ki se je začel izvajati v l. 1986, pomeni bistveno spremembo dosedanje raziskovalne in razvojne politike in bistveno spremembo stanja v raziskovalni dejavnosti. Realno povečanje sredstev skupnega programa RSS za faktor 2 je omogočilo, da so se raziskovalne zmogljivosti pri skupnem programu RSS povečale s 411 ekvivalentov polno zaposlenega raziskovalca (FTE) l. 1985 na približno 1000 FTE v l. 1987. Prav tako se je število registriranih raziskovalcev povečalo na 6147 v l. 1986. V procesu usposabljanja je bilo v l. 1986 553 novih raziskovalcev, v l. 1987 pa okoli 950 novih raziskovalcev.

2. Sredstva raziskovalnih skupnosti so v l. 1986 znašala približno 0,65% družbenega produkta (DP), v l. 1987 pa 0,84% DP in so postala primerljiva z vlaganji javnega sektorja v raziskovalno dejavnost v srednje razvitih evropskih državah. Pri izračunu celotnih vlaganj v raziskovalno dejavnost je treba upoštevati določene posebnosti pri izračunavanju našega družbenega proizvoda in pri izračunavanju vlaganj v raziskovalno in razvojno dejavnost. Celotni delež vlaganj v raziskovalno dejavnost v DP je zato pri nas nekoliko precenjen, vendar se je položaj kljub temu bistveno popravil in smo po teh pokazateljih primerljivi z državami, s katerimi tekmujejo na gospodarskem področju.

3. Uvoz nove raziskovalne opreme (v l. 1986 smo uvozili novo raziskovalno opremo za 4,4 milijone \$), čeprav je manjši od predvidenega uvoza (v l. 1986 smo načrtovali uvoz v višini 7,3 milijona \$), je prav tako ustvaril začetne pogoje za enakopravnejše vključevanje v mednarodne tokove znanosti in sodobno raziskovalno delo.

4. Novi srednjeročni načrt raziskovalnega dela predvideva hitrejšo pospeševanje vseh tistih temeljnih raziskav v naravoslovno-matematičnih, tehniških, biotehniških, medicinskih, družboslovnih in humanističnih vedah, ki so nosilne za znanstveni in tehnološki napredek in so osnova za doseganje naslednjih ciljev oz. za naslednja področja: proizvodna kibernetika z robotizacijo, teleinformatika in

optoelektronika, mikroelektronika, biotehnologija, novi materiali, procesna tehnika, konstrukcijska tehnika, intenziviranje kmetijske proizvodnje ob ekološkem ravnotežju, izboljšanje in varstvo zdravja, varstvo in humanizacija človekovega okolja in gospodarjenje v prostoru in s prostorom, razvoj samoupravnega družbenega in ekonomskega sistema ter obrambne in samozaščitne sposobnosti družbe, varčevanje z energijo in njeno racionalnejše preoblikovanje in raziskave naravne in kulturne dediščine ter raziskave, pomembne za narodno identiteto.

5. Čeprav bo rezultate povečanih vlaganj možno oceniti šele čez nekaj let, je podrobna analiza opravljenega dela ugotovila:

- Okrepitev raziskovalne baze je že pozitivno vplivala tako na znanstveno in tehnološko produktivnost kot tudi na odpiranje novih sodobnih raziskovalnih področij, ki so osnova za hitrejši tehnološki razvoj, kjer pa doslej zaradi pomanjkanja sredstev nismo bili dovolj prisotni (npr. novi materiali, kvantna optika in laserska tehnologija, CIM, robotika, itd.).

- Novi raziskovalci so bistveno pomladili raziskovalno področje in spremenili doseданjo izredno neugodno starostno strukturo.

- Raziskovalne organizacije so realno zmanjšale neraziskovalne storitve in povečale osnovno dejavnost. Medtem ko so v l. 1985 prihodki od raziskovalnega dela znašali samo še polovico vseh prihodkov raziskovalnih organizacij, se je situacija v l. 1986 in 1987 bistveno popravila, čeprav je delež neraziskovalnih prihodkov ponekod še vedno tako velik, da je vprašljiva celo raziskovalna identiteta teh organizacij.

- Analiza poslovanja nekaterih največjih tehnoloških in naravoslovnih institutov je pokazala, da so se bistveno povečale naložbe v materialno osnovo raziskovalnega dela. Pri tem zlasti izstopajo vlaganja Instituta »Jožef Stefan«, Fakultete za strojništvo, Fakultete za elektrotehniko in Medicinske fakultete.

- Poleg osnovnih raziskav so se okrepile tudi aplikativne raziskave za neposredne potrebe gospodarstva, čeprav rast teh iz razumljivih razlogov še ni sledila rasti povečanih vlaganj raziskovalne skupnosti.

- Razmeroma dobra povezanost aplikativnega dela z gospodarstvom in okrepjena materialna baza raziskovalne dejavnosti sta se izkazali tudi pri izredno hitrem vključevanju gospodarstva in raziskovalnih institucij v pripravo projektov v okviru strategije tehnološkega razvoja SFRJ. Do 11. marca 1988 je bilo od 284 pobud za projekte kar 47% (134) danih v SR Sloveniji.

- Povečala se je tudi odzivnost na nova znanstvena odkritja in tehnološke spremembe v svetu. Le nekaj mesecev po odkritju visokotemperaturnih superprevodnikov smo tako keramiko sintetizirali tudi v Ljubljani, v marcu 1988 pa so raziskovalca iz SR Slovenije povabili, naj ima predavanje na mednarodni konferenci o visokotemperaturnih superprevodnikih v Interlaknu. Na tem področju, ki obeta revolucionarne spremembe v elektrotehniko in elektroniki, tako ne zaostajamo toliko, kot smo doslej.

- Pomembno je tudi to, da so se prvič po petnajstih letih začele ustanavljati nove raziskovalne in razvojne institucije in graditi tehnološki centri, kar kaže, da se je znatno okrepila materialna osnova za raziskovalno in razvojno delo. V letu 1987 se je odprl naravoslovno-tehnološki center, ki so ga skupaj ustanovili Institut »Jožef Stefan«, Iskra Kibernetika, Iskra Avtomatika, Iskra Elementi in Iskra Center za elektrooptiko in kjer naj bi delale mešane skupine raziskovalcev iz gospodarstva, institutov in univerz ter skrbele za prenos raziskovalnih dosežkov v prakso. Prav tako so se ustanovile nove »inovacijske« delovne organizacije kot TIPRO pri IEVT, Center za trdne prevleke pri IJS in SMELT-u, INDE itd.

Skupaj je bilo zgrajenih več 1000 kvadratnih metrov novih prostorov za raziskovalno dejavnost in tehnološke parke.

V. Pomanjkljivosti in predlogi za izboljšanje stanja

Doseženi rezultati nedvomno potrjujejo upravičenost odločitve o uresničevanju programa za preseganje znanstvenega in tehnološkega zaostajanja in upravičenost povečanja sredstev za raziskovalno in razvojno dejavnost v tem srednjeročnem obdobju. Znanstveno intenzivna usmeritev razvoja in vključevanja v znanstveno-tehnološko revolucijo sta edina pot za rešitev ekonomske in družbene krize.

Seveda pa smo šele na začetku nekega procesa, ki naj bi privedel do tega, da bomo dosegli prag za prehod v inovacijsko družbo in da bosta naša znanost in tehnologija približno primerljivi s tistima, ki ju imajo danes srednje razvite države v Evropi, s katerimi sodelujemo v mednarodni menjavi dela.

Še vedno pa je vrsta slabosti, ki jih je povečanje sredstev za raziskovalno dejavnost še bolj poudarilo. Te slabosti se kažejo tako v izvajanju načrtane znanstvene politike kot tudi v samem delovanju raziskovalnega področja in gospodarstva ter ekonomski politiki, ki naj bi ustvarila pogoje in spodbude za uporabo novega znanja.

Od načrtovanih ukrepov za preseganje znanstvenega in tehnološkega zaostajanja nismo izpeljali naslednjih:

- Ni nam uspelo načrtno pošiljati mladih strokovnjakov na šolanje na najboljše tuje univerze, kar je eden od pogojev za hitrejši prenos tehnoloških dosežkov. V času, ko LR Kitajska, Južna Koreja in druge azijske države načrtno pošiljajo na 10 tisoče najboljših mladih študentov na šolanje v tujino, odhajajo pri nas na šolanje v tujino le posamezniki.

- Ni nam uspelo zadosti pritegniti naših znanstvenikov, ki že delajo v tujini.

- Ni nam še uspelo urediti položaja raziskovalnega dela na univerzah tako, da bi bilo tisto raziskovalno delo, ki je osnova za razvoj stroke, vključeno v osnovno dejavnost, za projekte, ki presegaajo osnovno dejavnost, pa bi skupine strokovnjakov z univerze enakopravno konkurirale z drugimi skupinami.

- Ni nam uspelo dovolj usmerjati novih raziskovalcev na tista področja znanosti in tehnologije, ki so ključna za naš gospodarski razvoj.

- Ni nam uspelo zadosti selekcionirati raziskav po kakovosti in družbenemu pomenu – hitro povečanje števila raziskovalcev, ki delajo pri skupnem programu, je ponekod pripeljalo celo do padca ravni raziskovalnega dela.

- Ni nam uspelo v celoti izpeljati predvidenega programa modernizacije raziskovalne opreme.

- Nismo se dovolj odprli v Evropo, se dovolj vključili v mednarodne znanstvene in tehnološke projekte in nismo dovolj prisotni v mednarodnih znanstvenih centrih.

- Nismo povsod vpeljali mednarodnih standardov za merjenje znanstvene produktivnosti in tehnološke uspešnosti.

- Nismo ustanovili dovolj tehnoloških parkov, kjer naj bi mešane skupine raziskovalcev in razvojnih delavcev iz gospodarstva razreševale probleme uvajanja inovacijskih proizvodov v proizvodnjo. S tem tudi nismo ustvarili enega od osnovnih pogojev za vključevanje novih raziskovalcev v gospodarstvo.

Medtem ko lahko nekatere od naštetih pomanjkljivosti odpravimo z doslednej-

šim uresničevanjem začrtane znanstvene politike, pa sta pred nami trenutno dva problema, ki ju raziskovalno področje ne more rešiti in ki zadevata ekonomsko motiviranost za raziskave:

– Opredmetenje novega znanja zahteva vzpostavitev takšnega ekonomskega sistema, ki bo motiviral gospodarske subjekte k inovacijskemu razvoju – to pa pomeni vzpostavitev trga novega znanja kot pogoja za preživetje in dosledno odpiranje v svet ter vključevanje v mednarodne razvojne tokove. Le tržno gospodarstvo je lahko tisti dejavnik, ki opravi selekcijo posameznih tehnoloških odločitev, prav tako kot lahko le raziskovalci opravijo selekcijo posameznih raziskovalnih odločitev, ki jih ni mogoče vnaprej predvideti. Seveda bi bila odločilna napaka, če bi čakali na neke idealne razmere, temveč je treba v takem sistemu, kot ga imamo, najti možnosti za trg znanja in inovacijski razvoj, saj bomo le s tem pripomogli k vzpostavitvi inovacijsko odprtega ekonomskega sistema. Pri tem pa morata pomagati gospodarstvo in država, ki naj ustvarjata pogoje za navedene procese.

– Ustvariti moramo možnosti tako za ustanavljanje majhnih »znanstvenih tovarn« kot tudi za inovacijsko prenovitev velikih sistemov na tistih področjih, kjer lahko dosežemo ekonomsko učinkovitost z velikim deležem vloženega znanja in razmeroma majhno porabo energije in surovin.

Da bi dosegli začrtane cilje, moramo:

– Nadaljevati program za preseganje znanstvenega in tehnološkega zaostajanja in vzgojo novih raziskovalcev tudi v naslednjih dveh srednjeročnih obdobjih 1991–1995 in 1996–2000, ko bomo pri sedanji hitrosti razvoja predvidoma postali primerljivi s srednje razvitimi državami v Evropi.

– V program za preseganje znanstvenega in tehnološkega zaostajanja je treba bolj kot doslej vključevati gospodarske subjekte in pri tem izkoristiti povezovanje raziskovalnih institucij in gospodarstva ob pripravi projektov za izvajanje strategije tehnološkega razvoja SFRJ.

– Ustanoviti moramo večje število tehnoloških parkov.

– Poleg vzgoje novih raziskovalcev naj bi gospodarstvo poskrbelo za vzgojo novih tržnih strokovnjakov, ki bi bili tudi tehnološko in organizacijsko izobraženi.

– Poenostaviti in racionalizirati moramo delovanje raziskovalnih skupnosti in po potrebi izpopolniti ustrezne samoupravne in zakonske akte. Sistem 12-ih PORS-ov, 61-ih ORS-ov in RSS je razmeroma zapleten in ne izpolnjuje vedno tiste funkcije, ki jo predvideva zakon. Pri tem pa se moramo izogniti nevarnosti centralnega administriranja, ki v znanosti tako kot v gospodarstvu ne more dati zaželenih rezultatov.

– Zbore uporabnikov moramo sestaviti tako, da bodo izražali ustrezni resnični družbeni interes, in pri tem ločiti lokalni, panožni in nacionalni interes za raziskovalne in razvojne storitve.

– Raziskovalno politiko moramo voditi tako, da jasno določimo funkcije države in funkcije gospodarstva na tem področju. Funkcija države je, da pospešuje osnovne raziskave, skrbi za vzgojo raziskovalnih kadrov in zagotavljanje raziskovalne infrastrukture ter pospešuje ustvarjanje trga za novo znanje. Pri tem je treba osnovne raziskave omejiti na tiste, ki so v svetu priznane kot take. Da bi bile osnovne raziskave koristne, morajo sodelovati z znanostjo v najrazvitejšem svetu in prispevati v svetovno zakladnico znanstvenih odkritij, da bi lahko iz nje tudi črpali. Rezultate osnovnih raziskav moramo meriti z mednarodno veljavnimi in ne z lokalnimi merili.

Funkcija gospodarstva pa je, da izmed vseh možnih raziskovalno-razvojnih rešitev izbere tisto, ki daje največji ekonomski učinek.

Investiranje s pomočjo vrednostnih papirjev

Elementi (nove) ekonomske doktrine

I. Širša uveljavitev vrednostnih papirjev je potrebna in sprejemljiva

Hitrost gospodarskega razvoja in stopnja gospodarske razvitosti sta odločilni determinanti legitimnosti vsake družbene ureditve, torej tudi našega samoupravnega socializma. Zanju je uveljavljanje produktivnih naložb s pomočjo vrednostnih papirjev zelo pomembno, saj motivira k povečanju prostovoljnih prihrankov in k njihovi učinkovitejši uporabi.

Bližnjice, ki se ponujajo za doseg hitrejše gospodarske rasti so enakovredne uvedbi vrednostnih papirjev samo na videz.

a) Najenostavneje je zmanjšati dohodek občanov le na del, ki je potreben na tekočo porabo (življenjski minimum), odločanje o celotnem presežnem delu pa prepustiti državi (rešitev gospodarskih sistemov realsocializma).

b) Če so dohodki sorazmerni družbeno priznanemu delu že plačani, obstaja še vedno možnost države z inflacijskim (deficitarnim) financiranjem načrtno oblikovati prisilne prihranke prebivalstva in skrbeti za njihovo alokacijo.

Obe rešitvi pa sta nesprejemljivi tako z vidika ekonomske učinkovitosti kot z vidika uveljavitve samoupravnega odločanja, saj zanikata samostojno iniciativo in upravljalško spodbudo in s tem zanemarjata pogoje za tehnično napredovanje. Neustrezni družbeni pogoji so (bili) razlog za preveliko neproduktivno tekočo porabo občanov in zato premajhno vnaprejšnjo prostovoljno akumulacijo. Njena nadomestitev z ex post prisilno (inflacijsko) akumulacijo pa je vodila ob odtujenem subjektu odločanja v podoptimalno uporabo takšnih sredstev in od tod v gospodarsko rast, ki je bila nižja od možne. Kakor bo sicer produktivnejša uporaba dela sredstev občanov (če se za trenutek omejimo le nanje kot subjekte varčevanja) ob omogočanju hitrejši rasti družbenega produkta kot primarnem cilju nujno zahtevala njihovo večjo dohodkovno motiviranost in se hkrati izražala v diferenciaciji dohodkov, pa bo njihova večja usmeritev v produkcijo (produktivno uporabo) in ne v tekočo potrošnjo zmanjševala razlike v standardu (tekočem) med ljudmi.

Razširitev možnosti za uporabo finančnega instrumenta vrednostnih papirjev in z njimi povezanega trga na vse družbene pravne osebe bo prispevala k mobilnosti družbenega kapitala in s tem k povečanju njegove učinkovitosti kot temeljnemu cilju sedanjih gospodarskih reform.

Osnovni cilji širšega uveljavljanja vrednostnih papirjev so:

* Izr. prof. na Pravni fakulteti in sodelavec Ekonomskega inštituta Pravne fakultete v Ljubljani.

1. povečati vnaprejšnje prostovoljne prihranke kot neinflacijski vir produktivnih naložb individualnih in družbenih subjektov.

2. Povečati učinkovitost vlaganja teh prihrankov, ker je ob premajhni akumulaciji problem učinkovitosti naložb še bolj kritična šibka točka gospodarjenja v naši družbi.

3. Z oblikovanjem trajnejšega vira sredstev gospodarskih organizacij s pomočjo vrednostnih papirjev z njihovim variabilnim donosom amortizirati negativne konjunkturne vplive na osnovno gospodarsko celico in tako z razpršitvijo tveganja v tekočem poslovanju tako v času kot po ekonomskih lastnikih povečati stabilnost njenega poslovanja.

Pričakuje se, da bi uspešna širša uveljavitev naložb s pomočjo vrednostnih papirjev imela več (potencialno) *pozitivnih učinkov*:

1. spodbudila bi širjenje tržnega načina gospodarjenja na področje akumulacije in njene alokacije, z oblikovanjem primarnega in sekundarnega trga vrednostnih papirjev pa bi prispevala k integralnemu trgu.

2. Povečal bi se pretok finančnih sredstev od občanov v gospodarstvo (oziroma med dejavnostmi), kar bi zmanjšalo togost finančne strukture, ki je sicer bila najmanjša ob najbolj tržno usmerjenem gospodarstvu konec 60. let (Štiblar, 1980). Ker so finančni prihranki prebivalstva v bankah le desetina aktive jugoslovanskega gospodarstva in ker je še od teh prihrankov prebivalstvo pripravljeno zaradi tveganja le nekaj odstotkov (v Avstriji na primer manj kot 3%) naložiti v vrednostne papirje, ni nevarnosti, da bi z uveljavitvijo vrednostnih papirjev aktiva gospodarstva prešla v zasebno last.

3. Kot investitorji s pomočjo vrednostnih papirjev v lastno organizacijo bodo imeli delavci tudi močnejši (dolgoročnejši) interes za učinkovitejše gospodarjenje tudi s sredstvi v družbeni lasti v organizaciji.

4. Čeprav morda tudi dražja pa bi z vrednostnimi papirji pridobljena sredstva podjetju lahko prinesla bistveno prednost v pogledu stabilnosti poslovanja: nastanek prepotrebnega trajnega vira sredstev.

5. Realnost pričakanega donosa na vrednostni papir bo prispevala s konkurenco med finančnimi organizacijami (bank in novih organizacij za promet z vrednostnimi papirji) k bolj ravnotežni (in zato realno pozitivnejši) obrestni meri v gospodarstvu, s tem pa k učinkovitemu investiranju (povečanju donosnosti naložb).

6. Dosedanjo ex post prisilno inflacijsko financiranje naložb se bo spremenilo v ex ante prostovoljno zbiranje zadostne akumulacije za predvidene naložbe.

7. Del tekoče potrošnje se bo preusmeril v odloženo potrošnjo (prihranke), kar bo zmanjševalo inflacijske pritiske in olajšalo odplačevanje dolga tujini.

8. Uveljavitev vrednostnih papirjev bo imela širše pozitivne posledice v smeri izboljšane ravni planiranja (z njimi se bodo financirali lahko le zaupanja vredni investicijski projekti), okrepljen bo interes prebivalstva za rezultate gospodarjenja (zaradi lastnih vloženi sredstev) in nasploh bodo prispevali k demokratizaciji gospodarskega življenja (objavljanje neodvisno preverjenih gospodarskih rezultatov, investicijskih načrtov itd.).

Upoštevati pa je treba, da splošne družbene razmere danes niso naklonjene hitri in učinkoviti uveljavitvi vrednostnih papirjev (gre za negativni odnos do prihrankov in zasebne lastnine v družbi, stalne spremembe v gospodarskem sistemu in ekonomski politiki, ki se kažejo tudi v zlorabi primarne emisije, beneficira-

nju obrestnih mer, pomanjkanju pravnega reda pri vračanju posojil, pomanjkanju materialne spodbude za delovno, podjetniško in izumiteljsko iniciativo občanov). Čeprav so navedeni ustrezno urejeni elementi družbenoekonomskih razmer pogoj za uspešno uveljavitev produktivnih naložb s pomočjo vrednostnih papirjev, pa vendar ni treba čakati na njihovo vnaprejšnjo izpolnitev, temveč si prizadevati za njihovo spreminjanje hkrati ob širšem uvajanju vrednostnih papirjev. Konkretno zavore delujejo:

a) na subjekte ponudbe prihrankov (povpraševanja po vrednostnih papirjih):

- uveljavljeno pravno načelo nominalizma, ki se šele v zadnjem času na nekaterih področjih popravlja z revalorizacijo,
- pogosto še vedno realno negativna obrestna mera,
- nestabilni pogoji finančnega varčevanja in naložb,
- monopolni dogovori združenja bank o (diskriminatornih) pogojih naložb v vrednostne papirje;

b) na subjekte povpraševanja po prihrankih (ponudbe vrednostnih papirjev):

- ekspanzivna denarna politika poceni denarja, dopolnjena s sivo emisijo različnih denarnih nadomestkov, zmanjšuje željo po dražjih sredstvih na osnovi pridobljenih vrednostnih papirjev,
- malo investicijskih projektov ob sicer nezadostni donosnosti projektov nasploh (razlog v neizkoriščeni iniciativi delovnih ljudi),
- državni intervencionizem – finančna podpora gospodarskim subjektom,
- zapleten postopek ustanavljanja novih produkcijskih enot,
- še vedno netržno maksimiranje cen nekaterih primarnih produkcijskih tvorcev.

Seveda pa uveljavljanje vrednostnih papirjev povzroča v življenju občanov novo dilemo: varčevati in produktivno nalagati (s tveganjem) ali tekoče trošiti dohodek. To pomeni dodatni nemir pri ljudeh, terja večje zanimanje za gospodarstvo, življenjsko tveganje in gospodarsko skrb ob zmanjšanju življenjske varnosti. Vendar so vse to gibala učinkovitejšega gospodarjenja in s tem hitrejšega gospodarskega razvoja ob večji osebni ekonomski angažiranosti ljudi, kar bi vse moralo pomeniti novo kvaliteto zrele samoupravne družbe.

V praktični uveljavitvi produktivnih naložb s pomočjo vrednostnih papirjev je nujna *popolna prostovoljnost* obeh osebkov, razpisovalca – ponudnika vrednostnega papirja, ki na ta način finančna sredstva zbira, in povpraševalca – kupca vrednostnega papirja, ki finančna sredstva daje. Tudi po izkušnjah v svetu vsaj v začetku ni nujno pričakovati velikih kvantitativnih praktičnih rezultatov, odločilnejša je uveljavitev ideje demokratizacije gospodarjenja s pomočjo predloženih mehanizmov. Ob prostovoljnosti uveljavljanja vrednostnih papirjev bo šele ustvarjanje pozitivnih donosov v gospodarjenju (vrednosti nad potrebno vrednostjo) dajalo osnovo, iz katere bo gospodarstvo lahko plačevalo višje donose za vrednostne papirje od bančnih obresti, ne da bi s tem moralo zmanjševati osebne dohodeke še pod obstoječo realno raven. To bi namreč uveljavitev vrednostnih papirjev lahko pretvorilo v negativni institut dodatnega izoriščanja delovnih ljudi.

Zato je nujni osnovni pogoj za nedeformirano prostovoljno uveljavljanje učinkovitejših naložb s pomočjo vrednostnih papirjev *povečanja učinkovitosti gospodarjenja*, ki je sicer osnovni cilj razglabljanj o prestrukturiranju gospodarstva. Uvedba vrednostnih papirjev je upravičena samo, če tudi sama prispeva k povečanju uspešnosti gospodarjenja. Mogoče je oceniti, da bi z razpršitvijo neposredne materialne odgovornosti za gospodarjenje s pomočjo vrednostnih papirjev (ob tudi

siceršnji okrepitevi povezave med delovnim kolektivom in rezultati gospodarjenja podjetja) lahko nastala močna motivacijska spodbuda za boljše delo (podjetništvo in izumiteljstvo kot elementa inovativne informacijske družbe). S tem bi vrednostni papirji samostojno (endogeno) prispevali z dvigom učinkovitosti gospodarjenja k oblikovanju sredstev za lastno financiranje.

Poudarek je na motivih (hitrejšem gospodarskem razvoju) in ne na oblikah, institucijah. Gre v resnici za željo po premiku v mehanizmu gospodarske motivacije naših ljudi od ekonomske prisile proti kompenzaciji, adaptaciji ter v končnem cilju k identifikaciji s smotri podjetja¹, če uporabimo motivacijsko klasifikacijo K. Galbraitha.

Pri uveljavljanju vrednostnih papirjev so *pomembne naslednje opredelitve*:

1. dopustiti z okvirnimi predpisi vse oblike vrednostnih papirjev, pri čemer naj bo stopnja tveganja naložbe, ki ga prevzame kupec vrednostnega papirja, povezana z višino pričakovane nagrade in s stopnjo njegovega soodločanja pri uporabi na ta način pridobljenih sredstev.

2. Uvedba vrednostnih papirjev ne spreminja družbenoekonomskih temeljev naše družbe, le ustrezneje jih operacionalizira. Konkretno utemeljitve:

Glede *družbene lastnine* identificira delavca in varčevalca kot njenega resničnega uporabnika (ekonomskega lastnika) in s povečanjem njene gibljivosti prispeva k izboljšanju gospodarskih rezultatov.

Samouprava za uvedbo vrednostnih papirjev neupravljalne narave ne bi bila prizadeta, saj večino imetnikov zanimajo zgolj rezultati in ne način uporabe sredstev. Imetniki vrednostnih papirjev bi lahko imeli svoj svet kot organ soodločanja (podobno zastopanju tujih vlagateljev v naše gospodarske organizacije). Podobno kot dolžina zaposlitve bi morale tudi vlaganje delovnih prihrankov dobiti ustrezen pomen pri odločanju o namembnosti njihove uporabe. Temeljno spoznanje pa je vendar, da bi trg vrednostnih papirjev omogočil zaščito njihovih lastnikov z možnostjo prodaje papirjev, hkrati pa bi bistveno prispeval k ekonomski namesto dosedanjih politični selekciji investicijskih projektov, kar bi onemogočilo velike izgube.

Delitev po delu ostaja, vendarle razširjena s pojmovanjem dela od klasične porabe fizične energije enakopravno tudi na upravljanje (individualno v varčevanju in nakupu vrednostnih papirjev ter skupno v odločanje o uporabi sredstev v organizaciji) in v minulo delo, ki ga pomenijo privarčevani delovni dohodki, za katere so nagrade upravičene.

Mehanizem *trga* bo z uvedbo trga vrednostnih papirjev in širše finančnega trga pridobil pri integralni uveljavitvi.

Dohodkovni odnosi dobijo s pomočjo vrednostnih papirjev kot instrumenta nov mehanizem, ki bo s povečanjem dohodkovne in odločevalske udeležbe vlagatelja pripomogel k večji privlačnosti akumuliranja in vlaganja izven svoje organizacije in s tem k večji mobilnosti zasebnega in družbenega kapitala.

3. Morebitna možnost za znižanje družbene akumulacije v delitvi na račun dviganja osebnih dohodkov, ki bi se potem pojavili kot individualna akumulacija, s pomočjo vrednostnih papirjev ne predstavlja realne nevarnosti, saj se s tem le

¹ Z vidika vpliva na učinkovitost gospodarjenja je to boljši vir od tujih posojil, katerih edini prispevek je lahko le v uvozu sicer nedostopne tehnologije, pa še njeno izkoriščanje pogosto omejuje naša nesposobnost njene uporabe.

pretvarja državna družbena lastnina v samoupravno družbeno lastnino s pomočjo konkretizacije (identifikacije) njenega subjekta.

4. Obveznost uradne (državne) ocene ekonomske učinkovitosti projektov bi pomenila, da ocenjevalec (državni organ) prevzema tudi ekonomsko tveganje. Takšna socializacija tveganja bi bila v nasprotju s ciljem razpršitve materialne odgovornosti za naložbe s pomočjo vrednostnih papirjev, ki bi odločilno prispeval k povečanju njene učinkovitosti.

Kot možne *institucije zbiranja in alokacije sredstev* s pomočjo vrednostnih papirjev se pojavljajo finančne zadrage (ali drugače imenovani finančni družbeni ali zasebni servisi), obstoječe poslovne banke ali specializirane institucije na ravni republike (oziroma nižjih DPS). Kot alternativa pa se pojavlja neposredni razpis vrednostnega papirja s strani organizacije, ki sredstva potrebuje, torej brez posredovanja finančne institucije. Celovitost poslov bo po izkušnjah v svetu zahtevala specializirane finančne institucije, v prehodnem obdobju pa so dobri tudi ustrezni specializirani oddelki poslovnih bank. Posebej pri naložbah rizičnega kapitala v nove gospodarske organizacije bodo potrebne tudi posebne finančne institucije pri DPS z določenimi ustanovnimi sredstvi. Pomemben je v institucionalni ureditvi družbeni nadzor, ki naj bi se usmeril le na izpolnitev zakonskih (pravnih) pogojev za razpis vrednostnih papirjev. To opravi republiški upravni organ (sekretariat za finance), morebitno ekonomsko oceno projekta pa le na prostovoljni osnovi neodvisna strokovna institucija (pri slednjem gre za nevarnost prevzemanja tveganja za uspeh projekta). Uveljavitev vrednostnih papirjev zahteva organizacijo primarnega (same prve emisije vrednostnih papirjev) in sekundarnega trga (možnosti za preprodajo, pravni promet z njimi) vrednostnih papirjev.

Kot potencialne *organizacije, v katere se lahko vlagajo* z vrednostnimi papirji pridobljena finančna sredstva, se lahko pojavijo povsem nove organizacije (tukaj je tveganje največje, zato verjetnost oživitve najmanjša), novi proizvodni programi obstoječih organizacij (posebno pri uspešnih je možnost inicialne zažitve vrednostnih papirjev največja), organizacije gospodarstva, tudi zasebne (pri slednjih je spet tveganje naložb večje). Kot posebni uporabniki takšnih sredstev se lahko pojavijo SIS-i in druge družbene pravne osebe (račun rentabilnosti ni nujen, potrebno pa je jamstvo države) in celo proračun (vendar ne neposredno s pomočjo NBJ, temveč posredno s politiko odprtega trga).

Pri *obliki vrednostnega papirja* je kakor pri subjektih operiranja z njimi v pripravljalnih razpravah v preteklih dveh letih prišlo do bistvenega razširjanja permisivnosti, tako da ustavni amandmaji IX v 11. tč. ob sklicevanju na ustrezní zakon (ki ga bo treba spremeniti) dovoljuje pravzaprav vse v svetu znane vrednostne papirje: lastninske in nelastninske (slednje s fiksnim ali variabilnim donosom), prenosljivost, možnost za nadzor oziroma soupravljanja na osnovi vrednostnih papirjev, zahteva nujnost ohranitve realne vrednosti glavnice, dovoljuje možnost garancije (povezano z oblikovanjem kompenzacijskega sklada in utemeljitvenih študij), dovoljuje daljši rok dospelosti pri nelastninskih papirjih z možnostjo refinanciranja in predvideva davčne olajšave zanje. Motivacija kupcev za nakup vrednostnih papirjev naj bi bila materialna, v zakonsko določenem obsegu tudi soodločevalska ali vsaj nadzorna pri uporabi finančnih sredstev, fiskalna (z davčnimi olajšavami), omenjena pa je v obstoječi zakonodaji tudi socialna v obliki možnosti »nakupa delovnega mesta«, ki pa je z vidika socialistične etike in učinkovitosti sistema zelo vprašljiva.

II. Kakšen socializem v ekonomskem smislu želimo?

Medtem ko je uveljavitev omenjenih konkretnih oblik in postopkov pri vrednostnih papirjih vendar stvar verifikacije družbene prakse (da jih preveri in potem sprejme, zavrže ali spremeni), pa je bistveno in odločilno idejno vprašanje, ki spada na področje delovanja subjektivnih sil, ali je realno pozitiven odnos (pričakovani, ki seveda ob neuspeli naložbi postane negativen) iz na razne načine naloženih prihrankov združljiv s socializmom. Vprašanje se razširja tudi na realno pozitivne obresti na bančne hranilne vloge in druge naložbe finančnih sredstev in odpira dilemo, ali je z njimi kršeno načelo delitve po delu?

Odgovor na navedeno idejno vprašanje zahteva opredelitev, kaj je sploh socializem v ekonomskem smislu in kakšnega si pri nas želimo.

Osnovno izhodišče za odgovor je *Marxov zgodovinski (dialektični) materializem* (ki ga je sicer tudi že on prevzel od predhodnih mislecev, saj je v poenostavljeni obliki znan že v antiki). Po njem stopnja razvitosti proizvodjalnih sil (materialne osnove) določa objektivno (po sili naravnega zakona) stopnjo razvitosti produkcijskih in ob njih zasnovanih vseh drugih odnosov med ljudmi (razvoj družbene nadstavbe). Pozitivni učinek povratnega vpliva je mogoč, vendar le, če prehitavanje družbenih odnosov ni preveliko, vsekakor ne tolikšno, kot je v naši družbeni praksi.

S stalnim zanemarjanjem navedene osnovne marksistične zakonitosti družbenega razvoja so naši teoretiki »marksisti« in ustvarjalci sistema delovali in še vedno delujejo nemarksistično.

Realni pozitivni donos pomeni plačilo za medčasovno preferenco (odrekanje) in za tveganje, nagrado za pripravljenost odreči se sedanji gotovi porabi v korist bodoče negotove porabe. Navedenih razlogov v sistemu kapitalistične zasebne lastnine marksizem ni bil pripravljen sprejeti, ker naj bi se kapitalisti odrekli trošenju kapitala, ki ga je v resnici zanje ustvaril delavski razred s svojim delom. V našem socialističnem sistemu, ko postanejo proizvodjalna sredstva družbena last (z nacionalizacijo, agrarno reformo in kasneje z razširjeno reprodukcijo s pomočjo prihrankov dela dohodkov delovnih ljudi, kar imenujemo minulo delo), pa navedeni v kapitalizmu prevladujoči izkoriščevalski element razpolaganja s kapitalom brez dela odpade. Hkrati (p)ostanejo še vedno pomembni znotraj delavskega razreda omenjeni motivi časovne preference in tveganja, ki v razmerah družbene lastnine izgubijo kapitalistični izkoriščevalski nadih. To ne pomeni barvanja kapitalizma s socialističnimi barvami, temveč upoštevanje spremembe v temelju družbenoekonomskega sistema: družbene namesto zasebne lastnine proizvodjalnih sredstev. Časovna preferenca v potrošnji in tveganje v vlaganju prihrankov pa obstajata v vsakem družbenem sistemu. Nista odvisna od tega, ali gre za socializem, kapitalizem ali neko drugo ureditev, temveč od stopnje dejanske razvitosti proizvodjalnih sil in z njo povezanega življenjskega standarda ljudi. Takšen pozitivni donos je v resnici ustrezna operacionalizacija minulega dela, splošno sprejete, vendar neustrezno uveljavljene kategorije naše socialistične ureditve.

Šele v »carstvu svobode« (kot pojmuje Marx komunizem), ko bodo vse dobrine prosto na razpolago v relativno neomejenih količinah (v izobilju, kot na primer danes zrak), časovne odrekanje ne bo več, saj bodo ves čas zadovoljene vse potrebe, pa tudi tveganja izgube naloženih prihrankov ne, ker bo sredstev na razpolago v izobilju. Takrat, to je v komunizmu, tudi realno pozitivni donos na prihranke ne bo več potreben. Iz povedanega pa si seveda lahko predstavljamo, kako daleč smo še od tistih časov in kako z vidika zgodovinskega

materializma v institucionalizaciji produkcijskih in drugih družbenih odnosov med ljudmi ne kaže prehitovati nerazvitih proizvajalnih sil.

Ali se je tedaj Marx (in njegovi nasledniki) zmotil, ko je zanemarljivo človeka kot medčlasično bitje in nevarnost tveganja pri gospodarskem odločanju? Ne! V Komunističnem manifestu (1848) je oblikoval vizijo komunizma kot cilja človeškega razvoja, v katerem bo visoka razvitost materialne baze (izobilje) omogočila delitev po potrebah, kjer bo človek osvobojen, delo pa postalo potreba, ne nujnost in delitev dela ne bo potrebna zaradi vsestranske sposobnosti posameznika. Za doseg tega oddaljenega cilja pa je poudarjal nujnost in primarnost razvoja proizvajalnih sil v prehodnem razdobju (socializem). V prehodnem razdobju bodo po Marxu instrumenti in institucije sicer kritiziranega kapitalističnega sistema še vedno potrebni (blagovna proizvodnja, denar, bančni sistem, tržni mehanizem). Njihova ukinitve bi pomenila pri obstoječi nizki razvitosti proizvajalnih sil zamenjavo tržne prevlade stvari nad ljudmi s še hujšo prevlado ljudi nad ljudmi, znano iz predkapitalističnih izkoriščevalskih družbenoekonomskih formacij.

Potem ko si je v mladosti zastavil futuristični cilj vizije komunizma, je ekonomskim vprašanjem poti za njegovo doseg zrel Marx posvetil zadnjih 30 let svojega življenja (Kapital), s čimer je s svojo znanstveno dejavnostjo poudaril, kako pomembno je v socializmu primarno reševanje problema razvoja proizvajalnih sil. Z vidika svojega zgodovinsko-materialističnega pogleda na svet je Marx tudi predvidel, da bo do socialistične ureditve prišlo najprej v ekonomsko najbolj razvitih državah (kjer bo razvitost proizvajalnih sil po naravni poti izsilila spremembe v družbeni nadstavi v smeri socialističnih odnosov), kar se ni uresničilo. Marxovo znanstveno-spoznavno dozorevanje pa pri praktični graditvi socialističnih družbenih sistemov ni bilo ustrezno upoštevano, kar je negativno vplivalo na njihov gospodarski razvoj.

Tako so bila z zmago revolucije v SZ na ekonomskem področju uvedena povsem komunistična načela (ob nacionalizaciji odprava blagovnih odnosov in denarja), ki so bila zaradi gospodarskih neuspehov z NEP (1919–1924) korigirana s ponovno uvedbo blagovnih odnosov, vendar s prihodom Stalina deformirana v centralnoplansko neblagovno ekonomijo, ki naj bi že z velikim deležem investicij ob zanemarjanju njihove učinkovitosti prehitela kapitalistično. K razvoju proizvajalnih sil v centralnoplanskih sistemih sta prispevala le obilje iz agrara pridobljene delovne sile in uveljavitev sicer v svetu že razvite tehnike, zaostanek v gospodarskem razvoju za razvitim kapitalizmom pa se po izčrpanju navedenih dejavnikov povečuje.

Oblikovanje našega povojnega družbenoekonomskega sistema ni šlo mimo »levičarskih bolezni«. To je po svoje razumljivo, saj so si vodilni idejni teoretiki – oblikovalci našega sistema po ugotovitvah črnogorskega akademika Branislava Šoškića² svoj ekonomski pogled na svet ustvarjali v tridesetih letih predvsem v obliki kritike obstoječega kapitalističnega sistema kot partija v opoziciji in z vizijo (vzorom) takratnega centralnoplanskega socialističnega sistema SZ. Tako po prevzemu oblasti niso bili usposobljeni za oblikovanje ekonomsko učinkovitega sistema.

Navedena pomanjkljivost je bila prisotna pri oblikovanju našega gospodarskega sistema vseh štirideset let po vojni. Impulz relativno večji učinkovitosti gospodarskega sistema v primerjavi z drugimi socialističnimi državami so nam dali le uvedba samoupravljanja in nekateri poizkusi ekonomske liberalizacije. Samo podružbljanje proizvajalnih sredstev je v prvem obdobju razvoja naše družbe s svojim redistributivnim učinkom tudi materialno pozitivno motiviralo delovne ljudi, popolno zanemarjanje ali celo ukinitve osnovnih blagovnih kategorij pa je imelo škodljive posledice. Zmota je v zanemarjanju dejstva, da je na sedanji stopnji še prisotnega materialnega pomanjkanja koristnosti materialnih dobrin še prevelika, da bi bila lahko materialna spodbuda ljudi presežena in zamenjana z nematerialno

² Šoškić, B.: Razvoj ekonomske misli, 4. izdanie, Savremena administracija, Beograd 1972.

motivacijo (pohvale, napredovanja, žrtvovanje za bodoče rodove). To bo mogoče šele v družbi izobilja (komunizmu), ko postanejo ob visoki materialni zasičenosti nematerialni cilji, motivi vse pomembnejši. Izjemne razmere (vojna, naravne katastrofe) lahko za krajši čas povečajo nematerialno motivacijo (solidarnost), da prevlada nad materialno. Ne more pa to biti trajno, če verjamemo v človeka kot živo bitje z zanj življenjsko odločilnimi, predvsem materialnimi potrebami. Pomembnosti in primarnosti materialnih potreb in s tem materialne motivacije za človekovo delo ne more odstraniti nikakršna ideologija – subjektivna sila, lahko ju le obilje materialnih dobrin, doseženo z ekonomskim razvojem, ob katerem se zniža njihova koristnost pod koristnost nematerialnih dobrin in vrednot.

Kadrovsko in vsebinsko so (bila) ekonomska vprašanja pri nas podcenjena, razvoj ekonomskega znanja, uravnavanje sodobnih makroekonomskih enot v zadnjih 100 letih je bil do nedavnega tabu tema, vse to pa je v nasprotju z osnovnimi načeli zgodovinskega materializma.

III. Uveljavljanje (nove) ekonomske doktrine naše družbe

Povečanje učinkovitosti gospodarjenja s pomočjo vrednostnih papirjev lahko predstavlja samo enega od temeljnih kamnov ekonomske doktrine socializma po meri človeka, ki bi jo subjektivni dejavnik moral razviti kot pozitivno perspektivo razvoja naše družbe. Znano je, da so ekonomski programi, ki so v praksi uspešno uveljavljeni (merilo je dvig življenjskega blagostanja ljudi), temelj izhodišč vseh politično organiziranih sil v razvitem svetu, ki pretendirajo na trajni uspeh in prostovoljno sprejeto legitimnost pri ljudeh. Če temu vodilna družbenopolitična sila pri nas ne bo sledila, bo nujno prišlo do oblikovanja alternativnih družbenih sil s takšnim ekonomskim programom. Izviti se mora iz začaranega kroga predvsem socialnega reševanja gospodarskih problemov, ki še nadalje povečuje ekonomsko neučinkovitost in od tod v končni posledici še poglablja socialne probleme.

Zanemarjanje globalnih ekonomskih vprašanj in oblikovanja ekonomskega programa je značilno za vse socialistične družbe, enako tudi za našo. Subjektivni dejavnik, ki pri nas želi vlogo vodilne idejne družbene sile, mora oblikovati ekonomsko doktrino, ki bo tako kakovostna (privlačna, strokovna), da bo pritegnila večino ljudi, hkrati pa bo zasnovana na osnovnih načelih historičnega materializma, ugotovitvah ekonomske znanosti v svetu in uveljavitvi pozitivnih rešitev v gospodarskem sistemu in ekonomski politiki danes uspešnih držav sveta. Ob najbolj razvitih proizvajalnih silah (materialni bazi) bi se napreden in strokovno domišljen koncept gospodarskega sistema in ekonomske politike moral razviti v razvitejših delih Jugoslavije, ki bi ga ponudile kot pozitivno alternativo drugim okoljem v SFRJ. Ker pa ustrezne ekonomske doktrine niso oblikovale, s tem posredno omogočajo uveljavitev zelo nasprotujočih in tudi neperspektivnih ekonomskih konceptov, ki so morda v skladu s trenutno določeno gospodarsko razvojno stopnjo in krizno situacijo (kot npr. nelastninski koncepti družbene lastnine, delitev osebnih dohodkov iz dveh delov, uveljavitev uravnilovke, poudarjena socialna funkcija države, okrepitev centralizacije gospodarskega odločanja in selektivna ekonomska politika), ne morejo pa biti temelj dolgoročnejshe razvojne strategije.

Brez želje po podrobnejšem opisu in celovitosti naj zgolj orišem nekatere temeljne elemente, ki bi jih morala vključevati ekonomska doktrina naše družbe. Treba bo zbrati vse sile za njeno razčlenitev in zaokrožitev, tukaj predlagani

elementi pa so le prispevek za pripravo izhodišč za obsežno delo, ki nas še čaka, in v tem kontekstu za nadaljnjo razpravo.

1. *Socializem* ne more biti samo družbeni sistem siromakov, edino boja za socialno emancipacijo razlaščenih, ker bi bilo potem njegovo zgodovinsko poslanstvo že z (r)evolucionarnim prihodom le-teh na oblast izpolnjeno in končano.

2. Pojmovanje družbeno priznanega *dela* je treba razširiti od fizične porabe energije in umskega rutinskega dela na podjetništvo in izumiteljstvo (ki naj ne pomenita špekulacije, neupravičljivih privilegijev itd.). Posebej doslej zatrta podjetniška funkcija (ki naj ne bo vezana na politično elito navzgor, temveč kontrolirana od delovnega kolektiva navzdol) potrebuje ustrezno mesto. Odstranitev ideoloških, administrativnih zavor mora sprostiti individualne inovativne sposobnosti ljudi. Okostenelo ohranjanje industrijske strukture s prevladujočim fizičnim delom je danes v razvitem svetu prisotno le še v državah realnega socializma in v Jugoslaviji (delež industrije v njihovem družbenem produktu presega 40% ali celo 50%). Že v prehodu v naslednje tisočletje pa bosta terciarni in kvartarni storitveni sektor produkcije prevladujoča, delež fizičnih delavcev med zaposlenimi bo znižan na nekaj odstotkov.

S tem je povezano pojmovanje *delavskega razreda*, katerega interese zastopa vodilna subjektivna sila v socialističnih državah. Če želi ohraniti legitimiteto zastopanja interesov večine ljudi, bo morala svojo bazo razširiti od delavskega razreda v smislu klasičnih fizičnih delavcev na vse delovne ljudi, ali pa bo nujno ostala zgolj zastopnik vse večje manjšine fizičnih delavcev, katerih deleža ne bo mogla večati, kljub morebitnim še tolikšnim notranjim gospodarskim napakam, saj bo k njenemu gospodarskemu razvoju prispeval tehnološki napredek v svetu.³

3. Filozofija o nujnosti *ekonomskega varuštva* subjektivnega dejavnika *nad delavskim razredom* (pred negativnimi posledicami delovanja ekonomskih zakonitosti) je načelno zgrešena. Takšno gospodarstvo ne bo nikoli odraslo, da bi se v mednarodni ekonomski tekmi lahko enakopravno uveljavilo. Tudi po naših izkušnjah konkurenco vzdrže le nevarovani samostojni gospodarski osebki ali dejavnosti.

4. Ob danes uveljavljeni *uravnilovki* je maksimalni osebni dohodek dan (tudi pogojen z nizko razvitostjo proizvodjalnih sil), načelo ekonomske racionalnosti pa vodi delovnega človeka v minimiziranje delovnega napora, kar nadalje znižuje družbeni povprečni osebni dohodek. Zato »pošteno 8-urno delo« še ne zagotavlja nujno dobrega in varnega življenjskega standarda, ker se dejanska količina vloženega dela zaradi uveljavitve omenjenega ekonomskega načela vse bolj znižuje, še posebej, ker je za njegovo vrednotenje odločilen rezultat, to je družbeno priznanje koristnosti opravljenega dela v obliki na trgu doseženega dohodka, za kar pa so potrebni upravljalško-podjetniški in inovatorski delovni napor, ki postajajo odločilno prevladujoči.

Iz tega razloga ni sprejemljiva delitev osebnih dohodkov iz dveh delov, saj prvega nihče ne more zagotoviti samoupravljalcu, če opravljeno fizično delo ni tudi tržno ovrednoteno kot uspešno. Navedeni neželeni princip obnašanja delovnega človeka (pravilen bi bil maksimizacija dohodka ob uveljavitvi vseh sposobnosti) je izraz napačnega gospodarskega sistema, ki je rezultat neznanja in nesposobnosti njegovih ustvarjalcev kot tudi zaviralne utopičnosti, ki se kaže v prenosu

³ To širjenje baze, katere interese zastopa subjektivna politična sila – ZK, podpirata že E. Kardelj in V. Bakarić in je bila predmet znane kontroverze ob Šušvarjevi interpretaciji njunih stališč v sedemdesetih letih.

meril komunistične vizije na človeka v današnjih razmerah nerazvitih proizvodjalnih sil.

5. Potreben je bistveni premik v operacionalizaciji *družbene lastnine* kot temelja naših družbenoekonomskih odnosov. V sedanji normativno zamišljeni obliki je družbena lastnina mogoča le kot nelastnina. V pravni teoriji lastnina pomeni pravico (do razpolaganja in prisvajanja plodov, cele zlorabe, vendar pa tudi dolžnost zaščite v novejšem času), ki se v pojavnih oblikah izraža z izključevanjem drugih do upravičenj do iste stvari. Pri družbeni lastnini proizvodjalnih sredstev so upravičenci vsi člani naše družbe, izključevati ni mogoče nikogar, zato gre za nelastnino. Ker pa so v smislu uveljavitve navedenih upravičenj nujni subjekti (ekonomski lastniki), je v dosedanji obliki ekonomski lastnik bil bodisi politična elita ali gospodarska (tehnokratska) elita. To nima zveze s samoupravnim socializmom, gre za državni socializem. Za resnično uveljavitev prvega je treba redefinirati družbeno lastnino kot samoupravno, kjer je pravni lastnik temeljna družbena (proizvodna) enota, v ekonomskem pa njen delovni kolektiv.⁴ Nobene druge vrste družbene lastnine, po državnih ali gospodarskih manipulatorjih odtujene od delovnih ljudi, ne more biti. Zgolj enkrat dana možnost dela s sredstvi v družbeni lasti brez kakršnekoli zagotovitve politične pomoči ob neuspešnem gospodarjenju bo spodbudila delovne ljudi k zavzetemu delu in razširjanju materialne osnove dela, saj se bodo zavedali, da bodo ob neuspehu morali začeti znova iz nič. Državi ostaja ob siceršnjih indikativno usmeritvenih funkcijah le skrb za pravno legalnost poslovanja sicer povsem samostojnih gospodarskih osebkov.

Družbena lastnina kot nelastnina pa bo lahko uveljavljena šele v družbi izobilja proizvodjalnih sredstev, ko bo njihova mejna korist nič, ali drugače, ko bodo prosto na razpolago v neomejeni količini. Daljna prihodnost uresničitve takšnega stanja samo kaže na utopičnost dosedanjega nelastninskega koncepta operacionalizacije družbene lastnine.

Mogoče je ugotoviti, da, sicer po ovinku, s širitvijo uporabe vrednostnih papirjev povečujemo tudi učinkovitost sredstev v družbeni lasti, nadalje, da ni mogoče ohranjati v vsakem primeru nezmanjšane vrednosti družbenih sredstev (ker gospodarske odločitve v posameznih primerih nujno vodijo tudi v negativne posledice – izgube), da je minulo delo samo izraz družbenega kapitala in pozitivni donos nagrada zanj, da je pravica do uporabe družbenih sredstev posameznika lahko samo enkratna, ne more biti pa trajna.

6. Sprostitev *zasebne iniciative za delo s sredstvi v zasebni lasti* lahko prispeva k izboljšanju učinkovitosti gospodarjenja posebej na področjih storitev in kmetijstva, kjer je za uspeh posebej pomemben človekov osebni odnos do dela, optimalna ekonomija obsega pa zahteva le manjše (družinske) enote.

Zasebna lastnina v pravnem smislu je tukaj pomemben spodbujevalni dejavnik, omogoča pa dejansko le polno izražanje človekovih delovnih, podjetniških in izumiteljskih sposobnosti. Ustrezna fiskalna politika namreč že tako v ekonomskem smislu podružbi donose iz samih produkcijskih sredstev v zasebni lasti (davek na katastrski dohodek, davek na zasebno dejavnost). Sektaški odnos do teh dejavnosti torej izhaja iz razlik v delovnih sposobnostih (v širšem smislu), ki jih je mogoče s takšnim delom uveljaviti, to pa nima nobene zveze z »zaščito socializma«, temveč je njegova neupravičena ideološka zloraba.

7. Treba je spremeniti in na novo oblikovati *socialistično ekonomsko etiko*. Po sedanji je pri nas varčevati in si iz privarčevanega kaj ustvariti znak nesocialistične-

⁴ Bajt, A.: Samoupravna oblika družbene lastnine, Globus, Zagreb 1988.

ga obnašanja, hkrati pa biti zadolžen ob čimvečji socialni-solidarnostni podpori znak socialističnih usmeritev in odnosov; biti bogat, čeprav »od žuljev svojih rok«, je sramota, biti reven pa vrlina. Še v liberalnem kapitalizmu je živeti na tuj račun sramotno in znak neuspešnosti, pri nas je pa osnova za ožje ali širše izražene želje po prerazpodelitvi dohodkov. Splošna socializacija tveganj in lažna solidarnost nista sprejemljivi, kompromisne rešitve v gospodarstvu med socialo in ekonomijo vodijo v obeh smislih v neoptimalnost. Neobstoj materialne odgovornosti za prevzete odločitve nujno vodi k neoptimalnim odločitvam in zmanjšanemu delovnemu naporu za njihovo uveljavitev.

8. Potrebna je dosledna izvedba *načela delitve po delu* na širši makroekonomski in na ožji mikroekonomski ravni.

Na *makro ravni* pomeni to izključitev političnega dejavnika iz gospodarskega odločanja in izločitev socialne funkcije iz gospodarskih celic ter preusmeritev v posebne socialne službe, preusmeritev negospodarstva k bolj tržnemu načelu, socialno zagotavljanje le zakonsko opredeljenih minimumov, omejevanje stroškov politične profesionalizacije in administrativnega aparata, jasno opredeljeno delitev ekonomskih nalog med sindikati, gospodarstvo zbornico in državo, usklajevanje pluralističnih interesov v SZDL in oblikovanje širše, tudi ekonomske, vizije družbenega razvoja pri subjektivnem dejavniku. Na *mikro ravni* pa to pomeni priznavanje različnih sposobnosti posameznikov (od prirojelih ob doslednem izenačevanju možnosti za pridobivanje sposobnosti z izobrazbo posameznika) in z njimi v skladu dosledno delitev po delu, ki bo nujno vodila v večje razlike v dohodkih, zato je treba računati s stalnimi zahtevami za redistribucijo v smeri uravnilovke. Vsaj prirojene razlike med ljudmi bodo ostale vse do »bodoče družbe razvitih posameznikov«, in če ne bodo tudi materialno priznane, bo to, kakor v preteklosti, vodilo bodisi v odhod sposobnih v tujino ali v odtegotvanje njihovih delovnih sposobnosti doma z negativnimi posledicami za naš nadaljnji gospodarski in na njem zasnovan družbeni razvoj.

9. *Trg* kot gospodarski sistem samoupravljanja je mehanizem uveljavitve samostojnih gospodarskih subjektov, ki je osnovni pogoj samoupravljanja. Ustvarja lahko le enake možnosti (priložnosti), ne more pa izenačevati sposobnosti. Selektivna politika za slednje namene ni opravičljiva, saj s svojimi posegi v gospodarstvo omogoča le prerazdelitev že ustvarjenega, končni rezultat pa je zaradi njenih nespodbudnih učinkov nižja gospodarska rast in počasnejši družbeni razvoj od optimalno možnega. Stalno spreminjajočih in nepredvidljivih okusov povpraševalcev, tehnoloških inovacij pri ponudnikih in pogojev na svetovnem trgu s svojimi posegi selektivna politika namreč ne more predvideti, zato je ustrezna le neselektivna ekonomska politika kvantitativnih ukrepov, ki zadevajo vse gospodarske subjekte enako, planski posegi pa so opravičljivi le v smislu splošno sprejetih družbenih smernic in z uporabo indikativnih instrumentov.

Če naj bi po Engelsu (Anti-Dühring, 1878) v socializmu namesto vladanja ljudem nastopilo upravljanje s stvarmi in vodenje produkcijskih procesov, potem se tržni mehanizem izkaže kot edino primeren. Ob resnični samostojnosti gospodarskih subjektov bi se po Engelsovi napovedi tudi družbena moč morala prenesti v gospodarstvo.

10. *Politična (družbena) ekologija* (ideološko čistunstvo), kot tudi prirodna ekologija, lahko uspevata samo kot manjšinski gibanji v družbi, kjer jima večina s svojim materialnim prispevkom v obliki ustvarjanja družbenega produkta omogoča življenje. Brez materialne baze – ob izključno politični (podobno tudi prirodni) ekološki prioriteti delovanja – družba ne more preživeti, oziroma natančneje

preživi lahko le na ravni praskupnosti (to pa verjetno ni cilj večine naših ljudi). Ob težnjah za ohranitev idejne čistosti ni mogoče dovoliti tujcem večjih privilegijev (pri razpolaganju z dohodkom in odločanju) kot našim državljanom.

11. Ekonomska funkcija institucij sodobne države tudi pri nas ne more biti drugačna, kot to sicer velja v svetu. Na gospodarskem področju vključuje fiskalno politiko, ustvarjanje enakih priložnosti z uveljavljanjem tržnega mehanizma gospodarjenja, vodenje denarne politike prek centralnobančnega sistema, hkrati pa zagotavljanje minimalne zakonsko določene socialne varnosti ljudi.

12. Zunanja politika (ob drugih legitimnih ciljih) mora biti predvsem v službi ekonomije. Uspeh v mednarodnih ekonomskih odnosih ostaja osnovno merilo njene uspešnosti, v tem kontekstu pa sta za nas nujna strateška celovitost politike in takšen izbor prioritete neuvrščenih in posebej naše zunanje politike, da nas evropske ekonomske integracije ne bi obšle. To bi nas tragično potisnilo na obrobje ekonomskih dogajanj.

13. Odnos do ekonomskih vprašanj in do ekonomije kot vede je v družbenem vodstvu povsem neustrezen, ker gre:

- za podcenjevanje, kar se pogosto kaže v nerazumevanju vzrokov socialnopolitičnih dogajanj in zato v napačnem razreševanju nastalih problemov v naši družbi;

- ob neposrednem vmešavanju politike v konkretne gospodarske zadeve (z znanimi škodljivimi gospodarskimi rezultati in posledicami v obliki štrajkovnih pohodov pred skupščino) za hkratno popolno odsotnost globalnih programov ekonomske doktrine naše družbe;

- za naše nevzdržno ignoriranje razvoja ekonomske znanosti v svetu v zadnjih 100 letih, zaradi česar ne preseneča sedanje stalno nerazumevanje delovanja tržnega mehanizma;

- za neupoštevanje dejstva, da je za delo na makroekonomskem področju potrebna drugačna strokovna usposobljenost kot na mikroekonomskem področju (in obratno), za vsako od njiju pa poznavanje ustrezne ekonomske teorije, delovanja makro (mikro) ekonomskega mehanizma pri nas, tekočih gospodarskih razmer, ustreznih kvantitativnih tehnik (metod) in logika v makroekonomiji oziroma gospodarska intuicija v mikroekonomiji,

- za zanemarjanje ekonomskih temeljev idejnega dela v organiziranih družbenih subjektivnih silah in njihovo premajhno usposobljenost za optimalen strokovno-ekonomski izbor.

Med zavzemanjem za strokovnejše reševanje ekonomskih vprašanj pri subjektivnem dejavniku in hkrati izključitev političnih posegov v gospodarstvo je samo navidezno nasprotje: gre za usposobitev za oblikovanje globalne ekonomske vizije družbe (namesto neposrednega poseganja v gospodarstvo) in za upoštevanje obstoječega kadrovskega novačenja za makro in mikro gospodarske naloge, ki zahtevajo dobro poznavanje problematike.

IV. Subjektivni dejavnik mora spremeniti svoj odnos do ekonomije

Če zveza komunistov res želi ostati vodilna idejnopolitična družbena sila, mora nujno spremeniti svoj odnos do ekonomije. Da je bil ta doslej neustrezen, kažejo *gospodarski rezultati* v povojnem obdobju (ne sami po sebi, temveč primerjalno, na primer z deželami južne Evrope), za katere ima odločilno odgovornost vendar edina legitimna politična sila v družbi. Gre za izgubo potencialnega produkta in

manjšo potrošnjo od možne, ki nas je vrnila v Evropi na mesto, ki ga je imela stara Jugoslavija. Že ob učinkovitosti gospodarjenja kot v primerljivih deželah južne Evrope bi bil po izračunih A. Bajta v povojnem obdobju naš družbeni produkt danes skoraj 3-krat večji od dejanskega, večja učinkovitost vlaganja pa bi omogočila kar 5-krat večjo potrošnjo od sedanje⁵. Po tej poti bi bili z višjo ustvarjeno materialno podlago mnogo bliže vzpostavitvi socialističnih odnosov kot danes, ko se moramo tudi že vzpostavljeni stopnji razvitosti zadovoljevanja splošnih in skupnih potreb zaradi gospodarskih napak odrekniti.

V takih razmerah ne preseneča, hkrati pa opozarja, padec absolutnega števila članov zveze komunistov, še bolj pa neželjena sprememba njihove strukture. Iz nje je razvidno, da zveza komunistov vse bolj postaja socialno-solidarnostna organizacija starejše generacije, torej dejansko ne sledi ciljem in željam mlade generacije in ne težnjam uspešnih, nadpovprečno sposobnih. Ni mogoče, da bi zveza komunistov ostala organizacija, ki stari in je obsojena na naravno odmiranje z življenjskim ciklusom vojne in prve povojne generacije. Očitno so vrednote, ki jih zveza komunistov zastopa, takšne, da jih mlajši in sposobnejši – z željo po bolj pragmatičnem pristopu v smeri znanstvenega socializma (in s tem večje ekonomske učinkovitosti, ki nas bo obdržala vstrib razvitih sosednjih držav) niso pripravljene sprejeti.

Jasno je, da so v strukturi zaposlenih in zato tudi v strukturi članstva zveze komunistov med posameznimi republikami in pokrajinama zaradi različne ravni razvitosti proizvajalnih sil zelo velike razlike. Medtem ko v Sloveniji prevladuje med zaposlenimi po kriteriju jugoslovanskih povprečnih osebnih dohodkov srednji sloj in skoraj ni nezaposlenih, pa še ta sloj naj bi v skladu s ciljem zveze komunistov po hitrejšem razvoju proizvajalnih sil in rasti blagostanja ljudi naprej »bogatel«, je večinska populacija v nerazvitih delih SFRJ še fizično nekvalificirana delovna sila oziroma celo nezaposleni. To so ljudje na ravni eksistenčnega minimuma, ki jim je treba pomagati že zato, da bi dosegli vsaj povprečno kvaliteto življenja.

Načelo demokratičnega centralizma ni v skladu s tržno demokratičnostjo samostojnih gospodarskih osebkov in s tem s prizadevanji za povečanje ekonomske učinkovitosti družbe, ki naj bi jo prineslo uvajanje integralnega trga. Ideja pravice manjšine v zvezi komunistov do svojega mišljenja je kritika demokratičnega centralizma in gre v sklop pluralizma in avtonomnosti, ki ju na ekonomskem področju trg zahteva in spodbuja. Zato ju je treba omogočiti tudi z ekonomskih vidikov, najbrž v obliki izražanja pluralizma interesov v SZDL, sicer se bo ob takšni neveljavitvi oblikovala kot pluralizem političnih alternativ.

Različna razvojna raven proizvajalnih sil v posameznih republikah in pokrajinah SFRJ določa tudi različno razvojno stopnjo družbene nadstavbe. Zato so objektivno determinirane tudi razlike v stopnji »dozorelosti« demokratizacije družbe v posameznih okoljih. Mnogo višja je v Sloveniji kot v manj razvitih okoljih.

To vodi v objektivno nujnost različnosti političnih in v tem okviru tudi ekonomskih izhodišč za delovanje zveze komunistov. Subjektivni dejavnik v Sloveniji že mora vključevati v izhodišča tudi interese srednjega bogatejšega sloja delovnih ljudi (po jugoslovanskih kriterijih povprečja), sicer bo vse bolj postajala stranka, ki zastopa le interese manjšine. Hkrati pa je v manj razvitih republikah in pokrajinah za pritegnitev in predstavljanje interesov večinske populacije še vedno legitim-

⁵ Bajt, A.: Samoupravna oblika družbene lastnine, Globus, Zagreb, 1988, 2. poglavje.

no izhodišče uravnalovka (dvig revnih na povprečno raven standarda) in od tod enotnosti. Dejstvo je, da bi ob sedanji 7-krat višji gospodarski razvojni stopnji in 3-krat počasnejšem naravnem prirastku, na Kosovu npr. potrebovali 20-krat hitrejšo rast družbenega produkta, da bi ohranjali obstoječo razliko v razvoju glede na Slovenijo. Izenačevanje v takšnih razmerah ni primerna strategija, hkrati pa je jasno, da se bodo razlike objektivno še povečevale, saj bi na primer ob 5% letni rasti družbenega produkta v Sloveniji le-ta na Kosovu moral porasti za 100%, da se zaostajanje ne bi povečalo.

Vse to pojasnjuje, da ni mogoče izenačevati kriterijev – izhodišč niti jih vsiljevati posameznim republikam in pokrajinam. Vsako okolje v Jugoslaviji mora slediti svojim izhodiščem ustreznimi stopnji razvoja proizvodjalnih sil in nanjo vezani družbeni nadstavbi, poenotenje pa pomeni protiustavno početje. Če avtonomnost ne bi bila dovoljena, bi represivna narava poenotenja negativno delovala tudi na gospodarske rezultate države v celoti.

Načelno ekonomska vprašanja niso ne bolj ne manj pomembna od drugih. Toda ker so bila desetletja zanemarjena ali napačno reševana (gospodarska kriza je odraz), postajajo danes vse pomembnejša. Njihova rešitev bo olajšala obvladovanje drugih problemov družbene in prirodne ekologije. V bližnji preteklosti pa so se kot po pisanem scenariju ob obravnavi pomembnih ekonomskih vprašanj vedno znova pojavljala še »pomembnejše, aktualnejše« politične teme, ki so zasenčile ekonomska vprašanja. Usmeritev k ekonomskih vprašanjem bo pokazala, da ni sodobne ekonomije brez politične demokratizacije. To daje veljavo tezi o povratnem vplivu odnosov na produkcijske sile. Šele jasna opredelitev subjektivnega dejavnika v korist demokratičnejših rešitev in vztrajanje pri njih ter njihova odločna obramba na zvezni ravni bo namreč lahko dala tudi tisti pozitivni povratni učinek iz družbene nadstavbe v gospodarsko bazo (v obliki motivacije ljudi), da bodo imeli predlogi izboljšav v gospodarjenju, ki so danes aktualni, večje upanje za uspešno uresničitev.

CITIRANA LITERATURA:

- Bajt, A.: Samoupravna oblika družbene lastnine, Globus, Zagreb 1988.
Engels, F.: Anti-Dühring, 1978.
Marx, K.: Komunistični manifest, Zbrana dela, Ljubljana.
Šoškić, B.: Zgodovina ekonomske misli, 4. izdaja, Savremena administracija, Beograd 1972.
Štiblar, F.: The Stability of Aggregate Sharings: An Empirical Study of Denison's Hypothesis, neobjavljena doktorska disertacija, Univerza Pennsylvania, Philadelphia, ZDA, 1980.

VIRI:

- Polazne osnove za reformu privrednog sistema, SIV, 1987.
Aktualna idejno-politična vprašanja uveljavljanja družbene lastnine, P CK ZKJ, 1986.
Zakon o vrednostnih papirjih, UL SFRJ, 40/1987.
Zakon o pridobivanju sredstev občanov s strani OZD, UL SFRJ, junij 1986.
Zakon o temeljih kreditnega in bančnega sistema, 1985.
Predlog ustavnih amandmajev, avgust 1988.

Globalno-sistemske determinante podjetništva in inovativnosti

»Zaradi antikapitalističnih in antipodjetniških konceptov so socializmi postali uradniške družbe, v katerih je podjetnost v dveh ali treh generacijah tako rekoč izginila. Ohranila se je samo na senčnih obrobjih socialističnih družb, v sivi, črni ekonomiji in v izigravanju institucionalnih regulativov. Podjetništvo v socializmih na ta način ni več rop, ampak kriminal. To v dobršni meri velja tudi za jugoslovanski socializem. Z doslednim preganjanjem podjetništva smo ga potisnili v podzemlje, kjer seveda deluje bolj destruktivno kot konstruktivno. V začetku je bilo drugače: ta družba je nastala iz partizanske podjetnosti, ki je bila nujna in mogoča zaradi prostovoljnega značaja partizanske vojske. Z državno prisilo in z birokratizacijo je podjetnost kopnela. Zadnjo stopnjo v likvidaciji podjetništva smo dosegli leta 1974, ko smo tudi institucionalno ukinili podjetja. Posledice so znane.

Moderno podjetništvo ne temelji več na spretnem prisvajanju tujega dela, na parazitstvu, ampak na inovacijah; ne temelji na onemogočanju drugega, ampak na prehitevanju drugih oziroma na odkrivanju inovativnih priložnosti v danem okolju. Tako koncipirano podjetništvo ni več antisocialno, čeprav je še vedno lahko asocialno. Toda podjetništvo, ki ni več antisocialno, najbrž tudi ni več nezdržljivo s socializmom. In narobe: socializem brez podjetništva najbrž ne more nikoli postati niti ekonomsko razvita, niti zanimiva, niti demokratična, niti vesela družba. Socializem brez podjetništva je natančno takšen, kakršen je!« (Veljko Rus).

Za moderno podjetništvo bi bila potrebna radikalna deregulacija. Ker pa te ni pričakovati in ker glede na razmerje sil med antireformsko in reformsko koalicijo lahko pričakujemo na makro ravni v najboljšem primeru le status quo, ostane ena od realnih alternativ za izhod iz krize ali vsaj za ublaževanje krize – razvoj sive ekonomije in privatnega podjetništva.

Ker je bilo v zadnjih treh letih na vseh političnih nivojih toliko besed o pomenu drobnega gospodarstva, rezultati tega pa so bili izredno pičli, je pomembno pospeševanje drobnega privatnega sektorja in politika, ki bi omogočila, da bi privatni sektor rasel in se razvijal iz sive ekonomije.

Za to tezo govorijo naslednji argumenti:

1. na področju družbenega sektorja v zadnjih nekaj letih ni nastalo veliko majhnih podjetij;

2. družba, banke in podjetja nimajo finančnih sredstev, s katerimi bi omogočili nastajanje na stotine novih majhnih podjetij;

3. ni na voljo subvencij, rizičnega kapitala, država pa se noče odpovedati davkom, ki ovirajo nastajanje novega podjetništva;

4. stopnja nezaupanja v ekonomski sistem z njegovo totalno regulacijo je tako velika, da je celotna psihična in moralna atmosfera zelo nenaklonjena nastajanju malega podjetništva;

5. tudi vrednostni sistem v tej družbi ni naklonjen nastajanju majhnih podjetij. Država se je izkazala kot zelo zapravljen gospodar, oblast pa je ob krizi obsedena z redistribucijskimi koalicijami in hoče za vsako ceno pobirati denar tam, kjer ga še nekaj je in ga prelivati k tistim subjektom, ki so eksistenčno ogroženi.

V teh razmerah se vse bolj uveljavlja teza, da je izhod iz krize potrebno iskati na mikro ravni, tj. v samih podjetjih, v drobnem gospodarstvu in sivi ekonomiji. To pomeni, da je na lokalni ravni potrebno stimulirati vse oblike podjetništva, kjerkoli in v kakršnikoli obliki se javljajo in ki lahko ustvarjajo določene dobrine in vrednosti.

Pri tem je treba računati, da je obstoječa ekonomska politika po svojih sistemskih lastnostih antitrzna, antipodjetniška in realsocialistična, saj je celo v svoj antiinflacijski program zapisala, da se bo borila proti sivi ekonomiji – kot takšna pa ne pomeni posebne spodbude podjetništvu. Za majhno podjetništvo je velika regulacija in poudarjanje vloge kontrole ter krepitev raznih občinskih inšpekcij kontraproduktivna.

Kljub vsem tem težavam in omejitvam bo na lokalni ravni ostalo še nekaj svobodnega prostora za razvoj privatnega podjetništva in sive ekonomije, če ga bodo lokalne oblasti hotele izkoristiti. To hotenje pa mora izhajati iz drugačnih predpostavk, kot je izhajalo doslej. Te predpostavke so:

1. Dopuščati ljudem da bogatijo. Ljudje, obogatite se, kot je svoj čas dejal Buharin. Bogatenje, zaslužek, podjetništvo, iniciative se morajo obravnavati kot normalna oblika obnašanja;

2. Lokalne oblasti morajo sprejeti dejstvo, da ne morejo in tudi nočejo kontrolirati vseh oblik podjetniškega obnašanja občanov na svojem območju, če so te aktivnosti gospodarsko koristne, če ustvarjajo dobrine in finančni promet in če povzročajo razne oblike – tudi »črnega« – zaposlovanja. Dokler se nekaj koristnega dela in ustvarja, ni to koristno samo za tistega, ki to počne, temveč tudi za občino in družbo, čeprav te aktivnosti ne kontrolira in od nje ničesar v obliki davkov in prispevkov ne dobiva;

3. Potrebna je velika tolerantnost oblasti do vseh oblik privatnega podjetniškega obnašanja in do sive ekonomije, ker mora siva ekonomija pri določenem obsegu dejavnosti postati formalna.

4. Socialistična družba mora imeti do privatnega sektorja in sive ekonomije večje razumevanje in večjo mero tolerance kot industrijsko razvite kapitalistične družbe, to pa zato, ker je podjetništvo kot obliko obnašanja razvrednotila in uničila, s tem pa ustvarila zelo nestimulativno atmosfero za obnovo podjetništva. Brez podjetništva kot legitimne oblike obnašanja pa naša družba dolgoročno nima nobenih perspektiv za preživetje.

Podjetništvo je sistematično izkoriščanje priložnosti, ki se skrivajo v spremembah. Zato je pogoj za uspešno podjetništvo ta, da se sistematično analizirajo in aktivirajo možnosti.

Nova delovna mesta se hitreje odkrivajo na osnovi podjetništva, kot pa na račun naglega uvajanja novih tehnologij. Amerika je zaradi prodora novega podjetniškega duha odprla v obdobju 1974–1984 24 milijonov novih delovnih mest, medtem ko so nove tehnologije v tem obdobju omogočile samo 4 do 5 milijonov novih delovnih mest.

Zelo pomembno postaja notranje podjetništvo (intrapreneurship), ki je zdaj najbolj »vroča« tema v ameriških poslovnih krogih. Notranje podjetništvo se uveljavlja v najrazličnejših oblikah, skupni cilj vseh pa je: zadržati najbolj podjetne ljudi s tem, da jim omogočijo čimbolj samostojno podjetniško delovanje znotraj korporacije. IBM, na primer, daje tehničnemu managementu na razpolago 15% planskih sredstev za to, da z njimi snujejo projekte, ki jih nihče ni predvidel. Korporacija 3 M enostavno zahteva od svojih vodilnih ljudi, da vsakih 5 let uvedejo vsaj 25% novih izdelkov ali uslug. Terra Tek je majhna firma, ki nagrajuje vsako

leto dve najboljše inovaciji, potem pa inovatorje spodbuja, da si sami oblikujejo projektni team, ki neko zamisel uresniči. Če pride do uspešne realizacije, se pravi do redne proizvodnje izdelka, si lahko inovator oblikuje svoj proizvodni oddelek ali pa novo »žepno« podjetje, ki deluje v okviru firme Terra Tek.

Notranje podjetništvo je postalo tudi že poseben predmet na poslovnih šolah. V okviru tega predmeta učijo, kako je možno sprva meglene zamisli postopno razvijati v komercialno zanimivo blago. Danes je že 150 univerz, ki so uvedle tečaje o notranjem podjetništvu.

Podjetništvo je sistemska celota, ki ga je težko uveljaviti zgolj v enem sektorju ali samo v eni obliki lastnine. V sodobnem svetu je povezano z intenzivnimi finančnimi tokovi. Vsako minuto se pretakajo iz enega konca v drug konec milijoni in milijarde dolarjev. Podjetja investirajo povsod po svetu: iz zahodne Nemčije so npr. investirala v drugih državah 150 milijard DM, druga podjetja pa so v Nemčiji investirala 93,5 milijarde DM. Nemška podjetja so investirala v Španiji 6,1 milijarde DM, v Angliji 5,2 milijarde DM, v ZDA pa kar 41,9 milijarde DM. Investicije v deželah, ki imajo ceneno delovno silo, so izredno nizke in tudi motiv zanje je zelo majhen.¹ To pomeni, da so razne oblike podjetništva za nas izredno pomembne. Dokler doma nimamo podjetništva, ne moremo motivirati tujega kapitala, razen za bagatelne investicije ali za »Lohnarbeit«, kar pa je oblika neokolonialnega gospodarskega poslovanja.

Dokler bo Jugoslavija za vse mednarodne finančne tokove zaprt sistem, dokler bo imela tako mrežo filtrov, kot jih ima danes, ne moremo razviti pravega podjetništva.

Podjetništvo kot gospodarsko načelo in način obnašanja gospodarskih subjektov lahko deluje, kolikor je možen hiter prenos kapitala, raznih resursov in lastništva. Zato pa morajo obstajati ustrezni institucionalni pogoji. Podjetje, ki je neučinkovito, ga je treba v okviru podjetniškega principa ali ukiniti, prodati, fuzionirati, ali pa zamenjati management. V Angliji so v letu 1987 prodali 1125 podjetij v vrednosti 46 milijard DM, v prvih štirih mesecih 1988 leta pa 275 podjetij v vrednosti 18 milijard DM.²

Agrokomerc bi na zahodu po podjetniških merilih hitro in ekonomsko racionalno rešili, pri nas smo ga uničili. Tudi Kitajci dajejo svoja neučinkovita podjetja v najem privatnikom, ki iz zgubarjev naredijo dobičkonosna podjetja.

V zahodni Nemčiji so podjetja plačala za licence v letih 1986 in 1987 4,3 milijarde DM, s prodajo licenc pa so v istem obdobju zaslužila 2 milijardi DM.³

Tehnološke in druge spremembe potekajo v sodobnem svetu s tako veliko dinamiko, konkurenca na svetovnem trgu pa se tako naglo povečuje, da podjetje lahko preživi samo tedaj, če se hitro prilagaja na spremembe in šoke, ki iz okolja udarjajo vanj. Naša podjetja pa delujejo v strukturalno statičnih jugoslovansko makro-političnih pogojih, zato niso sposobna za hitro prilagajanje. Ujeta so v sistem statičnih lastninskih pogojev in odnosov, v neprofesionalni državni intervencionizmu, ki jim jemlje avtonomijo in s tem svobodo za hitro podjetniško ukrepanje ter odpravljanje tehnološko preživelega kadrovanja vodilnih delavcev. Iz tega sledi: dokler ne bomo spremenili statične makro-politične strukture, ki je bila koncipirana v popolnoma drugačnih ekonomskih, tehnoloških in razredno-stratifikacijskih pogojih, toliko časa ne bomo prišli do pravega podjetništva.

¹ Vir: Die Zeit, 15. 4. 1988, str. 34.

² Vir: Die Briten Fusionieren gern, Frankfurter Allgemeine Zeitung, 24. 5. 1988, str. 13.

³ Vir: Frankfurter Allgemeine Zeitung, 25. 5. 1988, str. 15.

Dokler pa nimamo podjetništva kot sistema delovanja in obnašanja milijonov ljudi, toliko časa ne bomo imeli inovacij, ne inovativnega podjetja ter inovativne družbe. Naš zaostanek za razvitim svetom bo vedno večji.

Statične makro-politične strukture – znotraj katere podjetništva ni mogoče uveljaviti – pa ne bo mogoče spremeniti, dokler ne pade sistem medsebojno povezanih dogem o delavskem razredu kot večinskem razredu, o njegovem zgodovinskem interesu in poslanstvu, avantgardizmu in iz tega deduktivno izpeljanih dogem, ki jih empirija ni potrdila in so se izkazale za napačne, ne pa apriorno in večno znanstvene. Danes je v glavnem znano, da te dogme nimajo več gospodarske, politične in znanstvene relevantnosti. Oblastni politični subjekti pri njih vztrajajo, kajti njihovo spreminjanje zahteva drugačne, demokratične institucije in drugačno, zelo fluidno distribucijo moči. Dejstvo je, da so se razvite kapitalistične države znale prilagajati tehnološkim in drugim spremembam v okolju, da so ustanovile in da ustanavljajo nove institucije, ki bodo sposobne absorbirati tehnološke spremembe.

Ker pa so vse naše makro strukture statične, kljub vsemu spreminjanju – ki požira ogromno energije v prazno – postaja naše gospodarstvo iz leta v leto bolj rahitično.

Celotni temeljni ideološki korpus ni v skladu s stvarnostjo. S kategorialnim pojmovnim aparatom, ki je sestavni del vladajoče ideologije, obstoječe stvarnosti sploh ni mogoče razumeti, kaj šele izpremeniti. Gre za znano hegeljansko kontroverzo med zastarelimi pojmi in novo stvarnostjo.

Povedati je treba, da je to zaostajanje pojmovno-kategorialnega aparata za stvarnostjo, celo v primerjavi z deželami realnega socializma, zelo izrazito. Madžarska je v tem pogledu daleč pred nami, čeprav ima za notranje spreminjanje težavnejše pogoje, ker je pač del bloka in mora delovati v sistemskih pogojih, ki jih ta blok določa. Tudi Kitajska je izrazito obračunala z tistimi ideološkimi tabuji, ki so najbolj ovirali njen gospodarski razvoj. Za dogajanje v Sovjetski zvezi pa je najbolj značilno razhajanje s tistim pojmovnim kategorialnim aparatom, ki je v popolnem neskladju z njeno gospodarsko, tehnološko in stratifikacijsko strukturo. Če bodo Gorbačovu uspela njegova prizadevanja na tem najbolj kritičnem področju, bo postavil šele možnosti za dinamičen gospodarski razvoj.

Dokler se bomo v Jugoslaviji prepirali okoli pojma enotnosti, demokratičnega centralizma, Vojvodine, Kosova, slovenske demokratične pomlade in diferenciacije, ki bo pomenila rezanje glav ne pa normalne zamenjave elit, se bomo gibali na tirnici pojmovno preživele ideologije, ki vse reducira na oblast – toliko časa bomo imeli rahitično gospodarstvo s stagflacijo in z vsemi posledicami, ki jih tako gospodarsko nosi s seboj.

V vseh industrijsko razvitih kapitalističnih državah si izredno prizadevajo, kako omogočati in povečati zaposlovanje v drobnem sektorju oziroma v terciarni dejavnosti. V ZDA, ki jo nekateri obravnavajo kot zaposlovalni čudež, je zaposlenost v industriji absolutno in relativno padla in še naprej pada. Isto se dogaja v vseh razvitih državah zahodne Evrope.

Tudi za Slovenijo bi lahko rekli, da perspektiva zaposlovanja ni v industriji, zlasti ne v zastareli tehnologiji. Če v takšnih razmerah postavljamo omejitve zaposlovanju v drobnem privatnem sektorju, potem to pomeni, da imamo raje nezaposlene, kot pa da bi bili zaposleni pri privatnikih, s čemer bi presegli kvoto dveh, petih ali desetih zaposlenih. Ne moti nas, če nezaposleni emigrirajo in se na Zahodu zaposlijo pri podjetnikih, ki imajo več kot 10 zaposlenih.

Bistvo sodobnega gospodarskega razvoja je inovativnost. Samo z inovacijami

je možno ustvariti dinamično in uspešno gospodarstvo, ki je usposobljeno slediti vedno večji konkurenci na zahtevnem mednarodnem tržišču.

Ker je inovacija motor tega dinamičnega razvoja, se ji prilagajajo organizacijske strukture s sistemom vodenja oziroma managementa. Tako nastajajo povsem nove nehierarhične organizacijske strukture, s sistemom kontrole, motivacije in vodenja, ki nimajo dosti skupnega s klasičnimi organizacijskimi načeli.

Gre za nov tip podjetništva, ki se mora prilagoditi zahtevam inovacije. Brez podjetništva inovacija ni možna. Koliko je neko veliko podjetje organizacijsko preokorno in premalo stimulatивно za inovatorje, jim ta omogoči, da ustanovijo svoje majhno inovativno podjetje. Siemens in podobna podjetja ravnavajo tako, da inovatorje finančno podpirajo z rizičnim kapitalom. Če so taka majhna podjetja inovativno in komercialno uspešna, se pri določeni stopnji razvoja in rasti spet vključijo v velika matična podjetja.

Organizacijskih poti in alternativ za stimulacijo inovativnosti je vedno več, vendar je to možno in uspešno le tam, kjer je podjetništvo priznana in splošno veljavna oblika obnašanja. Tam, kjer je uveljavljeno pravo podjetništvo, niso potrebni nobeni organi, kot so npr. služba družbenega knjigovodstva in drugi »policijski« organi, ki ščitijo družbeno premoženje, ali pa zakonodajca, ki predpisuje delitev dohodka, stopnjo minimalne amortizacije in podobno. Vse to rešuje samoregulacijsko naravnano podjetništvo, ki se mora ravnati po pravilih, ki jih določa trg, ne pa oblast. Podjetje, ki nima dobička ali pa dobička ne investira, ki deli za plače več kot zmore, ki ne varčuje povsod, kjer je potrebno, v konkurenčnem boju propade.

Podjetništvo – kot kažejo teorije in izkušnje – nastaja samo tam, koder podjetja medsebojno konkurirajo. Ker dominacija državnega ali družbenega sektorja lastnine ne omogočita prave in intenzivne konkurence, je potrebno omogočiti in stimulirati rast privatnega drobnega sektorja. Ko bo le-ta ustvaril približno 30% družbenega proizvoda, kot je to za razvita gospodarstva običaj, bo prišlo tudi do večje konkurence.

Vedeti je treba, da podjetništvo nagraduje predvsem na osnovi tržnega, se pravi poslovnega uspeha, ne pa po količini vloženega dela.

Podjetništvo potemtakem ne opravlja socialne funkcije, kajti iz svojega sistema izloča vse, kar poslovni uspeh ovira. Socialno funkcijo mora zato opravljati država. V tem je tudi bistvo ločitve gospodarstva od politike. Gospodarstvo deluje samo na osnovi tehnoloških, tržnih in poslovnih parametrov, država pa v svojih prizadevanjih za ustvarjanje družbe blaginje deluje po socialnih parametrih in popravlja negativne socialne učinke podjetništva, ki deluje, kot smo dejali, predvsem na osnovi poslovnih parametrov.

Če te ločitve med podjetjem in državo ni, če oba – podjetje in država – opravljata tako podjetniške kot socialne funkcije, dobimo gospodarsko neučinkovito podjetje in socialno neučinkovito državo. Zato smo prišli v paradoksalno situacijo, da je sodobna kapitalistična država na zahodu socialno bolj učinkovita in uspešna kot pa naša socialistična, socialno koncipirana država. Zahodna kapitalistična država, ki prepušča podjetništvo podjetjem, lahko nezaposlenim daje 800 DM mesečne podpore in krije del njihove stanarine ter drugih stroškov, naša socialno usmerjena socialistična država pa je začela uvajati vse mogoče participacije, nezaposlenim pa ne more omogočiti ustrezne socialne varnosti.

Podjetništvo ni v tem, da bomo zahtevali od zaposlenih, naj več in bolje delajo, da morajo imeti boljši odnos do dela, družbene lastnine itn. Podjetništvo pomeni, da ljudje takoj izkoristijo vse resurse, ki so jim na voljo, da bi si ustvarili ali

povečali dohodek, da pa opustijo tiste resurse, s katerimi ni možno ustvariti ustreznih dohodkov in se oprimejo donosnejših. Bistvo podjetništva je prenos kapitala v dejavnost, pri kateri je možno najlažje zaslužiti in ustvariti največje dobičke. Podjetništvo pomeni ugotavljanje tistih trendov in sprememb v proizvodnji in trgovini, ki postajajo perspektivni; pomeni s čim manjšo energijo in vložki ustvariti čim več dohodka ali profita.

V moderni družbi je podjetništvo povezano z vsemi oblikami inovativnosti. Prednost ima vedno tisti, ki je določene možnosti prvi izkoristil, ki je znana dejstva v doslej neznani kombinaciji obrnil v svoj prid.

Za takšno podjetništvo sta potrebni svoboda in demokracija. To pomeni sistem, ki ljudem pusti, da se razmahmeta njihova kreativnost in iniciativnost. Sistem, ki ima polno omejitve, prepovedi in zapovedi, ne more imeti podjetništva.

Sistem, ki vnaprej predpisuje, kakšen rezultat mora imeti input in po kakšni proceduri se vsi inputi izpreminjajo v output, ne more biti podjetniški.

Socialni sistemi, ki hočejo ustvariti svojo stabilnost in predvidljivost na podlagi veberjanskih organizacijskih načel, tako da za vse inpute že vnaprej izdelajo tudi vse procedure in imajo zanje že tudi pripravljene odgovore, postajajo gospodarsko in socialno zelo nizko učinkoviti. Variabilnost okolja je postala prevelika, da bi veberjansko koncipiran socialni sistem lahko učinkovito deloval.

V strukturo našega globalnega socialnega sistema sta veberjansko vgrajeni predvidljivost in stabilnost, vendar postajajo tako koncipirani socialni sistemi dolgoročno najmanj predvidljivi in zelo nestabilni. Ker so preokorni in težko prilagodljivi, ustvarjajo vrsto notranjih napetosti in trošijo veliko energije za razreševanje teh napetosti. Ker veliko energije notranje konzumirajo, imajo nizek izkoristek. Cena na enoto proizvoda je zato zelo visoka in postaja celo vedno večja. Rezultat tega je, da se »terms of trade« stalno poslabšuje. V boju za preživetje postaja vsak izvoz dober, zato se vedno manj sprašuje, kakšno je cenovno razmerje med enoto uvoza in enoto izvoza.

V primeru, ko celotni globalni sistem deluje z zelo visokimi stroški – empirično pa je ugotovljeno, da so upravni stroški delovanja jugoslovanskega sistema med najvišjimi v svetu – potem seveda tudi posamezni mikro sistemi ne morejo delovati z nizkimi stroški, četudi delujejo po kriterijih racionalnosti.

Podjetništvo naravnost zahteva varčnost na vseh ravneh. In če je družba zgrajena tako, da sta gospodarska in politična sfera ločeni, potem gospodarska sfera samoregulacijsko uveljavlja princip varčnosti, ker lahko samo tako na mednarodnem tržišču preživi. Če posamezni gospodarski subjekti v konkurenci omagajo in zato ne morejo preživeti, jih država ne ohranja umetno pri življenju.

V primeru, ko sta gospodarska in politična sfera združeni in sistem ne deluje po tržnih kriterijih, racionalnost ni več del sistema. O njej se sicer veliko govori in piše v vseh deklaracijah in normativnih aktih, vendar je v bistvu na sistem le nalepljena. Dokaz temu je, da se tuja posojila porazgubljajo, in zato sistem, če hoče preživeti, ustanavlja razne redistribucijske koalicije, katerih funkcija je jemanje denarja tam, kjer ga je moč še vzeti in ga usmerjati tja, koder ga ni več. Tako postajajo redistribucijske koalicije vedno močnejši strukturni element sistema, ki podjetništvo onemogoča.

Smisel podjetništva ni v reševanju gospodarskih problemov z zategovanjem pasu, ampak v aktiviranju resursov. Konkretno: podjetništvo bi pomenilo npr. aktiviranje 300.000 počitniških hiš v Jugoslaviji z blizu 1,5 milijona postelj. To je več postelj, kot jih premore celoten družbeni sektor, ki jih ima okoli 1,1 milijona. To podjetništvo pa ni možno, ker ga blokirajo distribucijske koalicije, ki so si

z zakonom pridobile pravico do blizu 40% ustvarjenega dohodka. To pa ni podjetništvo, kajti izračun vsakemu posameznemu »podjetniku« pokaže, da se mu to ne izplača.

Sistem tudi nima ustreznega feedbacka, da bi ugotovil, kaj je zanj donosno. Nepodjetniški sistem ne more podjetniško misliti. Tako obdavči vsak vikend s smešno nizkimi davki – okoli 10.000 din na leto – kar v nobenem podjetniškem sistemu v svetu ni možno; v primeru pa, da hoče posameznik z vikendom zaslužiti, mu takoj v začetku vzame blizu 40% od ustvarjenega dohodka, kar spet nikjer v svetu ni možno, vsaj koder je uveljavljeno podjetništvo.

Podobno je na drugih sektorjih, kot so trgovina, zobozdravstvo, zasebne svetovalnice in podobno. Ljudje bi našli izredno veliko možnosti za izrabo resursov, ki so na voljo. Nekateri med njimi bi tudi obogateli. Zato podjetništvo pomeni tudi bogatenje. Vsi sicer ne morejo obogateti, vendar, če sistem ne dopušča bogatenja, potem ne dopušča niti podjetništva. Resursi se v nepodjetniškem sistemu trošijo ali prelivajo v tuje banke. Potem dobimo to, kar se dogaja: trend v egalitarno revščino.

Podjetništvo je možno kot ustvarjalna dejavnost, če je dopustna siva ekonomija. To je posebej pomembno pri nas, ko vrednost dinarja tako hitro pada, ker potencialni podjetniki nimajo zadosti sredstev za ustanovitev podjetja in ker ni zaupanja. To pomeni, da je šele uspešnost v sivi ekonomiji šansa za uspešen start v pravo podjetništvo. Zato družba, ki preganja sivo ekonomijo, dejansko onemogoča podjetništvo.

Bistvo podjetništva je velika svoboda akcije, iniciativ in ustvarjalnosti. Te pa so možne samo v odprtih, ne pa zaprtih sistemih. Zato podjetništvo ne more biti omejeno oz. zaprto v ozke lokalne, nacionalne ali državne meje. Posebno to ni možno v današnjem svetu, ko se kapital tako hitro prenaša prek vseh državnih meja.

Značilen primer odpiranja in pospeševanja podjetništva je Španija, ki beleži zato v Evropi najvišje stopnje rasti. Samo podjetja iz dežel EGS so kupila ali bila udeležena v lastništvu španskih podjetij v letu 1987 v vrednosti 10 milijard DM. Poleg tega so investirala velika sredstva podjetja iz ZDA, Japonske, Švice in iz drugih držav. Nemški »Volkswagen« je prevzel špansko tovarno avtomobilov »Seat«, jo v kratkem času izvlekel iz izgub in ji omogočil perspektiven razvoj. Izredno je porasla prodaja stanovanj in parcel, s tem je porasla tudi njihova vrednost in cena. V porastu je turizem kot rezultat drobnega podjetništva in sive ekonomije. Tako je postala Španija dežela z največjimi deviznimi rezervami na prebivalca; te rezerve znašajo namreč 35 milijard dolarjev. Med deželami EGS je imela Španija v letu 1987 najvišjo gospodarsko rast, ki je znašala 5,2% (v prvi četrtini leta 1988 je znašala 6,2%), inflacije se je znižala na 4,7%, osebni dohodki so porasli za 6%. Zaradi tako odprtega podjetništva odpre Španija vsak dan 1000 novih delovnih mest. V Španiji je možno – kot pravi njene minister za gospodarstvo – med evropskimi deželami najlažje in najhitreje zaslužiti denar.

Seveda takšen hiter in odprt razvoj sproža tiste znane očitke, češ da bo na ta način Španija kmalu razprodana. Predsednik Filip Gonzales na te očitke odgovarja, da je bolje, da iz Nemčije uvažajo kapital, kot da tja izvažajo svoje delavce. Španija namerava vstopiti leta 1992 v skupni evropski trg pripravljena in konkurenčno usposobljena, saj se tudi tehnološko opremlja z tehnologijo, ki sodi v tako imenovano »high technology«.⁴

⁴ Vir: Die spanische Wirtschaft ist in Schwung bekommen. Frankfurter Allgemeine Zeitung, 30. 5. 1988, str. 14.

Primer Španije smo navedli zato, da bi pokazali, da je prvi pogoj za vključevanje v mednarodni trg to, da se gospodarstvo odpre; to pa pomeni, da se omogoči podjetniško obnašanje. Hkrati smo s primerom Španije hoteli dokazati, da niso imeli prav tisti, ki že nekaj desetletij trdijo, da se Jugoslavija ne more odpreti v svet, ker je premalo razvita in bi jo taka gospodarska odprtost uničila. Sedaj lahko empirično spoznavamo, da nas prav zaprtost gospodarsko uničuje in da je Španija kot nerazvita država dokazala, da je možno le z odprtostjo ne pa z zaprtostjo pospešiti gospodarski razvoj. Če so skoki v razvoju sploh možni, potem je Španija s svojo odprtostjo in podjetništvom to dokazala.

Jugoslavija, ki je bila na isti ali podobni stopnji razvoja kot Španija, je s svojo zaprtostjo, onemogočanjem podjetniškega delovanja zašla v krizo in stagnacijo in tako zacementirala svojo zaostalost. Iz te krize ne more izstopiti, če ne bo uvedla tržnega gospodarstva, dopustila močan privatni sektor, ki bo ustvaril vsaj $\frac{1}{3}$ družbenega proizvoda in če ne bo dopustila in strukturalno omogočila konkurence dobrin, proizvodov, uslug, idej in alternativ in če ne bo zamenjala družbene lastnine s tako lastnino, ki bo imela socialnega nosilca, ki bo nosil tudi konkretno odgovornost zanjo.

Vprašanje je, katere družbene sile v Jugoslaviji hočejo in zmorejo izvesti takšne spremembe?

Vloga avtonomije intelektualnega dela na univerzi in v družbi

Fevdalna družba ne pozna avtonomije, ampak privilegije. V meščanski družbi so avtonomije vzpostavljene kot privilegiji, ki se hkrati kažejo kot prednost in kot poguba.

Univerzalna in načelna enakost ljudi kot razumnih bitij ali za razumno življenje sposobnih bitij je bila podlaga, na kateri je nastala ideja avtonomije intelektualnega dela. Glede Univerze je to avtonomijo intelektualnega zastavil v Nemčiji Immanuel Kant kot posebno vlogo filozofske fakultete:

»Učeno občestvo vsekakor terjaja, da je na univerzi še ena fakulteta, ki je glede svojih nauk neodvisna od vladnih ukazov, fakulteta, ki mora imeti svobodo, ne da ukazuje, da pa vendar sodi o vseh ukazih, fakulteta, ki ima opraviti z znanstvenim interesom, tj. z interesom za resnico, pri kateri mora imeti um pravico, da govori javno. Brez takšne fakultete bi namreč resnica (vladi v škodo) ne prišla na dan, um pa je po svoji naravi svoboden in ne sprejema nobenih ukazov, da mora imeti kaj za resnično (ne credo, ampak svoboden credo). – Vzrok za to, da se ta fakulteta, ne oziraje se na veliko prednost (svobode) navzlic temu imenuje spodnja, pa je v naravi človeka: da se namreč tisti, ki lahko ukazuje, dasiravno je ponižni služabnik nekoga drugega, ima vendar za imenitnejšega kot nekdo drug, ki je resda svoboden, a nima nikogar, ki bi mu lahko ukazoval.«¹

Svoboda v imenu resnice je torej hkrati nepodrejanje ukazom in njihovo resničnostno preverjanje, in nemoč ukazovalnega uveljavljanja te resnice. Moč resnice, njena avtonomija od avtoritete ukaza, je le v tem, da lahko govori javno. Moč njenega javnega govora je v *naravni svobodi uma*, njena slabost je v *človekovi naravi*, ki postavlja ukazovalca-vladarja vedno nad načela, po katerih sicer vlada. Temelj vloge filozofske fakultete je *avtonomna presoja*: presoja v skladu z zakoni mišljenja samega². Univerza se tako deli na avtonomni in pokorni del; pokorni del je vir uradnikov, ki izpolnjujejo ukaze, avtonomni del pa ima pravico, da preizkusi vse njihove in lastne nauke po kriteriju resnice, brez avtoritete ukaza, ki tem drugim pripada. V delitvi dela na ukazovalce in izvrševalce se zahteva *avtonomno področje svobodne presoje* po kriterijih resnice; in že Kant ve, da mora naravni svobodi uma dodati še en argument za tako enklavo: da je in ultima analizi resnica v korist vladanju.

V Predavanjih o namenu učenjaka (1794)³ Fichte postavlja avtonomijo intelektualnega dela na univerzalni in načelni temelj: na univerzalni človeški smoter intelektualnega dela sploh. Če pri Platonu razsodnost, ki pripada vsem družbenim stanovom, predstavlja njihovo soglasje, da je le vladar poklican, da vlada – potem je v Fichtejevi zasnovi le razum z resnico poklican, da vlada. Učenjaki ne nastopa-

* Dr. Lev Kreft, sodelavec Marksističnega centra CK ZKS; objavljeno besedilo je del raziskovalne naloge v okviru projekta »Dolgoročni razvoj visokega šolstva v SR Sloveniji« iz leta 1987.

¹ Immanuel Kant: »Spot fakultet«, v: Vestnik Inštituta za marksistične študije ZRC SAZU 1987/1 – Kaj je razsvetljenstvo?, strani 19–20.

² Na istem mestu, stran 24.

³ Johann Gottlieb Fichte: Izbrani spisi, Slovenska matica, Ljubljana 1984.

jo kot vladarji, ampak kot mediatorji te univerzalne vloge razuma in resnice. Njihovo vladarstvo ni utemeljeno na način razmerja med elito in maso, med ukazovalci in izvrševalci, ampak s pomočjo posebne vloge učenjakov v delitvi dela, vloge, ki je naslonjena na univerzalno človeško naravo. Ta narava je v težnji k ravnotežju, harmoniji in sreči – to pa je najti v izpopolnjevanju do neskončnosti. S tem izhodiščem mora Fichte zavrniti posvetno oblast države v imenu večne in univerzalne vrednote družbe kot skupnosti razumnih ljudi. Družba je vzajemno učinkovanje ljudi zaradi svobode. Tako sta tako človek kot posameznik kot tudi družba kot združba ljudi določena kot smotra sama sebi, in vse drugo jima je le sredstvo (kultura, država itd.). Človek je svoj lastni smoter: »Zadnji namen vseh končnih razumnih bitij je torej absolutna enotnost, stalna identiteta, popolno ujemanje s samim seboj. Ta absolutna identiteta je forma čistega jaza in edina resnična forma le-tega...«⁴

Izpopolnjevanje človeka do neskončnosti poteka v družbi, in zato kot *boj duhov z duhovi*. Hobbesov bellum omnium contra omnes postane duhovni spopad in spremeni vrednostni predznak: boj duhov z duhovi je srečevanje boljših s slabšimi, v katerem zmagujejo oboji, saj prevzemajo eden od drugega najboljše. Vzajemnost kvalitet duha se izmenjuje in sprejema. Proces medsebojnega izpopolnjevanja in plemenitenja, v katerem je med cilji zlasti ta, da jaz postane čim bolj neodvisen od nejaza oz. da si nejaz oblikuje po lastni podobi, pa ne poteka povsem enakomerno. Delitev dela ločuje ljudi na stanove – stanovi pa so dojeti v smislu delitve opravil in s tem mojstritve posebnih sposobnosti na različnih področjih uveljavljanja. Fichte zahteva, da je ločevanje stanov izvedeno kot svobodno: vsak naj si izbira stan s prosto izbiro. S tem postavlja zahtevo, ki postane pomembno vodilo v kasnejšem razvoju.

Učenjaki so torej poseben stan, ki ima vzvišen namen, »bolj odličen od namenov drugih stanov«.⁵ Izpopolnjevanje ljudi zahteva razvoj sposobnosti, in razvoj sposobnosti zahteva vednost, pa tudi pot do uveljavitve dosežene vednosti. Vednost temelji na čistih umskih sodbah, toda to ni dovolj – mora biti tudi priobčljivo, torej se utemeljiti na izkustvu; končno mora biti sposobno usmerjanja dejavnosti same kot historična vednost.

»Te tri pokazane vrste poznavanja, mišljene združeno – in brez združenosti je od njih kaj malo koristi – so tisto, kar imenujemo učenost, ali kar naj bi vsaj izključujoče tako imenovali; in tisti, ki posveti svoje življenje pridobivanju tega vedenja, se imenuje učenjak.«⁶ Iz tega dobimo resnični namen stanu učenjakov: »vrhovni nadzor nad dejanskim napredovanjem človeškega rodu nasploh, in stalno podpiranje tega napredovanja.«⁷ Učenjaki so učitelji in vzgojitelji človeškega rodu. S tem pa se zastavi znova vprašanje oblasti: ali je vloga učenjakov torej pastirstvo s palico in psom? Problem tretje Marxove teze o Feuerbachu Fichte premošča s kriterijem svobode: družba in njeni člani so svobodni, in nihče jih ne sme obravnavati kot sredstva za svoje spoznanje, nihče jih ne sme mojstriti proti njihovi volji. Učenjaki so torej posebno odličen stan, ki ima za uveljavljanje svoje posebne vloge v napredovanju človeka in človeštva omejena sredstva na voljo. Njegova glavna moč je pravzaprav kombinacija zglada (lastne plemenite drže) in vpliva vednosti na razum brez vsakega nasilja.

Fichte oblikuje podstat zgodovinskega poslanstva inteligence kot posebnega

⁴ Na istem mestu, strani 140–141.

⁵ Na istem mestu, stran 165.

⁶ Na istem mestu, stran 168.

⁷ Na istem mestu, stran 169.

sloja, in s tem daje tudi smoter poslanstvu Univerze v družbi. Že pri njegovi zasnovi je prav tako razvidno, da je vzvišeno poslanstvo nujno povezano z določenim pomanjkanjem sredstev za uveljavljanje tega poslanstva.

Dejavna vloga učenjaka v spreminjanju kot izpopolnjevanju človeka in človeške združbe že tu kaže svojo problematičnost in stisko. Kriza razsvetljenske zavesti, ki je sledila porazu velikih revolucionarnih upanj, ni zmogla več doseči Fichtejevega trdovratnega in borbenega optimizma: »Naj se vse zruši name, zemlja in nebo, naj se vse pomeša v besnem kaosu, vsi vi elementi – besnite in penite se, in zmeljite v divjem boju zadnji prah telesa, ki ga imenujem svoje telo; – moja volja sama naj lebdi s svojim trdnim načrtom nad razvalinami vesolja; kajti izbral sem svoj namen, in ta je trajnejši od vas; je večern, in jaz sem večern, kot on.«⁸ Če se je ta mesijanska volja razuma obdržala pri življenju zlasti pri ruski kritični misli devetnajstega stoletja (zato mnogi menijo, da pojem inteligence kot poklicanega sloja pravzaprav sodi v ruski miselni svet) in pogledala na dan tudi pri zatiranih narodih, kakršen je bil slovenski – je tudi tu predstavljala predvsem podlago za nesrečno zavest Martinov Kačurjev.

Za utemeljevanje smotra in avtonomnosti lastnega dela intelektualcev pa je bila ta zahteva običajno previsoka in je odpirala preveč nerešljivih ali tudi nadležnih vprašanj. Navedimo le dve skrajni rešitvi, ki sta prišli do besede v prvi polovici devetnajstega stoletja: Kierkegaardovo in Comtovo. Če je prva dejansko antiintelektualistična, hkrati ohranja vzvišenost človeškega poslanstva kot enkratnega bitja; in če je druga zvesta vladajoči vlogi znanosti in znanstvenega dela, se hkrati odreka vsakršni spreminjevalno, revolucionarno dejavni vlogi. V obeh konceptih sta se napredek uma in napredek sreče ločila, in za zasnovo avtonomije intelektualnega dela na univerzi je bila pomembna predvsem Comtova apologija objektivnega dejstvenega znanja; vendar Kierkegaardov antiintelektualizem predstavlja njeno zakonito drugo plat, ki jo izpodjeda tudi v njenih najbolj zanesenih predstavah o uravnavanju sveta s pomočjo spoznane nujnosti.

Kierkegaard prezira vzvišeno poslanstvo učenjaka, ki proizvaja metafizične abstraktne ideje. Človek je konkretna enkratna eksistenca, in v tem, ne pa v napredovanju vednosti, je njegova avtonomija. Zato Kierkegaardov antiintelektualizem ni stvar sovraštva, ampak načela – načela sreče zoper načelo uma. Sreča ‚posamičnika‘ (kot prevaja Janez Zupet v slovenski izdaji »Bolezni na smrt«⁹) res leži v njegovem skladu s samim seboj, toda ta skladnost ni dosegljiva po poti uma, ampak po poti eksistencialnih muk, preko tesnobe, strahu, obupa... Resnica te poti je v krščanstvu: človek kot posamičnik-jaz je sinteza, ki je naravnana sama nase, in ima nalogo, da postane ona sama. V tem je avtonomija posamičnika; toda hkrati lahko postane sam nase naravnat le preko razmerja z Bogom. Mislec paradoksov torej avtonomijo postavi kot bolečino in tesnobo ločenosti od Boga, naravnosti nase. S tem razkrije drugo dimenzijo avtonomnega položaja: njegovo nevzdržnost, problematičnost, paradoksalnost. S Kierkegaardom se v odnosu do Heglove dialektike razvije tisto nasprotovanje Heglovi ‚veliki sintezi‘, ki skuša najskrajnejšo protislovnost misliti kot tako, brez razvezovanja v sintetično pomiritev-spravo. Razočaranje nad poslanstvom uma in nad vsemi abstraktnimi idejami sploh je vodilo dobršen del inteligence devetnajstega stoletja k eksistenci, mistiki, antropološki teologiji, nacionalni mitologiji itd. Prav na tovrstnem razmišljanju nastaja tudi cela vrsta ruskih predstav o mistično-mesijanski vlogi ‚navadnega človeka‘ v nasprotju z inteligentom, ki je samo žrtev za človekovo bodočnost.

⁸ Na istem mestu, stran 164.

⁹ Sören Kierkegaard: *Bolezen za smrt*, Mohorjeva družba, Celje 1987.

Položaj avtonomije intelektualnega dela je bil dojet kot krivda inteligenta pred ljudstvom, ki ga je zapustil, pa naj je šlo za krivdo plemičev pred izkoriščanimi kmeti, ali pa krivdo ‚raznočincev‘ (intelektualcev neplemiškega izvora), ki jih je ‚uka žeja‘ speljala od ljudstva stran. ‚Idioti‘ in ‚besi‘, ki jih srečujemo pri Dostojevskem, so tako kot ‚oblomovi‘ žive osebe ruskega intelektualnega življenja devetnajstega stoletja. Občutek intelektualne avtonomije kot krivde je posebej botroval narodniškim idejam.¹⁰

Kierkegaardov ton pisanja o Heglovem umu zveni v tem pogledu dovolj ‚rusko‘: »Ali načelo posredovanja zmore pomagati eksistirajočemu posamičniku, dokler ta še ostaja v lastni eksistenci, da postane posredujoče načelo, ki je sub specie aeterni, upošteva, da je ubogi eksistirajoči posamičnik omejen na ozki okvir eksistence? Prav gotovo ni koristno, če se človeku posmehujemo, ko ga lovimo na limanice identitete subjekta in objekta, ko pa ga njegov položaj onemogoča, da bi to identiteto uporabil, saj je človek zaradi bistva eksistirajočega posamičnika v procesu nastajanja. Kakšna korist je od tega, da človeku pojasnimo, da je večno resnico treba dojeti večno, ko pa je po bistvu eksistirajočega posamičnika nemogoče, da bi to razumel, in postaja skoraj fantast, ko si domišlja, da je sub specie aeterni? Kar je takemu človeku potrebno namesto tega, je trdna razlaga, kako naj razume večno resnico v določbah časa tisti, ki je, ker eksistira, osamljen v času, ki ga priznava tudi Herr Professor, če ne vedno, pa vsaj enkrat tedensko, ko prejema svojo plačo.«¹¹ Ta eksistencialna smer, ki prezira Gospoda Profesorja, zato ni dobila svojih predstavnikov na univerzi tako kmalu, vendar je odigrala pomembno vlogo pri formiranju ‚nesrečne zavesti‘ o avtonomiji intelektualnega dela. Pač pa je bila za univerzitetno koncepcijo avtonomije odločilnejša ‚pozitivna filozofija‘ in ‚pozitivna sociologija‘ Augusta Comta.

Vobče znano je, da je Comtov pozitivizem neke vrste odgovor na abstraktni subjektivizem nemške klasične filozofije, ki izhaja tudi iz širjenja razkoraka med filozofijo in naravoslovnimi vedami. Ker je ves zasnovan na idealu naravoslovnih ved in njihovih natančnih spoznavnih metod opazovanja in eksperimenta, bi pri njem za razliko od Kierkegaarda pričakovali kaj večji prostor za avtonomijo intelektualnega dela. Vendar je med predhodnim, zlasti angleškim empirizmom, in tem filozofom, bistvena ločnica: če je empirizem klasične dobe, ko se je tudi spopadal z racionalizmom, gradil na podlagi dokazovanja spoznavne moči in dignitete človeka, in mu je bilo to prizadevanje za oris človeka kot gospodarja in vladarja narave – centra sveta tudi vidno vodilo – potem se tu srečamo z empirizmom naravne nujnosti, njene neizprososti in nespremenljivosti, ki se širi tudi na človeško družbo. Čim je človeška družba tretirana kot naravni pojav, se predznak empirizma seveda obrne: vloga človeka, tudi kot intelektualnega raziskovalca, je spoznavanje nujnosti, da bi se ji lahko prilagodil in podredil. Auguste Comte je socialni reformator, ki računa z brezpogojno in zakonito pokorščino. Intelektualno delo tu sicer ima poseben, elitni status, in zahteva, da ga vladarji in mogočniki pri svojih odločitvah upoštevajo – toda njegova socialna funkcija je naravnost nasprotna Fichtejevi. Izbiti mora ljudem iz glave iluzijo, da so lahko svobodni vladarji lastne družbene usode. Zato tudi avtonomija intelektualnega dela izhaja prej iz neizprosne avtoritete naravoslovno pridobljenega znanja in preko njega iz neizprosne avtoritete zakonitega dejstva, kot pa iz kake človeško avtonomne vloge intelektualca. Lahko bi rekli, da Comta po izgubi vere v spekulativno filozofijo svobode fascinira tisto, kar se zdi trdno in večno: nebeški svod nad nami in možnost dojetja njegove zakonitosti, moralnega zakona v nas je le toliko, kolikor

¹⁰ Nikolaj Berdjajev: *Ruska ideja*, Prosveta, Beograd 1987, stran 98 in dalje.

¹¹ Søren Kierkegaard: *Bolest na smrt*, Mladost, Beograd 1980 (v uvodni študiji Mirka Zurovca »Dijalektika eksistence u filozofiji Serena Kjerkegora, str. X/XI).

predstavlja nujno naravno posledico zunanjih zakonov. Edino, kar nam je trdno dano v času revolucionarnih homatij, je gotovost znanstvenega spoznanja naravnih zakonitosti, in seveda možnost uporabe teh zakonitosti v tehnične in industrijske namene. Njegova delitev vse zgodovine v teološko, metafizično in pozitivno obdobje (ki se v vseh vedah in vidikih zgodovine ne odvijajo enakomerno) je usmerjena v končno, trdno in definirano pozitivno stanje. Pri njem odpade prav vse tisto, kar predstavlja stremljenje duha in uma: ni vizije razvoja, ostaja le še rast, ki se ji reče napredek. Po isti poti naj se razvija tudi posameznikova inteligenca, in zreli človek je ‚fizik‘, torej opazovalec zakonitosti, ki nanje ne more in tudi nima ambicije vplivati. Pozitivist je pravzaprav prej Fouche v znanosti, kot pa Newton v politiki: zvičajnost uma ostaja njegova temeljna intelektualna lastnost, ko neizbežnost izigrava s tem, da se ji prilagaja in jo izkorišča, in k tej neizbežnosti šteje tudi nujne zakone človekovega družbenega delovanja.

Temeljna razmerja spopada med pozitivno teorijo (filozofijo, sociologijo, naravoslovje...) in metafizično-teološkimi teorijami je že izoblikovano na marksistično-leninistični način, ortodoksno:

»Ko sem nato spoznal, da je utemeljeno določiti kako obdobje, da se zamisli ne bi razblinile, sem kot tako označil veliko gibanje, ki ga je ljudski duh začel že pred dvema stoletjema z dejavnostjo, ki združuje Baconove podmene, Descartesove predpostavke in Galilejeva odkritja, kot trenutek, v katerem se je začel duh pozitivne filozofije pojavljati po svetu z odkritim nasprotovanjem teološkemu in metafizičnemu duhu. Ravno takrat so se pozitivne zamisli povsem izločile iz vraževerne in sholastične zaveze, ki je bolj ali manj zakrivala pravi karakter vseh prej nastalih del. Od tega spomina vrednega časa sta izrazito značilna gibanje vzpona pozitivne filozofije in gibanje dekadence teološke in metafizične filozofije. Proti koncu je to že tako jasno, da je danes postalo vsem opazovalcem, ki imajo v zavesti lastni čas, nemogoče, da bi zgrešili vpogled v končno usmerjenost človeške inteligence k pozitivnim študijam, prav tako kot zdaj že nepreklicno ločitev od onih brezplodnih doktrin in provizoričnih metod, ki niso mogle ustrezati ničemu drugemu kot svojemu prvotnemu namenu.«¹²

Fanatizem pozitivizma nastopa tu že kot ‚politična stranka‘, ki zahteva pokorščino oz. zasmehuje druge stranke na način, ki z znanstvenimi metodami opazovanja in eksperimenta nima posebne zveze.

Veličina intelektualne moči spoznavanja postaja besna, ko ugotavlja, da njeni sovražniki niso preprosto izumrli. Ta bes se posebej ostro kaže v družbenih zadevah, kjer govori Comte o konkurenci treh filozofij (teološke, metafizične in pozitivne), ki ni niti malo miroljubna:

»Na osnovi vseh vrst razlogov, ki sem jih v tej razpravi nekaterih poglavitnih avtorjev podčrtal, je očitno, da je samo pozitivna filozofija poklicana v danem redu stvari k nadvladi. Samo ona je bila že skozi dolgo vrsto stoletij stalno v vzponu, medtem, ko so njeni nasprotniki prestopali v dekadenco.«¹³

Comte torej razvije ‚pogled na svet‘, borbena ideologijo, ki se sklicuje na naravoslovne znanosti in njihove metode, njen pravi cilj pa je pravzaprav – izbiti iz glav idejo in projekt svobode. Način izdvajanja družbenih ved iz filozofije ni bil ravno identičen procesu prehoda od alkimije h kemiji in astrologije k astronomiji. V primeru družbe je odpadlo ‚praznoverje‘, ki je predpostavljalo človeka kot bitje svobode. Pogled, ki je družbo sprejel kot naravni predmet raziskovanja, je zrasel na protirevolucionarnih tleh, na tleh tiste vloge znanstvenega dela, ki je hotela

¹² Auguste Comte: *Cours de philosophie positive*, Schleicher Frères, Paris 1907–1908, I. knjiga strani 10–11.

¹³ Na istem mestu, stran 27.

neizbežne družbene procese razlagati ‚modo geometrico‘ ali bolje, po fizikalni metodi in z zakoni gravitacije. Vloga poznanstvenjenja družbe je bila v trdi spravi s pozitivno obstoječim, in znanstveno delo je avtonomno zato, ker je do svojega objekta v nezainteresiranem razmerju. Ideal eksaktnosti, ki je bil tu povzdignjen iz naravoslovja, je igral vlogo ozadja za reakcionarne pomiritve razbeljenih glav in razžarjenih upov. Znanosti je bila s tem ponujena, po vlogi tehničnega revolucioniranja proizvodnje, še vloga pomirjevalca družbenih strasti in protislovij, ki jih je ta proizvodnja v družbenem redu proizvajala. Vzvišena funkcija neodvisnega znanstvenega dela je v uvajanju družbenega reda. Ta ‚pomembna‘ vloga, ki jo znanstvenemu in izobraževalnemu delu odpira meščansko obdobje (tudi Comte je med glavnimi posledicami svojega nauka videl prav reformo izobraževanja: »Bistre glave so res že spoznale nujnost nadomestitve našega evropskega izobraževanja, ki je še vedno po bistvu teološko-metafizično-literarno, s pozitivnim izobraževanjem, primernim duhu novega časa in prilagojenim za potrebe sodobne civilizacije«¹⁴, pa je po drugi strani naletela na neprijetno zavračanje v klasični politični ekonomiji, ki je zlasti področja avtonomnih del, opravil in uslug cinično uvrstila na lestvico ‚od kurbe do papeža‘, in tudi znanstvenemu delu, ki ni bilo neposredno pridobitno, zanikala produktivni ekonomski in s tem družbeni pomen. Zastavljanje vprašanja o produktivnosti intelektualnega dela dobi nov pomen prav v meščanski dobi. Za grško civilizacijo je bila vzvišenost intelektualnega dela prav v tem, da ni pridobitno, in da učenjak-ljubitelj modrosti ne razmišlja o trgovini in obrti, ampak o modrosti zaradi nje same, iz ljubezni do nje. Talesove olive naj bi bile le dokaz, da je modrost neskončno močnejša od pridobitniškega uma, in da ji vprašanja o njeni neposredni koristnosti pač ne gre zastavljati, saj je povsem jasno, da je modrost sposobna tudi pridobitništva – vendar ji to ni ustrezen in vreden smoter. Iz Platonovih dialogov je sicer razvidno, da so sofisti zastopali drugačno stališče, in tudi modrost obravnavali kot uporabno spretnost, vendar je vsakokratna Sokratova zmaga nad njimi ravno simbol vzvišenosti prave modrosti nad tako nizkotno in banalno zlorabo intelektualnih sposobnosti. Tudi ločevanje med znanostjo, ki služi koristnim smotrom, in umetnostjo, ki služi smotrnosti brez smotra, je prišlo prvič odločneje do izraza šele v osemnajstem stoletju. S takim postavljanjem vloge znanstvenika nastane trajno protislovje med avtonomijo in digniteto znanstvenega dela, ki naj bi bilo posvečeno odkrivanju modrosti zaradi nje same, in hkratno zahtevo, da se znanstvenemu delu prizna odlično mesto med uporabnimi in koristnimi opravili, ki služijo napredku človeštva tako, da se vključujejo v razvoj in rast družbenih proizvodnih sposobnosti.

Tako tudi v znanstveni sferi pride do nekakšnega ločevanja med uporabno in visoko sfero, ločevanja na raziskovanje resnice zaradi nje same in raziskovanje zaradi dobička in koristi. Zato je lahko sprva veljalo, da so prave pobude za razvoj strojne proizvodnje prihajale bolj od drugod kot iz univerzitetnega znanstvenega dela. Odtod tudi še vedno sodobno nasprotje med romantičnim dokazovanjem, da znanost napreduje le tam, kjer se brez posvetnih namenov ukvarja z lastnimi najvišjimi problemi, in utilitarnim pojmovanjem, da je prav taka zastavitev t. i. ‚globalnih raziskovanj‘ tista, ki prinaša v končni fazi največjo industrijsko-tehnično in s tem vrednostno koristnost. Politična ekonomija si je vseskozi zastavljala vprašanje o viru in podlagi bogastva. Če je sprva iskala posebne vrste dela kot tiste, ki ustvarjajo novo vrednost (merkantilizem v trgovini, fiziokrati-

¹⁴ Na istem mestu, stran 22.

zem v agrokulturi), je do posplošenja pripeljal vprašanje o produktivnem in neproduktivnem delu Adam Smith.

Smithova definicija je dvojne narave. V začetku »Bogastva narodov« pravi, da bogastvo izvira iz spretnosti in bistroumnosti izrabe dela, ta pa je odvisna od odnosa med številom zaposlenih pri koristnem delu in številom zaposlenih pri nekoristnih opravilih. Smith torej hkrati posplošuje delo v vir novega bogastva, hkrati pa niha med koristnostjo in produktivnostjo. Vendar njegova opredelitev iz tretjega poglavja druge knjige »Bogastva narodov« postavlja stvari na pravo mesto:

»Obstaja ena vrsta dela, ki obdelovanemu predmetu dodaja vrednost; druga pa nima takega učinka. Ker prva proizvaja vrednost, jo lahko imenujemo produktivno, drugi pa rečemo neproduktivno delo.«¹⁵ Produktivno je lahko le delo, ki proizvaja vrednost, torej produktivnost dela ni odvisna od njegove koristne ali nekoristne narave, ampak od poslovne uspešnosti rezultata, od realizacije vrednosti. Smith sicer kasneje skuša razliko med produktivnim in neproduktivnim delom tudi konkretizirati, tako da loči produktivno manufakturno delo od uslužnostnega neproduktivnega: pri prvem moj kapital narašča, pri drugem ga trošim. Razlika med produktivnim delavcem, ki ga zaposlujem v manufakturi, da bi mi proizvajal kapital, in služabnikom, ki ga plačujem, da bi mi kuril kamin, je Smitha privedla stran od trde prvotne opredelitve produktivnosti dela. Neproduktivne so zanj potemtakem predvsem usluge, ker se ne realizirajo v blagu, ampak izginejo tisti trenutek, ko so opravljene. Produktivno delo rezultira s svojim fiksiranjem-strdkom v blagu, ki z njim lahko trgujemo.

Smithova sicer protislovna opredelitev je bila jasna vsaj v eni svoji potezi: neproduktivni so tako duhovniki kot igralci, tako operne pevke kot advokati, tako zdravniki kot hišni služabniki. Značilnost njegove dobe, ki je še vedno potekala na manufakturni meji vzdrževanja kapitala, je seveda prepričanje, da je za bogastvo naroda potrebno čim več produktivnih delavcev, in čim manj onih drugih – naj bodo nekateri poklici še tako vzvišeni ali še tako zavrženi, njihovo merilo je proizvodnja presežne vrednosti. In ker zlasti intelektualni poklici, kamor sodi poleg vodenja države in striženja duhovnega perja tudi znanstveno delo, ne proizvajajo blaga za trg, tudi ne prispevajo k nastajanju nove vrednosti in bogastva, ampak ga le trošijo. Smithu gre, ob prvotni pravilni opredelitvi proizvodnega dela, hkrati tudi za ‚škotsko‘ prikazovanje nujnosti omejevanja neproduktivne potrošnje.

Zoper tak znanstveni dosežek politične ekonomije se je dvignilo mnogo ogorčenih protestov. O vsej tej polemiki Marx ni imel dobrega mnenja. Kar so imeli ekonomisti povedati zoper Smithovo opredelitev, je po eni strani navadno blebetanje, ki vzneseno dokazuje, da je vsako delo – delo. Tako je pač lahko tudi lopov produktivni delavec, saj posredno proizvaja pravo, vpliva pa tudi na boljšo prodajo knjig o kazenskem pravu in podobno. Po drugi strani pa motivira ugovore tudi pravo podrepništvo, ki priliznjeno dokazuje, da je pač produktivno vsako delo, če se le opravlja v ugodje in lagodnost kapitalistu – pod tem pogojem je pač nato bolje razpoložen za svoje kapitalsko družbeno poslanstvo.

Po analogiji s temi ugovori Smithovi znanstveni definiciji produktivnega dela je kasnejša vulgarizacija politične ekonomije odkrila še celo vrsto koristnih in zato produktivnih opravil in dejavnosti, češ da prispevajo k delovni usposobljenosti in

¹⁵ Adam Smith: *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, Campbell and Shinner, Oxford 1977.

pripravljenosti delavca. Ker pri tem prav gotovo zlasti razsežnost ,od kurbe do papeža' igra poglavitno vlogo, so s tem novi, malce smrdljivi svetniški sij znova pridobili tudi ideološki poklici, ki jih je sprva meščanska revolucija neusmiljeno oropala za njihove aure in jih postavila na neizprosno preizkušnjo tržišča. Po tej poti dokazovanja produktivnost intelektualnega dela kot ideološko produktivnega, torej za obstoj družbenih razmerij zoper vse revolucionarne interese, gre tudi vrsta dokazovanj, ki skušajo sredi koncepta socializma trdega, energetsko zahtevnega in težkoindustrijskega dela dokazati pomen znanja, kulture, organizacije, kvalitete, šolstva in še česa.

Prav navezovanje sodobnih socialističnih dokazovalcev produktivne funkcije znanosti, kulture, nacionalnih karakterjev in podobnega nas tudi vodi v sicer slabotno debato o Smithu med vulgarnimi ekonomisti, saj se njihovi argumenti ponavljajo v sodobnih razpravah. V »Teorijah presežne vrednosti« deli Marx polemike proti Smithovi definiciji oz. definicijam produktivnega dela na tri kategorije. »Prvič. Ogromni množici t. i. ,višjih delavcev' – kot državnih uradnikov, oficirjev, virtuozov, zdravnikov, duhovnikov, sodnikov, advokatov, itd., ki deloma ne samo da niso produktivni, ampak so po svojem bistvu destruktivni, ali pa si znajo prisvojiti velik del ,materialnega' bogastva bodisi s prodajo svojega ,nematerialnega' blaga bodisi z obveznim vsiljevanjem – nikakor ni bilo prijetno, da so *ekonomsko* uvrščeni v isti razred s komedijanti in služabništvom, da so prikazani samo kot sopotrošniki, kot paraziti dejanskih proizvajalcev (oziroma točneje, agentov proizvodnje)«. ¹⁶

Vsi tisti, ki hočejo v meščanski družbi veljati za kaj več od drugih prav po svoji družbeni vlogi in pomembnosti, so v njej s svojim dokazovanjem v stalnem precepu. Če zavzamejo ,antično' pozo lepe nekoristnosti, smotrnosti brez smotra, samonamembne veličine – če torej svojo dejavnost prikazujejo kot vzvišeno nad umazano vsakdanjostjo pridobitniške produkcije, se v družbi, ki cinično priznava le privilegij denarja/kapitala znajdejo v isti vrsti z vsemi mogočimi nečednimi poklici in dejavnostmi pohajačev in parazitov. Če pa naredijo kompromis s svojo avtentično zahtevo po avtonomni in vzvišeni družbeni funkciji, in dokazujejo, kako so koristni in produktivni, se s tem vpisujejo med nesamostojne uradnike in ideologe obstoječega reda, ki jim njihova nesrečna zavest ali podzavest dopoveduje, da so – koristni služabniki kapitala, ki jim kapitalaska civilizacija odvzema vse svetniške sije in prednosti njihove kulturne in vzvišene pozicije. Marx tu ugotavlja povsem moderno, da meščanska družba onečašča prav tiste funkcije, ki so bile prej označene s sijem izjemnosti in privilegiranosti, in dodaja: »Politična ekonomija je bila v svojem klasičnem obdobju, čisto tako kot sama buržoazija v obdobju vzpona, v odnosu do državnega aprata itd. stroga in kritična. Kasneje pa spregleda – in to se vidi tudi praktično –, se uči iz izkušnje, da vsi ti deloma povsem neproizvodni razredi nujno rastejo iz njene lastne organizacije«. ¹⁷

Smithov ,škotski' odnos do neproduktivnih delavcev, ki pripada prvi fazi kritičnega meščanskega razmerja, se kasneje torej sprevrže v priznavanje pomena vseh tistih neproduktivnih del kot koristnih za ohranjanje obstoječega reda. Ti poklici so potrebni bodisi iz ,fizioloških' potreb (zdravniki) bodisi iz duševnih (duhovniki), pa tudi zaradi nasprotja med privatnimi in nacionalnimi interesi (državniki, pravniki, policija, vojska). Gre torej za vlogo v reprodukciji produkcijskih pogojev v širšem pomenu, za funkcijo tistih družbenih in državnih aparatov,

¹⁶ Karl Marx: »Theorien über den Mehrwert«, v: MEW 26/1, Dietz Verlag, Berlin 1974, str. 145.

¹⁷ Na istem mestu, stran 145.

ki omogočajo ohranjanje produkcije kapitala¹⁸. Očitno se tisto, kar v sodobnosti imenujemo intelektualno delo deli na dve različni kategoriji, gledano skozi definicijo produktivnega dela:

a) na produktivno znanstveno-tehnično delo, ki sodeluje v oblikovanju temeljnih pogojev produkcije presežne vrednosti predvsem kot vir relativne presežne vrednosti, in

b) na neproduktivno znanstveno dejavnost, ki sodeluje v reprodukciji produktivnih pogojev zlasti kot ideološka sila, kot del ideoloških aparatov države.

Tudi tu velja, da delitev ni povezana s konkretnim delom, ampak z njegovo abstraktno družbeno vlogo. Ne moremo namreč izjaviti, da bi se meja med a) in b) dala potegniti kot meja med naravoslovjem in družboslovjem, ali kot meja med tehniko in kulturo. Konec koncev se je tudi politična ekonomija že zdavnaj navznoter razčlenila na različne načine znanstvenega in intelektualnega dela, od katerih eni neposredno prispevajo k uspešnosti poslovanja kapitala, drugi pa skušajo oblikovati temelje za preseganje konflikta »privatnih interesov in nacionalnih interesov«¹⁹ in s tem sodelujejo pri nastajanju ideoloških aparatov države. Obe sferi ekonomske znanosti tudi pogosto gledata ena na drugo s primernim medsebojnim zaničevanjem, ki povsem ustreza siceršnjemu spopadanju med ‚produktivnim‘ in ‚neproduktivnim‘ delom.

V obeh primerih a) in b) pa gre za podreditev kapitalu. Intelektualno delo doživlja vsaj del usode umetniškega dela, ki naj bi mu bil kapitalizem v načelu sovražen.²⁰ V svoji prvi, ‚škotski‘ fazi, je za meščanskega parvenija produktivno-koristno tisto intelektualno delo, ki neposredno sodeluje pri proizvodnji profita, medtem ko tretira vse druge intelektualne dejavnosti kot čudaško izgubljanje časa in parazitsko ‚filozofiranje‘. Tedaj je tudi umetniška produkcija nekje med tistim luksuznim izgubljanjem časa in denarja, ki se pravemu pridobitniku ne spodobi, oziroma ga mora omejiti na najnujnejšo mero. V drugi fazi se odnos spremeni. Vzvišene intelektualne dejavnosti pridobe na pomenu kot pomočniki pri ohranjanju družbenega reda in kot spoznano nujno ozadje produktivnosti znanosti, hkrati pa z nastankom industrije kulture tudi umetniško delo lahko postane produktivno, torej način produktivnega vlaganja kapitala – in ne le njegovega ohranjanja (zamrznevanja za krizne čase), kamor sodi na primer nakupovanje zlatih izdelkov, draguljev in umetniških slik nedvomne vrednosti. Delitev na a) in b) torej v sodobnem stanju mutatis mutandis velja tudi v umetniški produkciji. Marx o tej drugi funkciji intelektualnega (in tudi umetniškega) dela točno sklepa: »Dejansko je bila to razglasitev *odvisnosti* ideoloških itd. razredov od kapitalistov.«²¹

Če avtonomijo intelektualnega dela gledamo z vidika produktivnega in neproduktivnega dela, in ne z vidika naslednika privilegijev in povzdignjenih opravil predkapitalistične družbe, ugotovimo, da avtonomija predstavlja način delovanja a) in b) funkcije intelektualnega dela v kapitalnem sistemu.

2. Drugi vir kritik Smitha in drugih razlag meje med produktivnim in neproduktivnim delom so spopadi družbenih razredov in spopadi znotraj meščanskega razreda. V teh spopadih se med ideološkimi argumenti (ki jih, ne pozabimo, zdaj že proizvajajo tudi ideološki intelektualni razredi) vedno pojavlja in obnavlja tudi očitek neproduktivnosti, lenobe, nekoristnosti in nepotrebnosti. Te vrste očit-

¹⁸ Louis Althusser: »Ideologija in ideološki aparati države«, v: Althusser, Balibar, Macherey, Pecheux: Ideologija in estetski učinek, Cankarjeva založba, Ljubljana 1980, str. 38 in dalje.

¹⁹ Karl Marx: »Theorien über den Mehrwert«, navedena izdaja, stran 145.

²⁰ Na istem mestu, stran 257.

²¹ Na istem mestu, stran 146.

kov so pogoste med poljedelci in industriji, med industrijskimi kapitalisti in finančnim kapitalom, končno pa postanejo očitek vsemu kapitalističnemu razredu: lastnina je tatvina, kapitalist nima nikakršne produktivne vloge. Kolikor pa jo ima, jo je treba tudi po plačilu zmanjšati na višino normalne mezde za organizatorsko delo.

»Čas je torej bil, da se napravi kompromis in prizna produktivnost vseh razredov, ki niso neposredno vključeni med agente materialne proizvodnje. Roka roko umiva, in tako kot v basni o čebelah je veljalo pokazati, da je tudi s ‚proizvodnega‘, ekonomskega vidika buržoazni svet z vsemi ‚neproizvodnimi delavci‘ vred najboljši izmed vseh svetov...«²²

Ker je v najboljšem izmed vseh svetov pač vse v redu, morajo v njem pač tudi različni troti nujno in produktivno obstajati.

(Nadaljevanje sledi)

---

²² Na istem mestu, stran 146.

O odnosih med civilno in vojaško oblastjo v evropskih socialističnih državah (2)

Mogoče pa je tudi iz drugih zornih kotov razločevati med sistemi odnosov med civilisti in vojaki v evropskih socialističnih državah. Večine teh spremenljivk ni mogoče uporabiti za kvantitativno analizo. Spričo redkih empiričnih podatkov o zelo tajinstvenih in vase zaprtih komunističnih vojaških strukturah se raziskovalec znajde v težavnem položaju, ko se mora lotiti kvalitativne analize, ki je sicer neizogibna, a je izpostavljena številnim kritikam iz metodoloških razlogov. Poglavitne težave, ki spremljajo tako analizo, so izredno fragmentarni podatki, ki jih pogosto ni mogoče preveriti in so nezanesljivi, ter krepka doza subjektivnosti pri primerjanju položaja v različnih državah in v različnih časovnih obdobjih.

Med najpomembnejšimi spremenljivkami v odnosih med civilisti in vojaki so sorazmerna številčnost, moč in notranja trdnost dveh ključnih skupin dejavnikov – civilnih politikov in vojaških profesionalcev. Edini bolj ali manj dostopni kvantitativni kazalci na tem področju so uradno objavljeni ali izračunani odstotki mest, dodeljenih profesionalnim vojakom v državnih predstavniških telesih, med delegati na partijskih kongresih, med člani centralnih komitejev ter v najvišjih partijskih ustanovah (politbirojih in sekretariatih). V socialistični Evropi se ti odstotki razlikujejo od države do države in tudi po razdobjih, z nihanjem v razmerju ena proti štirim, četudi profesionalni vojaki na splošno sestavljajo le majhen del državnih poslancev in članov centralnih komitejev. Ti odstotki v socialistični Evropi so trikrat do šestkrat manjši, kot so bili na primer v šestdesetih in sedemdesetih letih na Kitajskem in na Kubi. Praviloma največ ena oseba iz njihovih vrst (običajno obrambni minister ali partijski sekretar v armadi) sedi v najvišjem izvršilnem organu vladajoče partije, če sploh sedi. Danes je razumljiva izjema tega pravila očitno Poljska, kjer v politbiroju sedijo štirje najvišji generali skupaj s približno enajstimi civilisti. Ti odstotki dejansko le popačeno (v škodo vojakov) izražajo ustrezno moč in politični vpliv obeh skupin. Poleg tega spremembe na tem področju (povečanje ali zmanjšanje števila vojakov, ne pa institucionalno ali skupinsko zastopstvo) pogosto zavajajo, saj jih voditelji uporabljajo kot nadomestilo ali kot vzvod vplivanja na javnost, s katerim nagrajujejo ali pomirjajo oborožene sile, dvigajo ali znižujejo njih moralo, ustvarjajo zaželen vtis doma in v tujini itd. Ti odstotki so torej pogosto sredstvo za politično manipuliranje.

Druga nepopolna zvrst kvantitativnih podatkov, ki v določeni meri zadevajo moj predmet, so odstotki članov komunistične partije in komunističnih mladinskih organizacij med profesionalnimi vojaki. Ti odstotki so nekoč izražali proces krepitve komunističnega vpliva v oboroženih silah, toda zdaj so izgubili skoraj ves svoj hevristični pomen. Odkar je članstvo v komunistični partiji ali v mladinski komunistični organizaciji postalo praktično obvezno ali skoraj pogoj za opravljanje oficirskega poklica (v manjši meri velja to za podoficirje in v še manjši meri za drugo osebje v oboroženih silah), so ti odstotki prenehali biti resničen kazalec, v kolikšni meri so vojaške strukture zveste ideologiji vladajoče partije in v kolikšnem obsegu vojaki podpirajo komunistične režime. Na splošno dosega članstvo vseh kategorij v ustrezni komunistični partiji in v njeni mladinski organizaciji v vseh evropskih

socialističnih državah nad 90 odstotkov, na varnostno najbolj občutljivih položajih in pri najvišjih činih pa znaša ta delež kar 100 ali skoraj 100 odstotkov. Razlike med državami na tem področju izražajo le organizacijske posebnosti, kot so starostne meje za članstvo v mladinskih organizacijah, obstoj ali odsotnost vmesnega položaja »partijskega kandidata«, dolžina prehoda iz enega položaja v drugega itd., toda to ni bistveno vprašanje. Razlike med posameznimi državami so večje kar zadeva podoficirje, vojaške uradnike in civiliste v službi oboroženih sil, rekrute, rezervne oficirje in podoficirje. Toda te razlike so v razpravi v odnosih med civilisti in vojaki v normalnih mirnih razmerah le stranskega pomena. Dosti zanimivejši so podatki o upokojenih visokih oficirjih in generalih, ki po upokojitvi izstopajo iz vladajoče partije. Samo v Jugoslaviji objavljajo podatke, ki odražajo to pojav (očitno neprijeten za režime). V SFRJ je delež članov partije med rezervnimi starešinami pod polovico (v Sloveniji pod tretjino) in se zmanjšuje, kakih 30.000 pa jih dela na Zahodu (»gastarbajterji«).

Pomemben dejavnik, ki oblikuje odnose med civilisti in vojaki v evropskih socialističnih državah, je družbeni ugled vojaških ustanov in profesionalnih vojakov. Na tem področju po navadi ugotavljamo občuten ali celo velik razkorak med družbenim ugledom vojaških ustanov z ene strani in vojaških poklicev z druge. Zadnji povsod zaostajajo za prvimi, toda razloček je večji v tistih državah, kjer so vojaške ustanove dosegle in ohranile visok družbeni ugled ali pa so si ga pridobile pozneje.

Nova jugoslovanska in albanska armada sta si pridobili velik ugled pri prebivalstvu zaradi oboroženega odpora proti okupacijskim silam med drugo svetovno vojno, to je v narodnoosvobodilni vojni, in zato ker sta zagotovili nacionalno neodvisnost proti resničnim ali domnevnim zunanjim nevarnostim v času po letu 1945.

Ugled so si med drugo svetovno vojno pridobile tudi enote, ki so se pozneje razvile v Poljsko ljudsko armado. V očeh javnosti si je armada vrnila tradicionalni ugled kot ključna nacionalna ustanova v šestdesetih in sedemdesetih let, potem ko je bila popravljena škoda, ki jo je povzročila očitna sovjetizacija armade. Ankete javnega mnenja v nemirnem obdobju *Solidarności* so pokazale, da poljska javnost najbolj ceni poljsko armado od vseh ustanov pod komunističnim vodstvom. Po tej oceni je ugled armade zdaleč presegel ugled vladajoče partije, civilnih političnih voditeljev, vlade in drugih civilnih ustanov. Danes ima samo katoliška cerkev večji družbeni ugled kot armada. Romunska armada ni bila tako uspešna kot poljska armada, ko se je poskušala ponovno uveljaviti kot privlačna nacionalna ustanova, četudi je v zadnjih petindvajsetih letih prehodila dolgo pot od časov, ko so jo imeli za izredno nepriljubljeno orodje tujega gospodstva. Trije dejavniki so govorili proti njej – neslavna preteklost, bila je skoraj vso drugo svetovno vojno na strani poražencev, nižja tehnološka raven in s tem v zvezi v očeh civilne javnosti zaznavno nižja raven profesionalnih dosežkov.

Preostale štiri armade – vzhodnonemška, češkoslovaška, madžarska in bolgarska – sestavljajo skupino vojaških struktur, ki imajo nižji družbeni ugled. To je posledica raznih spletov okoliščin, kot so neuspeh njihovih predhodnic v drugi svetovni vojni ali dejstvo, da je bila bivša armada na napačni strani (madžarska in bolgarska armada), dejstvo, da armada v nekem smislu še vedno plačuje vojni moralni dolg (NDR), dejstvo, da so bile armade povezane s tujo prevlado (v vseh štirih primerih, toda najmanj obremenilno v Bolgariji), dejstvo, da niso mogle ali niso hotele braniti nacionalne suverenosti v preteklosti (češkoslovaška in madžarska armada vsaj dvakrat po letu 1938), in naposled dvomljiv profesionalizem in

sposobnost. V očeh civilnih voditeljev izvirajo dodatne negativne točke iz dvomljive politične zanesljivosti vojaških struktur v morebitnih kriznih obdobjih. Ta vidik je zlasti izrazit na Češkoslovaškem, ki je doživela hud pretres kasneje kot so ga druge tri države.

Ugotovljena učinkovitost, stabilnost in javna podpora, ki jo uživajo civilne politične ustanove z ene strani, in enake lastnosti oziroma pomanjkanje teh lastnosti v vojaških ustanovah z druge strani, oblikujejo notranje ravnotežje v odnosih med civilisti in vojaki in soodločajo o stopnji vpliva, ki ga imajo civilni ali vojaški voditelji. Kot na drugih področjih se v evropskih socialističnih državah zelo poredkoma javno pokaže resnično hierarhično zaporedje oblastnikov.

6. *Viri dinamike v odnosih med civilisti in vojaki in zaznane časovne spremembe*

Dosedanja razprava je že opozorila na pomembne premike, ki so se zgodili od leta 1945 v odnosih med civilisti in vojaki v današnjih evropskih socialističnih državah. Spremembe so bile dramatične ali vsaj dokaj velike. Vzroki za te spremembe so bili v glavnem zunaj vojaških organizacij in so izvirali iz družbenih in političnih premikov v širši družbi. Na spremembe je izredno močno vplivalo tudi mednarodno okolje. Poleg tega so na odnose med civilisti in vojaki vplivale tudi spremembe v oboroženih silah ali kombinacije širših družbenih in notranjih armadnih sprememb.

Profesionalne vojaške strukture v srednjevzhodni in v jugovzhodni Evropi so od leta 1945 doživele temeljito plebejsko preobrazbo, kar zadeva socialni izvor, izrazito in odkrito komunizacijo ter na teh temeljih homogenizacijo vrednot. V njihovih vrstah so začeli prevladovati sinovi kvalificiranih delavcev, kmetov in nižjih uradnikov v različnih kombinacijah glede na raven družbenega in gospodarskega razvoja. Spričo upadanja kmečkega stanu in čedalje večjih možnosti za zaposlovanje na drugih področjih se je ta splošna slika začela postopoma spreminjati od sredine šestdesetih let. Zaradi težav pri rekrutiranju so vojaške ustanove povečale gmotne in negmotne ugodnosti, olajšale pogoje za vpis na šole in odprle posebne vojaške pripravljalske šole in gimnazije. Oslabljeni priliv iz vrst kmetov in delavcev so nadomestili sinovi nižjih in srednjih uradnikov, intelektualcev, nižjih oficirjev in podoficirjev, sirote in tudi otroci ločenih in sprtih staršev.

Podatki o rekrutiranju za vojaške poklice (na voljo so v glavnem v Jugoslaviji in na Madžarskem) dajejo grobo sliko o generacijah, ki se odločajo za vojaško poklice. Najpogosteje prihajajo iz manjših krajev in s podeželja, iz manj industrializiranih in bolj tradicionalističnih delov držav, kažejo nagnjenost k vodenju drugih, izrazit konformizem, veliko telesno samozavest, močno se zanimajo za materialno varnost, niso družbeno agresivni, so družbeno in čustveno visoko prilagodljivi, zelo se zanimajo za politiko in zelo malo za umetnost in lepoto. Videti je, da so med vojaškimi in civilnimi voditelji dokaj različni vzorci rekrutiranja. Prva kategorija je v povprečju bolj plebejska in na nižji ravni, kar zadeva predhodno izobrazbo. Skupaj z izrazitim političnim in ideološkim konformizmom oficirjev bodo te značilnosti verjetno zagotavljale nadaljnji obstoj sedanjih splošnih vzorcev vladavine civilistov, vendar se bodo v prevladujočem sistemu vrednot povečale posebnosti politične subkulture profesionalnih vojakov.

Tehnološki razvoj na vojaškem področju ne vpliva neposredno na odnose med civilisti in vojaki, ampak večinoma posredno – na primer s spreminjanjem vrednot, s stopnjo izobrazbe, poklicnim znanjem itd. na obeh straneh. V tej točki sili

v osredje vprašanje o profesionalizmu v vojaških strukturah. Armade v sedanjih državah članicah Organizacije varšavske pogodbe in v manjši meri v Jugoslaviji in Albaniji so po letu 1945 prišle na dan z geslom, da je bolje biti »rdeč« kot »vešč«, danes pa so tako »rdeče« kakor tudi »vešče«. Vsebina in slog, s katerima se izražata vojaški profesionalizem in stopnja odkrite politizacije, se razlikujeta od letih na Zahodu, vendar ni dvoma, da so v nekaterih pomembnih ozirih komunistični profesionalni vojaki v povprečju prav tako dobri poveljniki in upravljalci kot zahodni poveljniki.

Vsaj dva vidika vojaškega profesionalizma v socialističnih državah prispevata k temu, da so te države drugačne ali nekoliko drugačne. Egalitaristični etos in ideološki predsodki, ki izvirajo iz klasičnega marksizma, ter odpor do »bonapartizma« so na Vzhodu povzročili, da so vsi vidni izrazi vojaškega korporativizma in »kastnega sistema« politično nezaželeni. Toda zasvojenost s strahom pred subverzijo, nestrpnost do nekonformizma in velika skrivnostnost (ki izvira iz političnih sistemov avtoritarnosti) so v nekaterih pogledih še bolj osamili profesionalne vojaške od drugih delov njihovih družb kot na Zahodu. Ta osamitev v vojašnicah, uradih in celo v stanovanjskih naseljih v glavnem izničuje sadove uradnih prizadevanj in večkrat zgolj paradnih spodbud, da bi okreplili vezi med vojaškimi enotami in »masami«.

Prepletanje teh dveh skupin dejavnikov ustvarja relativno vrednostno in vedenjsko odmaknjenost profesionalnih vojakov in krepi njihovo institucionalno avtonomijo – za pročeljem odkrite politizacije.

Četudi se je v zadnjih desetletjih obdržalo ravnotežje med odkrito politizacijo in čedalje večjo zahtevnostjo poklicnega dela, se je slog vojaška profesionalizma vendarle nekoliko spremenil. Eden izmed kazalcev, kam spremembe peljejo, zadeva sam vrh vojaških ustanov. Evropski komunisti so v štiridesetih letih posnemali sovjetsko prakso, ko so za obrambne ministre in njihove namestnike pogosto imenovali civilne partijske funkcionarje, ki so v najboljšem primeru imeli le malo vojaških izkušenj in znanja. Tako v ZSSR kot tudi v srednjevzhodni in v jugovzhodni Evropi so omilili načelo civilne prevlade, da je postalo sprejemljivejše za profesionalne vojaške, tako da so omenjenim civilistom prišli visoke vojaške čine in jim dali ustrezne uniforme. V zadnjih tridesetih letih, ko so kadrovske službe CK-jev prenehale premeščati civiliste na vojaške položaje (Madžarska po letu 1956 in Češkoslovaška po letu 1968 sta izjemi), ko je bila dosežena ideološka homogenizacija in se je povečal profesionalizem med vojaki, je prevladala sedanja praksa. Le-ta se izraža v tem, da položaje obrambnih ministrov, njihovih namestnikov in pomočnikov zasedajo profesionalni oficirji. Poleg tega – in to je spet drugače kot na Zahodu – so v obrambnih ministrstvih v evropskih socialističnih državah na vseh izvršilnih položajih profesionalni vojaki. Civilisti zasedajo v ministrstvih le nepomembne in pomožne položaje, če so sploh vanje vključeni.

Pomanjkljiv civilni nadzor je prispeval k čedalje večjemu funkcionalnemu in institucionalnemu razločevanju, v določeni meri tudi razločevanju vrednot v odnosih med profesionalnimi vojaki in civilnim državnim in partijskim uradništvom.

V primerjavi s poznimi štiridesetimi leti je ta postopni premik v odnosih oslabil vladavino civilistov in spremenil slog pri njenem vzdrževanju. Ker se je hkrati okrepil monopol profesionalnih vojakov pri upravljanju obrambnih ministrstev, so postali evropski komunistični sistemi vladavine civilistov v tem segmentu bistveno šibkejši od sistemov na Zahodu, čeprav v nekaterih sistemih, tako kot v sovjetskem, to pomanjkljivost odtehta budno nadzorstvo civilne partije in državne varnosti nad vojaškimi strukturami.

S krepitvijo korporativne avtonomije vojaških struktur in z določenim oddaljevanjem teh struktur od civilnih elit so vojaki postajali čedalje bolj varuhi države in sistema in čedalje manj slepo ozadje civilnih političnih režimov. Ta premik se bolj izraža v nepisanih pravilih vedenja, ki ga pričakujejo od profesionalnih vojakov, kot v pisanih zakonih in pravilnikih. Nepisana pravila postavljajo omejitve z ustreznimi sankcijami za odkrito izražanje mnenj in stališč o spornih socialnih in političnih vprašanjih, preden se o tem odločijo najvišji civilni partijski in državni uradniki. V vojaških ustanovah je obseg legitimnih in dovoljenih političnih razprav dejansko omejen, saj izključuje nekatera pomembna vprašanja, o katerih civilisti lahko govorijo. Od profesionalnih vojakov pričakujejo, da se ne bodo opredeljevali, kadar obstajajo nasprotja med skupinami civilnih politikov, vsaj dotlej, ko očitno zmaga ena od civilnih skupin.

Zgodovina seveda beleži tudi odklone in celo odkrite kršitve teh nenapisanih pravil, zlasti v hudih političnih krizah, vsaj dvakrat na Poljskem po letu 1956, na Madžarskem leta 1956, na Češkoslovaškem leta 1968 in v zadnjih petih letih tudi v Jugoslaviji. Ti odkloni pa vendar ne spreminjajo dolgoročnega trenda, ki bo skupaj s čedalje večjo formalizacijo članstva v partiji (kot profesionalne izkaznice in nekakšne prisege zvestobe sistemu) utegnil v prihodnje povzročiti dejanski odmik profesionalnih vojakov od vladajočih partij. Ker so tokovi in frakcije v vladajočih komunističnih partijah pogosto delna funkcionalna nadomestila za politične stranke v večstrankarski politični demokraciji, so pravila o nevmešavanju vojakov v notranje partijske spopade med skupinama civilnih voditeljev nekako primerljiva s pravili o relativni »depolitizaciji«¹ profesionalnih vojakov na Zahodu.

Dinamika v sistemu odnosov med civilisti in vojaki postane opazna, če primerjamo ustaljena pravila politične igre, ki zadevajo vojaške ustanove, z nameravanimi ali uresničenimi spremembami v posameznih državah na tem področju. Po sovjetskem zgledu ali na lastno pobudo so politična vodstva v srednjevzhodni in jugovzhodni Evropi uvedla naslednja pravila in se po njih tudi ravnavajo:

a) prepovedala so vsem drugim političnim strankam, razen komunistični partiji in njeni mladinski organizaciji, vstop v vojaške strukture (ta prepoved velja tudi za zakonito obstoječe »demokratske«² partije v uradno večstrankarskih državah, kot so NDR, ČSSR, Poljska in Bolgarija);

b) preprečujejo profesionalnim vojakom, da bi zasedali občutljive politične položaje zunaj vojaških ustanov (izjeme od tega pravila so Jugoslavija, Albanija in od l. 1980–81 tudi Poljska);

c) preprečujejo visokim državnim predstavnikiškim telesom (zakonodajnim skupščinam) in partijskim ustanovam (kongresom), da bi nadzorovale vojaške strukture;

d) strogo omejujejo količino in kakovost ustreznih javnih informacij o obrambi in o oboroženih silah in tako onemogočajo sleherno resno javno razpravo o teh zadevah.

V preteklosti je v treh državah prišlo do neuspešnih poskusov, da bi odpravili ta pravila ali da bi jih vsaj občutno spremenili, medtem ko je bilo pod pritiskom javnosti – tudi v treh državah – storjenih nekaj koncesij glede zadev, ki se tičejo obrambe. Pomembno je proučevati tudi neuspele poskuse, ker so bili izraz širokega ljudskega razpoloženja in so jih zatrli samo z grobimi metodami zunanjih vojaških intervencij in poznejših policijskih represij in ustrahovanj. V drugačni obliki in ob podpori drugačnih zagovornikov se bodo ti poskusi gotovo spet pojavili v prihodnjih desetletjih – hkrati s politično emancipacijo (v sedanjih državah članicah varšavskega pakta) in z notranjo demokratizacijo na tem področju.

Odkloni od navedenih avtoritarnih pravil so bili najbolj koreniti, četudi kratkotrajni, na Madžarskem v več dramatičnih tednih kmalu ustavljene in vojaško poražene revolucije leta 1956. Če bi ta revolucija preživela, bi v madžarskem politično-vojaškem sistemu prišlo do določene depolitizacije profesionalnih vojakov v okviru parlamentarne demokratizacije, ki bi bila socialistična, pluralistična in tekmovalna. Tak razvoj bi nujno pripeljal do revizije pravil, navedenih pod a), c) in d).

»Praška pomlad« ali bolje rečeno poletje 1968 na Češkoslovaškem je bila dosti blažja in zmernejša, kar zadeva reformistične izjave in dejanske spremembe. V politično vojaškem pogledu je pomenila aktivno sodelovanje nekaterih profesionalnih oficirjev pri oblikovanju in obravnavanju reformističnih idej, sprožila je vprašanje oživitve parlamentarnega nadzorstva nad vojaškimi strukturami (v nasprotju s pravilom c) in je odkrila javnosti dotlej strogo zaupne dejanske odnose v varšavskem paktu (v nasprotju s pravilom d). Te kršitve so baje bolj vznemirile in razjezile sovjetsko vodstvo kot nekateri drugi javno poudarjeni razlogi za nezadovoljstvo in so tako po vsej verjetnosti v precejšnji meri prispevale k odločitvi, da bo sovjetska armada vdrla na Češkoslovaško in s silo zatrla na splošno priljubljeno socialistično reformistično gibanje.

Globoka ekonomska in politična kriza na Poljskem v letih 1980–1981 je povzročila nekaj korenitih, a vendar kratkotrajnih sprememb v delovanju političnega sistema v smeri tekmovalnega pluralističnega večstrankarskega socialističnega sistema. Če bi dovolili, da bi se te spremembe obdržale in nadaljevale, bi prišlo do premikov v sistemu odnosov med civilisti in vojaki, ki bi bili nekoliko podobni onim na Madžarskem leta 1956.

Javno razpravo o pomembnih obrambnih zadevah je začelo na Poljskem leta 1980 množično opozicijsko sindikalno gibanje *Solidarnosc* in teh razprav niso povsem ukinili po uvedbi »vojnega stanja« decembra 1981. Preostala (in delno ilegalna) politična opozicija je prisilila komunistično partijo (PZDP) in vojaške oblasti, da so javno obravnavale in zagovarjale nekatere vidike svoje politike, ki so bili v državi nepriljubljeni ali vsaj sporni. To velja za članstvo Poljske v Organizaciji varšavske pogodbe in za ravnanje vojaških oblasti z oporečniki, ki zaradi vesti nočejo z orožjem služiti vojaškega roka. Javne polemike so se osredotočile na stavek, ki so ga leta 1976 vnesli v vojaško svečano izjavo. S tem stavkom so vojaki prisegali na »bratsko zavezništvo s Sovjetsko armado in drugimi zavezniškimi armadami«. Kaka dva ducata članov in simpatizerjev skupine *Gibanja za svobodo in mir* so aretirali in zaprli, ker niso hoteli priseči, medtem ko je skupina strokovnjakov na pravni fakulteti varšavske univerze 30. maja 1985 javno kritizirala te uradne ukrepe. Poljske vojaške oblasti so na ta pritisk naposled, poleti 1988, odgovorile tako, da so uradno in javno opustile sporni stavek in s sklepom Sejma uvedle nadomestno civilno služenje vojaškega roka za oporečnike, zlasti za tiste, ki se upirajo iz verskih razlogov. Tako je Poljska postala prva socialistična država, ki je razrešila to vprašanje v skladu z evropskimi demokratičnimi tradicijami in z načeli verske strpnosti (NDR je že prej *de facto* delno rešila ta problem, tako da je spremenila notranje vojaške predpise, ne da bi javno to priznala, in to na samovoljen in avtoritaren način).

Poleg znamenj določene stopnje liberalizacije se v poljskem sistemu dogajajo še druge spremembe. Vojaki so prepustili položaj ministrskega predsednika civilistom, najprej univerzitetnemu profesorju – ekonomistu, in se jim je tako, sodeč po anketah javnega mnenja, posrečilo v veliki meri ohraniti zaupanje javnosti kljub ekonomskim neuspehom, socialnemu nemiru in velikim zamudam pri izvajanju

nujnih ekonomskih reform. Naslednji korak, ki naj bi zmanjšal odkrito politično vlogo armade (in s tem odgovornost za očitne ali morebitne neuspehe režima), bi bila prav lahko izvolitev civilista za voditelja vladajoče partije. Videti je, da se socialistična Poljska približuje sistemu, ki bo nekoliko podoben položaju na Poljskem pred drugo svetovno vojno pod vladavino maršala Piłsudskega – očetovske osebnosti, vrhovnega vojaškega voditelja, ki nadzoruje državne ustanove s položaja državnega poglavarja in vrhovnega poveljnika in ga obdaja majhna skupina neformalnih vplivnih osebnosti v vojaških uniformah.

Povsem drugačen razvoj – ob dokaj velikem hrupu v sredstvih javnega obveščanja, kritikah, obtožbah in nasprotnih obtožbah med vojaškimi strukturami in njihovimi civilnimi pristaši z ene strani in nekaterimi civilnimi skupinami in občili z druge strani, ob raznetih razpravah in sporih v vladajoči partiji, neprijetnih vprašanjih v zvezni skupščini, govoricah o nezakonitih dejanjih vojaških oblasti in demantijih, ob javnih zborovanjih, protivvojaških grafitih v nekaterih delih države itd. – poteka v zadnjih letih v Jugoslaviji. To nestanovitno stanje je v očitnem nasprotju s položajem v prejšnjih desetletjih v sami Jugoslaviji, še bolj v drugih državah na tem območju, in je, gledano s pozitivne strani, izraz procesa demokratizacije v jugoslovanski politiki.

Ko je bila leta 1945 uradno obnovljena, takrat kot socialistična (»ljudska demokratična«) federativna republika, je Jugoslavija dobila ustavni sistem, ki je bil zelo podoben sovjetskemu ustavnemu sistemu pod Stalinom ali pa je bil po njem kratko in malo posnet. V skladu s tem sistemom je zvezna skupščina vsako leto brez razprave in vprašanj sprejemala obrambni proračun države in vojaške zakone, ni imela obrambne komisije in desetletja sploh ni obravnavala obrambnih zadev. Dejanske odločitve o obrambni politiki so prihajale iz urada ministrskega predsednika (od leta 1952 iz urada predsednika republike) J. Broza-Tita in iz obrambnega ministrstva.

Ministrstvo za narodno obrambo je dobrih dvajset let dejansko vodil Titov zanesljivi sodelavec I. Gošnjak, predvojni partijski aktivist, veteran dveh vojn, ki je napredoval s položaja partijskega sekretarja obrambnega ministrstva do čina generala armade, zveznega sekretarja za ljudsko obrambo, člana politbiroja (izvršnega komiteja) partije in naposled do položaja namestnika vrhovnega poveljnika (ta položaj so posebej uvedli zanj in ga po Gošnjakovem odhodu tiho odpravili). Ker je imel Tito prevladujočo vlogo v političnem sistemu in zlasti močno vlogo v vojaških zadevah, je postal posebej povezovalna spona med oboroženimi silami, partijo in civilno družbo.

Dobrih dvajset let obrambnih zadev niso obravnavali na partijskih kongresih in na sejah centralnega komiteja KPJ-ZKJ, in kolikor je znano, zelo poredkoma celo v politbiroju. V skoraj treh desetletjih je imela Jugoslavija samo dva obrambna ministra (I. Gošnjaka in N. Ljubičića), ki sta v veliki meri uživala osebno zaupanje maršala Tita in sta na podlagi tega avtonomno in zunaj družbenega nadzora vodila ministrstvo. Vrhovni poveljnik, ki je nanju tako prenesel del svojih pristojnosti, je pogosto preverjal, kako jih izvajajo. Tito je redno prebiral strogo zaupna poročila, obiskoval je razne dele države, gojil je družabne stike z generali, vsako leto je prirejal tradicionalne sprejeme za voditelje JLA in se z njimi pogovarjal itd.

Ta osebni nadzor je sčasoma oslabil in povzročil atrofijo instrumentov institucionaliziranega političnega nadzorstva po sovjetskem vzoru nad vojaškimi strukturami po civilnih organih partije in po organih civilne državne varnosti. Najpomembnejše spremembe so na tem področju uvedli v letih 1952–1956 po šestem partijskem kongresu. Glavni poudarek, ki so ga dali na kongresu ločitvi partije od

države, je ostal neuresničen in je bil kmalu pozabljen. Simbioza med obema se je v Jugoslaviji ohranila do današnjega dne, zlasti in najbolj popolno v armadi. Toda vezi med civilnim partijskim aparatom in partijsko organizacijo v armadi so oslabele. Tako je nastala avtonomna vojaška »podpartija«, v kateri je, vštevši rekrute, 5 do 6 odstotkov vsega članstva ZKJ, in s položajem, ki je podoben položaju partijskih organizacij v posameznih zveznih enotah.

Približno ob istem času se je vojaška varnostna služba ločila od civilne službe državne varnosti. Čistke v civilnem aparatu državne varnosti v letih 1966–1967 in politična kriza v letih 1971–1972 (predvsem v Hrvaški in zaradi nje) so še bolj oddaljile na partijskem in varnostnem področju vojaške strukture od civilnih. Ta razvoj, ki ga je spremljala čedalje močnejša vojaška profesionalizacija, je okreplil relativno institucionalno avtonomijo JLA.

Pretrjes, ki sta ga v Jugoslaviji povzročila sovjetski vdor in zasedba Češkoslovaške, je prinesel pomembne spremembe na področju obrambe. Ob prvi novici o invaziji je Tito naglo sklical na Brionih veliko skupino najvišjih civilnih in vojaških voditeljev in jih vključil v zaprto razpravo o obrambni politiki, obrambnem sistemu in obrambni doktrini države. Civilni voditelji, predvsem nekoliko mlajši voditelji iz dveh severnozahodnih republik, so izkoristili to redko priložnost in stopili na to več kot dve desetletji zaprto področje. V položaju, ki je bil ocenjen kot vojaško sila kočljiv in nevaren, so njihova stališča (ki so bila izraz močnih družbenih pritiskov, da bi prenesli določene pristojnosti z zvezne ravni, kjer so bile preveč osredotočene in zbirokratizirane na republike) vplivale na Tita, da so uvedli hitre in pomembne spremembe v obrambno doktrino in obrambni sistem.

Monopol zvezne redne armade (JLA) je bil odpravljen, in kmalu, jeseni 1968, je bil ustanovljen drugi, množični milični del oboroženih sil s poveljstvi v republikah in v avtonomnih pokrajinah in z imenom Teritorialna obramba. Še nikoli po 1. 1945 se ni jugoslovanska javnost tako spontano vključila v dograditev obrambnega sistema. Februarja 1969 je bil sprejet nov zvezni zakon o narodni obrambi. Zakon je razglasil sistem »splošne ljudske obrambe«, v okviru katere ima vsak državljan pravico in dolžnost sodelovati v obrambnih dejavnostih. Po uradnem tolmačenju ta pravica logično izvira iz sistema samoupravljanja.

Po teh spremembah so ustanovili komisije za ljudsko obrambo v zvezni skupščini, v centralnih in pokrajinskih komitejih ZKJ, v nižjih državnih in partijskih organih ter koordinacijske odbore v SZDL. Sredstva javnega obveščanja – in ne samo specializirane vojaške publikacije – so začela obravnavati nekatere obrambne teme na bolj vsebinski in objektivni način. Četudi je bil sistem navzven demokratiziran in uradno velja za »vseljudskega« in »samoupravljskega«, še vedno vsebuje močne avtoritarne prvine – popoln monopol pri odločanju o vojaških zadevah ima v rokah zelo ozka skupina civilnih politikov in vojaških uradnikov, skupščina SFRJ (in tudi kongresi ZKJ) pa ne razpravlja in ne odloča o obrambni politiki in ne izvaja institucionaliziranega nadzorstva nad oboroženimi silami in vojaško industrijo – v nasprotju z določili zvezne ustave. Poleg tega ima javnost zelo malo vsebinskih in zanesljivih informacij o obrambnih zadevah.

Tako sistem združuje deklarativno vzvišena demokratična načela in parole ter delno prikrite, a močno zasidrane avtoritarne norme in navade oblastnikov. To protislovje se razrešuje s pomočjo ločitve področij in ravni obrambne dejavnosti. Državljeni so dobili »samoupravno« pravico, da se organizirajo in se ukvarjajo z obrambnimi zadevami v krajevnih skupnostih in občinah, vendar dobivajo z vrha natančne predpise in navodila, ki temeljijo na obrambni politiki, na katero nimajo

nobenega vpliva. Tako so v jugoslovanskem sistemu decentralizirali predvsem obrambne obveznosti.

Smrt maršala Tita maja 1980 je na več načinov vplivala na sistem odnosov med civilisti in vojaki. Vrhovno poveljstvo je postalo kolektivno telo devetih članov Predsedstva SFRJ. Na predsedniškem položaju pa se letno menjuje eden od osmerice izvoljenih predstavnikov republik in pokrajin. Nekatere operative pristojnosti vrhovnega poveljnika so bile s posebnim odlokom prenesene na zveznega sekretarja za ljudsko obrambo. V drugih pogledih je bila ohranjena institucionalna struktura civilne prevlade s predsedstvom SFRJ in z njegovim svetom za narodno obrambo. Število aktivnih rezervnih in upokojenih generalov na pomembnih civilnih položajih se je zmanjšalo, četudi je eden izmed njih (bivši obrambni minister) postal član kolektivnega predsedstva na zvezni ravni in eden (bivši načelnik generalštaba) predsednik predsedstva največje republike. Vpliv in ugled predsedstva tako v družbi kot v oboroženih silah je nedvomno nižji od tistega, ki ga je svojčas užival predsednik Tito. Poleg tega pomanjkanje soglasja ter zdrahe med civilnimi politikami, povezanimi pretežno na regionalni ali nacionalni in le delno na ideološki podlagi, so objektivno prispevale k temu, da se je ohranila in celo povečala stopnja institucionalne avtonomije profesionalnih vojakov.

Z druge strani je uresničevanje doktrine splošne ljudske obrambe ustvarilo dodatne razloge, da so se profesionalni oficirji aktivno vključili v dejavnosti številnih civilnih teles. Obstoječe institucionalne vezi, ki nastajajo zaradi delnega prekrivanja članstva v civilnih in vojaških partijskih organih – od ravni republik in pokrajin navzgor, dejansko dajejo prednost pretoku in vplivu vojaških oseb v civilnih telesih, ne pa obratno. Medtem ko so civilisti samo člani (»delegati«) v vojaških partijskih organih, pa aktivni, rezervni in upokojeni visoki oficirji in generali pogosto na zvezni ravni predsedujejo komisiji za SLO in DS v CK ZKJ, ustreznemu koordinacijskemu odboru v zvezni konferenci Socialistične zveze, sestavljajo skoraj ali prek polovice članov v obrambni komisiji Zveznega zbora Skupščine SFRJ itd. To daje vojaškim osebam učinkovito moč veta v teh telesih, saj lahko in dejansko preprečujejo razprave in sklepanje v zadevah, ki se vodstvu JLA zdijo neprimerne ali neprijetne. Še vedno tog sistem vojaških skrivnosti (ki je posnetek sovjetskega sistema in še vedno velja za veliko večino vsebinskih podatkov o obrambnih zadevah) je eden od temeljev tako avtoritarne obrambne politike kot vojaške institucionalne avtonomije, poleg tega pa zagotavlja učinkovito nadzorstvo vojaških struktur nad jugoslovanskimi obrambnimi industrijami, njihovim uvozom in izvozom itn. Upokojeni generali, admirali in visoki oficirji v civilu imajo vidne položaje v zvezah borcev in rezervnih starešin in jih pogosto vodijo, prav tako jih neredko srečujemo na drugih vplivnih položajih v sistemu ZKJ. Skupaj s svojimi zavezniki civilisti, ki imajo pogosto konservativne politične nazore, sestavljajo močan in vpliven politični blok, naklonjen visokim izdatkom za obrambo, posebnemu položaju JLA v proračunski porabi in drugim institucionalnim interesom vojaških struktur.

Eden izmed teh interesov je ostati zavarovan pred nadzorom javnosti in pred vsebinsko javno kritiko. Jugoslovanske vojaške strukture, ki so bile desetletja navajane na uradne javne hvalospeve, so se v zadnjih petih letih pokazale kot izredno občutljive, živčne in nespretno v stikih z demokratično javnostjo, ko so bile soočene s kritiko, ko so jim zastavljali vprašanja, ko so jih vabili k sodelovanju v javnih razpravah itd. Za številne zakonite pobude civilistov se sploh niso zmenile, jih označevale kot neprimerne (brez argumentacije), sovražne,

celo subverzivne, in jih zavračale. Tipična in simbolična poteza vodstva JLA je bil umik vojakov z zadnje proslave Dneva mladosti na stadionu JLA v Beogradu.

Vojaške strukture so pokazale nesposobnost in nepripravljenost, da bi se prilagodile spremenjeni družbeni klimi, odkliku od jugoslovanske inačice boljševizma, čedalje večji pluralizaciji in demokratizaciji v političnem življenju Jugoslavije po Titovi smrti. Njihovo togo stališče je postajalo čedalje manj vzdržno in je prispevalo svoj delež k političnim napetostim, spričo katerih so se obrambne zadeve pomešale z vprašanji ekonomskega razvoja in splošne demokratizacije, a tudi s kulturnimi in jezikovnimi vprašanji na področjih, na katerih ne govorijo inačič srbskohrvatskega jezika, oziroma srbsčine, hrvaščine itn. Prvič v novi Jugoslaviji so nekateri vidiki obrambne politike in dejanske prakse vojaških struktur, (ki so po mnenju kritikov odstopale od uradne doktrine »oboroženega ljudstva«, dvomljivi iz ustavnih razlogov in v nasprotju z nekaterimi mednarodnimi pravnimi normami, ki jih je sprejela Jugoslavija) postali predmet javno izražene kritike v množičnih legalnih glasilih ter v izjavah posameznih politikov in kolektivnih teles, ki sodijo v sistem ZKJ.

Mladinska organizacija v Sloveniji in njen tednik *Mladina* sta v tem pogledu posebno izstopala, in se, milo rečeno, močno zamerila visokim vojaškim osebnostim, izzvala njihove pritožbe, nasprotne obtožbe in slabo prikrite grožnje. *Mladina*, kulturne opozicijske publikacije in kasneje tudi množični mediji na splošno, zlasti v Sloveniji, delno na Hrvaškem in dosti manj drugod, so načeli več tem, ki so bile prej desetletja tabu – višino zveznega obrambnega proračuna; politiko osebnih dohodkov v JLA; politiko proizvodnje in nabave orožja, izvoza in reeksporta orožja, predvsem na Bližnji vzhod in v Etiopijo; vprašanje nacionalnega sestava oficirskega zbora; vprašanje nacionalno homogenih enot v JLA; uporabo nesrbskohrvatskih jezikov narodov Jugoslavije v JLA; ravnanje z oporečniki; delovanje varnostne službe JLA; pristojnosti vojaških pravosodnih in varnostnih organov nad civilisti; uporabo vojaških obveznikov za zidavo vil visokim generalom; ustrezno ustavno vlogo JLA; politične izjave, ki jih dajejo visoki vojaški voditelji; in celo možnost vojaškega udara v Jugoslaviji. Govorice o domnevem vojaško-policijskem »puču« v Sloveniji, politične spletke v zvezi s sejo vojaškega sveta ZSLO in napetost, ki jih je spremljala, so postale predmet vročih razprav in uradnih demantijev in so resno ogrozile proreformno vodstvo v tej republiki.

V povodnji člankov o vojaških temah, ki je zelo nenavadna za socialistično Evropo in Jugoslavijo, so bila tudi pretiravanja, neutemeljena in nepreverjena ugibanja, tendenciozne informacije, osebne žalitve in v enem primeru celo poziv vojakom, naj ne ubogajo povelij. Vidna kritična ost aktiviziranega javnega mnenja in javnih občil je izzvala hudo protireakcijo jugoslovanskega vojaškega vodstva. Le-to je javno kritiko razglasilo za sovražne napade in za del »posebne vojne« zoper JLA, katere dejanski namen naj bi bil nič manj kot uničiti SFRJ. Ta protireakcija se je lahko oprla na nezadovoljstvo v vrstah profesionalnih vojakov s splošno družbeno in gospodarsko krizo ter s svojim gmotnim položajem (posebno v Sloveniji). Problematizacija vprašanj obrambne politike SFRJ je tudi povezana s širšimi proreformnimi in demokratičnimi tokovi. Zato je razumljiva podpora, ki jo je vojaški vrh dobil in dobiva v vrstah konservativnih in centralistično usmerjenih jugoslovanskih civilnih politikov. Na konferencah organizacije ZKJ v JLA so poleti in jeseni 1988 prišla do izraza in dobila podporo podobna stališča, zagovarjanje centralizma kot izhoda iz jugoslovanske krize (konferenca v Zagrebu), predlogi za odpravo sorazmerne zastopanosti republik in pokrajin v starešinski sestavi JLA (konferenca v Beogradu) in podobno.

Politična polarizacija in »ekscesi« v mladinskem tisku (ne samo v Sloveniji) so pripeljali do več prepovedi, zaplemb, sodnih obravnav, protestnih zborov, demonstracij itd. S protireakcijo vojaškega vodstva in politično polarizacijo v državi je bil po vsem sodeč povezan tudi razvpiti proces pred vojaškim sodiščem v Ljubljani julija 1988 zoper tri novinarje »Mladine« in enega aktivnega mlajšega oficirja JLA, obtoženih izdaje vojaških skrivnosti. Navzlic večkratnim zanikanjem vojaškega vodstva je velik del javnosti v Sloveniji aretacije in sam proces dojel kot montirano politično provokacijo in poizkus ustrahovati javnost in proreformno gibanje. Po podatkih ankete, pripravljene za časopis »Mladina«, je 53 odstotkov odraslih Slovencev menilo, da je šlo »za vnaprej pripravljene politični proces«, dodatnih 20,5 odstotka pa je tako možnost dopustila. Samo 4,6 odstotka so ocenili sojenje kot korektno in zakonito, 50,7 odstotkov pa so imeli povsem nasprotno mnenje (»Mladina«, 14. 10. 1988, str. 23). Poleg številnih negativnih posledic je ta zadeva imela tudi nekaj pozitivnih učinkov, saj je, recimo, razgalila vrsto škodljivih anahronizmov in mobilizirala demokratično javno mnenje.

Tako se je Jugoslavija sredi ekonomskih težav, čedalje hujšega socialnega nemira in zaostrenih političnih spopadov, približala zahodnim zglede demokratske javne razprave in večje skupščinske zavzetosti za tako občutljive zadeve, kot je ljudska obramba. Čedalje močnejši pritisk javnosti bi utegnil vplivati na dejansko delovanje sistema odnosov med civilisti in vojaki in ga še bolj oddaljiti od stalinističnega modela.

Sklepi

Ta razprava je pokazala na mnogoterost obstoječih oblik v sistemih odnosov med civilisti in vojaki v evropskih socialističnih državah in jih ločila od, na primer, sovjetskega in kitajskega modela. Nakazala je tudi vire družbene in institucionalne dinamike, ki vpliva na te sisteme. Po mojem mnenju je mogoče pričakovati, da bo razvoj v prihodnjih desetletjih z različno hitrostjo in različno intenzivnostjo prinesel:

a) nadaljnjo in izrazitejšo individualizacijo v nacionalnih državnih sistemih odnosov med civilisti in vojaki na celotnem področju;

b) nadaljnjo funkcionalno diferenciacijo profesionalnih vojakov v njihovih odnosih z vladajočimi partijami, v normalnih okoliščinah neudeležbo profesionalnih vojakov v znotrajrežimskih političnih bojih in v tem smislu njihovo delno dejansko »departizacijo«.

Druga moja trditev izhaja iz dolgoročnega razvoja oboroženih sil, ki jih spreminja iz orodij komunističnih režimov v popolnoma legitimne nacionalne ustanove evropskih socialističnih držav, ustanove, ki znotraj in navzven branijo ustavni red.

Samoorganiziranje civilne družbe

Če bi uveljavili polno zakonitost v delovanju državnih organov, Odbor ne bi bil potreben

Odbor za varstvo človekovih pravic je v nekaj mesecih delovanja, točneje od 3. junija 1988, ko je bil najprej ustanovljen kot Odbor za varstvo pravic Janeza Janše, po začetnih poizkusih njegove (politične) marginalizacije »osvojil« položaj pomembnega subjekta v slovenski politični stvarnosti. Mirno je mogoče reči, da gre za precedens v poizkusih demokratizacije slovenske politične scene. O uveljavljanju demokratične narave njegove dejavnosti govorita dr. Slavoj Žižek in Igor Bavčar.

Vprašanje: Uvodoma nas zanimata dve temi:

Že preimenovanje Odbora je napovedovalo razširitev in utrditev njegove politične dejavnosti, pa vendar sta še vedno prisotni ekstremni oceni prihodnosti delovanja Odbora: po eni strani, da gre za kratkotrajno organizacijsko obliko (ohlapno definirano interesno skupino) z zelo konkretnimi kratkoročnimi cilji, po drugi strani, da gre za zametek politične stranke. Kje je – če sploh je ena sama – resnica?

Odbor je v Sloveniji in Jugoslaviji, pa tudi v svetu, znan predvsem po svojih prizadevanjih za zagotovitev zakonitosti sodnega postopka zoper priprte in na prvi stopnji obsojene Janšo, Borštnerja, Tasiča in Zavrla, ter v najnovjšem času z izjavo, ki opozarja na usodnost odsotnosti vsakršnega nadzora nad varnostnimi službami v Jugoslaviji. V zvezi s tem nas zanima zlasti dvojje: 1. katere so poglobitvene naloge, ki si jih je naložil Odbor, 2. kako vidite dolgoročnejšo perspektivo delovanja Odbora?

Odgovor: Dilema »kratkotrajna oblika ali nova stranka« je napačna, ker zgolj projicira v Odbor alternativo, značilno za pogled obstoječe politične oblasti nanj: le-ta si želi, da bi Odbor bil prvo (ohlapna organizacija s kratkoročnimi ozkimi cilji, ki se bo čimprej sama razpustila), boji pa se, da bo postal drugo (nova stranka). Odbor pa ni ne eno ne drugo, ampak se na podlagi svoje začetne naloge (prizadevanje za varstvo človekovih pravic in za zagotovitev zakonitosti v primeru procesa zoper J-B-T-Z) razvija v nekaj tretjega: že sama poglobitev v politično ozadje procesa zoper J-B-T-Z je Odbor pripeljala do temeljnih ovir demokratizaciji našega celotnega političnega življenja (uporaba obveščevalno-policijskih metod kot sredstva političnega boja, antidemokratske sestavine obstoječega pravnega sistema, itd.). Na tej podlagi se odpira perspektiva, da bo Odbor prerasel v zastopnika demokratične civilne družbe, njenega splošnega interesa, nasproti državi in njenim organom. Kot tak Odbor nima in ne bo imel nobenega konkretnega političnega programa, je zgolj oblika samoorganiziranja civilne družbe, ki naj varuje odprtost in pluralizem prostora javnosti ter človekove svoboščine pred nezakoniti-

mi posegi države in njenih organov, hkrati pa je kot tak zainteresiran za učinkovito državo kot garanta zakonitosti v družbenem življenju. Ne pozabimo: če bi bila pri delovanju državnih organov uveljavljena polna zakonitost, če bi ti organi delovali kot legalne in legitimne institucije, Odbor ne bi bil potreben.

Vprašanje: Po ustanovitvi Odbora je RK SZDL kmalu ustanovila iniciativni odbor za varstvo človekovih pravic, ki je bil nedavno dokončno oblikovan v svet za varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin. Kako razumete takšno reakcijo SZDL in kako vidite svojo vlogo v odnosu do novoustanovljenega sveta pri RK SZDL?

Odgovor: Ne glede na vse sprenevedanje je dejstvo, da je Svet za varstvo človekovih pravic pri RK SZDL nastal kot reakcija na Odbor, t. j. tudi kot poskus etablirane politike, da bi ustanovila svoj protiodbor. Kljub temu pa v tem Svetu ne gledamo nikakršnega konkurenta in menimo, da se delo obeh dopolnjuje (nekateri člani kolegija Odbora so celo hkrati člani Sveta). Bistveno je le, da ne pozabimo razlike v njunem statusu: medtem ko je Svet organ pri RK SZDL, je Odbor oblika samoorganiziranja civilne družbe zunaj obstoječe mreže političnih institucij, s povsem drugačno množično bazo, t. j. oblika, ki mu legitimitete ne daje noben organ, ampak zgolj to zaledje. Zato v nobenem primeru ne moremo pristati na to, da bi Svet »zamenjal« oziroma »nadomestil« Odbor: merilo demokracije je, v kolikšni meri država in njeni organi pristanejo na to, da so podvrženi nadzoru samoorganizirane civilne družbe.

Vprašanje: Pristopanje individualnih in kolektivnih članov k Odboru je potekalo takorekoč spontano, članstvo pa je do danes doseglo že zavidljivo število. Kakšen pomen ima članstvo za aktivno jedro Odbora; kako članstvo (lahko) vpliva na delo Odbora?

Odgovor: Odborovi cilji so konkretni, jasni in javni. To samo po sebi dela Odborovo politiko jasno razvidno in predvsem načelno zavezujočo. Zaradi tega se Odbor ne srečuje s težavami klasičnih organizacijskih oblik političnega delovanja. »Aktivno jedro« Odbora, kot mu pravite, oblikuje predloge za vse pomembnejše odločitve, ki jih potrjuje plenarno zasedanje Odbora. Pri tem zlasti upošteva mnenja strokovne javnosti, ki se je v zelo veliki meri pridružila Odboru.

Vprašanje: Javnost so nedvomno vznemirila vaša nedavna razkritja o dejavnosti (kontra)obveščevalnih služb v političnih organizacijah, zlasti mladinski. Kakšne so vaše predstave o tem, kako zagotoviti družbeni nadzor in večjo javnost dela teh organov, in kakšni so vaši predlogi, ki ste jih posredovali skupščini?

Odgovor: Ker si Odbor ne prilašča pristojnosti ustreznih političnih in oblastnih organov, ni del njegovega programa, da bi razmišljal o konkretnih ukrepih za zagotovitev družbenega nadzora nad službami državne varnosti. Zato tudi skupščini ni poslal nobenih predlogov v tej smeri, ampak zgolj vse podatke oziroma informacije, s katerimi razpolaga, in hkrati zahteve, da se kršitve pri delu organov varnosti razkrijejo do kraja. Osnovno dejstvo, ki je za Odbor kot predstavnika demokratične javnosti nesprejemljivo je, da je – glede na informacije, s katerimi razpolaga – v zadnjih letih prišlo do sistematičnega poseganja služb državne varnosti v politično sfero, v sfero političnih diskusij, tako da je ena izmed političnih

smeri uporabljala policijske metode kot sredstvo pritiska na legitimnega političnega nasprotnika, kot sredstvo njegovega onemogočanja. Če okoliščine takšnega poseganja ne bodo do kraja razčiščene in če takšno poseganje v prihodnje ne bo radikalno onemogočeno, je vsako govorjenje o pluralizmu interesov in demokraciji pri nas pesek v oči. Indikativen za sedanje stanje je zadnji zvezek skupščinskega vestnika, kjer najdemo nekaj strani pred predlogom komisije za razčiščenje političnega ozadja procesa J-B-T-Z, torej pred predlogom, sprejetim na pobudo Odbora, Odbor omenjen v poročilu skupščini o varnostnih razmerah, v rubriki Politični kriminal! Naj iz tega sklepamo, da bo v naslednjem varnostnem poročilu zapisano, kako je politični kriminal prodril že v samo skupščino?

Vprašanje: V celoti vzeto je Odbor nedvomno alternativa obstoječi institucionalizaciji političnega odločanja, s tem da v institucionalni prostor vnaša nove teme razpravljanja in odločanja. V načelu se boste najbrž strinjali, če ustanovitev Odbora označimo za poskus defevdalizacije javnosti v socialistični družbi, katerega protislovnost je v tem, da ima v sebi tudi težnje po institucionalizaciji. Ali menite, da je mogoče pri nas vzpostaviti avtonomijo javnosti le (predvsem) z institucionalizacijo novih političnih subjektov?

Odgovor: Dejanska avtonomija javnosti ni možna brez takšne ali drugačne institucionalizacije novih, tudi političnih, subjektov. Vendar pomeni povsem zgrešiti bistvo demokratičnega procesa, če menimo, da takšna institucionalizacija kakorkoli ogroža obstoječe legitimne politične institucije. Jasno povedano: glavni očitke Odbora obstoječim političnim institucijam je, da so **premalo institucije**, da se premalo obnašajo kot legalna oblast z vso avtoriteto, ki iz tega izhaja. Zato nenehno apeliramo na slovenske zakonite institucije (predsedstvo republike, skupščino itd.), naj se obnašajo kot dejanska suverena oblast.

Vprašanje: Ena od pomembnih značilnosti delovanja Odbora, ki ga razlikuje od prejšnjih poskusov oživljanja javne sfere, so njegovi odnosi s slovenskim političnim vrhom, ki je bil za naše razmere nenavadno hitro pripravljen sprejeti Odbor za svojega (enakopravnega?) sogovornika. To se na kaže le v neposrednih stikih in sistematični pozornosti medijev, ki jo namenjajo Odboru, ampak tudi v konstruktivnih javnih polemikah med Odborom in predstavniki oblasti. Kako to pojasnujete?

Odgovor: Res je slovenski politični vrh nekako sprejel Odbor za svojega sogovornika, vendar ga vsaj doslej – razen nekaterih bežnih in dvoumnih izjav – še nikakor ni priznal kot zakonito obliko organiziranja in delovanja demokratične javnosti, torej kot polnopravnega sogovornika. Odbor v svojih izjavah nagovarja politični vrh in ga pri tem gleda v oči, medtem ko politični vrh vse prepogosto tudi tedaj, ko Odboru odgovarja, to počne, kot da pri tem gleda nekam drugam, kot da ne odgovarja njemu, kot da ga je nekako sram javnega dialoga z Odborom. Kljub vsem pozitivnim znakom je torej Odbor bolj **toleriran** kot **priznan**. Zadnje izjave predsednika slovenske partije pa to ne le potrjujejo, pač pa napovedujejo »normalizacijo« odnosov med politiko in Odborom, skratka odnose z javnostjo, kakršne politika vzdržuje že vseh štirideset let svojega avantgardizma.

Vprašanje: Ali bi kaj takega lahko rekli tudi za samo jedro Odbora? Sicer redko, pa vendar je bilo včasih zaznati, da med člani ožjega odbora prihaja tudi do nesoglasij?

Odgovor: Odbor je ad hoc koalicija najrazličnejših družbenih, kulturnih in teoretskih usmeritev, zato h kakršnemukoli globljemu poenotenju sploh ne teži: njegova moč je prav v njegovi notranji različnosti, v tem, da mu je uspelo združiti doslej sprte smeri našega družbenega in kulturnega življenja na elementarnih demokratičnih izhodiščih obrambe človekovih svoboščin in pravic. Interes, ki raznovrstne struje druži v Odboru, zato ni v tem, da bi katera od njih prevladala nad preostalimi, ampak v tem, da bi bil ohranjen in razširjen prostor javne razprave, kjer se vsaka od usmeritev lahko uveljavlja z demokratičnim dialogom.

Vprašanje: Omenili smo že, da se nam zdi sodelovanje med Odborom in množičnimi mediji v Sloveniji vsaj korektno, če ga primerjamo z odnosom medijev do različnih gibanj, ki so se porajala v okviru ali bližini mladinske organizacije v osemdesetih letih. Pa vendar, v sodobnem svetu si ni mogoče več predstavljati učinkovitega političnega delovanja brez trdne naslonitve na medije, brez neposrednega ali posrednega lastništva medijev. Ali Odbor ima tako »medijsko bazo«, denimo v Radiu Študent ali Mladini ali drugih medijih, kjer so nekateri člani Odbora zaposleni? Ali menite, da dosežna stopnja pluralizma v medijih omogoča enake možnosti za javno predstavljanje različnih idej, ali pa bi bilo treba doseči tudi večjo stopnjo pluralizma medijev, ki so sedaj po ustanoviteljski plati pretežno vezani na Socialistično zvezo?

Odgovor: Odbor kajpada meni, da kljub opaznemu napredku stopnja pluralizma v medijih še ne omogoča enake možnosti za javno predstavljanje različnih idej: predstavniki tako imenovanih »alternativnih« sil, vključno z ZSMS, lahko svoje poglede ustrezno predstavljajo le v medijih, ki so vsaj po svoji zasnovi marginalni (Radio Študent, Mladina). Odbor se tukaj pridružuje mnenju demokratične javnosti nasploh, da je glavna ovira dejanskemu pluralizmu medijev ta trenutek dejstvo, da TV kot najbolj vplivni medij z monopolnim položajem daleč najmanj prepušča glas »alternativnim« idejam – vsak njihov nastop na kakšnem omizju je izjema, je »dogodek«. Zato tudi Odbor meni, da je odločilna točka pri uveljavljanju pluralizma medijev razbitje monopolnega položaja TV in njeno odprtje »alternativnim« silam.

Vprašanje: Nedavno je Odbor s svojo izjavo posegel tudi v ustavne razprave. Ali to pomeni, da namerava Odbor v zadnji fazi sprejemanja (?) novih ustav močnejše sodelovati v javnih razpravah? ali ima Odbor izoblikovano svoje videnje (ne)potrebni ustavnih sprememb?

Odgovor: Poseg Odbora v razpravo o predloženih ustavnih amandmajih je logična posledica njegovega programa: v napetosti zadnjih tednov je marsikomu ušlo izpred oči ključno dejstvo, da se točke glede katerih je Odbor zahteval skupščinsko preiskavo in spremembo zakonodaje, natančno ujemajo s področjem tistih amandmajev, ki so jih v Sloveniji sami njeni politični predstavniki označili kot povsem nesprejemljive (JLA, delovanje državne varnosti, odnos zveznega in republiških zakonov). Vse to kaže, da se ključni boj za demokratizacijo zgošča na tej točki: šele zmaga tukaj bo odprla pot ustreznega reševanja tako imenovanih »bistvenih« vprašanj (izhod iz ekonomske krize itd.).

Vprašanje: V drugih delih Jugoslavije, zlasti v Srbiji, je bil Odbor deležen pretežno hudo negativnih ocen tako v političnih kot medijskih krogih, zaradi »sodelova-

nja« z Odborom so bili kritizirani tudi slovenski politiki. Ali si Odbor prizadeva, da bi svojo dejavnost predstavil tudi zunaj Slovenije in tudi drugje prodril s svojimi idejami? S kakšnimi (ne)uspehi?

Odgovor: V Beogradu in Zagrebu delujeta dva pododborna, katerih naloga je predvsem informirati jugoslovansko javnost o Odborovi dejavnosti. Glede na znano medijsko blokiranost naše dejavnosti v drugih republikah in pokrajinah so naši uspehi slabi, so pa boljši, kot se zdi. Iz pisem, ki prihajajo na Odbor iz drugih jugoslovanskih okolij in mnogih kontaktov z ljudmi, je to jasno videti.

Vprašanje: Odbor se je začel uveljavljati tudi kot »subjekt mednarodnih odnosov«. S kakšnimi nameni in cilji?

Odgovor: Cilj je samo eden – obveščanje mednarodne javnosti. Izjemen interes, ki ga je mednarodna javnost pokazala za ljubljansko sojenje, nam je narekoval, da smo med sojenjem in po tem izdali pet publikacij v tujem jeziku, obenem pa so naši člani obiskali domala vse evropske države, govorili s predstavniki vseh najpomembnejših parlamentarnih strank v Evropi, s poslanci v Evropskem parlamentu, s predstavniki vladnih in nevladnih mednarodnih organizacij za človekove pravice, mnogimi nacionalnimi organizacijami za človekove pravice in uglednimi javnimi in političnimi delavci. Pohelsinško Evropo smo želeli o procesu informirati tudi sami, saj sodimo, da so uradne informacije našega sekretariata za zunanje zadeve ne le preskope, pač pa tudi enostranske. Glede na obilico gradiva, ki ga vsako leto o Jugoslaviji tiska Amnesty International, je to tudi razumljivo. Da bi se razmere v Jugoslaviji spremenile, je potreben tudi pritisk mednarodne demokratične javnosti in sprenevedali bi se, če bi zanikali, da je Odborova zunanja politika tudi v funkciji tega.

MILAN GASPARI

Prispevek k temi: človekove svoboščine in pravice danes

Pred štiridesetimi leti, desetega decembra 1948 je Generalna skupščina Združenih narodov sprejela in razglasila Splošno deklaracijo človekovih svoboščin in pravic. Strahote druge svetovne vojne, največje in najstrašnejše dotlej, tako po številu žrtev med vojaki in civilnim prebivalstvom, kakor tudi po metodah, vključenih v dovršeno organiziran uničevalni sistem, so pripeljale človekovo zavest do spoznanja, da »... sta taje in teptanje človekovih pravic pripeljala do takšnih barbarskih dejanj, da se jim upira vest človeštva«. To spoznanje, ki izvira iz spoznanja o vrednosti človekove osebnosti in njegovega dostojanstva, je rodilo prizadevanja, da se s pravnimi sredstvi, splošno prizanimi in deklariranimi, »... zajamčijo elementarne človekove svoboščine in pravice kot počlovečena podlaga družbenemu razvoju sveta, držav, narodov in ljudi...«

Sad takih prizadevanj so tudi vsi nadaljnji akti združenih narodov in njihovih organov, ki naj opredelijo elementarne interese narodov in ljudi in njihovo varstvo v skladu s potrebami, ki jih je prinašal politični in družbeni razvoj sveta ter posameznih držav in narodov. Tako so nastajale in bile sprejete z veliko večino glasov držav-članic združenih narodov deklaracije, konvencije in pakti s tega področja: deklaracija o odpravi vseh oblik rasne diskriminacije, deklaracija o odpravi vseh oblik diskriminacije žensk, deklaracija o pravicah otrok, konvencija proti diskriminaciji na področju izobraževanja, deklaracija o podelitvi neodvisnosti kolonialnim državam in narodom, mednarodna pakta o državljanskih in političnih pravicah ter o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah, da omenim samo nekatere. Sprejeta je bila tudi vrsta regionalnih mednarodnih aktov, ki se v celoti ali deloma nanašajo na uresničevanje in varstvo človekovih svoboščin in pravic. Med njimi naj bo vsaj primeroma navedena Sklepna listina Konference o varnosti in sodelovanju v Evropi.

Število mednarodnih aktov, razsežnost področij na katere se nanašajo, vprašanja, o katerih se opredeljujejo in razmerja, katerih se lotevajo, nas sicer lahko impresionira. Vendar pa kljub temu ni mogoče prikriti razočaranj, ki se ne omejujejo le na nedoslednosti in pomanjkljivosti izvajanja teh aktov. Le približno polovica članic Organizacije združenih narodov je ratificirala dvoje pomembnih meddržavnih paktov, in sicer mednarodni pakt o državljanskih in političnih pravicah ter mednarodni pakt o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah.¹ Očitno je, da različna kulturna okolja še ne sprejemajo in še ne dopuščajo uniformnih standardov temeljnih človekovih svoboščin in pravic, četudi minimalnih. Tovrstna opozorila se gibljejo od ugotovitev, da ni splošne podpore in tudi ne splošnega razume-

---

¹ Do 1. 12. 1987 je prvi akt ratificiralo 83 držav, drugega pa 87 držav.

vanja ideje temeljnih človekovih svoboščin in pravic, prek namigovanj o tem, da države članice Organizacije združenih narodov z nedemokratskimi ureditvami ovirajo napredek na tem področju, prek nasprotnih in agresivnih očitkov, da so tovrstni akti izraz zahodnega načina mišljenja oziroma celo posledica kulturnega imperializma zahodnih kapitalističnih držav, do pesimističnih napovedi, da skupnega imenovalca na področju temeljnih človekovih svoboščin in pravic, ki bo sprejemljiv za vse, ni mogoče najti.

To tudi vsaj deloma pojasnjuje, zakaj je v mednarodnih aktih le v zelo redkih primerih določeno absolutno, brezizjemno varstvo določenih človekovih svoboščin in pravic. Pretežno gre le za pravico do življenja, prepoved mučenja, suženjstva in druge odvisnosti ter prisilnega dela, torej resnično le za najosnovnejše civilizacijske zahteve sodobne človeške družbe. V številnih primerih je v teh aktih dopustno ožjenje svoboščin in pravic oziroma celo njihovo začasno ukinjanje, zlasti v primerih, ko je resno ogrožen obstoj skupnosti. Kljub temu pa brez pretiravanj lahko ugotovimo, da tudi tako opredeljena skupna raven človekovih svoboščin in pravic ni v celoti zagotovljena, tudi ne v vseh tistih državah, ki so ratificirale večino ali vsaj najpomembnejše meddržavne pakte.

Kljub odločnosti naprednega sveta smo namreč še vedno priče nekaterih oblik diskriminacije, med temi celo tudi najtežjih oblik rasne diskriminacije. Ali lahko kdo utemeljeno ugovarja trditvam in dokazom, da so nove vojne, s svojimi strahotami, še v večji meri pretresle vest človeštva kot druga svetovna vojna? Kaj ni cele vrste dokazov o tem, da se ne spoštuje pravica narodov do samoodločbe in njihova pravica, da svobodno razpolagajo s svojimi naravnimi bogastvi in drugimi naravnimi dobrinami in viri? Ali nismo v naši neposredni soseščini priče kršenju pravic naše narodnostne manjšine, priče njene ogroženosti in ogroženosti njenih pripadnikov? Tudi pri nas se, zlasti v zadnjem času, vrste opozorila o kršenju temeljnih človekovih svoboščin in pravic.

Že prej navedene okoliščine nam v Sloveniji in v Jugoslaviji ponujajo nekatera splošna in temeljna vprašanja uveljavljanja in varstva temeljnih človekovih svoboščin in pravic, povezana in aktualizirana tudi ob razpravah o ustavnih spremembah.

Prva je brez dvoma ta, da tudi zaradi trenutnega stanja, v katerem smo, še vedno omahujemo glede doslednega uveljavljanja temeljnih človekovih svoboščin in pravic, tudi tistih, ki jih vsebujejo mednarodni pakti in drugi akti, ki smo jih ratificirali ali se jim na drug način pridružili. Zelo odločno bi se morali zavzeti, da sprejeto mednarodno raven uveljavljanja in varstva svoboščin in pravic dosledno spoštujemo. Glede tega ne bi smelo biti, ne glede na trenutne razmere, nikakršnih omahovanj, pomislekov ali podcenjevanj.

S tem pa je povezano tudi vprašanje, ali smo v Jugoslaviji ob obstoječih razmerah in razlikah sprejemljivi za oblikovanje splošne in brezpogojne podpore takemu temeljnemu standardu svoboščin in pravic. Pomislek glede tega vzbujajo zlasti zadnji dogodki, usmerjeni v doseganje ciljev ne glede na sredstva. Najbrž pa za takšno oceno trenutne krizne razmere ne morejo biti prava in končno veljavna podlaga. Menim, da je ob relativno urejenih razmerah, zlasti v razmerah, v katerih ljudje ne bodo več zaskrbljeni za svojo prihodnost, predvsem pa za to, ali jim bodo prihodki zadostovali za preživetje, utemeljeno predvidevanje, da bi dosledno spoštovanje temeljne ravni človekovih svoboščin in pravic lahko pridobilo splošno podporo.

Naslednje s tem povezano vprašanje je, ali lahko pričakujemo, da bi glede na razlike v posameznih kulturnih okoljih v Jugoslaviji dosegli soglasje glede uveljavljanja in varstva posameznih človekovih svoboščin in pravic na višji ravni, kot to

določajo mednarodni akti, ki smo jih sprejeli. Zahteve v javni razpravi o ustavnih spremembah kažejo na dokajšnjo različnost pogledov. Najmanj kar lahko s precejšnjo verjetnostjo trdimo, je, da bi takšno soglasje morda dosegli le glede nekaterih svoboščin in pravic, ne pa tudi v vseh primerih, izraženih v predlogih ali celo zahtevah. Zato moramo razmišljati vsaj o dveh možnih rešitvah: da pristajamo na rešitve, ki so sprejemljive za veliko večino ljudi vsakega od različnih okolij v Jugoslaviji ali pa da se odločimo za možne razlike tudi glede tega. V sedanjih razmerah bi seveda prva rešitev naletela na večinsko podporo, saj se povezuje z očitnejšim egalitarnim pristopom, ki je v razmerah pomanjkljivega zadovoljevanja temeljnih, eksistenčnih potreb tudi vsaj deloma razumljiv. Vendar pa je tudi hkrati škodljivo, ker se lahko vključuje v strategijo uniformne enakosti in na tej podlagi zahtevane enotnosti v Jugoslaviji. Škodljiv je torej predvsem zato, ker pod sicer privlačnim geslom enakega položaja in enakih pravic vseh državljanov odpira na stežaj vrata unitarni opciji ureditve Jugoslavije. Vse to pa bi povzročilo zastoj v razvoju, predvsem civilizacijskem vseh tistih, ki se nočejo sprijazniti s poprečjem, sivino vsakodnevne ter preprosto doseženega. Napredek bi bil bistveno omejen, v nakaterih okoljih pa lahko tudi povsem zavrt. S tega vidika ima druga rešitev prednost, saj je namesto stabilizacije obstoječega namenjena napredku in preseganju doseženega. Je pa težko uresničljiva v okoljih, kjer enakost posameznika vrednotijo višje kot svobodo njegovega delovanja in ravnanja in težje uresničljiva tudi zaradi zapletene pravne ureditve v Jugoslaviji, predvsem v razmerjih zvezni-republiški-pokrajinski zakon. Zvezni zakon mora namreč upoštevati temeljna pravna načela sodobnih družb, splošnost in abstraktnost pravnih norm in enakost vseh pred zakonom. Velika različnost okolij v Jugoslaviji pa terja posebnosti v urejanju, da bi bil zakon lahko ustrezen, dosledno izvajan in v tem pogledu učinkovit. Zvezni normativi torej ostaja dvoje možnosti: da se v večini primerov omejuje na načela, temelje sistema oziroma sistem, kar izrecno določa sedanja, toliko napadana ustava SFRJ, ali pa da ureja neke poprečne razmere in stanja, ki pa jih dejansko ni. Tretjo možnost, namreč urejanje na način, ki dopušča različne razlage in s tem velika diskrecijska pooblastila državnim organom, zlasti zveznim, moramo odločno zavrniti, saj nasprotuje nekaterim temeljnim elementom pravne države, zlasti pa nasprotuje načelu enakosti vseh pred zakonom.

Kljub razočaranjem zaradi pomanjkljivega uresničevanja in varstva temeljne ravni človekovih svoboščin in pravic, počasnega in omahljivega napredka, pridržkov zoper prevladujoči pristop k tej problematiki ali celo njegovo tiho ali glasno zavračanje, pa so prizadevanja za uveljavljanje in napredek svoboščin in pravic izredno pomembna. Skušajmo pomembnost teh prizadevanj nekoliko temeljiteje razčleniti, vsaj nekatere vidike, ki so povezani tudi s trenutnimi razmerami pri nas.

Družbeni razvoj že nekaj desetletij označuje rastoč in intenzivni prodor tehnološke, komplicirane materialistične in racionalistične kulture. Ta s sebi lastnimi mehanizmi podrejanja, z vzbujanjem občutka nenadzorovanosti in neobvladljivosti razvoja in s povzročanjem hitrih sprememb, ki so težje razumljive in jih preprostem človeku tudi ni lahko pojasniti, vse bolj povzroča občutek negotovosti in nezaupanje v kakovosten, človeku primeren napredek, s tem pa tudi rastoč, zlasti čustven človekov odpor. Nerazumljenost vse hitrejših sprememb in s tem povezana negotovost ljudi sta tista dejavnika, ki povečujeta njihovo nagnjenost k avtoritarnosti oziroma k podrejanju. V takšne razmere se tako dokaj odmevno vključujejo pesimistične napovedi o tem, da so tisočletja dolga obdobja človeka kot individuuma minila. Dokaj vplivne so tudi funkcionalistične obravnave človeka kot dela sistema in njegovega instrumentalnega položaja v tem sistemu, kot tudi napovedi

poznega strukturalizma o smrti človeka vsaj kot aktivnega dejavnika zgodovine. Močna protitutež tovrstnemu stanju in obravnavanju temeljnih vprašanj človekove eksistence je podpora uveljavljanju in varstvu človekovih svoboščin in pravic tudi kot nadaljevanje in poudarjanje vrednot, ki jih je oblikovala in razvijala zlasti evropska humanistična idejna in teoretska misel. Iz te pa ne smemo izključevati sodobne marksistične teoretične misli in tudi ne Karla Marxa samega, vsaj ne dotlej, dokler kritično a objektivno ne ovrednotimo celotnega njegovega dela. Ob tej priliki se sklicujem samo na njegovo misel v pismu Rugeu, ko opozarja, da socializem lahko s svojo roko povzdigne prapor starih temeljnih pravic in da se ob tem lahko izkaže, da ne gre za veliko razliko med preteklostjo in bodočnostjo, temveč za izvrševanje misli preteklosti. Gre za misel, ko jo je v sodobnih razmerah uspešno razvijal zlasti Ernst Bloch. Za današnjo rabo pa ob tem ni odveč vsaj še Brechtovo opozorilo, da tudi človek, ne samo njegov razred, ne želi, da ga brcajo.

Naslednja, s prej navedenim tesno povezana in tudi pri nas zlasti v zadnjem času večkrat omenjana pomembnost uveljavljanja in varstva človekovih svoboščin in pravic je v njihovem vplivu na opredeljevanje pojma in vsebine pravne države. Tu naj omenim samo dva vidika tega vpliva. Prvi je ta, da postaja vse bolj očitno, da pretežno formalni kriteriji za kakovostno opredelitev pravne države ne zadoščajo več. Vrhovnost prava, ki naj odpravlja možnost arbitriranja in samovolje oblasti in s tem povezana prepoved retroaktivne veljavnosti predpisov, morata biti dopolnjena z določenimi kakovostnimi značilnostmi prava. Tu se potrjuje misel, ki jo je napisal F. Neumann²: »... Morda ni nihče drug (mišljen je Montesquie, op. M. G.) toliko odgovoren za teorijo o Rechtsstaatu, pravni državi, teorijo, ki je ravnodušna do vsebine zakona in skrbi samo za to, da bi bil zakon splošno abstraktno pravilo, uporabljeno prek neodvisnih sodišč, v katerih je pravo popolnoma ločeno od politične strukture države. To je teorija, ki najbolje pojasnjuje zlom nemškega liberalizma, njegovo zapuščanje demokracije, in to, da je skrbel za varovanje svojih interesov v monarhiji, pri čemer je rad sodeloval v njenih imperalističnih podvigih. Pojmovanja prava kot svojevrstnega elementa 'družbene tehnologije' bi moralo biti dopolnjevano vsaj še s priznavanjem zgodovinsko oblikovanih in v družbeni praksi potrjenih in utrjenih načel«.

Tovrstna opozorila kaže dopolniti še z nadaljnjim opozorilom, da je tudi sodobna država hkrati kreator, varovalec pa tudi uzurpator temeljnih človekovih svoboščin in pravic. Zato je še toliko bolj pomembno vprašanje, kaj država sme in česa ne sme, pa tudi vprašanje, zakaj, s kakšnim ciljem in kako počne tisto, kar sme. Omejevanje moči države, s tem v zvezi pa seveda tudi obsega, načina in vrste pravnega urejanja ter nadzorovanje njenega početja so zaradi tega nujni. Sodno nadzorstvo zakonitosti dela državnih organov ter neodvisnosti sodstva sta sicer nepogrešljivi, a vendar ne zadostni garanciji. Splošna nadnacionalna prizadevanja za uveljavljanje in varstvo človekovih svoboščin in pravic lahko mnogo prispevajo k omejevanju moči države in k ustrežnejšim definicijam pojma pravne države, zlasti če so podprta z visokim družbenim vrednotenjem pomena teh svoboščin in pravic.

Shematično, s tem pa tudi ne dovolj popolno, lahko izhodišča teoretičnih razmišljanj o temelju oziroma o izvoru človekovih svoboščin in pravic razdelimo na dve glavni skupini: na naravnopravno in utilitarno. Naravnopravni pristop je dovolj argumentiran in sprejemljiv, če ne vztraja na stalni, nespremenljivi, »fundamentalni« človekovi naravi, taki naravi, ki je od vselej in za vselej dana. Sicer pa

² Neumann, Franz: *Demokratska i avtoritarna država*, Naprijed, Zagreb 1974, stran 167.

nas lahko vrača nazaj v zgodovino ali celo pred njo in odpira predvsem vprašanja o bistvu prave človekove narave, s tem pa tudi o bistvu naravnega prava kot večnega, stalnega, nespremenljivega, nasproti spremenljivemu, razvijajočemu se »pozitivnemu« pravu. Vračanje v preteklost nam ne glede na to, ali gre za človekovo stalno naravo ali za stalno bistvo naravnega prava, ne more dajati ustreznega odgovora. Napeljuje nas v razglabljanje o tem, kakšna je prvotna človekova narava, predvsem o tem, ali je ta narava dobra ali zla. Če uberemo to pot, se bomo težko izognili sklepu, da je prvotna človekova narava zla. To pa hkrati vsaj močno relativizira utemeljenost prizadevanj za uveljavljanje in varstvo človekovih svoboščin in pravic, vključno z načelom, da vsakdo velja za pravega, nesumljivega oziroma nedolžnega vse dotlej, dokler se mu nepristransko, objektivno ne dokaže, da je kriv. Sum v vsakogar pa je tudi eden od izvorov vseh tistih poskusov, da se družbeno legitimirajo ali vsaj opravičujejo kot nujno zlo avtoritarni, nedemokratski režimi. Naravnopravno izhodišče nas torej lahko prepriča s tistimi argumenti, ki se približujejo pojmu človekove narave v povezavi z njegovimi pravimi, samooklikovanimi potrebami in interesi. Ti pa so spremenljivi, so družbeno-zgodovinska kategorija, prav tako pa tudi temeljne človekove svoboščine in pravice. S takim pogledom, ki zanika njihovo stalnost in absolutnost, jih sicer deloma relativiziramo, vendar le v takem smislu, da niso prirojene, temveč pridobljene in priborjene v splošnem kulturnem in civilizacijskem napredku. Hkrati pa jim zvišujemo vrednost kot pridobitev človeštva in človeka in upravičeno terjamo njihov razvoj in dopolnitev v skladu z zahtevami in potrebami ljudi v odvisnosti od določenega okolja in njegove razvitosti.

Nič manj težav pa ni tudi z utilitarnim izhodiščem. Kakšne izkazane ali vsaj dokazljive koristi ima človeštvo od uveljavljanja in varstva človekovih svoboščin in pravic? Kriterij uspeha oziroma kriterij prakse nam lahko ponudita pozitivni odgovor le tedaj, če ta dva kriterija ne omejujemo na goli empirizem in pragmatizem. Kaže namreč upoštevati opozorilo³, da prakse nikakor ne smemo reducirati na proizvodnjo in te proizvodnje le na materialno proizvodnjo in tudi ne le na koncept stvarnega, »... hladnega in golega ter zbitega kot kamen«. Prav tako nam apologija uspeha, oblikovana na podlagi prej pojmovane prakse, tako poenostavlja smisel življenja ter kriterije in način presoje, da lahko cilji v vsakem primeru opravičujejo vsa sredstva, ki vodijo k tem ciljem. Ne gre samo za opozorilo, da tovrstni pragmatizem, ki ga je polna naša vsakodnevna stvarnost, zanemarja teorijo izbora, možnosti in rizika, logiko odločanja ter posebno realnost problematike: nasprotij, spopadov in perspektiv. Izloča tudi tisto, kar je pomembno človeško: da tudi sanje, upanja in stremjenja dajejo družbeni resničnosti značilnosti dejanskega. Zgolj empirično-pragmatični kriterij koristnosti ni v prid uveljavljanju in varstvu človekovih svoboščin in pravic, brez katerih pa boljši svet ni mogoč. Ne glede na to pa je izkazanih in preverjenih dokazov koristnosti temeljnih človekovih svoboščin in pravic kar dovolj. Omejen obseg in prostor tega prispevka ne omogočata njihove podrobnejše obravnave. Zadošča naj poudarek, da družbeni razvoj globalno, kljub omahovanjem in celo občasnim nazadovanjem, potrjuje tudi utilitarno izhodišče človekovih svoboščin in pravic. Vsebina te problematike je prav sedaj na svojevrsten način, včasih tudi zelo potencirano izražena v naših naporih, da stabiliziramo gospodarske in družbene razmere. Prav je, da bolj kot prej upoštevamo realnost, zlasti skoraj povsod sprejeta merila uveljavljanja ekonomskih zakonitosti. Nadvse slabo pa bi bilo, če bi se uveljavil pragmatizem, ki bi kot

³ Lefebvre, Henri: *Critique de la vie quotidienne II.*, Paris 1961.

temelj kriterija uspešnosti upošteval le mizernost našega sedanjega praxisa, saj bi to tudi močno okrepilo tiste sile in takšne opcije, pri katerih cilj opravičuje vsakršna sredstva.

Eno od pomembnih vprašanj uveljavljanja in varstva človekovih svoboščin in pravic ni le družbeno in individualno opredeljeni vrednostni ali (in) utilitarni odnos do njih, temveč tudi način njihovega, recimo mu uporabnostnega, če že ne potrošniškega obravnavanja. Nedvomno idejo človekovih svoboščin in pravic visoko vrednoti večina ljudi. Težko bi v sodobnem svetu našli gibanje, interesno skupino ali politično stranko, ki bi v svojem programu, svojih geslih, letakih ali celo v svojih pozivih na boj ne uporabljala katerega od opredelitev, ki sestavljajo to idejo. Demokracija, pravičnost, svoboda, enakost so vsakodnevno uporabljana pa tudi vsakodnevno zlorabljenega gesla. Nikakršna redkost ni, da si stojijo nasproti v težko pomirljivem nasprotovanju ali celo sovraštvu ljudje, ki vzklikajo ista tovrstna gesla, a jih razumejo vsaj deloma različno, če ne celo povsem drugače. Boj za in proti se spreminja v boj za različno pojmovanje enakoznačnega. Sedanji manipulativni mehanizmi, ki se vsakodnevno izpopolnjujejo, omogočajo večje zlorabljanje vseh možnosti, da se nasprotna verzija uveljavljanja istih načel, istih idej in istega ali vsaj zelo sličnega programa sprevrže, osmeši ali kako drugače zanika. Človekove svoboščine in pravice, ki naj bi bile last vseh in vsakogar, postajajo vse prečesto last tega ali onega, te ali one skupine, tega ali drugega gibanja, te ali druge stranke, tega ali onega bloka. Človekove svoboščine in pravice postajajo blago, ki si ga privajajo in z njim trgujejo – v lokalni, državni ali svetovni politiki. Ne morem kategorično trditi, da se s tem ne dviguje cena človekovih svoboščin in pravic. V tem tudi ne bi bilo ničesar slabega, če se ne bi hkrati s tem zniževala njihova vrednost in njihov pomen za človeštvo. Vsa opozorila, ki so namenjena dvigovanju ravni uveljavljanja in varstva človekovih svoboščin in pravic so, zlasti če so usmerjena v določene pomanjkljivosti uveljavljanja in varstva svoboščin in pravic in neobremenjena s posebnimi, ne preveč zlahtnimi interesi, vsekakor dobrodošla. Usmerjena so namreč k posebnemu in tudi konkretnemu, in če so izražena in posredovana na način, ki zmore prispevati k napredku, tudi ne omogočajo širšega manipulativnega zlorabljanja razmer za posebne potrebe in interese.

Prej navedena razmišljanja pa so povezana tudi s prevladajočimi preferencami vrednotne orientacije v posameznih okoljih. Prepričan sem, v katerih državah priznavajo in spoštujejo temeljne človekove svoboščine in pravice in v katerih ne, ki je še očiten predvsem v prestižnih medblokovskih spopadih svetovnega Zahoda in Vzhoda, je namreč pomemben ne le zaradi že povedanih razlogov, temveč tudi zaradi prevladujoče oblikovanih vrednotnih preferenc in kategorij. Daje namreč povod ter razlage obravnavam, ki poudarjajo, da je za sisteme, recimo jim meščanske demokracije, značilen poudarek na *svobodi posameznika*, za sisteme, tako imenovane ljudske demokracije pa poudarek na *enakosti posameznika*. V obeh primerih seveda ne gre za svobodo in enakost nasploh, v njihovih možnih in širših razsežnostih oziroma različicah, temveč v posebnem, dokaj določenem pomenu in vsebini svobode oziroma enakosti, oblikovanem v relativno daljšem obdobju razvoja posameznega in medsebojno različnega okolja. Ne morem tudi trditi, da so posledice tovrstnega prestižnega tehtanja, včasih tudi bojevanja, samo negativne. Kot dobra ali vsaj zelo sprejemljiva posledica je vsekakor dejstvo, da se je po eni strani »perestrojka« usmerila tudi na področja posameznikove svobode, zahodna teoretična znanstvena misel pa se sedaj še bolj kot prej ukvarja s problematiko enakosti posameznika. Morda bi celo z zadovoljstvom lahko ugotovili, da je poleg

»miru bratstva«, ki se kaže vsaj v popuščanju napetosti med blokoma, dan poudarek tudi svobodi in enakosti in da je tako ponovno aktualen trobarvni prapor meščanskih revolucij: svoboda, enakost, bratstvo. Morda lahko celo upamo, da se ponovno dviguje prapor »starih temeljnih pravic«, da svet in človeštvo ponovno dvigujeta ta prapor zato, ker njegovo geslo ni bilo uresničeno, še več, marsikje celo zavrženo.

Ti tokovi tudi nas niso obšli. Tudi pri nas namreč obstajajo razlike v vrednotenju svobode in enakosti; zadnji dogodki, povzročeni tudi s padanjem osebnega in družbenega standarda, nas lahko vsaj opozarjajo, da se egalitaristični model vzpenja na lestevici vrednotnih preferenc. Razmere tudi pri nas dokaj odločno opozarjajo, da je vsakodnevna resničnost in oprijemljivost enakosti v tem trenutku po vrednotenju morda celo pred bolj abstraktno in ne dovolj oprijemljivo svobodo. To pa seveda ni v korist naših razvojnih potreb.

Pozitivni učinek sedanjih razmer je, zlasti v Sloveniji, tudi ta, da se vse bolj utrjuje prepričanje, da je ena od osnov, na katere je potrebno opirati izhod iz krize in ki tudi ustrezajo razvojnim ciljem, razvoj demokracije, ki seveda vključuje dosledno uveljavljanje in varstvo človekovih svoboščin in pravic. Tovrstna prizadevanja so vsekakor nujna, nujna pa tudi družbena podpora tem prizadevanjem. Ta prizadevanja ne bi smela biti moteča kljub temu, da se v njih, vsaj deloma in v omenjenem obsegu, izkazuje tudi neobjektiven odnos do preteklosti v smislu zanikanja vsega obstoječega. Preseganje doseženega ter odstranjevanje motečega vodi k napredku, radikalno negiranje vsega pa s precejšnjo verjetnostjo k ponavljanju že storjenih in tudi ugotovljenih napak neustreznega radikalizma. Dejstvo, da se hkrati z obsojanjem takega radikalizma v preteklosti pojavlja tudi radikalna negacija vsega obstoječega, je lahko tudi utemeljeno zaskrbljujoče.

Prej povedano potrebuje dodatno pojasnilo, saj bi sicer lahko izzvenelo kot trdno vkopana obramba obstoječega. Gre za idejo samoupravljanja, ki v svojem obzorju vključuje in združuje tako svobodo kot enakost, predstavlja civilizacijsko pridobitev v polnem pomenu te besede in vrednoto, ki je našla sicer različne, a vendar dokaj razpoznavne odmeve tudi v nekaterih najbolj razvitih državah sveta in ki prav tako kot druge človekove svoboščine in pravice potrebuje trdnejše garancije za njeno uveljavljanje in varstvo. Zaradi tega ni razumljivo, da se hkrati s prizadevanji za uveljavljanje in varstvo človekovih svoboščin in pravic ne slišijo, vsaj ne dovolj odločno, tudi glasovi za uveljavljanje in varstvo samoupravljanja.

Enakopravnost jugoslovanskih jezikov v ustavnih določbah

Z vprašanjem enakopravnosti jezikov narodov in narodnosti v SFR Jugoslaviji se ukvarja vrsta družbenih znanosti – od pravnih, socioloških, filozofskih, politoloških, zgodovinskih in drugih. Na samem področju pravnih znanosti je tu tangirano predvsem ustavno pravo, poleg tega tudi kazensko pravo, procesno pravo (kazensko, civilno, upravno), delovno pravo in drugi, s pravno-sistemskega vidika pa teorija prava.

Na današnjem posvetovanju smo se namenili v razpravi osredotočiti na ustavno-pravne vidike, vključiti pa tudi druge, ki jih ni mogoče ali ni treba ostro ločevati. Vsi so namreč med seboj povezani in dopolnjujoči in v tej prepletenosti šele pokažejo celovito podobo.

V svojem kratkem uvodu nimam drugega namena kot opozoriti na nekatera najpomembnejša vprašanja, ki bi jih kazalo poglobljeno obravnavati, podati torej nekakšne iztočnice za razpravo.

Seveda je izbor vprašanj zelo subjektivna zadeva in zato tvegam, da ne bom izbrala najpomembnejših. Pri izbiri me je vodilo dejstvo, da ta vprašanja ne obravnavamo povsem naključno, iz nekakšne znanstvene radovednosti, ampak kot znanstveniki in strokovnjaki, ki se zavedamo svoje odgovornosti.

V zadnjem času se pojavljajo nekatera nasprotujoča tolmačenja ustavnega načela o enakopravnosti jezikov narodov in narodnosti v SFRJ, ki so nevzdržna in nesprejemljiva. Ostro se je postavilo vprašanje o uradni rabi slovenskega jezika pri delu državnih organov na območju SR Slovenije. Poleg tega so bila v razpravi o ustavnih spremembah načeta še nekatera druga vprašanja, npr. glede pouka v jezikih narodov in narodnosti.

Na posvetovanju, na katerega so povabljeni tudi najuglednejši ustavno-pravni strokovnjaki iz cele Jugoslavije, želimo čimbolj poenotiti naše strokovne poglede glede temeljnih vprašanj.

Najbrž ni treba posebej pojasnjevati, da naša še tako poenotena in argumentirana stališča ne morejo – in tega namena niti nimajo – nadomestiti postopkov, ocen in odločitev pristojnih institucij ustavnega sistema v konkretnih postopkih v sferi varovanja svoboščin in pravic ter dolžnosti človeka in občana, ali pa pri odločanju o medsebojni skladnosti zakonov, drugih predpisov in splošnih aktov ter njihove skladnosti z ustavo. Svoj vpliv – ne pritisk – pa vendarle utegnejo imeti, ker ima doktrina pri varovanju ustavnosti in zakonitosti ter delovanju pravne države povsod viden odmev. To pa nas zavezuje, da svoja stališča oblikujemo odgovorno, strpno in argumentirano.

Vprašanje enakopravnosti narodov in narodnosti je bilo v Jugoslaviji urejevano z najvišjim zakonom – vse od prve ustave leta 1946 dalje. Zgodovinski spomin nas pouči, da se je ta ureditev spreminjala vzporedno z razvojem družbenih odnosov in tudi z osveščanjem o pomenu varovanja svoboščin, pravic in dolžnosti človeka in občana v pravni državi.

* Avtorica dr. M. Strobl, univ. prof., je prispevek napisala za posvet o »Ureditvi in uresničevanju ustavnega načela o enakopravnosti jezikov narodov in narodnosti v SFR Jugoslaviji«. Posvet pripravljajo MC CK ZKS, Društvo za ustavno pravo Slovenije in katedra za ustavno pravo na Pravni fakulteti v Ljubljani.

V veljavni Ustavi SFRJ je to vprašanje urejeno z določbo 245. člena, ki pravi, »da so v SFRJ narodi in narodnosti enakopravni«. To vključuje tudi enakopravnost jezika, ki jo ureja 246. člen takole: Jeziki narodov in narodnosti in njihova pisava so na območju Jugoslavije enakopravni. V SFR Jugoslaviji so v uradni rabi jeziki narodov, jeziki narodnosti pa v skladu s to ustavo in zveznim zakonom. V 247. členu je posebej vsaki narodnosti zagotovljena pravica do izražanja svoje narodnosti in kulture, svobodne rabe svojega jezika in pisave, razvijanja svoje kulture in pravica, da v ta namen ustanavlja organizacije in uživa druge v ustavi določene pravice.

V posebnem členu (234.) je zagotovljena enakopravnost jezikov v oboroženih silah: V oboroženih silah SFRJ se v skladu z Ustavo SFRJ zagotavlja enakopravnost jezikov narodov in narodnosti Jugoslavije in njihovih pisav. Izjema od tega pravila je določena v drugem odstavku citiranega člena: Pri poveljevanju in vojaškem pouku v Jugoslovanski ljudski armadi se lahko v skladu z zveznim zakonom uporablja eden od jezikov narodov Jugoslavije, v njenih delih pa jeziki narodov in narodnosti. Tako izjemno od pravila opravičujejo z neobhodno potrebo, da se zagotovi učinkovito delovanje vojaških enot in delov JLA v vseh situacijah – torej zaradi uspešnega poveljevanja in vojaškega pouka.

Tako utemeljevanje ni povsem prepričljivo, saj nam že izkušnje iz prakse med NOB kažejo, da je poveljevanje v materinem jeziku izvedljivo, da je lahko zelo uspešno in da je nacionalna zavest človeka lahko najučinkovitejši dejavnik borbenosti, neizmerljive požrtvovalnosti in žrtvovanja. Izvedljivost potrjuje tudi citirana določba o uporabi jezikov narodov in narodnosti v delih Jugoslovanske ljudske armade. Omenjena določba v 234. členu je bila sprejeta z Ustavo SFRJ, ker je bil za to spoznan skupni interes delovnih ljudi ter narodov in narodnosti – ker sicer ti uresničujejo svoje suverene pravice v socialističnih republikah in socialističnih avtonomnih pokrajinah v skladu z njihovimi ustavnimi pravicami.

S tem pa smo tudi že izčrpali določbe, s katerimi Ustava SFRJ ureja enakopravnost jezikov narodov in narodnosti. Vse drugo urejanje je v skladu z navedeno presumpcijo urejeno v ustavah socialističnih republik in socialističnih avtonomnih pokrajin.

Tak odnos v jugoslovanski federaciji je v skladu s položajem suverenih narodov, ki so se konstituirali kot države in se na podlagi svobodno izražene volje združili v Socialistično federativno republiko Jugoslavijo kot zvezno republiko svobodnih in enakopravnih narodov in narodnosti in skupnost vseh delovnih ljudi. Združili so se zato, da bi tako kot so se borili v NOB in socialistični revoluciji, skupaj ustvarjali pogoje za svobodo in vsestranski razvoj vsakega naroda in narodnosti posebej in vseh skupaj – ne pa zato, da bi se odpovedali svoji nacionalni identiteti in samobitnosti.

V slovenski ustavi (drugi odstavek 212. člen) je predpisano, da vsi državni organi ter drugi organi, samoupravne organizacije in skupnosti ter posamezniki, ki opravljajo družbeno službo na območju SR Slovenije, poslušajo v slovenskem jeziku. Ta določba velja tudi za zvezne organe, ki poslušajo na območju SR Slovenije – za vojaško sodišče, vojaško tožilstvo, carinske in inšpekcijske službe. Skratka, v Sloveniji je uradni jezik slovenski jezik.

Med določbami o posebnih pravicah italijanske in madžarske narodnosti in njihovih pripadnikov (drugi odstavek 250. člena), sta na območjih, kjer živijo poleg pripadnikov slovenskega naroda tudi pripadniki italijanske oziroma mad-

žarske narodnosti, italijanski oziroma madžarski jezik enakopravna s slovenskim jezikom. Na teh območjih sta v uradni rabi slovenski in italijanski jezik oziroma madžarski jezik.

Analogne določbe o uradni rabi jezikov najdemo v vseh ustavah socialističnih republik in socialističnih avtonomnih pokrajin. V njih se zagotavlja enakopravnost jezikov narodov in narodnosti ustrezno narodnosti sestavi prebivalstva.

Ker so pravice narodov in narodnosti kot kolektivne pravice njihovih pripadnikov tudi osebne, individualne pravice, velja, da jim jih ni mogoče vzeti in ne omejiti in se uresničujejo na podlagi same ustave. Način uresničevanja se lahko predpiše samo z zakonom in to edinole, če je z ustavo tako predvideno – ali če je za njihovo uresničevanje to neizogibno.

Potemtakem z zveznim zakonom ni mogoče določati jezika, ki je v uradni rabi na območju socialističnih republik in socialističnih avtonomnih pokrajin. To je v našem razpravljanju treba posebej poudariti.

V Ustavi SFRJ je v poglavju o svoboščinah, pravicah in dolžnostih človeka in občana, vsakemu občanu zagotovljena svobodna raba jezika in pisave (prvi odstavek 170. člena). Pripadniki narodnosti imajo v skladu z ustavo in zakonom pravico rabiti svoj jezik in pisavo za uresničevanje svojih pravic in dolžnosti, kot tudi v postopku pred državnimi organi in organizacijami, ki izvršujejo javna pooblastila (prvi odstavek 171. člena). V slovenski ustavi pa je ta pravica še precizirana (tretji odstavek 212. člena) z določbo, da ima vsakdo pravico, da ga tisti, ki vodi postopek, seznanj z gradivom in s svojim delom v njegovem jeziku, in to na način, ki ga določa zakon.

Posebno izpostavljena je pravica narodov in narodnosti Jugoslavije, da imajo v skladu z zakonom v vsaki republici oz. avtonomni pokrajini pravico do pouka v svojem jeziku (Ustava SFRJ, drugi odstavek 171. člena), in v Ustavi SR Slovenije širše opredeljeno pravico do vzgoje in izobraževanja v svojem jeziku (213. člen).

Tesno s tem je povezana tudi določba 214. člena Ustave SFRJ v poglavju o ustavnosti in zakonitosti: Nezanje jezika, v katerem teče postopek, ne more biti ovira za obrambo in uveljavljanje pravic in upravičenih interesov občanov in organizacij. Vsakemu je zajamčena pravica, da v postopku pred sodiščem in drugim državnim organom, organizacijo združenega dela in drugimi samoupravnimi organizacijami in skupnostmi, ki pri izvrševanju javnih pooblastil odločajo o pravicah in obveznostih občanov, uporablja svoj jezik in se v svojem jeziku seznanja z dejstvi.

Vse te pravice, ki jih samo na kratko omenjamo, sodijo v širšem smislu tudi k enakopravnosti jezikov narodov in narodnosti, pravzaprav njihovih pripadnikov. Sicer pa sodijo že med klasične pravice in svoboščine – izražajo stopnjo demokratičnosti v posamezni družbi in državi – ki jih zvečine v skladu z mednarodnim pravom uživajo tudi tujci.

Tudi najdoslednejše uresničevanje vseh teh pravic pa ne more nadomestiti tiste pravice, ki jo imajo občani kot pripadniki narodne skupnosti, da je njihov jezik v uradni rabi v njihovi državi.

Tema našega posvetovanja je že zelo obširna, če se je lotimo zgolj z ustavnopravnih vidikov, zelo zanimiva pa bi bila obravnava še z nekaterih drugih vidikov. Med temi mislim na odnos razredno-nacionalno z aspekta enakopravnosti jezikov, ali pa jezika kot sredstva komuniciranja; pomena dvojezičnosti za dobro sožitje ljudi na narodnostno mešanem ozemlju; za srbohrvatsko oz. hrvatskosrbsko jezikovno področje je to vprašanje jezika, knjižnega jezika, jezikovnih variant in standardov.

Vsekakor pa ne bi smeli preko problematike, ki smo jo pravzaprav zastavili že s samim naslovom posvetovanja. To je uresničevanje enakopravnosti jezikov v praksi, se pravi, kako je spoštovana v postopkih pred sodišči, upravnimi organi in drugimi organi, ki izvršujejo javna pooblastila, pa tudi v organizacijah združenega dela in drugih samoupravnih organizacijah in skupnostih.

Kritična analiza delovanja tega načela v praksi bi morala pokazati, koliko je stvarnost oddaljena od normativne ureditve, katere normativne rešitve bi kazalo eventualno spremeniti in katere bi morali v praksi bolj dosledno izvrševati – da bi se enakopravnost jezikov narodov in narodnosti – kot element enakopravnosti narodov in narodnosti v celoti udejanila tudi v vsakodnevnem praktičnem delovanju.

Naj končam! Moj uvod, se je kar razvlekel, ker sem mestoma ob posameznih vprašanjih povedala še svoje stališče. Pa naj bodo te besede tudi že moj prispevek k razpravi.

Ljubljana, 6. 10. 1988

NIKO TOŠ*

Nove vrednote v funkciji deblokade družbenega razvoja

Pripravljalci posvetovanja¹ so poleg drugih zapisali tezo: »Naša bodočnost bo odvisna tudi od stopnje in načina deblokad znotraj političnega sistema in ideologije«. Ideologija in politični sistem torej blokirata družbeni razvoj.

Teza teoretično ni sporna, ideologija je vtkana v vse protislovnosti sodobnega sveta, in to ne le kot njihov zunanji, naključni spremljevalec, temveč kot del bistva teh protislovnosti, kot protislovnost sama.² Že površna ocena obdobja povojnega razvoja slovenske in jugoslovanske družbe pokaže, da je potekal v grobih okvirih ideološkega determinizma in redukcionalizma, utemeljenega v težnji po »prehitevanju zgodovine«. Logika ideološkega redukcionalizma, ki se izraža v razmerju med razredom, avantgardo, vodstvom in vodjem se sicer epohalno izrazi v stalinistični varianti realnega socializma, njena »dobrohotnejša« ináčica pa se skozi prevladujoče pojmovanje razmerja med družbenim in razrednim (interesom) in avantgardo ter v razumevanju partije kot avantgarde uveljavlja tudi pri nas.

V tem sestavku se ne lotevamo fenomena ideologije v obćem, teoretično zgodovinskem kontekstu, temveč v njenem ožjem operacionalnem pomenu. Zanima nas torej izoblikovanost predstav, vrednotenj in stališč, kot se izražajo skozi razumevanje in vrednotenje posameznikov znotraj socialnega konteksta (kategorije, sloja, institucije itd.). Pojma ideologija torej ne uporabljamo predvsem v smislu negativne ocene, zavestne politične laži, temveč kot oznako za vidik, ki nujno pripada določeni zgodovinski družbeni eksistencialni situaciji in z njo povezanim načinom gledanja na svet in kot način mišljenja.³ Zanima nas aktualen, konkreten, empirični izraz ideološke zavesti, kot se kaže skozi politično zavest, idejna vrednotenja, stališča. Globoka družbena kriza, zasnovana z redogmatizacijo idejne zavesti in fiksiranjem ideoloških postulatov v 70-tih letih – s svojimi izrazi in posledicami v 80-tih letih – sproža in sprošča prevrednotenja. Ideološko fiksirane vrednote in norme zgubljajo obeležje »samo po sebi razumljivega«; izpostavljene so empirični kritiki, do njih se oblikuje kritični odmik, ki se izraža v stališčih. To pa omogoča oblikovanje novih vrednot, novih vrednostnih izhodišč. Seveda pa ta proces ni zgolj spontan, spremlja in usmerja ga sociološko filozofska kritika vrednot (vrednostni relativizem). Skupna značilnost spreminjanja vrednot v sodobnem

* Dr. Niko Toš, sociolog, izredni profesor FSPN v Ljubljani.

¹ Gre za posvetovanje v okviru tradicionalnih Ziberlovih dnevov na temo »Zaostajanje Slovenije in Jugoslavije za razvitim svetom in naša prihodnost«, ki ga organizirata FSPN in njen Center za družbenopolitično izobraževanje (10. in 11. novembra 1988 v Ljubljani).

² Goati, V., *Ideologija i društvena stvarnost*, Beograd 1979.

³ Manheim, K., *Ideologija i utopija*, Beograd 1968, str. 102.

svetu, še posebej v Zahodni Evropi danes, je njihova antiideološkost. Dinamično spreminjanje v smeri t. i. novih vrednot se kaže v razkroju etnocentričnih izrazov in pogosto agresivno učinkujočih prevrednotenih lastnih kulturnih vrednostnih sistemov; v pomirjanju borbenosti vrednotnega absolutizma; v višjem vrednotenju vrednote tolerance in principa enakovrednosti tujih vrednostnih sistemov; v vse večji odprtosti nasproti vrednotam drugih kultur ter v vse širšem akceptiranju vrednostnega pluralizma znotraj lastne družbe.⁴ Ko Hillman⁵ označuje sodoben potek spreminjanja vrednot, ugotavlja njegovo tesno povezanost s procesom industrializacije v sodobnem svetu, pri čemer vrednostni sistemi industrijsko razvitih dežel učinkujejo kot vzor. Razvoj dežel tretjega sveta razkriva, da proces industrializacije ne poteka le v ozkem ekonomsko tehniškem smislu, temveč da industrijske vrednostne orientacije izpodrivajo tradicionalne vrednostne sisteme. Seveda pa razvojne krize, ki jih doživljajo dežele tretjega sveta pod vplivom prevzetih modelov modernizacije in industrializacije, povzročajo vzratne učinke tudi v svetu vrednot. To se izraža v vračanju k lastni kulturni dediščini, v oživljanju zavesti o zgodovinsko kulturni identiteti, v razraščajoči nacionalni zavesti ter oživljanju tradicionalne religije, kar vse se razvija v odporu proti vrednostnim orientacijam industrijsko visoko razvitih družb. V sodobnih družbah torej sočasno potekajo premiki k novim vrednotam, ki jih označujejo sekulariziranost vrednostnega sistema, njegova odprtost, toleranca do različnega, tujega, ter premiki k tradicionalnim, re-sakraliziranim vrednostnim sistemom, utemeljenim na tradicionalni oz. civilni religiji.

1. Uveljavljanje novih vrednot

Empirične raziskave, opravljane v obdobju zadnjih dvajsetih let v Sloveniji,⁶ ločujejo tri obdobja v razvoju oz. transformaciji vrednot, pri čemer lahko prvo obdobje (60-ta leta) označimo kot obdobje postopnega in delnega razkroja dogmatičnih ideoloških postavk realnega socializma, torej kot obdobje postopne »liberalizacije«; drugo obdobje (70-ta leta) kot obdobje redogmatizacije in reskralizacije ideološke zavesti, ki ga označuje oživljanje civilne religije, zavest o izvornosti, rituali ter zastoj procesov razkroja tradicionalnih vrednot; in tretje obdobje (80-ta leta), ko spoznanje o krizi dozoreva v postopen in celo sunkovit preobrat v smeri zavračanja ideoloških postavk in nakazovanja alternativnih rešitev, dobrin, vrednot kot podlage za novo usmerjanje življenja in družbenega razvoja.

Omejimo se na tretje obdobje. Opravljene empirične raziskave in meritve stališč kažejo, da 80-ta leta označuje množična frustracija, nerazumevanje in pretresenost ljudi zaradi sprememb, ki so nastale v razmerah njihovega življenja, življenja njihovih družin, delovnih kolektivov in naroda. Vrednotenja ljudi se vse bolj otrešajo vsakršnih dogmatskih kopren in pritiskov. Sekularizacijski procesi so hkrati procesi trganja ideoloških spon. Izkustvo odpira spoznavni dostop do gole resničnosti: danes živim mnogo slabše kot včeraj, kot pred desetimi leti; jutri bom živel še slabše. Ideja o vplivu mnogih (delavcev) na odločanje o bistvenih vprašanih dela in življenja se zastruje v kritiko prakse odločanja, v spoznanje o nedemokratičnosti sistema in njegovi usmerjenosti proč od ljudi. Na novo se postavijo

⁴ Hillmann, K. H.: Wertewandl, Wissenschaftliche Buch gesellschaft, Darmstadt, 1986 str. 168.

⁵ Prav tam.

⁶ Raziskava Slovensko javno mnenje 1968–1988, RI FSPN, Ljubljana ter druge raziskave, opravljene v okviru Inštituta za sociologijo v Ljubljani ter ukinjenega Centra za raziskovanje samoupravljanja pri RSS.

osnovni eksistenčni problemi, ki so se zdeli že v preteklosti razrešeni: kako preživeti, kako priti do stanovanja, ali je zaposlitev ogrožena itd. itd.? Ljudje vse bolj razpoznavajo krizo družbenih razmer, še posebej njena ekonomsko socialna razsežja in si postavljajo vprašanja o krivdah in krivcih zanje.⁷ Spoznanje o krizi ter ocenjevanje nemožnosti izhoda z nje razkraja človeški dejavnostni potencial. Meje med prometejskim aktivizmom in fatalizmom se zabrišejo, angažiranost nadomešča apatija in prav kritičnost kot izraz človekove nenehne potrebe po emancipaciji odpira nove možnosti aktivizma. Kritika hkrati in neposredno zadene vse ravni in sestavine socialne organizacije in institucij političnega sistema. Kritična zavest seveda ni v celoti razbremenjena napačnih predstav o sredstvih in dometu razreševanja družbenih protislovij, pa vendar je predvsem usmerjena k novim vrednotam.

Kritičnost zavesti se izraža v razpoznavanju novih možnosti in smeri razvoja, novih oblik in načinov urejanja medsebojnih odnosov, v drugačnem pripisovanju pomena, vrednotenju le-teh itd. Prenova oz. preoblikovanje vrednot zajame vsa bistvena področja individualnega in družbenega, pod vplivom ideološke dedogmatizacije pa se izrazi še posebej v vrednotenju v zvezi s funkcioniranjem države, politike, moči, lastnine, dela, nacije itd. Seveda pa vrednostna prenova zajame tudi področje religiozne zavesti, vrednotenje narave in življenja, vrednotenje sprememb, ki jih vnaša industrializem ter nova tehnologija, vrednotenje oblik človeškega sožitja itd.

V nadaljevanju bomo navedli ob osnovnih »objektih« oz. področjih vrednotenja značilne spremembe v vrednotenjih in le deloma, v ilustracijo bomo dodali nekaj empiričnih podatkov iz niza raziskav »Slovensko javno mnenje« ter iz vzporedno potekajoče raziskave stališč »izbranih skupin.«⁸

2. Vrednotenje države, partije, moči, politike...

Zavest o krizi in novo vrednotenje se najizraziteje pokaže v vrednotenju političnih institucij. Tako je v Slovenčevi politični zavesti Partija-Zveza komunistov povsem potisnjena iz dogmatsko-sakralne sfere in podvržena ostri kritiki. To se izraža v naslednjih pogledih oz. zahtevah:

- odrekanje političnega monopola ZK;
- odprava normativno fiksirane vodilne vloge ZK;
- zavzemanje za strankarski pluralizem;
- teza o »zgodovinski preživetosti Zveze komunistov«;
- zahteva za moralnim »čiščenjem« ZK;
- zahteva za kritično osvetlitev napak ZK, storjenih v preteklem razvoju;
- oziroma za kritično distanciranje od njene vloge v določenih dogodkih v preteklosti ipd.

⁷ Toš, N.: Beležka o javnem mnenju, smislu njegovega raziskovanja in rezultatih; v: Slovensko javno mnenje 1978, Delavska enotnost, aktualna tema 46, Ljubljana 1987, str. 9.

⁸ Raziskava »Stališča izbranih skupin (mnenjskih voditeljev)« je bila izvedena ob raziskavi SJM 88. S prirejenim pismenim vprašalnikom smo zajeli 421 respondentov iz naslednjih ciljnih skupin: srednješolski profesorji, družboslovci, univerzitetni profesorji, književniki in svobodni umetniki, vodje tehniško-razvojnih sektorjev v velikih delovnih organizacijah, direktorji velikih delovnih organizacij, duhovniki, zdravniki, pravosodni in upravni pravniki, novinarji v osrednjih slovenskih množičnih medijih, funkcionarji občinskih skupščin, funkcionarji občinskih družbenopolitičnih organizacij. V tabelah so prikazani le sumarni podatki, podrobni podatki pa so objavljeni v raziskovalnem poročilu: Slovensko javno mnenje 1988, dodatna raziskava: Stališča izbranih skupin (mnenjskih voditeljev), RIFSPN, Ljubljana, avgust 1988, str. 301. V tabelah so podatki iz te raziskave označeni z MNVOD (mnenjski voditelji), podatki iz osnovne raziskave pa z oznako SJM88.

Tabela 1: Politične reforme

Navedli vam bomo nekaj stališč o Zvezi komunistov. Zanima nas, ali se z njimi strinjate ali ne strinjate?

1 – popolnoma se strinja

2 – v glavnem se strinja

3 – ne ve, neodločen, brez odgovora

4 – v glavnem se ne strinja

5 – sploh se ne strinja

		1	2	3	4	5	
a.	ZK je politična organizacija, ki je izpolnila svojo vlogo v družbi v določenem obdobju, danes pa je preživela in ni več potrebe za njeno delovanje.	SJM88 MNVD	15.8 15.4	24.7 30.7	29.0 12.8	22.1 29.1	8.5 17.6
b.	ZK bi morala biti le ena od političnih strank, vsak posameznik pa bi sam presodil, za katero politično stranko bi se odločil.	SJM88 MNVD	30.8 37.9	5.8 25.4	27.0 9.2	9.8 17.0	6.7 15.2
c.	ZK mora biti edina politična sila v naši družbi.	SJM88 MNVD	8.4 3.1	0.4 5.3	26.1 9.5	38.0 50.9	17.0 37.9
d.	ZK mora energično vzeti v svoje roke reševanje vseh perečih družbenih in političnih problemov.	SJM88 MNVD	22.5 8.0	21.9 17.3	23.5 9.7	26.9 28.6	15.3 41.6
e.	ZK naj se dokončno odreče monopolu odločanja o družbenih zadevah.	SJM88 MNVD	35.0 79.1	23.6 16.1	30.3 2.9	8.0 3.4	3.2 1.0
f.	ZK naj se odreče v ustavi zapisani vodilni in usmerjevalni vlogi v družbi.	SJM88 MNVD	23.7 49.1	22.8 24.	34.1 05.6	14.5 16.6	4.9 7.6
g.	ZK naj oblikuje jasen program družbenih sprememb za preseganje družbene krize.	SJM88 MNVD	40.2 66.7	29.4 21.1	23.6 5.3	4.5 5.4	2.4 4.7
h.	ZK naj izloči vse tiste, ki so vanjo vstopili iz koristoljublja.	SJM88 MNVD	72.4 88.0	13.7 6.9	12.2 5.2	0.7 0.7	0.9 1.5
i.	ZK naj na novo opredeli bistvene sestavine socialistične družbe.	SJM88 MNVD	38.6 62.7	26.6 22.1	29.3 9.4	3.9 5.2	1.7 3.9
j.	ZK naj podpre vsa nova družbena gibanja mirovnikov, ekologov in drugih.	SJM88 MNVD	44.0 65.7	27.2 24.8	25.3 7.8	2.7 3.2	0.9 1.7
k.	ZK naj se odločno zavzame za suvereno in avtonomno republiko Slovenijo v okviru jugoslovanske federacije.	SJM88 MNVD	49.4 80.5	22.7 13.9	24.2 5.0	2.3 1.7	1.3 1.5
l.	ZK naj podpre vsa prizadevanja za razjasnitev vseh napak, storjenih po vojni.	SJM88 MNVD	56.0 74.7	23.8 18.0	17.5 5.8	1.9 2.9	0.8 1.0

m. ZK naj se odreče nereligioznosti kot kriteriju za vstop v ZK.	SJM88	33.2	21.4	31.6	6.7	7.2
	MNVOD	39.7	14.3	17.9	14.8	17.0
n. ZK naj se zavzame za razširitev obsega človekovih pravic.	SJM88	54.3	25.5	17.8	1.8	0.6
	MNVOD	83.7	11.5	5.8	1.5	0.2
o. ZK naj da pobudo za javno pojasnitev vseh političnih obračunov v začetku 70-tih let, zaradi katerih je bil odstranjen tudi S. Kavčič.	SJM88	51.3	18.1	28.1	1.4	1.0
	MNVOD	70.4	18.2	7.4	4.6	1.5

Ob teh vrednotenjih in sočasno z njimi pa se uveljavljajo pogledi na Zvezo komunistov, ki izražajo pozitivno vrednotenje sprememb vsebin in načinov njene delovanja, njene večje ideološke odprtosti (»socializem po meri človeka«), njenega poizkusa odmika od oblasti (kritika države, birokracije, hiperinstitucionalizacije), njene večje usmerjenosti v zagotavljanje nacionalne avtonomije, suverenosti, identitete, njenega pristajanja na koncepcijo človeških pravic itd. To se izraža predvsem v naslednjih stališčih in zahtevah:

- svetovno nazorsko odpiranje Zveze komunistov;
- nacionalna (republiška) vezanost Zveze komunistov;
- Zveza komunistov naj podpira nova družbena gibanja;
- Zveza komunistov naj oblikuje program družbenih sprememb za preseganje družbene krize;
- Zveza komunistov naj na novo opredeli bistvene sestavine socialističnega razvoja družbe;
- Zveza komunistov naj se zavzame za razširitev obsega človekovih pravic;
- pozitivno vrednotenje sprememb načinov in usmerjenosti delovanja vodstva Zveze komunistov Slovenije v zadnjem obdobju;
- izražanje visoke družbene legitimnosti političnih voditeljev v republiki – članov Zveze komunistov;
- pozitivno vrednotenje delovanja SZDL v zadnjem času z jasno usmerjenostjo k artikulaciji političnega pluralizma znotraj Socialistične zveze itd.

Nakazovanje nujnosti izhodov iz dogmatskega političnega monolitizma, zavze-manje za pluralizem, celo z nakazovanjem smeri k političnemu (strankarskemu) pluralizmu, visoko vrednotenje alternativnih družbenih gibanj, težnja za odpravo verbalnega delikta, pozitivno razumevanje pobude za civilno služenje vojske, zavračanje tendence k centralistični državi ter hkrati visoko vrednotenje demokratičnosti v postopkih odločanja oz. konstituiranja državnih organov (volitve), usmerjenost k osebnosti, svobodi, človeškim pravicam, samoodločitvi in avtonomiji nacije – vse to so pozitivni izrazi aktualnega vrednotenja države in politike. To se izraža tudi v spremenjenem vrednotenju institucij državne prisile, npr. skozi odklanjanje verbalnega delikta in zavzemanje za civilno služenje vojske ob hkratnem pozitivnem vrednotenju samozaščitne vloge milice. Izraža pa se predvsem tudi skozi pozitivno vrednotenje obrambne funkcije armade, če gre za zaščito dežele pred zunanjim napadalcem, ter njenega vse jasnejšega zavračanja kot dejavnika znotraj sistemskih političnih odnosov.⁹ Kritika oz. vrednotenje obrambne funkcije države – armade se ne izraža predvsem površinsko v obliki t. i. napadov na JLA, temveč globlje, lahko bi rekli strukturalno, na vseh segmentih in nivojih, kjer poteka kritika in prevrednotenje vseh drugih institucionalnih regula-

⁹ Roter, Z., Slovensko prebivalstvo o vprašanih splošne ljudske obrambe in JLA, Tip 7–8, 1988, str. 998–1002.

cij v družbi. Npr. skozi kritiko nespoštovanja narodne pripadnosti in verskega prepričanja vojakov; skozi kritiko njene ideološke zaprtosti, njene samozadostnosti itd. Izraža se torej v pozitivnem vrednotenju civilne politične funkcije armade in zavračanju možnosti, da se le-ta razvije kot sistem nad družbo. Lahko torej rečemo, da se namesto visokega vrednotenja vojaške moči, oboroževanja, slik o sovražniku, nasilja, ritualizma, avtoritarizma kaže visoko pozitivno vrednotenje »neheroičnih družbenih idealov«, mir, razoroževanje, zavračanje slik o sovražniku, odpoved nasilju, usmerjenost k miru, kompromisu kot osnovi reševanja konfliktov, antiritualizem, antiavtoritarizem itd.

3. Lastninske oblike, ustvarjalno delo in avtonomija

Ni dvoma, da je bilo področje materialnega življenja ljudi in kolektivov ter produkcije ideološko blokirano. Sistem politične moči se je v imenu družbene lastnine napajal iz podrejanja gospodarskega delovanja kolektivov ter iz preprečevanja naravnega proizvodnega aktiviranja posameznikov. Usmerjenost k novim vrednotam in deblokada idejne zavesti na tem področju se izraža predvsem v težnji k spremembam osnov gospodarskega življenja, h korenitim reformam. To se izraža predvsem v naslednjih stališčih in zahtevah:

- pluralizem in ekvivalenca lastninskih oblik;
- avtonomija gospodarskih subjektov;
- proizvodna dejavnost kot pravica posameznika;
- tranzitivnost lastninskih oblik – v smeri njihove produkcijske vloge;
- kumulativnost lastninskih oblik – in virov iniciranja produkcijske dejavnosti;
- deregulacija (denormiranje) delovne organizacije;
- nadomeščanje političnega s profesionalnim odločanjem v gospodarski in vseh drugih družbenih sferah itd.

Tabela 2: Družbene reforme

Med strokovnjaki in politiki obstajajo različni pogledi, kaj bi v Jugoslaviji morali storiti, da bi obvladovali družbeno, gospodarsko in politično krizo in postopoma izboljšali življenje ljudi. Ali se z naštetimi pogledi strinjate ali ne strinjate?

- 1 – popolnoma se strinja
- 2 – v glavnem se strinja
- 3 – ne ve, neodločen, brez odgovora
- 4 – v glavnem se ne strinja
- 5 – sploh se ne strinja

		1	2	3	4	5
a. Jugoslavija naj postane članica EGS.	SJM88	49.2	21.2	25.9	1.9	1.9
	MNVOD	72.5	18.3	6.9	1.7	1.9
b. Ukiniti je treba prispevke in fond za nerazvite; pomoč nerazvitim naj poteka preko bank v obliki posojil in skupnih vlaganj.	SJM88	53.2	25.9	13.4	5.1	2.5
	MNVOD	81.5	14.2	1.9	2.2	1.4

c.	Republike in pokrajini naj razvijajo svoje lastne samostojne politične in gospodarske reforme, programe in naj jih ne vsiljujejo.	SJM88	58.1	24.1	13.5	2.7	1.5
		MNVOD	69.0	21.4	4.1	4.3	2.4
d.	Spoštovanje razlik med republikami in pokrajinama naj postane pravilo; vsaka republika, narod si oblikuje svojo lastno ureditev političnega življenja in gospodarstva tako, da ne ovira drugih republik in pokrajin.	SJM88	63.1	22.9	10.8	2.3	0.9
		MNVOD	78.6	15.0	1.0	3.1	2.4
e.	Člani zvezne vlade naj bodo praviloma najuglednejši ekonomski in drugi strokovnjaki.	SJM88	70.4	18.6	9.1	1.1	0.9
		MNVOD	85.7	11.2	1.2	1.2	1.2
f.	Odpravijo naj se vse administrativne omejitve v razpolaganju podjetij z dohodkom in z osebniimi dohodki.	SJM88	55.1	21.2	18.7	3.3	1.8
		MNVOD	76.0	19.8	1.9	1.4	1.2
g.	Vse oblike lastnine naj bodo enakopravne: državna, družbena, zadružna, delničarska, privatna.	SJM88	50.9	21.3	20.6	4.6	2.6
		MNVOD	76.4	14.9	6.0	2.6	1.2
h.	Ukiniti je treba zakon o združenem delu, ker obremenjuje podjetja s pretirano administracijo, »samoupravnim« normativizmom, razdrobljeno organizacijo in zaščito nedela.	SJM88	37.2	20.4	30.1	7.7	4.7
		MNVOD	59.3	26.6	5.7	6.9	2.2
i.	Vsakdo lahko prične z gospodarsko dejavnostjo.	SJM88	44.5	24.9	16.8	9.4	5.1
		MNVOD	69.5	22.5	3.9	3.1	1.9
j.	Tam, kjer družbena lastnina ni sposobna zagotoviti dohodka oz. ekonomskega napredka, jo je treba nadomestiti z zadružno, delničarsko ali zasebno lastnino.	SJM88	49.4	25.4	19.5	3.4	2.2
		MNVOD	81.3	13.2	3.3	1.4	1.4
k.	Mrtvi stroji, obrati, neobdelana zemlja lahko služijo zasebni oz. zadružni proizvodnji in lahko pod ugodnimi pogoji preidejo v zadružno, delničarsko ali zasebno lastnino.	SJM88	57.5	27.7	11.8	2.0	1.1
		MNVOD	82.9	14.0	1.2	0.5	1.7
l.	Delavci se lahko organizirajo v zadrugo in izven delavnika delajo na strojih svoje delovne organizacije na osnovi pogodbe.	SJM88	42.5	26.4	19.0	6.0	6.0
		MNVOD	49.0	24.2	6.9	8.6	12.0

Med vsemi je bistvenega pomena prevrednotenje t.i. »družbene lastnine«. Medtem ko so dosedanje maskimalistične zahteve in pretenzije po vsesplošnem podružbljanju dejansko utrjevale politični totalitarizem, je lahko tukaj razkrita

težnja podlaga za uveljavljanje pluralizma v politiki in družbi sploh.¹⁰ Radikalizirana zahteva po odpravi izkoriščanja človeka po človeku ter ideološka izključenost sta poleg drugega razkrojila »naravne« oblike neizkoriščevalske lastnine in produkcijskega dela.

4. Avtonomija nacije in kulturna identiteta

Analiza rezultatov empiričnega raziskovanja¹¹ v tem izseku vrednotenja razkriva predvsem naslednje značilnosti:

– vse izrazitejša je narodna osveščenost, ki se izraža skozi pozitivno vrednotenje ideje o slovenskem kulturnem prostoru kot specifične oblike odpiranja v svet in idejnega pluralizma znotraj etnične skupnosti;

– vse bolj se artikurira zavest o gospodarski, politični in kulturni samoregulaciji nacije – republike znotraj federacije;

– vse bolj kritična je presoja do nedavna tabuiziranega področja mednacionalnih odnosov v Jugoslaviji.

Glede na v uvodu nakazane splošne tendence v spreminjanju vrednot, ki se poleg drugega kažejo v analizi etnocentričnih izrazov vrednotenja, bi mogla površna analiza pripeljati do sklepa o regresiji v tem izseku vrednotenja. Vendar je pozitiven izraz tega vrednostnega spreminjanja v visokem vrednotenju ekvivalence kultur, v toleranci, v odprtosti nasproti drugim kulturam in tujim razumevanjem (za razliko od etnocentrizma), v splošni orientaciji k demokratičnim vrednotam, kar se izraža v spoštovanju avtonomije vseh družbenih subjektivitet, v izražanju zahteve po demokratični in racionalni legitimnosti nujnega gospodarstva in oblasti, pri čemer je ena od ravni te racionalne legitimnosti oblasti prav nacija, v zavračanju formalne demokracije in reprezentativnosti ter usmeritvi k preglednim skupnostim, k participatorično-komunikativni demokraciji itd.

Na konkretni empirični ravni se ta vrednostni obrat izraža v naslednjih stališčih in zahtevah:

– v visokem vrednotenju nacionalne suverenosti, vključno z ustavnim fiksiranjem pravice do odcepitve;

– z visokim vrednotenjem pravice, potrebe po izvirnem reguliranju področij kulturnega, gospodarskega in političnega življenja znotraj nacije – republike;

– skozi zahtevo po odpiranju v sorodna, bližnja in druga etnična okolja in družbene prostore;

– skozi priznavanje pravice do avtohtonosti ter ohranjanja in razvijanja etnične identitete drugih etničnih skupin ter hkrati nakazovanjem potrebe po njihovi jezikovni akulturaciji;

– z nakazovanjem potrebe po omejevanju priseljevanja delavcev iz drugih republik ter nadomeščanjem le-tega z razvijanjem oblik gospodarske kooperacije;

– z izražanjem občutka ogroženosti slovenskega jezika in visokim vrednotenjem avtonomnega razvoja slovenske kulture itd.

5. Odprtost v svet; povezovanje brez prisile in posrednikov¹²

Zavest v tem izseku ne funkcionira več skozi mrežo dogmatiziranih postavk o odnosih med jugoslovanskimi narodi (bratstvo in enotnost), oblikuje se aktualno znotraj celotne vrednostne preнове, in torej kritično odbojno do zoženega pojmo-

¹⁰ Mlinar, Z., Razvojne težnje: pluralizem in povezovanje z razvitim svetom, Tip, 7–8, 1988, str. 980.

¹¹ Klinar, P.: Osveščenost slovenskega naroda in njegove težnje po odprtosti v svet, Tip, 7–8, 1988, str. 987.

¹² Mlinar, Z., prav tam.

vanja potrebe in pomena povezav med družbenimi skupnostmi, narodi in družbami. Oblikovanje zavesti o potrebi povezovanja navzven se izraža dinamično in na videz protislovno. Oglejmo si nekatere konkretne empirične izraze, stališča in zahteve:

– Med Slovenci je izrazita, lahko bi rekli odločilna usmerjenost v evropski kulturni, družbeni, civilizacijski prostor. Ta usmerjenost se izraža skozi pripisovanje prednosti pomenu kulturnih, gospodarskih, političnih in drugih povezav z evropskimi deželami in še posebej z deželami v neposrednem sosedstvu (Alpe-Adria). To se konsekvентno kaže tudi skozi zahtevo, da naj Jugoslavija postane članica Evropske skupnosti. Povezovanje v evropski prostor je torej izvirna potreba nacije za njeno preživetje in razvoj, ki pa je spoznana sočasno kot potreba drugih nacij, narodov, živečih v Jugoslaviji – in torej ne le potreba za njo samo. Pri Slovenčevi aktualni usmerjenosti v Evropo gre brez dvoma predvsem za iskanje sprejemljivih razvojnih modelov, razvojnih vzgonov, za pozitivno vrednotenje družbenih razmer in položaja človeka v teh družbah in šele posredno za kulturno-zgodovinske pobude;

– Še vedno je aktualna in pozitivno vrednotena usmerjenost v jugoslovanski prostor. Obseg in smer vrednostnih mutacij v tem izseku podrobno opisuje Klinar.¹³ Opozoriti kaže na protislovnosti aktualne vrednostne usmerjenosti, ki se po eni strani kaže v »taktičnem« vrednotenju možne osamosvojitve Slovenije, v odločnem zaničanju teze o tem, da Slovenci razbijajo Jugoslavijo in se želijo iz nje izločiti; v razumevanju pomena solidarnosti znotraj jugoslovanske skupnosti, vendar z izrazito zahtevo za prenovu osnov te solidarnosti; v nakazovanju potrebe po avtonomiji nacij/republik; v razumevanju kosovskega problema kot skupnega jugoslovanskega in torej tudi slovenskega problema itd. Iz nakazanega seva spoznanje, da »samostojnost, avtonomija sama po sebi še ne zagotavlja družbenega razvoja, npr. tedaj, kadar gre za samostojnost z izključevanjem, za samostojnost v izolaciji. Le samostojnost v povezanosti lahko upoštevamo kot merilo razvoja.«¹⁴

6. Ostala področja vrednotenja

Seveda pa se ta vrednostna prenova, spreminjanje v vrednotenju ne izraža le v odnosu do sfere politike, države, ekonomije in lastnine ter naroda in usmerjenosti v svet.

Kaže se tudi v dedogmatizaciji religiozne zavesti v novem (deinstitucionaliziranem) razumevanju religije, usmerjene v tostranstvo, k življenju, v družbo, v iskanje novih možnosti in smislov duhovnega življenja in v novih duhovnih gibanjih. Religijski izsek naših raziskav jasno nakazuje dva na videz protislovna pojavi: relativno stabilnost in celo rahlo naraščanje pojavov cerkvene religioznosti ob hkratnem razklepanju njenih dogmatskih pritiskov. Religioznost ljudi je torej vse manj cerkveno dogmatska in konzervativno onostranska in vse bolj svetna, zemeljska.

Še posebej vidne so spremembe v vrednostnem razsežju, ki ga označujemo s pojmom ekološka zavest. Zadnje raziskave jasno kažejo usmerjenost k takšnim poseganjem v naravo, ki bodo omogočila preživetje tudi bodočim rodovom. Naravni pogoji življenja so povzdignjeni na raven vrednote in kriterija usmerjanja

¹³ Klinar, P.: prav tam.

¹⁴ Mlinar, Z.: prav tam.

družbeno-gospodarskega in političnega razvoja. Taka usmerjenost se kaže tudi v vrednotenju pomena nepovratnih virov, v pomembnosti reciklaže, v usmerjenosti k vsem možnim oblikam energetskega varčevanja itd. Takšno vrednotenje se končno kaže v aktiviranju nove ekološke zavesti skozi ekološka gibanja, ki postajajo vse pomembnejši dejavnik pri določanju vrednostnih izhodišč prihodnjega razvoja.

Ta vrednostna prenova pa se kaže tudi v odnosu do tehnike oz. materialnih pogojev produkcije ter v odnosu do ekonomije. Poenostavljene materialistične ideje o napredku, ki so se še do nedavna kazale v usmerjenosti k težki industriji, v proletarizaciji sfer dela kot garancije »oblasti delavskega razreda«, v organizacijskem gigantizmu, v usmerjenosti k velikim produkcijskim sistemom,¹⁵ izgubljajo svojo vrednostno veljavo. V zavesti ljudi jih vse bolj nadomešča spoznanje o potrebi družbenoekološko usmerjenega tehniškega napredka in družbenogospodarskega razvoja. Ljudem se odpirajo novi pogledi na ekonomsko racionalnost produkcijske sfere, tehnološke sfere in še posebej narave, znotraj katere poteka produkcijski proces. Usmerjenost k novim tehnologijam in vrednotenje tehnike je dopolnjeno s spoznavanjem njenih možnih negativnih posledic za socialni in ekološki sistem in razvoj. Ljudje torej nove tehnologije ne sprejemajo kot apriorne vrednote.

7. Sklepna misel

Nakazali smo le nekaj izbranih področij in vidikov vrednostnega spreminjanja, ki se zdijo z vidika vzpodbujanja družbenega razvoja in poizkusov iskanja »stika« z razvitim svetom pomembna. Označevali smo spremembe, kot jih razkrivajo empirične raziskave, opravljene v Sloveniji. Le deloma imamo empirično oporo tudi za presojo o procesih spreminjanja vrednot v drugih jugoslovanskih družbenih okoljih, v drugih republikah. Že prej opravljena analiza na podlagi vsejugoslovanske raziskave¹⁶ opozarja na razlike v poteku dedogmatizacije in sekularizacije vrednostnih predstav. (Jugoslavija je bila in ostaja v določeni meri agregat relativno avtonomnih sistemov, ki jih reproducirajo aktivni homeostatični mehanizmi. Njihov učinek predstavljajo specifične kristalizacije teritorialnih in nacionalno opredeljenih načinov proizvodnje, vzorcev obnašanja, kulturnih arhetipov in političnih kultur.)¹⁷ Ni realno predvideti, da bi talilni lonec modernizacije in demokratizacije kot univerzalnih procesov čez nekaj let ali čez nekaj desetletij poenotil politično kulturo Jugoslavije na sedanji ali takratni ravni Slovenije... Očitno potekajo osnovni procesi prevrednotenja v tem prostoru pod skupnimi osnovnimi vzgibi, pa vendarle protislovno in pogosto tudi nasprotujoče. To še posebej nakazujejo aktualni izrazi, lahko bi rekli izbruhi politične in socialne zavesti v Srbiji, ki jo označuje nova faza sakralizacije in dogmatizacije idejnega in socialnega hotenja.

¹⁵ Toš, N., prav tam.

¹⁶ Raziskava Razredna bit sodobne jugoslovanske družbe, RI FSPN. Projekt izvaja raziskovalna skupina v sestavi Vlado Goati, Peter Jambreč, Milosav Janičević, Vlado Obradović, Stane Šaksida, Ivo Šiber in Niko Toš. Predhodno poročilo na temo: Zveza komunistov in politične kulture Jugoslavije, P. Jambreč, objavljeno v: Stratifikacijske analize sodobnih družb. Slovensko sociološko srečanje 88, Ljubljana, 1988, str. 140 isl.

¹⁷ Jambreč P., kot prej.

So izhodi iz kosovskih kriznih razmer?

Seznanjenost s krizo na Kosovu

Raziskava SJM 88 je potekala pred začetkom v Srbiji organiziranih množičnih zborovanj v podporo kosovskim Srbom in Črnogorcem, kar pomeni, da niti to množično dogajanje niti povečan obseg informacij o dogajanjih na Kosovu še nista vplivala na ocene o informiranosti, o naravi kosovskih razmer in o ukrepih, ki naj bi vplivali na njihovo spreminjanje.

Deleži slabo seznanjenih in neseznanjenih so višji od deležev seznanjenih (teh je blizu 50% – SJM 88). Informiranost o razmerah na Kosovu v Sloveniji še ni zadovoljiva. Deleži informiranih v letu 1988 so nižji od deležev informiranih v letu 1981 (SJM 82), ko so se na Kosovu začeli dramatični in za javnost presenetljivi dogodki. Po zaporah informacij neposredno po teh dogodkih so se pojavile v informacijskih sredstvih številne informacije, ki so v marsičem odpirale novo podobo o Kosovu, različno od idealizirane poprejšnje. Te informacije so vzbujale zanimanje in prizadetost v širši javnosti, ki ji je bila prikrita dejanska podoba o mnogoterih kosovskih problemih. Presenetljivost kosovskih dogodkov in odpiranje informacij so verjetni razlogi za višjo stopnjo informiranosti v letu 1982 v primerjavi z letom 1988. Krizi na Kosovu se je pridružila splošna in kompleksna kriza jugoslovanske družbe, sama kosovska kriza pa traja že dolgo časa in informacije o njej do poletja 1988 niso bile tako presenetljive, kot so bile leta 1981. Iz teh razlogov utegne biti informiranost leta 1988 nižja, kot pa je bila leta 1982, ob vidnih začetkih kosovske krize leta 1981.

Podatki o (ne)informiranosti o dogajanjih na Kosovu pa zbuja tudi pomisleke o kvaliteti in relevantnosti informacij. Javnost zahteva zmeraj bolj objektivne, popolne, pluralistične in relevantne informacije. Vse manj je možnosti za manipuliranje z javnostjo in za prikrivanje dejstev, kar je bila neredka praksa v preteklosti, značilna za kosovske razmere. Ob podatkih o (ne)informiranosti se je treba vprašati o kvaliteti informacij, o njihovi zadostni vsestranosti, objektivnosti. Ali niso morda te informacije preveč enostranske, površne, nepoglobljene, stereotipne, usmerjene predvsem v ekscesne pojave, premalo pluralistične in povezane z genezo sedanjega dogajanja?

Tudi za kategorije bolj izobraženih in kvalificiranih ter družbenopolitično dejavnih kategorij z višjimi socialnimi statusi, za katere nasploh velja, da so bolj informirane od kategorij z nižjimi delovnimi, ekonomskimi in političnimi statusi, lahko ugotovimo, da so deleži seznanjenih o kosovskih razmerah sicer višji od neseznanjenih, vendar pa je tudi med njimi kar veliko slabo informiranih. Ta ugotovitev velja tudi za javnomnenjske voditelje, med katerimi se še posebej pritožuje nad premajhno seznanjenostjo kategorija anketirancev, ki opravljajo humanistične profesije. (SJM 88 – MV).

Sedanja dogajanja na Kosovu in okrog njega opozarjajo, kako pomembne so objektivne in vsestranske informacije. Mogoče je trditi, da je prikrivanje stvarnih informacij o kosovskih razmerah v preteklosti prispevalo k sedanjim eksplozivnim kriznim razmeram. Prikrivanje problemov in odlaganje njihovega reševanja je moralo pripeljati do sedanje nekontrolirane erupcije konfliktov in njihovega

neučinkovitega reševanja. Domnevamo lahko, da bi kontinuirane objektivne in popolne informacije o razmerah na Kosovu, po možnosti utemeljene na znanstvenoraziskovalnem delu, mogle bistveno ublažiti krizo, omogočiti sprotno in postopno reševanje problemov, ki so se sedaj nakopičili. Objektivnost informacij je poudarjena zahteva sedanosti, katere značilnost je obstoj enostranskih in tendenciozних ter podobnih dezinformacij o razmerah na Kosovu, tako da si je mogoče objektivnejšo podobo o obstoječih razmerah zares težko ustvariti. Raziskovalni podatki upravičeno opozarjajo na problem informiranosti o kosovskih razmerah.

Kosovo – jugoslovanski problem

Kosovo je nedvomno temeljni problem jugoslovanskih mednacionalnih odnosov. Večina anketirancev iz Slovenije upravičeno sodi, da dogajanja in konflikti na Kosovu zadevajo vso Jugoslavijo. Deleži ocen, po katerih Kosovo zadeva le Srbijo ali narode in narodnosti na Kosovu, so nizki. Nacionalni konflikti na Kosovu odsevajo na celotnem področju Jugoslavije in odpirajo probleme njene integracije in kohezivnosti. Politični sistem je oslavljen in mnogi procesi, ki zadevajo nacionalne konflikte na Kosovu, so zunaj njegove kontrole. Številni procesi pa dobivajo izrazite znake socialne dezorganizacije in patologije.

Poleg kosovskih razmer je mogoče šteti tudi nasprotovanja političnim konceptom Slovenije kot dva temeljna razloga za visoke deleže ocen SJM 88 o slabšanju mednacionalnih odnosov v Jugoslaviji. Slovensko javno mnenje kosovske razmere ocenjuje kot vsejugoslovanski problem, hkrati pa odločno zanika negativni stereotip o Slovencih, ki je nastal zaradi sodobnejših političnih konceptov v Sloveniji, češ da Slovenci ustvarjajo v Jugoslaviji politične razmere, ki so bolj nevarne od kosovskih, in da razbijajo Jugoslavijo.

Pričakovani so odgovori, da kategorije z višjimi družbenimi statusi in družbenopolitično dejavne kategorije z višjimi deleži ocenjujejo kosovske razmere kot jugoslovanski problem. So pa med kategorijami z višjimi delovnimi položaji (izobrazba, kvalifikacija, vloga v organizaciji dela) zaznavni tudi poudarjeni deleži stališč, po katerih zadevajo problemi Kosova predvsem republiko Srbijo (SJM 88). Deleži teh stališč so opazno višji pri kategoriji mnenjskih voditeljev, ki sicer s prevladujočimi stališči menijo, da je Kosovo jugoslovanski problem, vendar z dokaj visokimi deleži sodijo, da gre predvsem za problem SR Srbije. Za ta poslednja mnenja se poudarjeno odločajo kategorije anketirancev, ki opravljajo humanistične poklice, vodilne, tehnične ter gospodarske poklicne dejavnosti (SJM 88 – MV). Ta sporna stališča verjetno izhajajo iz podmen, da je zahteve srbske politike po spremembi ustave, povečanju vloge Srbije kot republike in omejitvi pristojnosti avtonomne pokrajine, po rigoroznih zahtevkah po hitri spremembi kosovskih razmer, ki ogrožajo tamkajšnje srbsko in črnogorsko prebivalstvo ipd., razumeti kot neposredno prizadetost Srbije, ki je odgovorna za razmere na Kosovu in za njihovo urejanje. Omenjena stališča se verjetno povezujejo tudi z nestrpnimi reagiranj iz okolja Srbije proti kakršnimkoli predlogom za urejanje kosovskih razmer, ki prihajajo iz drugih okolij, npr. iz Slovenije, in ki niso identični z zamislimi srbskega političnega vodstva. Prav tako ne gre pozabiti teženj po reformiranju dajanja pomoči nerazvitim in uveljavljanja dolgoročnejših konceptov razvoja Kosova, za kar se – zaradi skromnih rezultatov dosedanje solidarnostne pomoči zavzema Slovenija. Tudi ti pogledi morajo biti upoštevanji pri razlagah morebitnih razlogov za stališča, po katerih zadeva dogajanje na Kosovu predvsem republiko Srbijo.

Slovensko javno mnenje ugotavlja, da se razmere na Kosovu slabšajo, da gre torej za dolgotrajno krizo, ki se širi in pogloblja. Spori tlijo in vsak čas lahko pride do izbruha nemirov, razmere se slabšajo ali ostajajo nespremenjene (kritične). Nenehna poročila o protestih Srbov in Črnogorcev, njihovem izseljevanju, o ekcesnih kriminalnih dejanjih, o delovanju albanskih iredentistov, o nekomuniciranju albanskega in nealbanskega prebivalstva, o političnih konfliktih in povsem različnih ocenah dogajanj, ki temeljijo na nacionalnih izhodiščih, o neučinkovitih političnih akcijah, o navzočnosti posebnega odreda milice in navsezadnje o katastrofalnih gospodarskih razmerah ipd. zbujaajo takšne ocene javnega mnenja v Sloveniji. Pri tem je nesporno, da se razmere slabšajo, kar pričajo sedanja dogajanja, je pa vprašanje, ali so javnosti na voljo povsem objektivne in celovite informacije, saj so številna množična komunikacijska sredstva pri ocenjevanju kosovskih dogodkov izrazito enostransko politično opredeljena. Mnenja o slabšanju kosovskih razmer imajo večje zaledje med kritičnimi kategorijami z višjimi izobrazbeno-kvalifikacijskimi statusi, kategorijami, ki opravljajo vodilne vloge v organizaciji dela, in kategorijami, ki so družbenopolitično dejavne.

Razglabljanja o možnih načinih reševanja kosovske krize

Ob ugotovitvah o slabšanju razmer na Kosovu se zastavlja vprašanje o ukrepih za urejanje teh razmer. Dolgotrajnost kosovske krize in nakopičeni nerešeni konflikti opozarjajo na sistematičnost, celovitost in dolgoročnost odpravljanja krize. Kratkoročni ukrepi so lahko le nasilni in nekatere manifestne konflikte začasno spremenijo v latentne. Na ta način more priti le do akomodacije, minimalne prilagoditve, ki začasno suspendira konflikte, ne izkorenini pa njihovih izvorov. Velik problem, ki se odpira na Kosovu, je, kako razviti medsebojne komunikacije med Albanci in Nealbanci in potisniti narode in narodnosti iz nekakšne partikularistične zaprtosti v svoje okvire ter s komunikacijami vzpostaviti tudi medsebojne konjunktivne procese, med njimi še posebej procese razvitejšega adaptiranja in kulturnega pluralizma. Teoretični pogoji za to so znani. Popolna enakopravnost narodov in narodnosti v kosovskem primeru zahteva avtonomijo in odgovornost številčno manjšinskih narodov in številčno večinskega naroda. Iskanje kakršnihkoli privilegijev in sklicevanje na zgodovinske zasluge vodi do teženj po regresivnem nacionalizmu, dominaciji enega nad drugim, kar je bilo v zgodovini že potrjeno. Kakršnikoli pojavi deprivilegiranih etničnih manjšin in privilegiranih etničnih večin v sociološkem smislu povzročajo etnično stratifikacijo, diskriminacijo, konflikte ipd., kar je spričo zgodovinskega spomina še posebno nevarno, saj se lahko sprevrže v nacionalistični revanšizem. Prav tako so izjemno nevarne težnje po etnični čistosti področij, ki naj bi se jih doseglo z izseljevanjem nealbanskega prebivalstva in z demografsko eksplozijo Albancev. Te težnje, ki zadevajo avtohtonost prebivalstva, so nevarne, kakor so tudi nevarne kakršnekoli asimilacionistične težnje. Zgodovinska dogajanja po svetu nas opozarjajo na nerešljivost medetničnih problemov s prisilnim izseljevanjem ali prisilno asimilacijo avtohtonega prebivalstva.

Če se zavedamo stopnje razvoja na Kosovu, potem je razumljivo, da bo pot do razvite adaptacije in kulturnega pluralizma dolga in zapletena. Na političnem področju je najprej potrebno narediti prodor od oblasti manjšine (politokracije in

birokracije) k oblasti večine, kar zahteva – preprosto povedano – razvoj demokracije, javne kontrole, zagotavljanje političnih pravic in svoboščin. Vzporedno z razvojem demokracije pa velja usmeriti prizadevanja v razvoj avtonomije etničnih skupin (narodov in narodnosti na Kosovu – Albanci na Kosovu so v okviru SR Srbije številčno etnična manjšina; Srbi, Črnogorci, Turki itd. pa so številčna manjšina v okviru Kosova). Procesi razvoja demokracije in avtonomije etničnih skupin in etničnih manjšin utegnejo biti učinkoviti, če potekajo vzporedno.

Vzpostavljanje kulturnega pluralizma in razvitejše adaptacije pa poteka v nerazvitih etnično mešanih okoljih z minimalno akulturacijo. Brez poznavanja kulture in jezika druge etnične skupine, naroda, narodnosti ni razumevanja druge kulture in sožitja več avtohtonih kultur na določenem ozemlju. Ob spoznavanju in osvajanju elementov druge kulture razvita adaptacija seveda hkrati tudi pomeni popolno ohranjanje in razvijanje lastne izvorne kulture. Ta akulturacija mora potekati v vseh etničnih skupinah, mora torej veljati za številčno večinske in manjšinske etnične skupine, kar v nasprotnem primeru pride ali do etnične stratifikacije (dominantne večinske kulture in deprivilegirane manjšinske kulture), ali do izolacije in segregacije etničnih skupin. Mnogo bolj učinkovito je, da se seznanjanje s kulturo in jezikom druge etnične skupine začne s procesi enkulturacije (primarne socializacije) vzporedno z dvokulturno socializacijo, kot pa akulturacijo (sekundarno socializacijo), ki pomeni urejanje zamujenega, kar se dogaja na Kosovu, ko se v drugi kulturi vsaj informativno akulturirajo v izvorni avtohtoni kulturi že socializirani pripadniki ene in druge etnične skupine.

Vključevanje ideje o razvitejši adaptaciji, etničnem pluralizmu, povezane z idejo minimalne, informativne akulturacije, seznanjanjem in minimalnim sprejemanjem druge kulture, je prvi pogoj za doseganje medetničnih in večsmernih komunikacij, brez katerih ni preseganja etnične izolacije. Na ta način nastajajo možnosti za medkulturno toleranco, seveda s poprejšnjim seznanjanjem s tradicionalnimi vrednotami, kulturo druge avtohtone etničnosti. Tako se postopno ustvarjajo še pomembne možnosti za načrtovanje ustreznih variant družbenega razvoja, ki upoštevajo tradicionalne vrednote in hkrati procese modernizacije. Zaradi tega zmanjševanje nevarnosti, da se razvoj usmeri na napačne poti, da se ga priredi po vsiljenem modelu ene etnične skupine ali vsiljenem unificiranem modelu, ki povsem ignorira tradicijo ene ali druge etnične skupine. Ob tem je treba še posebej upoštevati razvojno zapletenost Kosova, ki prehaja iz predindustrijskih v industrijske družbe, hkrati pa ne more biti imuno za nekatere vplive razvoja elementov postindustrijskih družb.

Etnični pluralizem in razvita adaptacija vodita do sistemske in socialne integracije. Če hočemo uveljaviti razvitejšo adaptacijo, kulturni pluralizem in stvarno integracijo na Kosovu, potem te ni mogoče doseči le s pomočjo sistemske integracije, ki zadeva javno sfero (politični, ekonomski subsistem), institucionalno, formalno strukturo. Do stvarnejše integracije, temelječe na kulturnem pluralizmu in adaptaciji, je potrebno poskušati priti prek socialne integracije, ki zadeva zasebno sfero, neformalne odnose, kulturne razsežnosti različnih etničnih skupnosti na ravni komunalnega subsistema. Podiranje pregraj in izolacij se začne v kraju bivanja različnih etničnih skupin, kjer se izražajo različne vrednote in kažejo možnosti za medsebojno prilagajanje v vsakodnevnih medsebojnih komunikacijah. Tu se odpirajo možnosti za povezovanje socialnega in individualnega dogajanja ob zadovoljevanju primarnih potreb in v skupnem premagovanju vsakodnevnih težav. Tu poteka kulturna reprodukcija vsakdanjega življenja, kjer se srečujejo vrednote, različne kulture. Gre za to, da pripadniki različnih etničnih kultur, ki živijo

v komuni, vendarle živijo podoben način življenja (npr. v ruralnem okolju) in da jih nekateri skupni problemi silijo k vsakdanjim interakcijam in ravnanjem, kar pomeni pot za medsebojno seznanjanje, za doseganje konsenza in celo primarnih odnosov. Tu je torej prostor za začetke svobodnejših, fleksibilnih, nehierarhičnih odnosov med etničnimi skupinami, ki so zunaj kontrole dominantnih institucij, represivnega aparata in dominantnega ideološkega aparata. Politična institucionalizirana struktura je namreč zaradi enostranske nacionalne usmeritve diskreditirana. S tako uveljavljeno socialno integracijo bo postopoma mogoče širiti vpliv na obstoječe politične, ekonomske, izobraževalne in druge institucije ter povzročiti njihovo spreminjanje, to pa je pot h kratni sistemski integraciji. Morda bi utegnili biti celo učinkovita pot, ki bi povzročila v začetnih fazah izrazitejšo inkongruenco med strukturalno razsežnostjo in obstoječo sistemsko dezintegracijo na eni, ter kulturno dimenzijo in začetki socialne integracije v medetničnih odnosih na komunalni ravni, na drugi strani. V teh izhodiščih je temeljna hipoteza, ki se je v mnogih raziskavah medetničnih konfliktov izkazala kot točna, namreč da so spodbujevalci etničnih konfliktov politokratski sloji, za katerimi stojijo politične, ideološke, propagandne, informacijske in ekonomske institucije, ki razpihujejo narodna, nacionalna čustva, širijo negativne stereotipe, dezinformacije ipd., in na različne načine manipulirajo z množico svojih etničnih pripadnikov zato, da ustvarijo problematične, posebne interese.

Vidnejši pojavi socialne integracije bi nujno silili v zmanjševanje inkongruence med socialno in sistemsko integracijo, in sicer na ta način, da bi bile sistemske institucije prisiljene k spremembam. Do razvitejše adaptacije kulturnega pluralizma in integracije na teh temeljih bi seveda prišli, ko bi prenehalo ločevanje med zasebno in javno sfero.

Razlog za poudarjanje pomena socialne integracije v zvezi z urejanjem medetničnih problemov pa je v tem, da etničnost temelji na prirojenosti, na primarnih odnosih, čustvih ipd., kar pomeni, da so sistemski vidiki teh odnosov šele sekundarnega pomena. Zato se zdi utemeljena ideja, da je pri urejanju kosovskih medetničnih problemov treba začeti pri spodbujanju procesov socialne integracije.

Omogočanje uveljavljanja socialne integracije na večetničnem Kosovu je smiselno tudi spričo tega, ker so se administrativna, represivna in politična sredstva, ki so bila dosedaj uveljavljena, izkazala kot neučinkovita in jih je treba šteti kot izčrpana. Socialna integracija, ki se je začela v komunalnem subsistemu, na neformalnih ravneh, v vsakdanjem dogajanju, vsakodnevnih komunikacijah, zasebni sferi, bi se utegnili hitro širiti na nekatere fleksibilnejše strukture in manj okostenele institucije, kot so gospodarstvo, znanost, kultura, pa naprej v šolstvo, odprta informacijska sredstva ipd. Tako bi spet prišlo do pretoka iz socialne proti sistemski integraciji.

Seveda sta socialna in sistemska integracija med seboj dialektično povezani. Tako je očitno, da bi, npr., odprtost in tolerantnost informacijskih sredstev ter vzpodbujanje večkulturnosti z enkulturacijskimi in minimalnimi akulturacijskimi procesi v izobraževalnih in vzgojnih institucijah širili prostor za socialno integracijo in ustvarjali ugodne možnosti za razvitejšo adaptacijo in etnični, kulturni pluralizem.

Ob razglabljanju o razvoju kulturnega etničnega pluralizma pa je treba še dodati, da je pluralizem celovit proces (govorimo o strukturalnem pluralizmu, ki zahteva idejni, politični, ekonomski, institucionalni pluralizem). Zatorej je razumljivo, da je nujni pogoj za razvoj kulturnega in etničnega pluralizma in za razvitejšo adaptacijo vzpostavitev demokracije in enakopravnosti etničnih skupin.

Uveljavljanje etničnega pluralizma zahteva ob avtonomiji in enakosti etničnih skupin medsebojno toleranco, ki pa jo je mogoče uveljaviti le z intenzivno participacijo in razvitimi medsebojnimi vsestranskimi komunikacijami. Ni mogoče pričakovati, da bi glede na dediščino in sedanost medetničnih odnosov na Kosovu hitro stekle medetnične komunikacije, usmerjene v socialno integracijo, zasnovano na kulturnem pluralizmu in adaptaciji.

Kako torej začeti uveljavljati te procese? Omenili smo že procese demokratizacije in enakopravnosti etničnih skupin. Vzporedno z njimi je mogoče zajeziiti diskriminacijo, medetnična nasprotovanja, negativne stereotipe in predsodke ter začeti s transformacijo rušilnih v integrativnejše konflikte. To si je mogoče predstavljati kot nadomeščanje ekcesnih konfliktov z »normalnimi«. Albanskemu iredentizmu in srbskemu regresivnemu nacionalizmu bi s tem bila spodrezana bolj množična podpora. Procesi transformiranja konfliktov se morajo začeti tako, da se sproščajo medsebojne napetosti, da latentni konflikti dobijo prostor, da se razvijajo v manifestne konflikte. Procesi demokratizacije in etnične enakopravnosti so tesno povezani z možnostmi za uveljavljanje integrativnejših konfliktov. Če prihaja do spopada različnih pogledov, so to že komunikacije. Za rušilne konflikte pa velja, da poprej komunikacije niso obstajale ali da so bile izrazito omejene. Pri razvoju integrativnih konfliktov obstajajo (demokratična) sredstva za urejanje konfliktnih razmer, delovanje je javno in v avtonomnejših okoljih se razvija odgovornost za urejanje zadev. Na ta način je onemogočeno, da bi vsakodnevni konflikti začeli dobivati represivno-nacionalistični prizvok, in to je hkrati pojasnilo za prejšnjo trditev, da iredentizem in regresivni nacionalizem zubljata svojo množično zaledje. Če večina Albancev v Jugoslaviji soglaša s svojimi možnostmi obstoja in avtonomnejšega razvoja v jugoslovanski družbi na Kosovu, ter če to možnost vidijo tudi Srbi, Črnogorci in drugi narodi in narodnosti v okvirih Kosova, vsi s priznavanjem obstoja večetnične strukture avtohtonih etničnih skupin in njihove enakopravnosti, potem so lahko možnosti za albanski iredentizem in srbski, črnogorski in drugi regresivni nacionalizem izrazito omejene. Zdi se, da nakopičeni in nerešeni, pa tudi dalj časa prikriti konflikti in problemi na Kosovu s sproščanjem napetosti v konflikte lahko vodijo do skupnih medetničnih delovanj za spremembe in razvoj. Obstoj integrativnih konfliktov seveda ne dovoljuje razveljavljanja temeljnih vrednot sistema večetnične kosovske, srbske in jugoslovanske družbe. Kot se zdi, je ena od pomembnih nalog razviti sredstva za odpravljanje medetničnih konfliktov, kar je pomembno tako za socialno kakor tudi za sistemsko integracijo. Zdi se, da so ta sredstva malo uveljavljena in da sistem deluje v smislu medsebojnega ločevanja in oddaljevanja, ne pa približevanja in sodelovanja etničnih skupin. Nealbansko (številčno manjšino) prebivalstvo se pritožuje, češ da ga obstoječe državne institucije, v katerih dominirajo Albanci, neustrezno ščitijo. Gre za pojave etnične neenakopravnosti. Če izhajamo iz začetkov spreminjanja razmer na temelju pojavljanja socialne integracije, se zdi, da so mogoče skupne dejavnosti v kraju bivanja in dela avtohtonih etničnih skupin, uveljavljanje neformalnih dejavnosti, družbenih delovanj, sosedskih poravnjav in nujenja sosedske pomoči, skupnih akcij ipd., ki bi jim mogle slediti s spodbudami, tolerantne in odprte, od oblasti ločene družbenopolitične organizacije, interesna združenja, skupnosti. Oblikovanje večetničnih skupnosti bi s pritiski in javnim delovanjem vplivalo na transformacijo institucij, predvsem množičnih komunikacijskih sredstev, šol, državnih institucij. Dvomljiva je ustreznost modela po etničnih kriterijih ločenega šolstva.

Interetnične komunikacije, preseganje konfliktov na neformalni ravni, ob možnosti socialne integracije – vse to bi odpravljalo negativne predsodke in

stereotipe, omejevalo segregacijo in diskriminacijo in odpiralo možnosti za sistemsko institucionalno integracijo na temeljih pluralizma in adaptacije ter za uveljavljanje sredstev za sistemsko odpravljanje medetničnih konfliktov. Hkrati s transformacijo rušilnih v integrativnejše konflikte bi se začeli razvijati jasnejši kriteriji za ločevanje med dezintegracijskimi in integracijskimi konflikti in za ločevanje med tipičnimi interesničnimi in drugimi vrstami konfliktov.

Ocena ukrepov za urejanje kosovskih razmer

Iz raziskave SJM 88 sledi, da so predlagani ukrepi v glavnem takšni, da bi mogli dajati dolgoročne, pa tudi kratkoročne učinke. Med njimi je v ospredju sklop socialnoekonomskih razvojnih ukrepov: povečevanje zaposlitvenih možnosti, pošiljanje strokovnjakov z razvitih območij in investiranje na Kosovu pod nadzorom investorjev (pomoč za nerazvite naj poteka prek bank, v obliki posojil in skupnih vlaganj). Tem stališčem sledi težnja po večji povezavi kosovskega gospodarstva z razvojnimi koncepti drugih področij Jugoslavije, še posebej njenih razvitejših predelov, s čimer naj bi bila zagotovljena njegova modernizacija in spodbujena inovacijska usmeritev.

Mnenja o zagotavljanju socialnoekonomskih razvojnih ukrepov za izhod iz kosovske krize so povezana s solidarističnimi in tolerantnimi pogledi, čeprav prihaja, npr., pri stališčih do nadzorovanih investicij na Kosovu do povezav tudi s partikularističnimi in netolerantnimi pogledi. Poudarjena podpora socialnoekonomskim razvojnim ukrepom je vidna pri kategorijah z višjimi družbenimi in političnimi statusi (SJM 88). Po pričakovanju so zanje med mnenjskimi voditelji še posebej zagreti: kategorija direktorjev gospodarskih organizacij in vodje tehničnih sektorjev ter kategorija lokalnih politikov (SJM 88 – MV).

Naslednji sklop srednje izraženih stališč zadeva demografsko politiko. Gre za stališča do omejitev večje rodnosti (tudi z administrativnimi ukrepi) in za stališča do usmerjanja demografske politike. Prvi način urejanja demografske politike je sporen, drugi pa sprejemljiv. Slovenska javnost registrira problem velike rodnosti pri Albancih, ki pogloblja nerazvitost in hkrati zaostruje medetnične konflikte. Je pa seveda jasno, da sama demografska politika ni učinkovita, če je ne spremljajo drugi ekonomsko-razvojni in politični ukrepi. Pri kategorijah z višjimi statusi gre pri ukrepih za usmerjanje demografske politike za različne, deljene poudarke, ki zadevajo (ne)soglasje glede teh ukrepov. Intelektualci – mnenjski voditelji – pa so jim bolj naklonjeni, še posebej lokalni politiki in direktorji ter vodje tehničnih dejavnosti. Kategorije humanistično usmerjenih profesij pa so za usmerjanje demografske politike manj zavzeti. Administrativne ukrepe kategorije z višjimi statusi in intelektualci označujejo z nadpovprečnimi deleži kot problematične (SJM 88 in SJM 88 – MV).

V sklop stališč o ukrepih za urejanje kosovskih problemov, pri katerih so deleži strinjanja nekoliko višji od deležev nestrinjanja, se uvrščajo stališča o omejitvi in preprečitvi stikov z LR Albanijo in pa stališča do urejanja zadev z represijo (češ, naj vojska in milica napravita red). Oba administrativna ukrepa sta sporna. Vsaka narodnost – etnična manjšina – mora imeti razvite stike s svojo matično družbo. To je za albansko narodnost še posebej pomembno zaradi različnosti albanske kulture od kultur južnoslovanskih narodov. Kot je znano, se slovensko javno mnenje sicer odločno zavzema za povezovanje italijanske in madžarske narodnosti v Sloveniji z njunima maticama. Očitno so še žive informacije in politične ocene o uvažanju

iredente iz LR Albanije, hkrati pa je v Sloveniji znana tudi administrativno konservativna dogmatska ideologija in praksa te države. Deleži ocen o omejitvi stikov z LR Albanijo v raziskavi SJM 88 upadajo v primerjavi z raziskavo SJM 82.

Deleži mnenj o umestnosti represivnega ukrepanja vojske in milice na Kosovu pa so nekaj višji, kot so bili leta 1982. Poročila množičnih komunikacijskih sredstev so polna novic o ekscesih Albancev nad Srbi, o izseljevanju Srbov in Črnogorcev, o albanski iredenti, o protestih Nealbancev, o protialbanskih parolah, skratka o izjemnih razmerah, kar verjetno vpliva na deleže strinjaj z represivnimi-administrativnimi ukrepi. Z represivno-administrativnimi ukrepi krize na Kosovu ni mogoče odpraviti. Začasno je morda mogoče zajezi nekatere ekscesne pojave, ki pa čez čas spet izbruhnajo. To je pokazala navsezadnje že pretekla praksa na Kosovu po letu 1981, ko rigorozne kazni, izrečene mladim albanskim demonstrantom in branilcem iredentističnih gesel, razmer v ničemer niso spremenile.

Z mnenji strinjanja o uveljavljanju administrativnih ukrepov na Kosovu so povezana maloštevilčna mnenja o umestnosti vrnitve k državnemu socializmu, trdi roki in avtoritarnemu režimu in z nekaterimi netolerantnimi stališči.

Kategorije z višjimi statusi izrazito zavračajo poglede na preprečevanje stikov z LR Albanijo in o vojaškem ter policijskem vzpostavljanju reda na Kosovu. Podpore tem ukrepom skorajda ne najdemo pri mnenjskih voditeljih; še posebej jim nasprotujejo kategorije, ki se ukvarjajo s pedagoškimi, raziskovalnimi ter informacijskimi dejavnostmi.

Zadnji sklop ukrepov (anketiranci jih v glavnem zavračajo) zadeva politične ukrepe za urejanje kosovskih zadev. Večinska stališča izrazito nasprotujejo temu, da bi bilo potrebno pokrajino Kosovo preoblikovati v republiko. Ti deleži zavrnilih ocen so nekoliko nižji, kot so bili leta 1982. Slovenskemu javnemu mnenju očitno ostaja v spominu parola Kosovo republika, ki je bila politično negativno ocenjena kot zahteva albanske iridente po etnično čisti republici, kar bi onemogočilo sožitje vseh avtohtonih etničnih skupin na tem področju in ogrozilo jugoslovansko federacijo. Sporna stališča o Kosovu republici se povezujejo s stališči, po katerih naj bi bila pot iz jugoslovanske krize obnova meščanske demokracije po zahodnem vzorcu. To idejo izraziteje zavračajo kategorije z višjimi in nižjimi statusi in funkcionarji DPO. Nekaj več podpore dobiva med mnenjskimi voditelji humanistično in izobraževalno-raziskovalnih profesionalnih usmeritev. Manjšinska razmišljanja teh kategorij verjetno izhajajo od liberalne zamisli o večji avtonomiji etnično mešanega področja sedanje avtonomne pokrajine.

Tudi drugi politični ukrep, da naj bi bila avtonomija Kosovo omejena s prenosom več pristojnosti na SR Srbijo, ki naj bi pomenil izhod iz kosovske krize, slovensko javno mnenje zavrača, saj so deleži zavračanja višjih od deležev pritrdjevanja. Zavračanje temelji na prepričanju, da morajo vsaka kulturna etnična tvorba in etnično mešana področja avtohtonega prebivalstva imeti čimbolj avtonomno politično tvorbo. Posebej zapletene razmere na Kosovu in pritiski na nealbansko prebivalstvo, njihovo izseljevanje pa so verjetno vplivali na deleže pritrdilnih ocen glede omejevanja avtonomije pokrajine v korist SR Srbije. S temi stališči se povezujejo stališča, ki vidijo izhode iz naše krize v uveljavljanju avtoritarnega administrativnega in asimilacionističnega sistema ali zahodnega demokratskega sistema. Omejevanju avtonomije Kosova izrazito nasprotujejo kategorije z višjimi statusi, med njimi še posebej intelektualci (SJM 88, SJM 88 – MV).

Če na koncu navedemo nekaj sklepnih razmišljanj, oprtih na raziskovalne podatke, potem lahko rečemo, da so bistveni za odpravljanje kosovske krize dolgoročnejsi, pretehtani socialno-ekonomski razvojni ukrepi, ki naj bi omogočali

hitrejši razvoj in modernizacijo tega območja. Solidarizem, utemeljen na obojestranski koristnosti in toleranca do različnega sta izhodišči, ki se pojavljata v Sloveniji in izražata interes slovenskega javnega mnenja za sodelovanje pri takšnih načinih preseganja kosovske krize. Reševanje razvojnih in političnih problemov ne more obiti demografske problematike. Kar zadeva politične ukrepe pa SJM 88 opozarja na tiste, ki so sporni in za katere je dvomljivo, ali Kosovo vodijo iz kritičnih kriznih razmer. To so administrativno-represivni ukrepi, ki omejujejo osebne pravice in svoboščine. Če sledimo mnenjem izobraženih in kvalificiranih, intelligence-mnenjskih voditeljev, potem je nesporno, da z represivnimi administrativnimi ukrepi kosovski problemi niso rešljivi, saj prisila in netoleranca zadev ne urejata, marveč potiskata konflikte v napetosti, kar zadevo le zapleta in podaljšuje. Slovensko javno mnenje zavrača skrajno idejo o spremembi Kosova v republiko, ne podpira pa tudi s prevladujočimi deleži ocen ideje o omejitvi avtonomije Kosova s prenosom pristojnosti na SR Srbijo. Ker je omenjene politične ukrepe za urejanje kosovskih problemov javno mnenje ali zavrnilo ali pa so bili označeni kot sporni, je treba razmišljati o drugačnih političnih sredstvih in ukrepah, ki bi mogli voditi iz kosovske krize. Ti izhajajo iz naših prejšnjih razmišljanj in zadevajo objektivne informacije o stvarnem dogajanju, zbrane tudi z znanstveno-raziskovalnimi metodami, uveljavljanje medsebojnih komunikacij med vsemi avtohtonimi etničnimi skupinami, še posebej Albanci in Srbi ter Črnogorci, zagotavljanje popolne enakopravnosti narodov in narodnosti na temelju uveljavljanja adaptacije in razvitejšega strukturalnega in etničnega pluralizma, razvijanje demokracije in javne kontrole ter širjenje avtonomije etničnih skupin in etničnih manjšin, sprožanje začetnih procesov akulturacije, večkulturnega socializiranja ob zagotavljanju vsestranskih možnosti etničnega obstoja in razvoja, razvijanja socialne integracije med etničnimi skupinami, v okvirih zasebne, kulturne sfere, v vsakdanjih interakcijah, in sicer z utrjevanjem primarnih in drugih neformalnih odnosov. S socialno integracijo naj bi dosegali spreminjanje obstoječih institucij in se usmerjali v procese sistemske integracije, sprožali inkogruenco med zasebno sfero (socialno integracijo) in javno, strukturalno sfero (sistemsko integracijo) in s tem izvajali intenzivni pritisk na politokracijo, ki spodbuja medetnične konflikte. Med ta prizadevanja sodi še omejevanje diskriminacije, segregacije, negativnih predsodkov, transformiranje rušilnih v integrativne konflikte z omogočanjem sproščanja in reševanja konfliktov in z ločevanjem drugih konfliktov od represivno nacionalističnih konfliktov, pa tudi z omejevanjem množične podlage regresivnega nacionalizma. Priznavanje obstoja in razvoja večetnične strukture avtohtonih etničnih skupin na Kosovu, razvijanje sredstev za odpravljanje medetničnih konfliktov, skupne (tudi neformalne) medetnične dejavnosti v okviru raznoterih skupnosti v posameznem življenjskem in delovnem okolju ter oblikovanje večetničnih skupnosti z intenziviranjem medetničnih komunikacij – ne morejo zapostaviti pri iskanju modernizacije in razvoja tradicionalnih vrednot. Pri novi usmeritvi pri iskanju izhodov iz krize naj bi navsezadnje upoštevali dialektično povezanost med socialno in sistemsko integracijo.

Sklepi

1. O dogajanjih na Kosovu primanjkuje objektivnih informacij; o tem govorijo visoki deleži nezadostno informiranih v Sloveniji. V slovenskem okolju kosovsko krizo in njeno širjenje ter poglobljanje razumejo kot jugoslovanski problem.

2. Razglabljanja o izhodih iz kosovske krize opozarjajo na nujnost vzpostavitve medsebojnih komunikacij med etničnimi skupinami z zagotovitvijo njihove enakopravnosti in avtonomije ter uveljavitvijo demokracije. Ob teh teoretičnih razmišljanjih se opozarja na pomen minimalne informativne akulturacije in enkulturacije in na osrednji proces adaptacije, integracije ter etnični pluralizem. Spričo zapletenih razmer na Kosovu je procese medetničnih komunikacij, ki vodijo do adaptacije, integracije in etničnega pluralizma nujno začeti s procesi socialne integracije, saj je obstoječa institucionalna struktura s politokracijo odpovedala. Integracijski procesi pa se lahko od socialne integracije postopno prenesejo na procese sistemske integracije. Etnični pluralizem je neustvarljiv brez uveljavitve celovitega strukturalnega pluralizma in transformacije dezintegrativnih v integrativne konflikte za zagotovitvijo sredstev za njihovo reševanje, kar spodjeda množično oporo regresivnega nacionalizma, ki ga spodbuja politokracija.

3. Med empirično ugotovljenimi ukrepi za urejanje kosovskih zadev so v ospredju dolgoročnejši socialnoekonomski razvojni ukrepi, pa tudi demografska politika. Kot delno problematični in sporni se kažejo administrativni politični represivni ukrepi (omejitev in preprečitev stikov z LR Albanijo in vzpostavljanje reda z vojsko in milico). Politična ukrepa v smislu spremembe pokrajine Kosova v republiko in pa omejitve avtonomije pokrajine s prenosom pristojnosti na SR Srbijo v slovenski javnosti nimata podpore.

4. Nekatera teoretična razglabljanja o možnih načinih odpravljanja »kosovske krize« je potrebno primerjati z empiričnimi ugotovitvami o ukrepih za urejanje kosovskih razmer. Uresničevanje zamišljenih teoretičnih možnosti izhodov iz kosovske krize izhaja iz uveljavitve socialne integracije etnično različnih skupin na podlagi omogočanja medsebojnih komunikacij z uveljavljanjem minimalne informativne akulturacije in procesov razvite adaptacije – kulturnega pluralizma. Ta zapleteni proces temelji na vzporednih procesih demokratizacije, enakopravnosti, avtonomije, spoštovanja tradicij pri uvajanju modernizacije, odpiranja možnosti za preobražanje konfliktov v integrativne z zagotavljanjem sredstev za njihovo reševanje in hkrati s tem za omejevanje vseh tipičnih disjunktivnih procesov (diskriminacij, segregacij, negativnih stereotipov ipd.), značilnih za medetnične odnose. Socialna integracija na neformalnih temeljih avtonomnejših društev in drugih organizacij se more širiti na tolerantnejše institucije: izobraževalne, raziskovalne, gospodarske, na avtonomnejša informacijska sredstva in družbenopolitične organizacije. S tem se podira množična osnova regresivnega nacionalizma in onemogočajo njegovi iniciatorji – vključeni v nacionalistično delujočo politokracijo. Zagotoviti je treba, da pot prehoda od socialne k sistemski integraciji in njuno medsebojno vplivanje nenehno spremljajo dolgoročno usmerjeni socialno-ekonomsko razvojni ukrepi, ki pa morajo temeljiti na gornjih izhodiščih. Administrativno-represivnim ukrepom kot preizkušeno neučinkovitim bi se kazalo izogibati, prav tako pa tudi takšnim političnim ukrepom, ki so pripeljali do konfliktno razcepljenih etničnih skupin. Prav tako ne bi smelo biti prostora za takšne politične ukrepe, ki bi kršili enakopravnost etničnih skupin in njihovo avtonomijo ter še posebej ovirali razvoj etničnega pluralizma, medetničnih komunikacij, objektivnih informacij, skupnih večetničnih izobraževalnih, vzgojnih, kulturnih, delavnih in drugih dejavnosti ter prehoda socialne integracije k sistemski integraciji.

Z znanstveno natančnostjo in objektivnostjo bi se ob vsem tem kazalo lotiti ugotavljanja najbolj perečih medetničnih problemov, še posebej tistih, ki kažejo na znake socialne patologije.

1. Slovensko javno mnenje 1980–1988. RI FSPN, Ljubljana.
2. Slovensko javno mnenje 1988, dodatna raziskava, Stališča zbranih skupin – mnenjskih voditeljev, RI FSPN Ljubljana 1988, str. 114–236.
3. Z. Mlinar, P. Klinar, B. Markič, Z. Roter: Slovensko javno mnenje 1988, Teorija in praksa XXV, št. 7–8/1988, str. 980–1003.
4. P. Klinar: Pogledi iz Slovenije na Kosovo, Pogledi, Split 2/1988 (v tisku).
5. Teze za razgovor: Kosovo danas i sutra, jugoslovanski pogledi, redakcija Pogledi, Split 1988.
6. P. Klinar: O mednacionalnih odnosih in njihovem prihodnjem razvoju, SJM 1983 RI FSPN, Ljubljana 1984, str. 61–65.
7. E. Gelner: Nations and Nationalism, Basil Blackwell Publication, Oxford 1984.
8. J. Rex: Race and Ethnicity, Open University Press, Milton Keynes, Stratford, 1986, str. 119–136.
9. H. Hoffmann-Novothy: Social Integration and Cultural Pluralism, X. World Congress of Sociology, New Delhi 14–18. VIII, 1986.
10. P. Rose: They and We, Random House, New York 1981, str. 72–75., 159–161.
11. P. Klinar: From Ethnical Stratification to the Multiculturalism, RC on Communication, Knowledge and Culture, ISA, Ljubljana 1985.
12. P. Klinar: Phenomena of Incongruences in Communication of Ethnic Minorities, Slovene Association of Applied Linguistics, Ljubljana 1987, str. 7–13.
13. Slovenija v jugoslovanski federaciji, Zbornik Zihlerlovih dni, FSPN, Ljubljana 1987, str. 5–190.
14. W. Wilson: Shifts in the Analysis of Race and Ethnic Relations v: J. Short ed: The State of Sociology, Sage, London, 1981, str. 108–113.

MARIJAN PAVČNIK*

Kakšna naj bo sodobna ustava SFRJ?

(Teze za razpravo)

I

Ustava je izhodiščni in temeljni pravni akt: *izhodiščni*, ker je osrednja (hierarhično najvišja) pravna norma določene državno in družbeno (samoupravno) organizirane družbene skupnosti, in *temeljni*, ker ureja tista družbena razmerja, ki so za državno in družbeno (samoupravno) organizirano skupnost ključnega, temeljnega pomena.

II

Ustava kot *izhodiščni pravni akt* odpira vprašanja, ki so filozofskopravne narave. Gre za znano dilemo, kako misliti ustavo kot *normo* – ali na temelju temeljne norme (Grundnorm), katere veljavnost predpostavljamo, ali na temelju družbene resničnosti, iz katere ustava vznikla in to resničnost vrednotimo kot dejanskost, ki ima normativno moč (die normative Kraft des Faktischen). Praktično gledano je problem le pri republiških in obeh pokrajinskih ustavah (glej čl. 206/1 ustave SFRJ): so republiške (pokrajinske) ustave v resnici ustave v pravem pomenu te besede ali pa imamo opraviti le z delegacijo ustavnosti z zvezne na republiško (pokrajinsko) raven? Odgovor ni in ne more biti odvisen le od formalnologičnega sklepanja, ki ga je mogoče zlorabiti, ampak od vrednostnega izhodišča, ki ga imamo do normativne moči dejanskega. Brž ko nam ne gre le za enotnost, skupne interese, skupno življenje ipd., ker gledamo na jugoslovansko skupnost kot na skupnost, ki jo označujeta tako »enotnost v različnosti« kot tudi »različnost v enotnosti«, je odgovor jasen: tudi republiške (pokrajinske) ustave so ustave v pravem pomenu te besede.

III

Ustava kot *temeljni pravni akt* se navezuje na tvarino ustave (materia constitutionis). Tradicionalni predmet ustave so temeljne človekove svoboščine, pravice in dolžnosti ter organizacija osrednjih državnih organov, njih pristojnost, razmerja med njimi (vprašanje oblike državne oblasti) in razmerje med državno organizacijo in prebivalci (vprašanje oblike političnega sistema). K tej klasični tvarini ustave dodaja ustava SFRJ še programska določila (najbolj izrazito v temeljnih načelih), ki zarisujejo vizijo, kakšen naj bo politični sistem socialističnega samoupravljanja, in določila, ki konstitucionalizirajo samoupravne temelje jugoslovanske družbe in samoupravni položaj delovnega človeka in občana (tako v mikro organizacijah in skupnostih kot na makro ravni). V nadaljevanju se bom dotaknil tistih problem-skih sklopov, ki jih kaže urediti na novo, jih spremeniti, dopolniti ali pa jih preprosto kar opustiti.

---

* Dr. Marijan Pavčnik, izredni profesor na Pravni fakulteti v Ljubljani.

IV

Programskost jugoslovanskih splošnih pravnih aktov je dosegla razsežnost in kakovost, ki s pravnim urejanjem družbenih razmerij nista združljivi. Gre za tisto *programskost*, ki pomeni neuresničljivost v sedanjih družbenih razmerah (negativna programskost), in ne za programskost v pomenu abstraktnosti pravnega urejanja (v tem pomenu so splošni pravni akti vselej programski, ko določajo, kakšno naj bo naslovljenčevo vedenje in ravnanje v primeru, da nastopijo dejstva, ki ustrezajo primarni hipotezi pravne norme). Negativni programskosti botruje tudi kopica določil v temeljnih načelih in posameznih določil iz tako imenovanega normativnega dela ustave. Nova ustava naj temelji na ekonomski, sociološki, politološki ipd. analizi tega, kar je, in naj bo v celoti oblikovana tako, da so njene norme uresničljive. Določila, ki segajo čez ta rob, ne sodijo v *pravne* akte: če so potrebna, jih je treba vsebinsko vključiti v družbenopolitične dokumente; tem se prilegajo tudi dolgoročnejša, a neposredno in za sedaj še nedosegljiva vodila in smernice.

V

Te zahteve veljajo v celoti tudi za ustavo kot »družbeno listino« – za ustavo kot »*temeljno listino samoupravljanja*«. In ne samo to: na samoupravnem in družbeno-ekonomskem področju ustvarja ustava razmere, v katerih sta dejanska samoupravnost in samostojnost samoupravnih subjektov blokirani. Neposredno sta blokirani s tem, ko je sama ustava vsebinsko prepodrobna, normativno preobložena in organizacijsko toga, posredno pa s tem, ko pooblašča zakonodajne in izvršilno-upravne organe, da že itak majhen maneverski prostor samoupravnih subjektov zožijo na obseg, ki je le še simboličen. Izhod iz krize lahko omogoči šele korenita *dekonstitucionalizacija* tistega dela sedanje ustave, ki se nanaša na *družbenoekonomsko ureditev*. V naravi stvari je, da se ta tvarina bolj prilega zakonskemu kot ustavnemu urejanju družbenih razmerij, a tudi tu le v obsegu, ki zagotavlja samostojnost samoupravnih subjektov v blagovnotržnem gospodarstvu kot zgodovinsko še vedno nujnem načinu gospodarjenja. V ustavo sodi le načelna opredelitev vrst lastnine in položaja, ki ga ima človek v posameznih oblikah dela (v tehničnem smislu prim. s čl. 14 do 20 ustave FLRJ iz leta 1946).

VI

Svoboščine, pravice in dolžnosti človeka in občana so glede na to, da je delovna pravičnost (vsak po svojih sposobnostih, vsakomur po njegovem delu) temeljno načelo socialistične družbene ureditve, tiste, ki morajo biti *izhodišče* ustave. Sistematično gledano sodijo na začetek normativnega dela, po vsebinski plati pa jih je treba uskladiti z že sprejetimi mednarodnimi listinami in jih na več mestih normativno prečistiti, izpiliti, dopolniti (npr. glede na pravico do stavke, glede na enakost ne glede na politično prepričanje, glede na interesno združevanje, ki tudi de facto omogoča pluralizem samoupravnih interesov ipd.). To tudi pomeni, da je treba opustiti kakršnekoli rezervne klavzule, ki zakonodajalcu omogočajo, da jih omejuje glede na »višje interese in cilje« (revizija čl. 203 ustave SFRJ), in skrbno pretehtati, ali in v kolikšnem obsegu posamezne svoboščine in pravice spremlja ustrezno pravno varstvo. Svoboščine in pravice, ki jim pravno varstvo ni zagotovljeno, niso pravice v pravnem pomenu te besede.

VII

Osrednje vprašanje političnega sistema in oblike državne oblasti je povezano s *skupščinskim sistemom* – z razmerjem med skupščino in izvršilnoupravnimi organi na eni ter z načinom oblikovanja (voljenja) in delovanja teh organov na drugi strani. Kot je znano, naj bi bila v skupščinskem sistemu skupščina »delovno telo, izvršilno in zakonodajno hkrati« (Marx). Predvidevanje, da je skupščina tudi izvršilno telo, v praksi ni uresničljivo. Izkušnja uči, da morajo biti izvršilnoupravni organi in med njimi še posebej izvršni svet relativno samostojni izvrševalci skupščinskih odločitev. Opraviti imamo s samostojnostjo, ki je vezana na temeljne pravne in politične odločitve, kakor jih je oblikovala in sprejela skupščina, vendar s samostojnostjo, ki se mora izteči v dejansko odgovornost izvršilnega organa, ki programa ne izvaja in uresničuje ali pa ga izvaja slabo in diletantsko.

Če naj bo skupščina v resnici nosilka najbolj pomembnih pravnih in političnih odločitev (v razmerju do izvršilnih in upravnih organov), je treba udeleževati *pluralizem samoupravnih interesov*. Njegov temelj so samostojni samoupravni subjekti, ki delujejo v blagovnotržnem sistemu, in kar najbolj neposredno izraženi interesi delovnih ljudi in občanov. Ta interesni temelj se lahko izraža le prek *neposrednih volitev* vseh skupšin družbenopolitičnih skupnosti – ko gre za skupščino SFRJ prek neposrednih volitev v republikah in obeh avtonomnih pokrajinah – in tudi drugih organov (npr. predsedstvo, izvršni svet), kolikor njihovi člani niso voljeni izmed članov skupščine.

Skupščinski sistem stoji in pade, če deklarirani nosilec odločanja nima *pravne forme*, ki mu omogoča, da lahko v resnici odloča. V primeru skupščinskega sistema so takšna pravna forma tudi neposredne volitve, na katere se navezujejo delegatska razmerja: brž ko bodo neposredne volitve učvrstile pomen in veljavo skupščine, bodo eo ipso tudi izvršilni organi njen agens oziroma agens tistih, ki jim večina neposredno zaupa. Šele v takšnih razmerah je izvršilni organ lahko relativno samostojni izvajalec politike, ki tokrat tudi de facto raste iz skupščine in prek nje, ne pa da je ravno narobe: da je izvršilni organ de facto nad skupščino, ki ji zdaj bolj in zdaj manj neposredno diktira, kakšna naj bo njena politika. In šele v takšnih razmerah bo skupščina tudi de facto dala mandat tisti ekipi (beri: izvršnemu svetu), ki ji bo ponudila argumente za najsprejemljivejši izvedbeni program – program, s katerega (ne)uresničtviijo bo tudi izvršilni organ de facto stal ali padel.

Naloga ustave je, da do skupščinskega sistema in načina njegovega izvrševanja zavzame decidirano stališče. Tisto, kar je ključno, je, ali je v demokratično izpeljavo načela enotnosti oblasti vgrajena pravna forma, ki njegovo demokratičnost omogoča in varuje, vključno s socializmu ustreznim sistemom »*zavor in ravnovesij*« (checks and balances), ki spet utrjuje in varuje, da načelo skupščinske vladavine ne zdrsne na raven navidezne in zgolj formalne demokracije (beri: na raven diktature birokracije).

VIII

Posebej občutljiva so nadalje tista vprašanja, ki se navezujejo na *federativno obliko državne ureditve*. Na tem področju naj ustava le precizira in izpopolni sedanjo normativno ureditev, zlasti tako, da pravnotehnično domisli zadeve iz pristojnosti zveznih organov. Poglavitno je, da so zvezni organi tudi posej pristojni le v tistih zadevah, ki so v skupnem interesu izrecno določene že v sami ustavi (domneva pristojnosti v korist republik in obeh avtonomnih pokrajin), in da temu ustreza tudi način odločanja zveznih organov (npr. condition sine qua non odločanja na temelju soglasja skupščin republik in obeh avtonomnih pokrajin – vsaj

v sedanjem obsegu). Le tako je mogoče doseči, da posamezni deli ne porušijo razmerij, ki označujejo celoto. Že v drugi zvezi je bilo rečeno, da ta celota ni niti enotna niti različna, ampak je celota, ki sta ji lastni tako »enotnost v različnosti« kot »različnost v enotnosti«. To so dejstva, to je »narava stvari«, to je »normativna moč dejanskosti«, iz katere mora vznikati tudi ustava kot temeljni in izhodiščni pravni akt.

Vsaj na videz je sporno tudi vprašanje, kdo je v federativni državi suveren v pomenu *državne suverenosti* – zveza, federalne enote ali obe vrsti političnoteritorialnih enot skupaj. Teorija, ki gre po tej formalnologični poti, ima izrazit ideološki naboj: zanjo je federacija ali enotna država (v tem primeru je suverena zveza) ali pa konfederacija (tu so državno suverene federalne enote), medtem tretje možnosti ni, ker je državna suverenost enotna in nedeljiva. Kot praktično sprejemljiva se ji kaže le prva rešitev: federacija ni nova vrsta državne ureditve, ampak je le podvrsta enotne države, ki ima veliko stopnjo decentralizacije.

Vprašanje državne suverenosti ni rešljivo, če ne izhajamo iz federacije kot pravnosociološkega dejstva. V njej je *državno suverena federacija kot skupnost skupnosti*. Te skupnosti so v federaciji državonosne in so vtakane v federacijo kot posebna vrsta državne ureditve, v kateri so ustavnopravno razčlenjene ravni, na katerih se uresničujejo posamezni interesi in zadeve. Samo po sebi se razume, da državonosnost določene skupnosti ni nikakršen zgodovinski ali kakšen drugačen privilegij; do nje je upravičena vsaka tista skupnost, ki ima tu in zdaj nacionalne, razredne, kulturnosociološke, verske in podobne lastnosti, ki jo oblikujejo kot življenjsko skupnost. Državonosnost posameznih skupnosti je še posebej poudarjena v jugoslovanski federaciji, v kateri je suvereni državni organ v pravem pomenu te besede tisti organ, ki je pristojen sprejemati, spreminjati in dopolnjevati ustavo – ta organ je skupščina SFRJ, ki deluje s soglasjem skupščin vseh republik in obeh avtonomnih pokrajin oziroma skupščin vseh republik (glej čl. 398 do 403 ustave SFRJ).

In tudi: okoliščina, da je jugoslovanska federacija skupnost skupnosti, v kateri so razmerja med nekaterimi deli zelo občutljiva, govori za to, da kaže izrabiti možnosti, ki jih nudi čl. 244/2 ustave SFRJ (*kooperativni federalizem*). Nova ali spremenjena ustava teh možnosti ne more izsiljevati in predpisovati kot obvezne – to bi bilo zanikanje sodelujočega federalizma, – lahko pa jih spodbudi s tem, da jih podrobneje predvidi in navede. Na področju zakonskega urejanja družbenih razmerij bi bilo, denimo, mogoče predvideti *enotne vzorčne zakone* ali celo zakonike, ki bi zajemali tudi tvarino iz pristojnosti republik in obeh avtonomnih pokrajin (npr. vzorčni kazenski zakonik SFRJ). Ti zakoni – predlog zanje bi morali napraviti izključno najbolj vrhunski pravni strokovnjaki – bi pomenili strokovni maksimum, do katerega se je v določenem časovnem obdobju mogoče dokopati na ravni federacije kot celote – maksimum, h kateremu bi na eni strani težile tiste republike oziroma avtonomni pokrajini, ki ga še niso dosegle, kot bi na drugi strani tiste, ki so ga sposobne preseči, to lahko neovirano storile in s tem prispevale, da se povprečni strokovni maksimum dvigne na še višjo raven.

IX

Pravna država, neodvisnost sodstva, pravno varstvo človekovih svoboščin in pravic, relativno določeno opredeljevanje kaznivih dejanj, krepitev ustavnega sodstva... so ravno tako postulati, ki jih v zadnjem času pogosto izrekamo in slišimo. Nobenega pametnega razloga ni, da jim v celoti ne ustrežemo v skladu z evropskimi standardi ob koncu dvajsetega stoletja, ne da bi to že samo po sebi pomenilo,

da bo beseda (predpis) tudi meso postala. Gibljemo se na področju, ki je pravno kar se da spolzko – spolzko v tolikšni meri, da je še tako lepo formulirano pravno določilo mogoče zlorabiti in obiti – če ne s sredstvi, ki so vsaj na videz pravna, pa z zakulisnimi metodami in pritiski, ki so nam iz polpretekle in novejšje zgodovine dobro znani. Problem, pred katerim smo, je, da *pravna forma* ni in ne more biti le fasada, ki vsebine ne oklepa in aktivira: pravna forma mora biti ravno tista, ki utrjuje predpostavke, da politični sistem v resnici deluje kot sistem, ki mu gre kakovost pravne države. Nekatere izmed teh predpostavk so ločitev državne organizacije (v ožjem smislu) in družbenopolitičnih organizacij, ki – vsaj ena med njimi – kaj rade monopolizirajo politično odločanje, če imajo za to institucionalne možnosti; ločitev države kot tudi političnega monopola na eni strani in odločanja o tekočih ekonomskih vprašanjih na mikro ravni na drugi strani; uvajanje blagovnotržnega sistema gospodarjenja in korenita razširitev možnosti, da se ob združenem delu uveljavljajo tudi druge oblike dela, ki naj bodo pod »tutorstvom države« le v tem smislu, da je zagotovljena delitev po delu (npr. povečanje zemljiškega maksimuma, širjenje samostojnega osebnega dela, ugodnejši pogoji za tuji kapital); posodabljanje skupščinskega sistema: dominantnost skupščine ob hkratnem ločenem izvrševanju zakonodajne, izvršilnoupadne in sodne dejavnosti; dosledno uvajanje neposrednih volitev delegatov v skupščine in druge organe, kolikor jih ne volijo same skupščine; institucionaliziranje možnosti, da se pluralizem samoupravnih interesov tudi de facto uveljavlja (npr. z neposrednimi volitvami ter prek svobodnih sindikatov in enakopravnih družbenopolitičnih organizacij, ki delujejo z močjo argumenta in ne z argumentom moči) ipd. Šele pravna forma, ki zagotavlja te na hitro in primeroma navedene predpostavke, ustvarja razmere, v katerih se Sollen pravne države povečini ujema tudi s tem, kar je (pravna država kot Sein). Neodvisnost sodstva, pravno varstvo človekovih svoboščin in pravic, relativno določno opredeljevanje kaznivih dejanj, ustavno sodstvo... zdaj niso le fasada, za katero se lahko skriva tudi samovolja, kršitev temeljnih človekovih svoboščin in pravic, preganjanje drugače mislečih, nehumano izvrševanje kazni ipd., ampak so vrednote, ki res niso absolutne, a so vendar na ravni, ki ustreza človekovi kulturi in že doseženi družbeni omiki.

X

To je nekaj tez za razpravo – tez, ki se skušajo opredeliti do vprašanja, kakšna naj bo sodobna ustava SFRJ. V tem je razlog, da se neposredno ne nanašajo na *osnutek amandmajev k ustavi SFRJ*, to je na osnutek, ki je zasnovan le kot *delna sprememba in dopolnitev veljavne ustave*. Kljub temu, da je bila javna razprava, kar se da raznolika in nasprotujoča, se zdi, da iz nje vendarle veje bolj ali manj soglasno prepričanje, da je treba ustavo SFRJ iz leta 1974 korenito spremeniti. V tej situaciji bi bilo strokovno in tudi politično modro, da predlagatelj ne vztraja pri osnutku kot celoti: modro bi bilo, da v predvidenih rokih sprejmemo le tiste amandmaje, ki so ekonomske narave in omogočajo delo desetstisočim brezposelnih (npr. s tem, da se zagotovi vsaj relativna tržna samostojnost samoupravnih subjektov, s povečanjem zemljiškega maksimuma, z bistvenim povečanjem oblik privatnega dela – beri: samostojnega osebnega dela s sredstvi, ki so lastnina občanov in s pravnimi možnostmi, ki bodo dovolj vabljljive za tuji kapital, ki naj nam pomaga, da se naučimo delati in gospodariti), druge amandmaje pa kaže upoštevati pri pripravi *novega osnutka ustave* – osnutka, ki ga je treba pripraviti celovito, s stališča družbe, ki želi biti

sodobna, in v vsaj relativno umirjeni klimi, ki jo je mogoče izboljšati z nekaj dobro odbranimi ekonomskimi potezami (na ravni ustave s tem, da za sedaj sprejmemo le ekonomske amandmaje k ustavi SFRJ iz leta 1974).

TOMO GRGIČ

Pravosodje v predlogu amandmajev k ustavi SFRJ

O vprašanih pravosodja v naši družbi bi bilo seveda mogoče razpravljati veliko bolj na široko, kot nam dopušča omejen prostor v okviru tega sestavka. Vendar pa se je marsikateri njegov problem razkril v sedANJI ustavni razpravi, če že ne ob besedilu predloga, pa vsaj v prejšnjih fazah njegovega nastajanja in ob njih. Čeprav bi si zaradi narave njegovega dela želeli umirjene in poglobljene razprave, ki seveda ne more biti utesnjena v ozek časovni okvir sedanje ustavne razprave, se zaradi njene aktualnosti sestavek omejuje na probleme pravosodja, ki so bili zajeti v ustavni razpravi.

Pravosodje je obravnavano v predlogu dveh amandmajev, v 5.–7. točki XXV. ter v XXXVIII.¹ S predlaganim besedilom² pa se ni mogoče v celoti strinjati.

SPLOŠNE DOLOČBE

V XXV. amandmaju je še najbolj sprejemljiva določba 6. točke, po kateri se sodniki rednih sodišč volijo in razrešujejo na način, pod pogoji in po postopku, ki zagotavljajo sposobnost za opravljanje sodniške funkcije in neodvisnost sodnikov pri sojenju. S to določbo bi se nadomestila določba 2. odstavka 230. člena Ustave SFRJ, po kateri se za sodnike rednih sodišč zahteva, poleg strokovne sposobnosti, tudi »moralno politična primernost«. Ta določba sedanje ustave je namreč sporna z več vidikov:³

1. Kriterij moralno politične primernosti je tako nedoločen, da se dá razlagati tudi kot pripadnost neki stranki (= politična primernost), kar je vprašljivo s stališča skladnosti s konvencijo številka 111 Mednarodne organizacije dela o diskriminaciji pri zaposlovanju in poklicih (Uradni list FLRJ, dodatek Mednarodne pogodbe in drugi sporazumi, štev. 3/61), saj gre pri sodnikih rednih sodišč, pri katerih ni nobene omejitve glede njihove ponovne izvolitve, v bistvu za poklicno opravljanje njihove funkcije, kar je v 3. točki 1. člena konvencije regulirano kot »pristop k poklicu«, ki ne sme biti oviran s političnim mnenjem. Sodnikov tudi ni mogoče enačiti z visokimi državnimi uradniki, za katere naj bi konvencija ne veljala, saj

¹ Poročevalec Skupščine SRS in Skupščine SFRJ, št. 25/88 z dne 12. 9. 1988.

² Kakšno bo dokončno besedilo predloga amandmajev, o katerem bo odločal Zvezni zbor, v času pisanja tega sestavka še ni znano, saj se za njegove spremembe in dopolnitve zavzemajo tudi odbori in komisije Zveznega zbora (Delo z dne 8. 10. 1988, stran 2), tako da utegne priti do sprememb tudi na področju pravosodja.

³ Tomo Grgič: *Načelo neodvisnosti sodišč in sodnikov pri sojenju in uresničevanje sodne funkcije*, Pravnik štev. 1-2/88, stran 50 in: O nekaterih manj obravnavanih vprašanih volitev, TIP, štev. 1-2/87, stran 97.

tudi za druge »visoke državne uradnike«, na primer za sodnike ustavnih sodišč, člane izvršnih svetov in vodilne funkcionarje v upravnih organih tak pogoj v ustavi ni predpisan.

2. Tudi ni videti razlogov, zakaj velja kriterij moralno politične primernosti kot pogoj za izvolitev in razrešitev zgolj za (poklicne) sodnike rednih sodišč, ne pa tudi za občane, ki sodelujejo pri sojenju v rednem sodišču (sodnike porotnike) ter sploh za vse sodnike, občane in delovne ljudi, ki sodelujejo pri sojenju v samoupravnem sodišču. Tak kriterij tudi za sodnike vojaških sodišč v ustavi ni predpisan.

3. Omenjeni pogoj tudi ni v skladu z določbo 3. odstavka 160. člena Ustave SFRJ, po kateri sta vsakemu občanu pod enakimi pogoji dostopna vsako delovno mesto in vsaka funkcija v družbi.⁴

Tudi ustavna komisija Skupščine SR Slovenije je opozorila, da je treba črtati »politično primernost« za opravljanje sodniške funkcije, ker je ta določba vprašljiva s stališča skladnosti s konvencijo številka 111 MOD o diskriminaciji pri zaposlovanju in poklicih. Enakega mnenja je bilo tudi Predsedstvo SR Slovenije v 18. točki svojega predloga, da se začne postopek za spremembo Ustave SR Slovenije.⁵

Pomisleka k besedilu predloga amandmajeve, da se za sodnike rednih sodišč zahteva »spodobnost« za opravljanje sodniške funkcije sta, čeprav seveda daleč manjša kot so pomisleki k veljavni ustavi, dva:

1. V načelu se je sicer mogoče strinjati z obrazložitvijo omenjene spremembe, da se, poleg (več ali manj splošno zahtevanega)⁶ črtanja »moralno politične primernosti«, predlaga tudi črtanje besede »strokovne«, češ da beseda »spodobnost« vsebuje vse zahteve po potrebni strokovnosti in drugih kvalitetah (družbeni ugled, morala in drugo), ki so nujne za opravljanje sodne funkcije. Vseeno pa ni docela izključeno, da se po stopničasti razlagi: sposobnost = moralnost = politična primernost, v praksi ponovno vrnemo na isto, kar je sedaj. Res pa je, da morebitne stranpoti v praksi niso popolnoma izključene, niti ob še tako popolnem ustavnem besedilu; da pa bi jih bilo čim manj, je treba že v ustavi normirati docela jasne kriterije za zagotavljanje neodvisnosti sodnikov pri opravljanju sodne funkcije.

2. Drugi pomislek pa je pravzaprav ponovljeno vprašanje, zakaj se zahteva sposobnost, ki po že navedeni obrazložitvi predloga amandmajeve, pomeni tudi zahtevo po družbenem ugledu in moralnosti, zgolj za (poklicne) sodnike rednih sodišč, ne pa tudi za občane, ki sodelujejo pri sojenju na rednem sodišču (sodnike porotnike) ter sploh za vse sodnike, občane in delovne ljudi, ki sodelujejo pri sojenju v samoupravnem sodišču. Ni namreč razumljivo, zakaj se ne bi (strokovna) sposobnost že po ustavi zahtevala tudi za poklicne sodnike sodišč združenega dela ali vojaških sodišč, ki so celo le posebna vrsta rednih sodišč,⁷ saj oboji opravljajo enako, to je sodno funkcijo, kot sodniki rednih sodišč in to na enak način, to je poklicno. Sploh pa je vprašanje, zakaj se ne bi sposobnost, ki po obrazložitvi predloga amandmajeve zajema tudi družbeni ugled in moralnost, zahtevala ne samo za vse, ki poklicno ali nepoklicno sodelujejo pri sojenju, bodisi pri rednih (vključno z vojaškimi) ali pri samoupravnih sodiščih, marveč bi se morala predpostavljati za vsakega javnega funkcionarja, ne le za (poklicne) sodnike rednih sodišč.⁸

Bolj sporni sta nadaljnji dve določbi. Tako se v 5. točki predloga XXV. amand-

⁴ Prof. dr. Momčilo Grubač: Položaj suda i sudija u krivičnom pravosuđu, JRKK, št. 4/87, stran 30.

⁵ Poročevalec Skupščine SRS in Skupščine SFRJ, št. 22/87 z dne 2. 9. 1987.

⁶ Posvetovanje »Pravosodje v amandmajih k Ustavi SFRJ«, Beograd, 9.-10. 3. 1988.

⁷ Ustav SFRJ, stručno objašnjenje, II. izd., Privredni pregled, Beograd 1978, stran 396.

⁸ Tomo Grgič: Centralistično urejanje, Komunist dne 8. 4. 1988.

maja predlaga, da zvezni zakon določa načela o ustanavljanju in sestavi rednih sodišč in načela o izvolitvi in prenehanju sodniške funkcije. Take določbe v sedanji ustavi ni, predlaga pa se zato, »da bi se zagotovila učinkovitost in uresničevanje sodne funkcije in enotni temelji pravosodnega sistema v enotnem sistemu oblasti in samoupravljanja delavskega razreda in vseh delovnih ljudi«.

Preden bi se lotili tega, kaj pomeni določanje načel o ustanavljanju rednih sodišč, je potrebna majhna, lahko bi rekli, zgodovinska digresija. Po sedanji ustavi namreč pristojnost, sestavo in organizacijo rednih sodišč ter postopek pred temi sodišči ureja zakon (2. odstavek 220. člena Ustave SFRJ); to pa pomeni, da se pristojnost, sestava in organizacija rednih sodišč v republiki ureja z republiškim zakonom.⁹ Zato sta verjetno neustavni določbi 383. in 402. člena Zakona o pravnem postopku,¹⁰ ko je za revizijo in zahtevo za varstvo zakonitosti predpisano, da o njiju odloča vrhovno sodišče v republiki oziroma v avtonomni pokrajini, saj je določanje pristojnosti sodišč v republiki v domeni republiškega zakona.¹¹ Enako velja za določbe o sestavi sodišč, na primer v 23. členu Zakona o kazenskem postopku,¹² saj spada po sedanji ustavni ureditvi tudi sestava sodišč v republiki v republiško pristojnost. Federacija torej sme s svojim zakonom predpisati le sodni postopek,¹³ v katerem se, na primer, glede pristojnosti lahko le sklicuje na republiški oziroma pokrajinski zakon: »O zahtevi za varstvo zakonitosti odloča sodišče, ki ga določa republiški oziroma pokrajinski zakon . . .«.¹⁴

Skratka, predlagana rešitev, da naj bi zvezni zakon določal načela tudi za sestavo rednih sodišč, pomeni le ex post ustavno pokritje za sedanjo najbrž neustavno urejanje v zvezni procesni zakonodaji. Praksa sicer temu ni ne vem kako nasprotovala, saj je zvezna ureditev ostajala v okviru tradicionalnega urejanja tega vprašanja, pomisleki pa so, kot že rečeno, ustavno pravne narave, saj federacija s takim urejanjem presega svoje (sedanje) pristojnosti.

Pripombe k predlagani ureditvi določanja načel o ustanavljanju rednih sodišč z zveznim zakonom so seveda lahko le malo več kot ugibanje, saj zadevna obrazložitev, tako kot tudi pri mnogih drugih predlaganih rešitvah, žal ne obsega več kot nekaj fraz, ki ne povedo dosti. Utegne pa iti za unificiranje sistema rednih sodišč in njihovih vrst.¹⁵ Tako bodo lahko v prihodnje z zveznim zakonom določene vrste sodišč, morda celo njihova teritorialna razporeditev, seveda z določanjem »načel«. Prav v zvezi s tem je dokaj velika nevarnost, da se bo zvezni zakon lotil tudi organizacije in pristojnosti rednih sodišč. Res je sicer, da je v obrazložitvi predlaganih sprememb izrečno navedeno, da se z njimi ni mislilo, da bi se z zveznim zakonom urejala tudi organizacija rednih sodišč (dočim je glede pristojnosti previdno tiho, torej drugače, kot je to obrazložitev razumela komisija Skupščine SR Slovenije za ustavna vprašanja)¹⁶ kljub temu pa menimo, da se je treba pridružiti pomislekom,¹⁷ da se s predlaganim amandmajem vračamo k enotnemu sistemu pravosodja, ki smo ga imeli do ustave iz leta 1974, kar pa ni v skladu s statusom republike kot države. Tudi je vprašljivo, ali se bo zvezni zakonodajalec sploh držal

⁹ Ustav SFRJ, stručno objašnjenje, stran 395.

¹⁰ Uradni list SFRJ, št. 4/77 - 74/87.

¹¹ Tomo Grčić: Še enkrat o nekem dolgu zakonodajalca, *Pravnik št. 8-10/86*, stran 453.

¹² Uradni list SFRJ, št. 4/77-74/87.

¹³ 12. točka 1. odstavka 281. člena Ustave SFRJ.

¹⁴ 1. odstavek 417. člena ZKP.

¹⁵ Kot v opombi 9.

¹⁶ Poročilo k besedilu predloga amandmajev k Ustavi SFRJ, Poročevalec Skupščine SRS in Skupščine SFRJ, št. 26/88 z dne 20. 9. 1988, stran 5.

¹⁷ Dr. Ivan Kristan: Dopolnila o pravosodju niso sprejemljiva, *Delo* dne 24. 9. 1988, stran 30.

navedene obrazložitve predlaganega amandmaja, saj bi besedilo amandmaja samega lahko razlagal tudi kot »odpravljanje dosedanje neupravičene različnosti v organizaciji pravosodja«. ¹⁸

Za dokaz, kako neznatna je lahko oporna točka v Ustavi SFRJ za najrazličnejše, vsaj prek-ustavne rešitve, naj primeroma navedemo:

1. V 2. odstavku 175. člena Ustave SFRJ je določeno, da se sme smrtna kazen izjemoma predpisati... samo za najhujše oblike hudih kaznivih dejanj. Ali je v skladu s to skrajno izjemnostjo, da je smrtna kazen v Kazenskem zakonu SFRJ predpisana v 21. členih, ob uporabi 139. in 226. člena pa še v nadaljnjih 30. členih, skupaj v prek 60. primerih, da je predpisana za nekatera pripravljalna dela, opustitvena dejanja itd. ¹⁹

2. Obseg zakonodajnega urejanja federacije je daleč presežen na primer v Zakonu o sodiščih združenega dela, kjer naj bi zvezni zakon, ²⁰ poleg postopka pred temi sodišči, lahko določal le načela o njihovi ustanovitvi, pristojnosti in sestavi, ²¹ ali pa pri zakonu, ki naj bi urejal le temelje varnosti cestnega prometa, ²² pa je tako podroben (tudi na rovaš dosedanje republiške zakonodaje), da te temelje daleč presega. Podobno je glede 8. člena Zakona o temeljih sistema državne varnosti. ²³

3. Pojmovanje 2. točke 281. člena Ustave SFRJ, po kateri federacija zagotavlja sistem socialističnih samoupravnih družbenoekonomskih odnosov in enotne temelje političnega sistema, kot rezervne klavzule za zakonodajno urejanje, na primer v zakonu o temeljih sistema državne uprave in o Zveznem izvršnem svetu ter zveznih upravnih organih, ²⁴ čeprav naj bi bila rezervna klavzula v ustavi iz leta 1974 odpravljena. ²⁵

Končno pa ni potreben zvezni zakon niti zato, da bi določil načela o izvolitvi in prenehanju sodniške funkcije, saj bi se tudi s tem poseglo v status republike kot države. Kolikor je sploh potrebno, naj se v tej zvezi razširi poglavje ustave o sodstvu, dočim naj se zadevna materija tudi poslej ureja le z republiškim zakonom, saj mora republika, če naj bo država, tudi sodno oblast uresničevati izvirno in samostojno, ne pa prek zveznega zakona. ²⁶

Kar je bilo doslej povedanega za sodišče, ustrezno velja tudi za njegovo zrcalno sliko, za javno tožilstvo. Zato ni potrebna niti predlagana določba 2. odstavka 7. točka XXV. amandmaja, po kateri zvezni zakon določa načela o ustanavljanju javnih tožilstev ter načela o imenovanju in prenehanju funkcije javnega tožilca. Glede na slabe izkušnje s šibkimi opornimi točkami za kasnejše širjenje zveznih pristojnosti prek ustavno začrtanih mej, je vprašljiva celo določba 1. odstavka 7. točke XXV. amandmaja, po kateri ima javni tožilec pravico in dolžnost, da neposredno nižjemu javnemu tožilcu, če je z ustavo določeno, pa tudi drugemu javnemu tožilcu, daje obvezna navodila za njegovo delo. V obrazložitvi predloga amandmajev se sicer trdi, da se s tem ne razširjajo pooblastila zveznega javnega

¹⁸ Tretčega puta nema, intervju z mr. Ivanom Fumičem, Danas dne 20. 9. 1988, stran 14.

¹⁹ Tomo Grgič: Smrtna kazen v SFRJ, Pravniki št. 5-7/85, stran 259.

²⁰ 2. odstavek 226. člena Ustave SFRJ.

²¹ Mag. Franc Grad: Nekatera vprašanja razmejitve pravic in dolžnosti na področju zakonodajne funkcije med republiko in federacijo, Pravniki 3-4/87, stran 181.

²² Uradni list SFRJ, št. 50/88.

²³ Uradni list SFRJ, št. 15/84; na problem pa je opozoril Lojze Ude v članku: O državni varnosti, Delo dne 8. 10. 1988, stran 22.

²⁴ Uradni list SFRJ, št. 23/78 - 37/88.

²⁵ Mag. Franc Grad, navedeno delo stran 185 ter dr. Ivan Kristan, navedeno delo.

²⁶ Dr. Ivan Kristan, navedeno delo.

tožilca, morda pa bi to vendarle moralo biti določeno že v ustavi, bodisi na tem mestu ali pa v 373. členu. Glede na to, da je vsebinsko enaka določba že v republiških ustavah, na primer v 294. členu Ustave SR Slovenije, pa je tudi vprašanje, ali je taka določba v zvezni ustavi sploh potrebna.²⁷

Zvezno sodišče

Pri delno spremenjenih pristojnostih Zveznega sodišča (1. do 9. točka XXXVIII amandmaja) so pomembnejše spremembe v 1., 4., 5. in 6. točki.

Glede sodnega varstva enakopravnega položaja subjektov na enotnem jugoslovanskem trgu je sedanja ureditev v 1. točki 369. člena Ustave SFRJ preozka, saj je Zvezno sodišče za take spore pristojno le, če hkrati z organizacijo združenega dela ali delovnimi ljudmi pride v neenakopraven položaj tudi republika oziroma pokrajina. Takih sporov pa ni bilo. V skladu s predlagano razširitvijo pristojnosti Zveznega sodišča v 1. točki predloga XXXVIII. amandmaja, ko naj bi v teh sporih kot subjekt spora odpadle republike oziroma pokrajini, saj bi Zvezno sodišče odločalo o vseh primerih, ko so zaradi protiuustavnih in protizakonitih posamičnih aktov in dejanj organizacije združenega dela ali delovni ljudje glede na svoj sedež oziroma stalno prebivališče prišli v neenakopraven položaj na enotnem jugoslovanskem trgu, bi bilo prav, da v takih primerih Zvezno sodišče odloča le o izrednih pravnih sredstvih, ne pa kot sedaj, tudi na zadnji stopnji. Pri sedanji opredelitvi pristojnosti Zveznega sodišča je bilo odločanje na zadnji stopnji logično, saj so bile subjekt spora tudi republike oziroma pokrajini. O teh sporih naj bi v prihodnje odločala na zadnji stopnji, pa tudi o nekaterih izrednih pravnih sredstvih, vrhovna sodišča republik in pokrajin, saj morajo tudi ta na svojem območju prek sojenja zagotavljati enakopravnost na enotnem jugoslovanskem trgu. Zato naj bi Zvezno sodišče odločalo samo o tistih izrednih pravnih sredstvih, ki jih imata na voljo zvezni javni tožilec in družbeni pravobranilec samoupravljanja, kar bi bilo treba urediti v procesni zakonodaji.²⁸

V 4. točki predloga XXXVIII. amandmaja se predlaga, naj bi Zvezno sodišče odločalo tudi o izrednih pravnih sredstvih proti odločbam samoupravnih sodišč, če tako določa Zvezni zakon. Ta ideja ima tako zagovornike, ki izhajajo tudi iz določbe 3. odstavka 233. člena Ustave SFRJ, kot nasprotnike, katerih stališče je prišlo do izraza med drugim v predlogu, da naj se oblikuje sodišče združenega dela na ravni federacije, ki pa zaenkrat ni bil sprejet. Temeljni problem pa je najbrž drugje. V postopku pred rednimi sodišči je namreč zelo veliko (po mnenju nekaterih teoretikov celo preveliko v primerjavi z drugimi evropskimi državami) izrednih pravnih sredstev, saj poznamo poleg obnove tudi zahtevo za varstvo zakonitosti, v kazenskem postopku še zahtevo za izreden preizkus pravnomočne sodbe in zahtevo za izredno omilitev kazni, v pravdnem postopku pa še revizijo in zahtevo za izreden preizkus pravnomočne odločbe pred Zveznim sodiščem... Vsega tega pa v postopku pred sodišči združenega dela, ki so v praksi daleč najpomembnejši del samoupravnega sodstva, ni, saj je v tem postopku edino izredno pravno sredstvo obnova postopka. V tej zvezi najbrž ni bistveno, kdo odloča o izrednih pravnih sredstvih zoper pravnomočne odločbe sodišč združenega dela, marveč je veliko pomembnejše to, da se tudi v postopek pred sodišči združenega dela uvedeta

²⁷ Kot v opombi 16.

²⁸ Nekaj mnenj in stališč Vrhovnega sodišča SR Slovenije k XXXVI. ustavnem amandmaju z dne 25. 1. 1988.

podobni izredni pravni sredstvi, kot ju pozna najbližji – pravdni postopek, to je zahteva za varstvo zakonitosti, ki jo ima v rokah javni tožilec ter revizija v rokah udeležencev postopka. Če pa že bo sprejeto predlagano besedilo amandmaja, potem bi bilo treba urediti odločanje o izrednih pravnih sredstvih zoper odločbe sodišč združenega dela in drugih samoupravnih sodišč podobno, kot je to urejeno v pravdnem postopku, torej tudi kot pristojnost republiškega vrhovnega sodišča.²⁹

Vsebinska 5. točka predloga XXXVIII. amandmaja, po kateri bi Zvezno sodišče odločalo na zadnji stopnji ali po izrednem pravnem sredstvu o odločbah sodišč, izdanih v gospodarskih sporih, kadar so stranke iz različnih republik... če tako določa zvezni zakon, je po mnenju republiške ustave komisije strokovno slabo. Zvezno sodišče bi namreč moralo biti pristojno za sojenje na podlagi izrednih pravnih sredstev in v gospodarskih sporih, določenih po vsebini oziroma višini spora, kar bi bilo bolj v skladu z vlogo tega sodišča in z načelom enakega sodnega varstva strank. Odločanje na zadnji stopnji in na podlagi izrednih pravnih sredstev v isti zadevi na istem sodišču tudi iz strokovnih razlogov ni sprejemljivo. Določitev pristojnosti po vsebini oziroma višini spora bi zajela tudi premoženjskopravne spore med republikami in spore med domačimi in tujimi pravnimi ter fizičnimi osebami, kar je pri predlagani rešitvi lahko sporno. Izredna pravna sredstva pa bi bilo mogoče glede na tako opredeljeno pristojnost Zveznega sodišča s spremembami zakona o pravdnem postopku tudi drugače urediti.³⁰

Po 6. točki predloga XXXVIII. amandmaja bi bilo v pristojnosti zveznega sodišča tudi, da odloča, kadar to določa zvezni zakon, o kršitvi z Ustavo SFRJ določenih svoboščin in pravic človeka in občana. V obrazložitvi se navaja le, da je zaradi zagotovitve čim popolnejšega in učinkovitejšega uresničevanja sodnega varstva posamičnih pravic delovnih ljudi in občanov, ki izvirajo iz Ustave SFRJ, zagotavljajo pa se z zveznim zakonom, določena pristojnost Zveznega sodišča, da odloča o varstvu teh pravic, kadar to določa zvezni zakon. Intenca te določbe je omogočiti, da se za določene temeljne pravice in svoboščine delovnih ljudi in občanov, zajamčenih z Ustavo SFRJ, ki se varujejo v postopku pred sodišči, varstvo lahko uresničuje tudi pri Zveznem sodišču, tako da bi se zagotovilo enotno uresničevanje teh pravic in svoboščin na območju SFRJ.

Sedaj so v 369. členu Ustave SFRJ pristojnosti Zveznega sodišča določene na tri načine:³¹ o nekaterih vprašanjih to sodišče odloča na prvi in zadnji stopnji (2., 3. in 6. točka), o drugih vprašanjih odloča samo na zadnji stopnji, kot instančno sodišče (1. in 5. točka), in končno, o nekaterih vprašanjih odloča o izrednih pravnih sredstvih zoper pravnomočne sodne odločbe (1. in 4. točka). Kot izhaja iz načina izražanja predloga omenjenega ustavnega amandmaja, naj bi Zvezno sodišče o kršitvah z Ustavo SFRJ določenih svoboščin in pravic človeka in občana najbrž odločalo na prvi in zadnji stopnji. Če bi se namreč hotelo, da bi o teh zadevah odločalo kot pritožbeno sodišče ali o izrednih pravnih sredstvih, bi moralo biti besedilo drugače oblikovano (na primer: odloča na zadnji stopnji ali o izrednem pravnem sredstvu).

Za lažje razumevanje omenjenega predloga je treba poseči nazaj, v 2. odstavek 241. člena Ustave SFRJ iz leta 1963, ko je bila približno taka pristojnost, le da s pomembnima zožitvama, če je namreč kršitev zagrešil organ federacije in ni bilo zagotovljeno drugačno sodno varstvo, dana Ustavnemu sodišču Jugoslavije.

²⁹ Kot v opombi 8.

³⁰ Kot v opombi 16.

³¹ Ustav SFRJ, stručno objašnjenje, stran 575.

V praksi ta določba ni nikdar zaživela, saj so prav vse svoboščine in pravice človeka in občana zavarovane pred rednimi in samoupravnimi sodišči, če ne drugače, pa po posebnih določbah Zakona o upravnih sporih (sedaj po 66. in 67. členu).³² Enako kot v letu 1963 tudi sedanji predlog ne temelji na analizi, katere svoboščine in pravice človeka in občana, ki jih določa Ustava SFRJ,³³ bi bilo potrebno na prvi in zadnji stopnji zavarovati pred Zveznim sodiščem kot organom federacije, ker naj bi zanje običajno sodno varstvo ne bilo dovolj. V tej zvezi je treba povedati, da je odločanje o kršitvi z Ustavo SFRJ določenih svoboščin in pravic človeka in občana po 218. členu v zvezi s 4. odstavkom 203. člena Ustave SFRJ pristojnost (vseh) sodišč. V tem okviru je Zvezno sodišče po določbah zakonov o kazenskem in pravnem postopku, upravnih sporih itd., že doslej pristojno da o njih odloča, predvsem o izrednih pravnih sredstvih pa tudi na zadnji stopnji.

Glede na to, da imajo na primer vse najpomembnejše vrednote, ki jih varuje kazensko pravo, svojo osnovo že v Ustavi SFRJ (pravica do samoupravljanja, politične svoboščine in pravice, svoboščine in pravice osebnosti, družinske pravice, premoženjskopravne pravice itd.), bi zvezni zakon v ekstremnem primeru lahko kot pristojnost Zveznega sodišča določil, da o vseh na prvi in zadnji stopnji odloča Zvezno sodišče. Podoben, le ne tako drastičen, bi lahko bil položaj tudi na drugih pravnih področjih. Toda že zaradi tehničnih ovir Zvezno sodišče očitno ne bi moglo odločati o vseh z Ustavo SFRJ določenih svoboščinah in pravicah človeka in občana. Zato bi se moral zvezni zakon omejiti, kot se to pojasnjuje v obrazložitvi predloga tega amandmaja na »določene« temeljne pravice in svoboščine. Ta pojem seveda ni prav nič določen, predlagana ureditev pa pomeni globoko nezapupnico pravosodju v republikah, ko kljub obilici izrednih pravnih sredstev, ki se sicer lahko uveljavljajo v raznih postopkih pred Zveznim sodiščem, uvaja pred tem sodiščem neko povsem novo odločanje na prvi in zadnji stopnji. Omenjeni predlog pomeni tudi slovo od načela, na katerem temelji sedanja ustava, da se namreč sojenje praviloma konča v republiki. Zato ta pristojnost Zveznega sodišča tudi po mnenju republiške ustavne komisije ni sprejemljiva.³⁴

Sprejemljive rešitve

Da ne bo slika v zvezi s predlogom ustavnih amandmajev o pravosodju tako črna, kot izhaja iz doslej povedanega, je treba omeniti tudi nekatere njegove sprejemljive rešitve, skladne z zahtevami javne razprave v Sloveniji. Tako je v 5. točki in v 1. odstavku 7. točke predloga XXV. amandmaja odpadla odločba iz osnutka, da zvezni zakon določa tudi načela o pristojnosti sodišč in javnih tožilstev, kar bo vsaj omejevalo zveznega zakonodajalca pred poseganjem v organizacijo sodišč in javnih tožilstev v republiki.

Nadalje je bilo, kot že omenjeno, v primerjavi z osnutkom oziroma njegovimi kasnejšimi spremembami, očitno izboljšano besedilo, ki naj bi nadomestilo sedanjo formulacijo 2. odstavka 230. člena Ustave SFRJ o kriteriju moralno politične primernosti kot pogoju za opravljanje sodiščne funkcije.

Prav tako je bilo upoštevano stališče Skupščine SR Slovenije, da naj Zvezno

³² Uradni list SFRJ, št. 4/77.

³³ Samo besedilo predloga amandmaja se ne omejuje na ustavne svoboščine in pravice, ki se zagotavljajo z zveznimi zakoni, tako le v obrazložitvi.

³⁴ Kot v opombi 16.

sodišče ne odloča o smrtni kazni, kadar je ta predvidena z republiškimi oziroma pokrajinskim zakonom in je zato taka določba iz osnutka odpadla. Republike imajo namreč svoje kazenske zakone. Zato je sistemsko edino mogoče, da o vseh kaznih za kazniva dejanja, ki jih določa njen kazenski zakon, torej tudi o smrtni kazni, dokončno odloča le najvišje sodišče v republiki, saj bi drugače Zvezno sodišče odločalo o uporabi republiških zakonov.

Končno pa je bilo v predlogu ustavnih amandmajev sprejeto tudi mnenje Skupščine SR Slovenije k osnutku glede razširjenih pristojnosti zveznega javnega tožilca v zvezi s pregonom vseh gospodarskih prestopkov ter dajanjem obveznih navodil za delo in določanjem njegovih pravic v primeru, ko prevzame pregon in je tako glede teh določb ostalo pri dosedanjih ustavnih rešitvah.

O možni rešitvi »blokade« sprememb

Iz vsega doslej povedanega se vidi, da je na področju pravosodja v predlogu ustavnih amandmajev pravzaprav malo novega, pretežna večina predlogov pa je nagnjena k centralizaciji, zaradi česar marsikatera rešitev za Slovenijo ni sprejemljiva.

Glede na to, da nekateri predlogi ustavnih amandmajev o pravosodju (pa tudi na nekaterih drugih področjih, na primer glede nasprotja med republiškimi in zveznim zakonom, davčnega sistema, financiranja JLA, pristojnosti zbora republik in pokrajin itd.) menda edino za Slovenijo niso sprejemljivi, vse druge republike in pokrajini pa se zavzemajo za njihovo sprejetje, bi se »blokadi« sprememb morebiti lahko izognili tako, da naj bi imela federacija v teh zadevah »nesimetrične« pristojnosti. Veljale naj bi namreč za tisto republiko in pokrajino, ki bi jih sprejela (in seveda tudi financirala s posebnim prispevkom prek zveznega proračuna), za tiste, ki bi jih ne sprejele, pa ne.³⁵ To se najbrž ne bi dalo normirati glede vseh spornih vprašanj predlaganih ustavnih sprememb in bi tudi do neke mere zamotalo stanje na teh področjih, vendar bi ustrezalo temeljnemu ustavnemu načelu, da delovni ljudje ter narodi in narodnosti uresničujejo svoje suverene pravice v republikah in avtonomnih pokrajinah, v SFRJ pa, kadar to v skupnem interesu določa Ustava SFRJ.³⁶ Podobno ureditev imajo tudi v Kanadi, kjer so določili, da ustavni amandma ne velja v provinci, katere skupčina mu nasprotuje. Lahko pa ga sprejme kasneje.³⁷ Seveda pa bi taka ureditev zahtevala izjavljanje republiških in pokrajinskih skupščin o vsakem (spornem) predlaganem ustavnem amandmaju posebej.

Za krepitev neodvisnosti sodišč

Ker je predlog ustavnih amandmajev tik pred sprejemanjem, je seveda iluzorno misliti, da bi se dalo v zadnjem trenutku predlagati še kakšne dodatne spremembe in dopolnitve ustave, še toliko bolj, ker to ne bi bilo v skladu z ustavno revizijskim postopkom v primerih, ko skupščine vseh republik in pokrajin o njih niso dale svojega soglasja ter mnenja po 2. odstavku 400. in 2. odstavku 401. člena

³⁵ Kot v opombi 3, stran 56.

³⁶ 2. odstavek 1. temeljnega načela Ustave SFRJ ter 2. odstavek 2. člena Ustave SR Slovenije.

³⁷ A consolidation of the constitution acts, Department of justice, 1986, stran 72.

Ustave SFRJ.³⁸ Zato bodo taki predlogi ostali v »rezervi« za novo ustavo, ki naj bi se pričela pripravljati takoj po sprejemu ustavnih amandmajev. Vsaj v širšem smislu zadevajo področje pravosodja tudi že sprožene pobude o omejevanju smrtnih kazni, o popolnejšem, bolj v skladu z mednarodnimi pogodbami, urejevanju svoboščin in pravic človeka, prav pravosodje pa zadevajo pobude za zožitev pristojnosti vojaških sodišč itd.

Zaradi omejenosti prostora naj bi se s tem v zvezi dotaknili le enega samega vprašanja, kako okrepiti ustavno načelo neodvisnosti sodišč in sodnikov pri opravljanju sodne funkcije. Tu med sodniki v Jugoslaviji ni bistvenih razlik v stališčih. Njihova splošna zahteva je,³⁹ naj bi se sedanji omejeni sodniški mandat, ki traja na primer v Sloveniji 8 let,⁴⁰ spremenil v stalni mandat. S tako ureditvijo bi bila še bolj poudarjena neodvisnost sodnika pri opravljanju sodne funkcije, saj bi jo opravljal stalno, brez izpostavljanja volilnemu postopku vsakih 8 let in bi bil lahko proti svoji volji razrešen samo v primerih, natančno določenih v zakonu, med katerimi ne bi smela manjkati odgovornost za vestno opravljanje dela. Predvsem pa bi bila s tem odstranjena nevarnost, da bi sodnikova misel na prihodnjo reelekcijo kakorkoli vplivala na njegovo konkretno odločanje. Stalni mandat sodnikov ni nekaj novega, saj je s presledki obstajal do leta 1965. Predsedniki sodišč, ki naj bi jih izvolili izmed sodnikov, pa naj bi obdržali časovno omejeni mandat, morda celo skrajšanega na 4 leta. Uvedba stalnega mandata sodnikov pomeni tudi priznanje, da je sodniška funkcija tudi poklic. Zato bi bilo treba hkrati s tem zagotoviti tudi večji vpliv stroke – sodniških kolegijev, predvsem pa republiškega vrhovnega sodišča v kandidacijskem postopku za sodnike. Ustrezna formalna ureditev je v Sloveniji že obstajala v letih 1969–1974, ko je veljala 2. točka XXIII. amandmaja k tedanji Ustavi SR Slovenije. Po tej določbi je namreč Vrhovno sodišče SR Slovenije dajalo mnenje o vseh sodniških kandidatih, ki naj bi jih izvolila republiška skupščina, ter o vseh sodnikih, ki naj bi jih razrešila. V tej zvezi obstaja med pravosodnimi korogi v Jugoslaviji tudi splošno soglasje, da naj bi se v republiški skupščini izvolili vsi sodniki v republiki, torej tudi sodniki temeljnih (občinskih sodišč), in to zato, da se okrepi njihova neodvisnost, ki je ponekod v Jugoslaviji najbolj izpostavljena prav na občinskem nivoju. Praktično pa je to zaradi števila sodnikov (v Sloveniji ca. 500) in njihove fluktuacije mogoče le ob stalnem mandatu sodnikov.⁴¹

Rokopis zaključen 10. 10. 1988

³⁸ Lojze Ude, navedeno delo.

³⁹ Kot v opombi 6.

⁴⁰ 1. odstavek 61. člena Zakona o rednih sodiščih (Uradni list SRS, št. 10/77 – 24/88)

⁴¹ Kot v oombi 3, stran 56.

LEV PREMUR

O spremembi poslovne filozofije delovnih organizacij

V gospodarstvu delam že preko dvajset let. Vsa leta me zanimajo predvsem vprašanja razvoja z vidika planiranja in učinkov. Zato je razumljivo, da spremljam vsa dogajanja, povezana s prestrukturiranjem gospodarstva.

Nisem poklican niti usposobljen za strokovnejšo obravnavo ekonomskih vprašanj, želel pa bi s svojim improviziranim in zelo nepopolnim prispevkom spodbuditi kvalificirano razpravo o možnih poteh nadaljnjega razvoja.

Zanima me spreminjanje slovenskega gospodarstva oziroma industrije in rudarstva ter učinkovitost tega gospodarstva.

V zadnjih sedmih, osmih letih se je struktura v družbenem proizvodu v Sloveniji spreminjala predvsem v korist (nad 0,5% v DP) elektrogospodarstva, strojegradnje, proizvodnje električnih strojev in naprav, bazične in predelovalne kemične industrije ter industrije usnja in krzna, manjšali pa so se deleži proizvodnje prometnih sredstev, gradbenega materiala, lesnih izdelkov in živil.

Gibanja so približno enaka v celi Jugoslaviji, podobna pa so tudi v svetu, kjer v glavnem iste panoge, katerih delež raste tudi pri nas, »nosijo« razvoj.

Odpira pa se zanimivo vprašanje, zakaj je delež industrije in rudarstva v družbenem proizvodu narasel s 45,07 (1978) na 53,2% (1985). Če sem prav poučen, naj bi se v razvitem svetu predvsem večali deleži »storitvenih dejavnosti«. Tudi to vprašanje bi zahtevalo profesionalno analizo.

Še pomembnejše pa je vprašanje učinkovitosti gospodarjenja. Podatki kažejo, da učinkovitost gospodarjenja pada. Marsikdo mi bo očital, da ne uporabljam prave metodologije, češ da preračun statističnih podatkov v švicarske franke ni realen (uporabljen je tečaj 1981 – 18,38 din in 1987 – 482,06 din za 1 CHF). Bil bi zelo vesel, če moje trditve niso točne.

Dohodek na zaposlenega v slovenski industriji in rudarstvu je od leta 1981, ko je bil približno 25.000 CHF, padel v letu 1987 na približno 15.000 CHF.

Podatki kažejo, da se je v zadnjem obdobju kritično zmanjšala poslovna učinkovitost, to velja tudi za glavne »nosilne« panoge. Ugotavljamo sicer boljše gospodarjenje s sredstvi; kljub zmanjšanju poslovne učinkovitosti se relativno večajo sredstva za osebno porabo, pada akumulacija, večja pa se izvoz.

Najbolj problematično se mi zdi, da so tudi panoge, ki so v svetu najprodornejše, pri nas v letu 1987 celo v izgubah (strojegradnja, proizvodnja električnih aparatov in naprav). Doslej nisem zasledil analize, ki bi dovolj resno razložila stanje.

Razlogi za tako stanje so lahko zelo različni. Naj jih navedem nekaj:

- prenizka produktivnost (na zaposlenega),
- prenizke cene (doma in v izvozu),
- slabo trženje,

- previsoki stroški in obremenitve,
- nimamo pravih proizvodov itd.

Mislím, da bi bilo dobro ugotoviti, zakaj je dohodek na zaposlenega v industriji in rudarstvu Slovenije leta 1987 le približno 15.000 CHF. Diagnoza bi bila dobra osnova za terapijo.

Res je tudi, da je obravnava povprečja »panoge« vedno vprašljiva, ker bi bila mnogo realnejša analiza posameznih poslovnih sistemov.

Če govorimo o prestrukturiranju gospodarstva kot smeri v narodni ekonomiji, ki daje čim večji dohodek na zaposlenega (in na enoto proizvoda) ob čim boljšem učinku kapitala, potem ugotovimo, da v zadnjem obdobju nismo bili uspešni, razen da smo se naučili prve lekcije obračanja kapitala ter sprejeli izvoz kot element razvoja.

Vseh teh primerjav pa nisem navedel zato, da bi nad njimi tarnali, pač pa zato, da bi poizkusili iskati poti, da negativna gibanja obrnemo. V času ko so za razviti svet običajne simulacije poslovnih poti in strategij vseh vrst, želim spodbuditi vse poklicane, da se brez politizacije vprašanj in razprave o pravilnosti ali netočnosti podatkov vključijo v razpravo s stališča, kdo, kaj, kdaj in kako naprej.

Bilo bi neprimerno, če sam ne poizkusim vsaj delno in amatersko odgovoriti na zastavljena vprašanja.

Kdo?

Seveda delovne organizacije kot poslovni sistemi oziroma predvsem management delovnih organizacij, če mu bomo pripravljene dati potrebno poslovno samostojnost in temu ustrezne pravice in dolžnosti.

Država naj skrbi le za vprašanja gospodarskega sistema, ki naj bi omogočil poslovno, finančno in organizacijsko fleksibilnost delovnih organizacij ob odprtem trgu proizvodov, kapitala in delovne sile, predvsem pa naj bi spodbudil pravo »razvojno klimo«.

Kaj?

Sprememba poslovne filozofije delovnih organizacij, ki so danes še vedno predvsem proizvodno usmerjene (materialno bilanciranje realnega socializma!), v marketinško usmerjena podjetja, kjer se management ukvarja predvsem z razvojem, s trženjem in kapitalom, vsi drugi poslovni, predvsem pa proizvodni procesi tečejo praviloma »sami od sebe«.

Inovacije proizvodnega asortimenta. Uvedba novih kakovostnih in donosnejših izdelkov višje tehnologije. Cilj podjetja je predvsem ustvarjanje čim večjega dohodka. Cilji bi morali biti postavljeni ustrezno primerjavi s podobnimi podjetji v razvitem svetu. Model primerjave med »našimi« podjetji ne zdrži mednarodne kritike. Seveda pa ustvarjanje »profita« ne sme več biti »greh«.

Jasno pa mora biti tudi, čigava sta »dobiček« in izguba. Če bosta še naprej »naša«, je bitka za napredek izgubljena.

Za dosego ciljev pa je treba povsem spremeniti »filozofijo« in tudi metodologijo planiranja. V svetu je znano, da je osnova poslovanja »profit«, ki prinaša lastnikom določene materialne rezultate. Če ne bomo določili lastnika, je povsem brez haska govoriti o trgu, kapitalu itd.

Prav tako pa bo nujno treba osvojiti tudi nove metode planiranja, od »strateškega planiranja« do kratkoročnejših izvedbenih planov in programov, od plana »profitnih centrov« do integriranih in konsolidarnih bilanc, uspeha poslovanja in sredstev. Mikroekonomija bo morala postati osnova makroplana.

Pot od socialističnih materialnih bilanc do bilanc uspešnosti poslovanja in uporabe sredstev bo dolga. Zahtevala bo predvsem spremembe v naših glavah, ki se izjemno težko privajajo na kapital in njegove zakonitosti.

Kdaj?

Takoj, ob upoštevanju dejstva, da je mogoče spremembo negativnih gibanj doseči le v srednjeročnem, če ne dolgoročnem obdobju.

Kako?

Z znanjem! Tehniškega znanja imamo verjetno dovolj, znanja s področja managementa, trženja in gospodarjenja s kapitalom pa tudi v najnaprednejših slovenskih in jugoslovanskih hišah primanjkuje. Pri tem mislim predvsem na znanja, ki so danes običajna v svetu in so osnova razvoja in delovanja razvitega sveta. Razvoj naših podjetij je nujno treba modelirati tako, da se postavijo v svetovni »prepih« in izključijo iz »zaščitene« zaprtosti jugoslovanskega trga (ki nam je še vedno prijetna).

Brez investicij v trg tudi rezultatov ni pričakovati. Navajeni smo investirati le v proizvodnjo (praviloma brez realnih kapitalnih izračunov), medtem ko nam je investicija v trg tuja. Za realizacijo novih projektov pa bo treba zagotoviti učinkovito nagrajevanje po delu vseh, ki objektivno nosijo težo prestrukturiranja, saj je to osnovni pogoj za ureditev nagrajevanja vseh.

Prav je, da nakažem tudi obrise projektov razvoja sistema, v katerem delam. Gradimo na predpostavkah:

- domači trg je v krizi,
- edina možnost je nadaljnji prodor na tuje trge po modelih, ki so jih razvile podobne tuje nacionalne oz. multinacionalne firme.

Cilj je:

- doseči poslovno uspešnost primerljivih tujih firm, ki je danes trikrat večja od naše.

Če poizkusim analizirati razloge, zakaj je naša poslovna (finančna) uspešnost trikrat slabša od firm v tujini, potem kaže analiza naslednje:

- administrativno vmešavanje države v poslovno politiko DO, povečana neskladja cen, ki so pod najostrejšim nadzorom ter dosegajo približno 15% enake primerjalne cene v tujini (vsekakor gre za enega od redkih segmentov, ki ima 5- do 6-krat nižje cene, kot so v tujini) pripomorejo približno $\frac{1}{3}$ k poslovni neuspešnosti;

- veljavni monopol delovnega mesta ob zakonodaji, ki zahteva čedalje večje administriranje, povzroča, da imamo na obseg proizvodnje vsaj 20% preveč zaposlenih.

Osnovni pogoj za normalno poslovno politiko je delovanje vseh zakonitosti trga, znanja, proizvodov in delovne sile ter kapitala. Ob delovanju takih mehanizmov bi se firma, v kateri delam, lahko primerjala s podobnimi firmami v razvitem

svetu tako po organizaciji kot po aktivnostih (razvoj) in poslovni uspešnosti in dosegla dohodek približno 50.000 CHF na zaposlenega.

To bi morala biti osnova za primerni in primerjalni osebni in skupni standard delavcev, ki v sistemu delajo.

Vsa razmišljanja pa bodo ostala le iluzija, če se ne bodo bistveno spremenili sistemski okviri obstoječe ekonomske politike, ki so osnovni pogoj vzpostavitve podjetja kot samostojnega poslovnega subjekta na domačem, predvsem pa na tujem trgu.

Le z izboljšanjem poslovne učinkovitosti (dohodka na delavca, dohodka na enoto proizvoda) lahko preidemo iz vrst držav v razvoju (kjer smo) v razviti svet.

MARJAN OSOLE

Beseda o naši gospodarski (ne)učinkovitosti

Za zagotovitev svojih želja in potreb ima človek na razpolago dva vzvoda. Eden so psihične in drugi fizične sposobnosti. Če mu drugi obljublajo izpolnitev teh želja, potem človek sam svojih vzvodov ne uporablja.

To je glavno izhodišče, ki bi ga v razmišljanju morali upoštevati. Žal ga nismo. Naši vrhovi so si izmišljali vse, kako bi ti dve stvari, ti dve bistveni vrsti človeških sposobnosti, potisnili v ozadje, in so jih tako do skrajnosti razvrednotili. Tako je bilo tudi vse drugo naše ravnanje. Za razumevanje, da so te lastnosti naš glavni motiv pri razvoju, ni potrebna visoka razumska raven. Za to je potrebno le nekaj zdrave, naravne kmečke pameti. Da bi ta gibala, ki so človeku od narave dana, potlačili v ozadje, so si v naši družbi izmislili vse mogoče načine, našli nove prijeme za izkoriščanje vsega, kar je bilo v svetu v tej smeri že znano, pa tudi masikakšen nov prijem. Teško je v nepravilno usmerjeni družbi govoriti o visoki znanosti, o sistemih, o učinkovitosti, o medsebojnih odnosih, če si ljudje predstavljajo, da si lahko svoje želje in svoja hotenja zadovoljijo z malo dela in z uporabo malo pameti. Pri nas je le malo stvari, ki bi bile naravno in ekonomsko logično urejene.

Pa naštejmo nekaj dejstev:

Najprej naj opozorim na dejstvo, da vsakdo teži k lažji poti, da torej beži od psihično in fizično zahtevnejših del, beži od odgovornosti, se skriva za nedelom, neobremenjevanjem možganov, za prazno filozofijo, za resolucijami, iščejo delo – če je mogoče – v ležečem položaju, in tako je temeljna prisila, ki je znana ljudem že iz svetega pisma stare zaveze, in ki je pregnala Adama in Evo iz raja, da bi si v potu svojega obraza služila svoj kruh, zanikana do skrajne možne mere. Ljudje bežijo v visoke strokovne naslove, bežijo v politične forume, bežijo v nepotrebne šole, izživljajo se v dopovedovanju nedokazanih postulatov itd.

Naj navedem nekaj zgledov za takšne ugotovitve. V Sloveniji imamo, npr. na prebivalca nekaj več zdravnikov kot v Ameriki. Za vsak manjši pregled pa moramo čakati v nepreglednih vrstah. Tam, kjer imajo ureditev naravno in ekonomsko logično, pa se tepejo za paciente. Poleg tega ima Slovenija z dvema milijonoma prebivalcev dve univerzi. Po tej logiki bi jih moral imeti München tri, Bavarska pa

deset. Ali takšnale primerjava: Nemčija proizvede okoli 35 milijonov ton jekla letno in ima kar devet metalurških fakultet.

Prav tako so nelogičnosti v našem političnem življenju, kjer obravnavamo isto problematiko iz zunanje trgovine, proizvodnje ali organiziranosti v skupščini, izvršnem svetu, v partijskih forumih, socialistični zvezi, mladinski in sindikalni organizaciji. Primerjava med racionalno urejenim sistemom in našo preorganiziranostjo ni mogoča. Ne samo v horizontali, ta struktura gre tudi v vertikali, od zveze do občin, vse to se nešteto krat premlewa. Poglejmo samo organizacijo v podjetjih. Od strokovnih služb do komisij, delavskih svetov, sestankov, referendumov in zopet nazaj, ali od skupnih služb do direktorja in šefa TOZD, od SOZD do delovne organizacije in TOZD, v horizontali in vertikali. Skratka, ni je stvari, vsaj osebno je ne poznam, ki bi bila pri nas racionalno urejena. Lahko se spustimo tudi v organiziranje vseh mogočih kontrol, ki obstajajo praktično pri vseh ustanovah, ki smo jih našli in se vlečejo – specialno organizirane – po raznih linijah financ, policije itd. To se prenaša na izrabo delovnega časa, skratka izrabo tistih fizičnih in psihičnih lastnosti, ki so človeku od narave dane. Pri taki prepletenosti, pa naj bo med trgovino in proizvodnjo, med delavcem in direktorjem, med samoupravljalcem in najvišjim državljanom, političnimi ali izvršilnimi organi, se skorajda ni mogoče približati temu, kar si človek po naravi želi, to je izpolnitvi lastnih potreb in želja. Tudi v naši družbi obstajajo logični in naravni krogi, vendar ti obstajajo na črnem trgu financ, delovne sile, pa tudi v drugačnem obnašanju v naših medsebojnih odnosih. Sleherni državljan bi moral odločati o vsem – od kulture, prosvete prek raznih komunalnih ureditev pa vse do političnega sistema, namesto da bi zaupali ljudem in rezultatom njihovega dela, s katerimi bi se ti morali dokazovati. Torej je določeno pristajanje na te nelogičnosti glavno merilo za vrednotenje človeka in njegovih fizičnih ter umskih sposobnosti.

Kako lahko tak sistem funkcionira, če tak kmečki račun izgleda takole: 168 ur, ki jih ima teden, naj bi bil človek na delovnem mestu 42 oziroma celo 40 ur po zadnjih prizadevanjih. Če naj bi bila izraba delovnega časa 50-odstotna, kar je po mojih lastnih opažanjih nekoliko preveč optimistično, fizični oz. intelektualni delavec stvarno dela v povprečju 20 ur na teden. Na enega zaposlenega so vezani še trije nezaposleni, učeči se, upokojeni itd. Pri tem moramo upoštevati, da je delovna prizadevnost tudi v tistem času, ko se dela, pri nas neprimerno slabša, da se dela na zastarel način, pretežno z zastarelimi napravami, da so pri teh 20 urah učinkovitega dela na teden učinki za polovico slabši kot v razvitem svetu. Dodatno pa moramo upoštevati še bistveno večje materialne stroške, saj je splošno znano, da uporabimo na enoto proizvoda trikrat več energije kot v razvitem svetu, da je kvaliteta naših proizvodov v povprečju bistveno slabša, da imamo vsaj enkrat več škarta itd. Pri tem imamo na enega ustvarjalnega delavca vsaj še enega zaposlenega, ki upravlja družbo, pripravlja delo, skratka to, kar naj bi bila režija v državnem in podjetniškem smislu, ter da mora tudi ta preživljati poleg sebe še tri državljanke. Slika je jasna. Iz tega izhaja, da mora en delavec z nekako desetimi urami učinkovitega ustvarjalnega dela na teden preživljati osem ljudi 168 ur na teden. K temu lahko mirno prištejemo vse razne dnevne odsotnosti z dela, pa naj bodo to bolniške, dopusti, opravljanje delegatskih dolžnosti itd. Dokler ne bomo tega razumeli in iz teh strahovitih neizrabljenih zmogljivosti potegnili vsaj 30% večjo produktivnost pri fizičnem ali intelektualnem delu in zmanjšali nepotrebno režijo, mislim, da nima veliko smisla govoriti o visokih oblikah in znanstvenih prijemih na vseh mogočih področjih, ki ustvarjajo skoraj neprehodni prepad med našo neučinkovitostjo in med učinkovitimi gospodarstvi. V tako nenaravnih razmerah je seveda

težko narediti red na finančnem, produkcijskem, tržnem ali kakršnemkoli drugem področju.

Naj tu omenim še nekaj. Ne glede na višje stroške, ki jih imamo zaradi opisane, prihaja še do večjega neskladja zaradi tega, ker dosegamo v zunanjetrgovinski menjavi zaradi nemogočega imagea in zaradi slabe kvalitete, nespoštovanja terminov itd. vsaj 30% (v glavnem pa več) nižje cene kot veljajo v medsebojni menjavi med razvitimi gospodarstvi. Posledica vsega navedenega so izkrivljene in neracionalne pa tudi nepoštene, nemoralne poti, ki jih ubira naše gospodarstvo, pa tudi pravno življenje, ter vsi drugi vidiki našega življenja, ki jih ne bomo obvladali, dokler ne bomo glavnih izhodišč postavili na pravo mesto. Spremeniti moramo odnos do dela, najsi bo to intelektualno ali fizično. Pravi in kratkoročno dosegljiv cilj je povečati našo gospodarsko učinkovitost, našo produktivnost, našo kvaliteto vsaj za borih 30%, tj. od tistih 10 ur na teden na več kot skromnih 13 ur na teden oziroma na 26 ur, pa se bomo hitro izvili iz tega smrtonosnega objema neučinkovitosti. Za to bi bilo potrebno tako malo dobre volje, tako malo preobratov v naših vrhovih, ki bi morali v tej smeri potegniti voz naprej, dati začetno energijo, da se bo to naše gospodarstvo razvijalo nekoliko hitreje.

Vemo, da imamo danes nominalno 5- do 8-krat manjše osebne dohodke, da se sredi Evrope približujemo najslabše plačanim delavcem na delovno uro – seveda visoko plačano glede na naše stroške in učinke. Mislim, da ve že vsak otrok, da je naša gospodarska učinkovitost 3- do 10-krat slabša kot v razvitem svetu. Če hočemo to opredeliti geografsko, se stanje od severa proti jugu še slabša. Podatki, ki jih sicer ne morem preveriti, kažejo, da je ustvarjalno zaposlenih le 10 do 20% naših inženirjev, da je statusna vrednost najboljšega strokovnjaka neprimerno manjša od vrednosti zadnjega funkcionarja v občini, da so podjetja socialne ustanove, ki so odgovorne za vse, kar naj bi zadovoljilo človekove potrebe – od stanovanj pa do dopustov, v zadnjem času pa zagotovilo tudi oskrbo s kruhom in krompirjem.

Vse to je kaos, ki ima po mojem mnenju zelo enostavno rešitev. Eden prvih pogojev za rešitev je, da izločimo iz svojih delovnih okolij ljudi, katerih temeljno načelo je: »Nikoli ne morem dobiti tako malo plače, kot lahko malo delam!«, četudi bi jih morali živeti in preživljati kot čebele trote v svojem roju. Ne bom se spuščal v detajle ali tiste najosnovnejše nesmisle, kot so, recimo, prevrednotenje kliringa, finančna disciplina, pa visoko doneče vizije o prestrukturiranju gospodarstva, ampak bom kot zgled navedel samo tistega Angleža, ki, kolikor je verjeti našim novinarjem, ki so se v zadnjem času razpisali o njem, išče po svetu propadla podjetja, zmanjša v njih število zaposlenih, preostale učinkovito zaposli ter z maloštevilnim aktivnim in visoko ustvarjalnim kadrom iz propadlih podjetij kuje velike dobičke. Mogoče so naša podjetja, naše občine, ali naši vrhovi potrebni takih prijemov, pa bi kratkoročno lahko izšli iz naše krize na vseh področjih. Ne poznamo niti enega področja, kjer bi to ne bilo mogoče.

Ali so za prehod od 10 na 13, oziroma od 20 na 26 ur učinkovitega dela na teden, torej za tako majhne delčke neizrabljenih zmogljivosti, res nujna tako velika protislovja v naši družbi in tako visoko doneče besede, resolucije, tako številni sestanki in množična zborovanja?

S 30-odstotno izrabo svojih zmogljivosti bi materialno in finančno premagali najhujše probleme, ki jih danes imamo. Verjetno bi se lahko s 30% boljšim delom sistematsko lotili tudi dolgoročnega odpravljanja naše gospodarske krize.

JOŽE GLOBAČNIK

Nekaj značilnosti delegatskih odnosov v Zboru republik in pokrajin Skupščine SFRJ

Namesto uvoda

Odločil sem se odzvati povabilu vašega uredništva, da zapišem kaj aktualnega s področja uveljavljanja delegatskih odnosov v skupščini SFRJ. Moj namen ni načelno razglabljanje o sistemu delegatskih odnosov. Omejujem se na spoznanja o praktični strani delegatskih razmerij, tako kot jih doživljam kot delegat v zboru republik in pokrajin skupščine SFRJ. Morda bo moje pisanje za vašo revijo nenavadno pragmatično. Lotil sem se pisanja, ker mislim, da bo to lahko skromen prispevek k iskanju resnice o kritični oceni delovanja delegatskega sistema – s posebnim oziranjem na relacijo republiške skupščine do zbora republik in pokrajin skupščine SFRJ.

Delegatska baza delegacije v Zboru republik in pokrajin

Zbor republik in pokrajin skupščine SFRJ sestavljajo delegacije, ki jih volijo republiške in pokrajinske skupščine. Zbor zagotavlja usklajevanje stališč skupščin republik in pokrajin na področjih, na katerih sprejema zvezne zakone in druge splošne akte na podlagi njihovega soglasja. Zbor na podlagi soglasja odloča o vseh vprašanih, kjer se urejajo materialni odnosi. Z usklajevanjem in na podlagi soglasja skupščine republik in pokrajin uveljavljajo svojo odgovornost za položaj federacije in za urejanje skupnih funkcij federacije. Iz povedanega sledi, da je delegatska baza delegacije v zboru republik in pokrajin skupščina republike oz. pokrajine.

Kratka in zato poenostavljena opredelitev pristojnosti zbora republik in pokrajin, njegovo oblikovanje in način dela omogoča spoznavanje nekaterih praktičnih problemov uveljavljanja delegatskih odnosov. Gre za probleme, kot se kažejo na relaciji skupščina republike – delegacija v zboru republik in pokrajin in za vlogo drugih subjektov političnega sistema v oblikovanju stališč za delo delegacije.

Zunanji posegi v delegatsko odločanje

V končnih fazah dosedanjega usklajevanja je bilo odklonilno stališče skupščine SR Slovenije k predlogu, da neko zadevo uredimo v federaciji, pravzaprav izjema. K nekaterim predloženim aktom je republiška skupščina sicer izrekla svoje nestri-

njanje, vendar je bilo končno soglasje vseeno doseženo. Doseženo je bilo na podlagi političnih dogovorov o tem, kaj je splošni interes, in to mimo normalnega delegatskega odločanja. Ta ugotovitev velja za spreminjanje devizne zakonodaje in sprejemanje planskih dokumentov v posameznih letih. Vsaj za zadnja tri leta je značilno, da neposrednih političnih posegov v postopke usklajevanja v zboru republik in pokrajin ni čutiti, kar kaže, da se je vendarle nekaj premaknilo v sestopanju zveze komunistov z oblasti. Politični dogovori o zadevah, ki so stvar delegatskega odločanja, mimo delegatskega mehanizma (mislim še zlasti na tiste, ki niso javni) in nadomeščajo oziroma spravljajo v »red« delegatsko odločanje, spreminjajo delegatski mehanizem v čisto formalnost. Težnje, da bi uveljavili odgovornost delegatov dvosmerno, tj. ne le do svoje delegatske baze, temveč tudi do političnih forumov v federaciji, ali pa težnje, da bi klub delegatov skupščine SFRJ naredili za obliko dela Zvezne konference SZDL, potrjujejo, da se težko prebija metoda odgovornega demokratičnega usklajevanja znotraj delegatskega sistema. Ko gre za odločanje o načinu uresničevanja skupnih funkcij federacije v zboru republik in pokrajin, bi prevlada omenjenih teženj mimo ustavnih rešitev mogla bistveno deformirati položaj republike in njeno odgovornost za razvoj federacije. Opisana praksa oziroma težnje niso bile nikoli docela uveljavljene. Morda pa je tudi v tem iskati razloge, da so njeni zagovorniki videli novo možnost v bistvenem ustavnem širjenju funkcij federacije, v zmanjšanju zadev, ki jih v zboru republik in pokrajin rešujemo s soglasjem, in končno v uvedbi zbora združenega dela v Skupščini SFRJ.

Nastajanje in vsebina osnov za usklajevanje v zboru republik in pokrajin

Oblikovanje vsebine pooblastil, ki jih določa skupščina republike kot podlago za usklajevanje v zboru republik in pokrajin, zakonov in aktov o politiki na posameznih področjih ekonomske politike, analiz Zveznega izvršnega sveta ter njegovih organov in organizacij, bi bilo mogoče na kratko označiti takole:

Predlogi, ki prihajajo iz federacije, so praviloma ocenjeni le s kritične plati, brez izdelanih predlogov, kaj hočemo namesto kritiziranih ugotovitev in predlogov. K tej vrsti kritičnega odnosa seveda ni mogoče šteti odklanjanja predlogov zakonov za prerazdelitve materialnih obveznosti. Zaostrene gospodarske razmere v zadnjih letih na eni strani pritiskajo na število in obseg predlogov za razne prerazdelitve dohodka, na drugi strani pa se zaradi teh razlogov normalno stopnjuje občutljivost delegatov republiške skupščine do takih prelivanj. »Ne« republiške skupščine pomeni, da zakona po poti usklajevanja s soglasjem skupščin republik in pokrajin ni mogoče sprejeti. Ostaja ustavna možnost sprejemanja zakona o začasnih ukrepih, ki je bila do nedavnega uporabljena zelo restriktivno (zbor republik in pokrajin ga sprejema po večinskem načelu, njegov predlog določi Zvezni izvršni svet, potem ko dobi soglasje predsedstva SFRJ, če je ocenjeno, da so za to izpolnjeni ustavni pogoji). Dejstvo, da se v zadnjem času večja zlasti število »prerazdelitvenih« zakonov, ki jih ni mogoče sprejeti s soglasjem, terja resno oceno, do kam in s kakšnimi ekonomsko-političnimi posledicami uporabljati možnost sprejemanja zakonov o začasnih ukrepih v sedanjih ekonomsko in politično zaostrenih razmerah.

Za kvaliteto delegatskih odnosov je pomembno, da ima delegacija možnost sooblikovati vsebino predloga pooblastila, o katerem odloča skupščina republike. Od teže pripomb in predlogov je odvisno, ali bo delegacija dobila pooblastilo za

dokončno uskladitev akta ali pogojno pooblastilo za uskladitev ali pa bo delegacija pred dokončno uskladitvijo dolžna poročati skupščini. To zadnje gotovo zmanjšuje odgovornost delegacije za rezultat usklajevalnega postopka. Bolj posredno kot neposredno se zmanjševanje odgovornosti delegacije kaže npr. v obsegu pogojev, ki jih mora delegacija uveljaviti, da bi lahko soglašala s sprejemom zveznega akta. V tem je mogoče zaznati poenostavljeno pojmovanje delegacije kot subjekta, ki naj pasivno izpelje naročila svoje baze. Seveda je suverena pravica skupščine, da svoji delegaciji daje tudi izrecna naročila, o čem se *more* ali *ne more* uskladiti. V dosednji praksi se je to že dogajalo zlasti v primerih, ko je Zvezni izvršni svet, mimo deklarirane politike, predlagal razne fiktivne ali dejanske prerazdelitve dohodka. Izključna naročila delegacij, tudi v obliki pogojnega soglasja, so vprašljiva v primerih, ko gre za izpeljave sistemskih rešitev, ali določanje politike za posamezne segmente družbeno-ekonomskega razvoja. Manevrski prostor delegacije v postopku usklajevanja je bolj ali manj omejen. Z večanjem vsebine in obsega pogojnega soglasja se premo sorazmerno zmanjšujejo pogoji za demokratičen dialog in tudi odgovornost delegacije svoji bazi. Tudi naravi urejanja odnosov v federaciji bolj ustrezajo pooblastila baze, ki dopuščajo dovolj širok vsebinski razpon za usklajevanje z drugimi delegacijami. Delegaciji je prepuščeno, da sama oceni, ali bo ob širokem pooblastilu baze pred dokončnim soglasjem poročala svoji skupščini in predlagala osnove za nadaljnje usklajevanje ali pa izrek nesoglasja. Reduciranje delegacije na opravljanje pošarskih nalog je navidez popularno, v resnici pa nedemokratično, vprašljivo pa je tudi z vidika kvalitete in možnosti komuniciranja z drugimi, ki zagovarjajo drugačna stališča.

V naših razpravah o predlogih, ki prihajajo iz federacije, smo pripravljani izgubljati sile in se nepotrebno medsebojno prepričevati o globalnih vprašanjih. Deficitni pa ostajamo v kritiki strokovnih podlag predlaganih rešitev, zato nam je toliko težje graditi svoje argumentirane predloge. Suho naštevanje, kaj bomo in česa ne bomo podprli med predlogi Zveznega izvršnega sveta, ne koristi nikomur, najmanj pa delegaciji in delegatom, ki so lahko v postopkih usklajevanja uspešni le tedaj, če so dovolj prepričljivi v argumentacijah stališč svoje skupščine. Težko je reči, kje so vzroki za naš tu in tam premalo aktiven odnos do predlogov federacije. Menda vzrok ni beg pred odgovornostjo, morda je vzrok neorganiziranost naših strokovnih sil, zares slabo pa je, če gre za obup zaradi tega, ker smo v bližnji preteklosti neuspešno utemeljevali in predlagali reformne zamisli, namesto, žal, uveljavljenih etatiističnih posegov.

O pogojih za uresničevanje političnega nadzora

Politični nadzor skupščine SFRJ nad delom Zveznega izvršnega sveta in zveznih upravnih organov je ustavno nedvoumno opredeljen. Med normativno in stvarno možnostjo politične kontrole prihaja do znatnega razkoraka iz več razlogov. Niso redki primeri, ko dajejo sprejete rešitve povsem nepričakovane in slabe rezultate. Delegacija v takšnih primerih dobiva opozorila o slabostih, često tudi o nesmislih sprejetih izvršilnih ukrepov, iz številnih delegatskih vprašanj v republiški skupščini. Tudi razprave delegatov na sejah delovnih teles zborov skupščine in na sejah zborov navadno vsebujejo kritike, opozorila in razmišljanja o družbeno-ekonomskih pojavih, ki so posledica uresničevanja zakonov in izvršilnih predpisov. Pričakovano je delegatska kritika v prvi vrsti usmerjena v razčlenjevanje negativnih pojavov, saj najbrže ni realno pričakovati, da bi delegati lahko hkrati

s kritiko podali tudi svoje dokumentirane predloge. V ozadju kritike učinkov ukrepov Zveznega izvršnega sveta so največkrat neustrezno uporabljene analitične podlage, neustrezna dokumentacija in metodologija, ki služijo kot osnova za sprejemanje ukrepov.

Iz tega sledi, da je eden od bistvenih pogojev za upešno politično kontrolo strokovno utemeljena kritika in na tej grajeni predlogi. Strokovna pomoč republiškega izvršnega sveta in republiških upravnih organov, Gospodarske zbornice in njenih združenj – in tudi neposredno organizacij združenega dela – je potemtakem za delo delegacije nepogrešljiva. Z razvijanjem obojestranske pobude za aktiviranje strokovnih sil bi bilo mogoče doseči več, kot je bilo doseženega. Ni in ne more biti učinkovite politične kontrole brez svežih informacij o tem, kaj in kako o razreševanju problemov, ki se pojavljajo v družbeni praksi, razmišljajo strokovne institucije in priznani strokovnjaki. Brez ustreznega vgrajevanja strokovno fundiranih predlogov v delegatska vprašanja bodo pobude in pritike, kot kaže dosedanja praksa, ostale na pol poti. Končajo se s splošnimi ali nepopolnimi odgovori, z zatekanjem k formalizmu, namesto da bi izpeljane do kraja pomenile realizacijo odgovornosti tistih, ki so za posamezen ukrep pripravili strokovno šibke podlage, kot tudi odgovornosti Zveznega izvršnega sveta ali njegovih posameznih članov, ki so ukrepe sprejeli.

Za sedaj je značilno, da smo v delu zbora republik in pokrajin vsebinsko dokaj neuravnoteženi. Večino časa in sil trošimo za normativno delo in ponavadi za neproduktivne razprave o rutinsko napisanih poročilih Zveznega izvršnega sveta in zveznih upravnih organov. V uveljavljanju politične kontrole smo očitno šele na začetku in ta še nima polne domovinske pravice kot bistveni sestavni del uveljavljanja demokratičnih odnosov v družbi. Vseeno je vredno vztrajati tudi v Skupščini SFRJ.

Na koncu naj zapišem, da bom zadovoljen, če bo vsebina mojega prispevka vsaj majhna spodbuda za temeljitejše raziskovanje problemov, ki se pojavljajo v uresničevanju delegatskih odnosov. Zavedam se, da sem jih v zapisu kvečjemu le površno nakazal.

JOŽE ŠUŠMELJ

Delovanje in odločitve zveznega zbora

Kot delegat v Zveznem zboru Skupščine SFR Jugoslavije bom v prispevku skušal razmišljati predvsem v smeri zapisa tistih spoznanj o učinkovitosti, delovanju in smotnosti v odločitvah Zveznega zbora, do katerih sem se sam dokopal. Pri tem sem se namenoma izognil iskanju ugotovitev v socioloških in drugih študijah, ki strokovno, poglobljeno »obdelujejo« tematiko delovanja skupščinskega sistema.

Zvezni zbor Skupščine SFR Jugoslavije je sestavljen iz 220 delegatov tako, da je v njem po 30 delegatov iz vsake republike, po 20 delegatov pa iz avtonomnih pokrajin. Ustavno določilo pravi, da mora biti med delegati več kot polovica delavcev neposredno iz združenega dela, kar naj bi zagotovilo tudi vpliv združene-

ga dela na odločitve v zboru. Obširno področje dela Zveznega zbora, ki je opredeljeno v Ustavi SFR Jugoslavije, je usmerjeno predvsem v sprejemanje »sistemske« zakonodaje, v določanje temeljev notranje in zunanje politike Jugoslavije, v kontrolo izvrševanja zakonov, sprejema organizacijo zveznih organov ter obravnava njihovo delo. V njegovi pristojnosti je še nešteto drugih zadev, kar se kaže v obširnih dnevnikih, ki obsegajo celo 30 točk, seje pa so najmanj enkrat mesečno.

Po nekaterih ocenah je večina (celo okrog 80%) vseh zelo pomembnih temeljnih vprašanj z ekonomskega področja, področja političnih odnosov in političnega sistema v pristojnosti Skupščine SFRJ in s tem tudi Zveznega zbora. Zato so vloga delovnih ljudi in občanov ter njihovo sodelovanje pri odločanju v Zveznem zboru preko svojih delegatov ter objektivne možnosti njihovega vplivanja na odločanje izjemnega pomena. Gradiva za seje zbora so slabo dostopna delovnim ljudem in občanom, saj praviloma niso objavljena oziroma so v sredstvih javnega obveščanja priobčena le redka med njimi. Dogaja se celo, da so posamezna gradiva posredovana neposredno pred sejami zbora. Sklici sej so praviloma deset dni pred sejami, pri čemer se je težko lotiti obširnejših priprav, saj se je dogajalo, da posamezna vprašanja niso bila uvrščena že v predlog dnevnega reda, pač pa so prišla na seznam šele na seji zbora. V takšnih okoliščinah se skorajda ne morejo uveljavljati temeljna načela delegatskih odnosov glede vloge in položaja delovnih ljudi v temeljnih samoupravnih organizacijah in skupnostih, zlasti možnosti za oblikovanje stališč in usmeritev, pobud za obravnavo v zboru ali oblikovanje spreminjivalnih predlogov.

Povezanost delegatov z okoljem, v katerem živijo in delajo, z dejavnostjo družbenopolitičnih organizacij, temeljnih delegacij pa tudi zborov občinskih skupščin do določene mere zagotavlja, da je v delu Zveznega zbora znatno prisoten utrip okolja, iz katerega delegati prihajamo. To se kaže v zavzemanju stališč do vprašanj, ki jih zbor obravnava, še zlasti pa v številnih delegatskih vprašanjih, ki jih delegati postavljajo na zboru. Vendar s to povezanostjo delegati še nismo zadovoljni.

Zvezni zbor odloča (razen v izjemnih primerih) z večino glasov. Usklajevanje različnih stališč in interesov se začne z obravnavo v delovnih telesih zbora. Na sejah delovnih teles, zlasti na sejah matičnih odborov, smo delegati iz SR Slovenije argumentirano in zavzeto predlagali izboljšave posameznih sistemskih zakonov, vendar smo v teh prizadevanjih le delno uspeli. Velikokrat smo predlagali amandmaje k posameznim sistemskim zakonom na sejah zbora, vendar brez pravega uspeha. Menimo, da bi morali ob takih vprašanjih zlasti v družbenopolitičnih organizacijah na zvezni ravni zagotoviti vsebinsko razpravo in opredeljevanje do ključnih sistemskih vprašanj, kar bi poenotilo stališča ter olajšalo opredelitve delegatov do posameznih odprtih vprašanj.

Tako obširno in raznovrstno področje dela zahteva od delegata (večina delegatov opravlja to delo neprofesionalno, le četrtnina nas je profesionalno zaposlenih v zvezni skupščini) predvsem sposobnost, da si v svojem delovnem okolju, v občini, pa tudi republiki pridobi strokovna, pa tudi politična mnenja o posameznih vprašanjih. To zbiranje mnenj in stališč v svojem delegatskem okolju je v veliki meri prepuščeno iznajdljivosti samega delegata, njegovi sposobnosti, da najde stik s krogom ljudi, ki mu bodo pomagali mnenja oblikovati. Poleg strokovne službe v Skupščini SRS, ki je glede tega delegatom v veliko pomoč, se delegati poslužujemo različnih metod za to fazo dela, vsak jo pač prilagodi svojemu načinu dela. Ob tem ne mislim na obravnavo važnejših zakonov in drugi gradiv, za katere je organizirana javna razprava v okviru SZDL ali sindikatov, tako da so stališča iz teh

razprav tudi osnova za nastope delegatov v delovnih telesih zbora in na sejah zbora.

Ugotovitev ob tem bi bila, da delo delegata z Zveznim zboru terja visoko raven razgledanosti (da ne uporabim izraz znanja), osebne dinamičnosti, pronicljivosti, pa tudi osebnostne kvalitete, kot sta npr. značajnost in tovarištvo. V kandidacijskem postopku se večkrat na vse to pozablja, in sicer pod vplivom »strukturnega pristopa« oz. zahteve, naj sestav delegatov vsaj delno odraža strukturo družbe. Tak način volitev delegatov, boljše določanja delegatov, je globalno najbrž eden izmed osnovnih razlogov, da delegatski sistem tudi na nivoju Zveznega zbora Skupščine SFR Jugoslavije ni učinkovit. Empirična raziskava med delegati, ki bi testirala poznavanje materije, o kateri glasujemo, bi po mojem mnenju potrdila tezo, da se večji del delegatov v gradiva ni poglobil, ali pa ne ve precizno, o čem odloča. V tem je tudi razlog, da se sprejemajo na osnovi večinskega glasovanja tudi take odločitve, ki se kasneje pokažejo v praksi kot neustrezne. Zaradi tega tudi naši amandmaji k posameznim zakonskim opredelitvam ne dobijo ustrezne podpore, ker se večji del delegatov v zboru vanje ne pogloblja, pač pa po inerciji večine glasuje za osnovni predlog predlagatelja. Torej velik del delegatov (to pa ne velja samo za Zvezni zbor) ni kos zahtevnemu skupščinskemu delu, vda se namreč v usodo potrjevalca predlaganih rešitev. Ob taki sestavi imajo bistveno vlogo delovna telesa (odbori, komisije), v katerih so delegati z veliko več strokovnega znanja in zato praviloma pripravijo tudi predloge morebitnih sprememb.

Način volitev, kandidacijski postopek, zaprte liste pri volitvah v veliki meri botrujejo podrejeni vlogi skupščinskega sistema v odnosu na izvršilne organe. Do neke mere imamo torej opraviti s protiustavno situacijo, ko je skupščina v bistvu podrejena izvršnemu svetu.

Ker je skupščina v takem položaju, zlasti še njen Zvezni zbor, ki je objektivno pogojen s sistemskimi rešitvami, so za ZIS pomembnejše konzultacije in stališča Predsedstva SFRJ in Predsedstva CK ZKJ, kot pa soočanje z delegati v skupščini. Vključevanje teh organov in sprejemanje zaključkov v podporo strateškim usmeritvam ZIS (večkrat tudi ob premajhnem poznavanju posledic celotne predlagane problematike) ter hvaljenje ZIS pred delegati v skupščini s tako verificiranimi odločitvami, odvzema delegatom iniciativo v polemiki, v skupnem iskanju ustrežnejših rešitev in skupščino prisiljuje k potrjevanju odločitev, ki so bile že drugje sprejete in usklajene. Prevzemanje pristojnosti skupščine s strani teh organov pa hkrati te organe silijo v soodgovornost za sprejete odločitve in jim zmanjšuje možnost kritike, pa tudi ukrepanja, če se dogovorjena politika izkaže kot neuspešna.

Delegat pričakuje, da so v službi delegatskega skupščinskega sistema strokovne službe, ki pripravljajo seje, stališča, strokovna mnenja, pišejo zaključke. Značilno za te službe je, da se ponašajo enako kot državna birokracija v kateremkoli drugem organu. Izogibajo se kritičnosti, inovativnosti, konfliktom s stališči izvršnih organov, skratka iščejo usmeritev v poprečnost. Ob takih tendencah in usmeritvi je sploh vprašljiva potrebnost tako številnega skupščinskega aparata, saj si delegat z njim ne more kaj prida pomagati pri oblikovanju svojih stališč in iskanju strokovnih podlag. Ta strokovni aparat je hkrati, da bi opravičil svoj obstoj, tudi producent brezštevilnih mnenj, gradiv in stališč, napisanih po že izdelanih in preverjenih obrazcih, ki jih delegati sprejemajo, ki pa v družbeni praksi nimajo nobenega pomena in odziva. Da bi dokazali svojo pomembnost in opravičili obstoj, prihajajo izvršilni organi in razne službe pred delegate s poročili o svojem delu, analizami ter drugimi papirji. K temu pa jih silijo tudi opredelitve v različnih

zakonih, da morajo o svojem delu poročati skupščini. Najbrž je taka usmeritev strokovnega aparata značilna tudi za druge parlamentarne sisteme v svetu. Tudi zato so se npr. v rimskem parlamentu opredelili za pomoč poslancu v tem smislu, da ima vsak poslanec osebnega sekretarja, ki mu strokovno pripravlja gradiva, potrebna za delo v parlamentu.

Ustavni amandmaji rešujejo problematiko izvolitve delegatov v Zveznem zboru tako, da se ponovno uvajajo volilne enote znotraj republike ter se delegati volijo neposredno s splošnim in tajnim glasovanjem. Taka ustavna rešitev bo omogočila boljši kadrovski izbor, pa tudi veliko večjo odgovornost delegata neposredno svojim volilcem, kar s sedanjo ustavno ureditvijo ni bilo omogočeno.

Glavna dejavnost zbora je opravljanje zakonodajne funkcije. V tem mandatu poteka zakonodajna aktivnost. V tako obsežni normativni dejavnosti pa se delegati nismo kritično lotili proučevanja resničnih potreb po tako obsežnem normativizmu, še manj pa učinkov sprejetih rešitev. Več kot polovica zakonov je bila sprejeta na novo ali pa spremenjena po hitrem ali skrajšanem postopku; to velja celo za tiste, ki imajo širši pomen za materialni in družbeni položaj ter za pravice delovnih ljudi. Priče smo zelo zakoreninjenemu mnenju v družbi, zlasti v izvršilnih organih, da se da s predpisovanjem in spreminjanjem pravnih norm uravnavati družbeno-ekonomske tokove v družbi. Vendar rezultati takih ukrepov to usmeritev v celoti zanikajo. Menim celo, da tako hitro produciranje novih predpisov deluje v nasprotno smer, povzroča pravni nered, nespoštovanje sprejetih predpisov, kar spet rojeva nove predpise. Delegati se posamično sicer skušamo upirati taki praksi, vendar ker tudi med nami ni potrebne soglasnosti, ostajajo take usmeritve le posamična kritika, ne pa širša usmeritev.

Ob takem načinu dela ostajajo tudi letno sprejeti programi dela, ki so tudi preobsežni, več kot v polovici predvidenega programa neuresničeni, kar kaže tudi na odločujoči vpliv Zveznega izvršnega sveta na oblikovanje programa Skupščine.

Vse naše delo torej spremljajo nekateri pojavi, ki terjajo globlji premislek o vsebini in načinu dela Zveznega zbora ter njegovi vlogi in položaju, kot tudi o položaju vseh družbenih dejavnikov v odnosu do vsebine in smeri odločanja v tem zboru – zlasti z vidika razvoja Jugoslavije kot samoupravne skupnosti narodov in narodnosti ter vodilne družbene vloge delavskega razreda. Tako so npr. večinsko že prej sprejete odločitve za zakonsko urejanje neke določene materije, čeprav je možen tudi dogovor republik in pokrajin; večje navdušenje je za to, da se poverijo zadeve upravnim organom, kot pa samoupravnim organizacijam; več je želja, da urejajo posamezna področja organi federacije, kot pa organi republik in pokrajin itn. Ob tem je pogosta in celo večinska kritika neodgovornosti in počasnosti pri urejanju vprašanj po samoupravnih poteh. Opaziti je tudi, da se zahteve po celoviti obravnavi vsake predlagane (zakonske) rešitve z vidika poglobljanja samoupravnih družbenoekonomskih in družbenopolitičnih odnosov oziroma dogovorjene politike na določenem področju težko ali sploh ne uveljavljajo. To nas opozarja na prednost določenih interesnih usmeritev, kadar so te izražene v gradivih za obravnavo, ki jih praviloma pripravljajo upravni oziroma drugi državni organi. V takih primerih je odsotnost organizirane akcije nosilcev socialistične samoupravne zavesti še posebej opazna, sprejete odločitve pa lahko pomenijo precedens za nadaljnjo prakso.

VLADIMIR KAVČIČ

Kulturna politika v prihodnje?

Samoupravni sistem in svobodna menjava dela na področju družbenih dejavnosti sta v letošnjem letu razkrila meje svojega dometa in opozorila na svojo nezadostnost. Omejitev problema na področje družbenih dejavnosti je seveda provizorna, pričujoče razmišljanje pa se uvršča še v ožji krog vprašanj, na področje, ki ga z vsakdanjim jezikom imenujemo kultura. Zajema predvsem kulturno-umetniške dejavnosti vključno z dejavnostmi posredovanja. Seveda nam v tem primeru ne gre za strogo in natančno definicijo kulture in v nadaljevanju bomo videli, da se naše razmišljanje poleg kulture dotika še mnogih drugih področij, kulture v širšem smislu, pa tudi mnogih drugih segmentov družbenega življenja. Na splošno bi lahko rekli, da nas družbena kriza sili k razmišljanju o globalnih družbenih razmerjih, v končni konsekvenci o novi paradigmi socializma. Zadrega nastaja zaradi tega, ker nam manjkajo najsplošnejše nove usmeritve in rešitve na posameznih področjih, a še dolgo ne bodo med seboj usklajene in nikakor še ne moremo trditi, da so te posamične rešitve usklajene s splošno vizijo prihodnosti.

Zaradi opisanega stanja je seveda tudi pričujoče razmišljanje treba šteti le kot poskus, kot prispevek k iskanju razvojne poti družbe v prihodnje.

Sistemska nezadostnost in neustreznost samoupravne organiziranosti na področju kulture je bila skoraj dve desetletji prikrita. Prikrita je bila vse dotlej, dokler se ni razkrila naša materialna revščina. Dokler smo lahko trošili deset odstotkov več družbenega proizvoda, kot smo ga dejansko ustvarili, smo potrebe na najrazličnejših področjih družbenih dejavnosti še nekako zadovoljevali. Na mnogih področjih smo si celo zastavljali merila razvitega sveta, sklicevali smo se na evropske standarde, na priporočila UNESCO in podobne civilizacijske kriterije in verjeli, da jih bomo v nekaj letih uresničili.

Zdaj smo seveda v bistveno drugačnem položaju. Iz leta v leto ustvarjamo manj kot smo še pred nekaj leti, produktivnost upada po vsej državi. Ne samo, da moramo vračati dolgove, da ne znamo gospodariti niti z njimi in nimamo načrta, kako bi se dolgovi rešili, tudi naše obveznosti do jugoslovanske skupnosti naraščajo, naraščajo obveznosti do zveznega proračuna in do nerazvitih. Slovenija naj bi že v letošnjem letu pokrivala kar četrtnino državnega proračuna, poleg proračuna pa imamo vsaj še trikrat tolikšno izvenproračunsko bilanco federacije, kjer svojega deleža še nismo izračunali, gotovo pa je v sorazmerju z našim uradno ugotovljenim družbenim proizvodom, v primerjavi z drugimi federalnimi enotami nesorazmerno velik. Kaj se dogaja z našim družbenim proizvodom v celoti, si še kar naprej sramežljivo zatiskamo oči in ne zahtevamo čistih računov ne doma ne v zvezi. V zvezi s to problematiko smo že večkrat slišali, da čisti računi sploh niso mogoči, toda mnoge postavke v teh računih so preverljive in dostopne našemu spoznanju.

Seveda so to pomembna politična vprašanja, ki jih kaže razreševati na ustrež-

nem nivoju in na ustrezen način. Naše razmišljanje se zavestno omejuje na stanje obstoječih materialnih možnosti, ki so zdaj določene predvsem z zvezno zakonodajo in nanjo skoraj nimamo več vpliva v republiki.

Vendar vzroki za sedanje stanje na področju družbenih dejavnosti in še posebej kulture niso le posledica naših obveznosti do tujine, naših zunanjih dolgov in notranjega gospodarskega zloma, saj jugoslovansko gospodarstvo brez Slovenije ne ustvarja več akumulacije in nima več sredstev niti za lastno preobrazbo.

Do zloma samoupravnega sistema na področju družbenih dejavnosti bi moralo priti celo brez zgoraj naštetih razlogov, zgolj zaradi napake ali zmote, ki je bila od vsega začetka vgrajena v izvedbo sistema. Osnovno in temeljno razmerje tega sistema je bil dogovor med uporabniki in izvajalci programov. V tem razmerju vprašanje materialnih možnosti jugoslovanske ali slovenske družbe ni bilo nikoli resno zastavljeno. Programi so naraščali iz leta v leto, izvajalci so prekoračevali finančne načrte, kjer se jim je to zdelo potrebno. Za prekoračitve so dobivali dodatna sredstva, nepokrite račune so prenašali v prihodnje leto in s tem omogočali anticipirano potrošnjo. Dokler je bila inflacija le dvajset ali trideset odstotna, je bilo mogoče neplačano potrošnjo pokrivati tudi s časovnimi zamiki, ne da bi to povzročalo večje probleme. Toda z leti in spričo dejstva, da so materialni stroški v teh dejavnostih začeli naraščati dvesto ali tristo procentov letno in so hkrati začeli upadati tudi osebni dohodki, svobodna menjava dela in ves sistem samoupravnih odnosov ni bil več kos nastalim nesorazmerjem. Država po interventni poti ni več sposobna zagotavljati dodatnih sredstev, nasprotno, njena vloga je lahko samo še omejevalna.

Spričo te problematike je postalo jasno, da samoupravni sistem ni izpolnil vloge, ki bi morala biti za ta sistem bistvena, ni usklajeval možnosti in potreb družbe. V njem so dominantno vlogo prevzeli parcialni ali kolektivni interesi izvajalcev, uporabniški interes ni bil ustrezno organiziran, ni se mogel uveljavljati tako, da bi bil nosilec in pobudnik skladnega družbenega razvoja. Uporabnik na posameznem področju najbrž niti objektivno ni bil v položaju, v katerem bi mogel opredeljevati razmerja med posameznimi dejavnostmi, med posameznimi sektorji družbenega življenja. Takšno usklajevanje je mogoče le na višji ravni, kot je na primer republiška skupščina, ne da bi bile zaradi tega prizadete osnovne prvine samoupravnega sistema. Nasprotno, šele na tak način jih je mogoče tvorno uveljavljati.

Za izgrajevanje usklajevalnega mehanizma je potreben čas, in zdaj smo šele na začetku te poti. Iluzije, da družbeni interes ne more biti preprost seštevek posameznih, posamičnih in kolektivnih interesov, smo se šele začeli zavedati. Sinteza razvojnih potreb in razvojnih možnosti, prioritete razvoja, definiranje kazalcev družbenega in posebej kulturnega razvoja, to so naloge, ki smo se jih komaj začeli lotevati.

Idealno vzeto imamo za nadaljnji družbeni razvoj dve možnosti. Po prvi se bodo razmere v kratkem obrnile na bolje, začela se bo dvigati produktivnost, več bomo izvažali, upniki nam bodo odložili plačilo dolgov ali pa jih bodo preprosto črtali. Seveda bi jih morali črtati kar v celoti, če bi jih samo za tretjino, kot je nekdo že predlagal, nam to ne bi nič pomagalo, to smo tudi že ugotovili. Po tej optimistični varianti, ki bi nas povrnila v materialne možnosti na začetku osemdesetih let, bi bili dani pogoji, da v pretežnem delu družbenih aktivnosti nadaljujemo na star način.

Po drugi varianti, ki pa je žal bolj pesimistična, se bodo gospodarske in splošne razmere še slabšale. Javno so že bile izrečene ocene, da lahko pričakujemo zlom

celotnega jugoslovanskega gospodarstva. Pri tem je seveda mišljen družbeni sektor. Zasebni, zadružni in vsi deli, ki temeljijo na različnih oblikah kolektivne lastnine, se bodo krepili. V tej zvezi in pri kreiranju razvojnih smeri še vedno delujejo močne ideološke zavore. Ustavni amandmaji sicer legalizirajo lastninski pluralizem, toda dokaj neodločno. Pretok tujega kapitala še vedno ne bo sproščen, družbena lastnina naj bi tudi v prihodnje prevladovala z dvotretjinskim deležem. Koncept družbene lastnine ne bo doživel večje preobrazbe, z njim se še vedno utemeljuje razredni interes in značaj vladavine, čeprav le kot ideološka zavesa, za katero se skrivajo interesi birokratskih struktur. Od tistih, ki razglašajo, da sesto-pajo z oblasti, do tistih, ki oblastno vlogo javno in neprikrito krepijo. Brez družbe-ne lastnine seveda padejo vse tiste strukture, ki so zgodovinsko nastale kot instru-mentarij diktature proletariata oziroma diktature v imenu proletariata.

Dokler bo v naši družbi prevladovala družbena lastnina, pojmovana in zavarova-na na dosedanji način, dokler bodo s to lastnino upravljali birokratski sloji, ki ne priznavajo kapitalskih zakonitosti in niso objektivno nikomur odgovorni za neu-strezno gospodarjenje z delovnimi rezultati svoje dežele, družbena lastnina ne more delovati kot generator družbenega razvoja. Tudi na področju kulture ne.

Nadaljnje siromašenje in propadanje družbenega sektorja gospodarstva ima za posledico zniževanje osebnega in družbenega standarda, visoko inflacijo, vedno večje zahteve po solidarnosti in vzajemnosti, kar je s širšega vidika celo nujno in ne samo upravičeno, toda realno možno le na vedno nižji ravni. Demokratizacija revščine lahko pomeni le vedno večjo revščino. Za takšno razvojno smer očitno vlada v Jugoslaviji visoka stopnja soglasja, z njo je torej treba računati kot z realno podlago delovanja družbenih dejavnosti in torej tudi kulture.

IZKUŠNJE nas učijo, da takšne razmere v začetku delujejo šokantno in v prvem obdobju povzročajo negodovanje, proteste in celo obup delavcev, med uporabniki kulturnih dobrin pa resignacijo, seveda ob hkratnem zmanjševanju kulturnih aktivnosti in kulturnega interesa.

Začetne reakcije pa ne morejo in ne smejo biti dolgotrajne, še manj trajne. Slovenski kulturni delavci in slovensko ljudstvo je v preteklih zgodovinskih obdobjih vztrajno in požrtvovalno gojilo in negovalo svojo kulturo kot nepogrešljiv del svoje identitete. V narodnoosvobodilnem boju so kulturne komponente bile pomemben konstitutivni del boja in zavesti udeležencev. Prav narodnoosvobodilni boj je dokazal, da je za ohranjanje in razvijanje narodove kulture in splošne kulturne zavesti mogoče marsikaj storiti celo v najtežjih okoliščinah.

Izhajajoč iz zgodovinskih izkušenj so sedanje gospodarske in druge družbene zadrege komaj dovolj močna spodbuda za kritično razmišljanje in presojo našega ravnanja v preteklosti, komaj dovolj močna spodbuda za iskanje boljših in drugač-nih sistemskih rešitev za delovanje družbenih dejavnosti v prihodnosti.

Stvar ocene in osebnega izhodišča je spoznanje, da se je model narodnostno afirmativne kulture v svojih številnih sestavinah razvil do konca in da o njem lahko razmišljamo bistveno drugače, kot so razmišljali načrtovalci kulturnega življenja po drugi svetovni vojni, po osvoboditvi, ki je pomenila nov bistven korak pri konstituiranju slovenskega naroda, njegove kulture in njegove državnosti.

Tedaj je nesporno veljalo, da mora slovenski narod, po zgledu drugih, števil-nejših, gospodarsko močnejših in kulturno vplivnejših, izgraditi in vzdrževati svoj sistem kulturnih ustanov in kulturnih dejavnosti. Podobna izhodišča so se uveljav-ljala tudi na kulturi sorodnih področjih, v izobraževanju, znanosti in celo v mnogih gospodarskih panogah, zlasti v tistih, ki so strateškega razvojnega pomena.

Ali dandanašnji lahko rečemo, da so bili glavni razvojni cilji iz teh usmeritev

doseženi? Osnovne civilizacijske in kulturne dobrine so postale dostopne vsem pripadnikom te skupnosti, na nobenem področju duhovnega in civilizacijskega razvoja ni čutiti posebnih ali izrecnih blokad, razen morda tistih objektivnih, ki so nastale z razvojem drugih, sosedov, celotne zahodne civilizacije, zlasti vse bolj integrirane Evrope. Veliki družbeni in gospodarski sistemi dokazujejo, da je za hiter razvoj in napredek potrebna ustrezna kritična masa človeških in materialnih potencialov, s katerimi majhni narodi, majhne kulture in majhne ekonomije ne morejo tekmovali in se v tem pogledu morajo zadovoljiti s podrejenim položajem in retardiranim razvojem, razen če se na specifičen način priključujejo velikim sistemom in si pridobijo njihovo sodelovanje. V kolikšni meri to pomeni tudi njihovo odvisnost, je vprašanje zase.

Dosežena razvojna stopnja naše družbe odpira torej povsem drugačne dileme, kot so bile tiste po drugi svetovni vojni. Osveščena množica posameznikov postaja objektivno vse bolj odgovorna za svoj nadaljnji razvoj in za prihodnost skupnosti, ki ji pripada. Tudi pripadnost tej skupnosti se dandanašnji problematizira na drugačen način. Ta razmerja se bodo v prihodnjem desetletju še bolj hitro spreminjala. Evropa kot oaza svetovnega miru bo v marsikaterem pogledu odpravila meje in najrazličnejše pregrade, ekonomske in politične. Po eni strani se bo svoboda človeka posameznika povečala, po drugi pa se bo pripadnost najrazličnejšim temeljnim družbenim skupnostim, v katerih bo izražal in uresničeval svojo identiteto, povečala. Povečana svoboda in ekonomska varnost ljudi ne razvezujeta pripadnosti, ne zmanjšujejo se potrebe po pripadnosti najrazličnejšim skupnostim, v katerih izražajo svojo identiteto, od religiozne do kulturne. Na skupnost ostajajo usodno navezani tudi socialno obrobni sloji, ki svobode in materialnih ugodnosti večine tudi v teh družbah blagostanja ne morejo uživati.

Vse navedeno je kazalo omeniti zaradi tega, ker ni nobenega znamenja, ki bi kazalo, da bi mi, Slovenci, bili v prihodnosti razvezani svoje etnične identitete, svoje usodne rodovne zavezanosti. To bo morebiti lahko storil posameznik, toda kot celota bomo še naprej vezani na svojo zgodovino, na svoj geopolitični prostor, na svojo kulturo in na vse tiste značilnosti, s katerimi se identificiramo kot posebna skupnost.

Hočem reči, da bo zavest o pripadnosti tej skupnosti v prihodnosti vse bolj zavest vsakega posameznika, nujno bo torej naraščala tudi odgovornost posameznika za obstoj in razvoj te skupnosti.

Na področju kulture bo tako kot na celotnem področju družbenih dejavnosti, sociale, varstva okolja in komunalnih dejavnosti vse večjo vlogo prevzemal individualum.

V naših družbenih okvirih, v okvirih naše ideološke omejenosti in zamejenosti, bo dogma v tako imenovanem družbenem interesu kmalu razpadla, ali pa bo zadobila povsem nove razsežnosti. To seveda ne pomeni, da bo povsem odpadla potreba po skupnem zagotavljanju določenih razvojnih funkcij, toda ta potreba se mora bistveno premakniti na področja, kjer se odvijajo temeljni razvojni procesi. Po vsej verjetnosti bodo sem sodili informatika in raziskovalna dejavnost, varovanje naravnih danosti in socialne varnosti.

Tako imenovani družbeni interes že na sedanji razvojni stopnji ne vzdrži več kritične analize in racionalnega preverjanja. V praksi so (bili) njegovi nosilci predstavniki posameznih družbenopolitičnih struktur, še bolj strogo vzeto – predstavniki interesov, ki so jih formulirali sami in jih predstavljali kot interes posameznih skupin za formiranje javnega pritiska. Tradicionalno »posvečena« knjiga, v vseh časih privilegirana nosilka kulturnega interesa in kulturne identitete, se znajde

v bistveno drugačnem položaju, če interes zanjo ugotavljamo v sferi vzgoje in izobraževanja ali na področju znanosti, kot če o njej govorimo na splošno. Da se interes bralcev izkazuje skozi njihovo prisotnost v knjižnicah in knjigarnah, v bralnosti in v kupovanju knjig, je postalo jasnejše šele v zadnjem obdobju.

V zadnjih letih so mnoge kulturne ustanove, ustanovljene in dolga desetletja vzdrževane kot nosilke nacionalnega kulturnega interesa v razvojnem in programskem smislu postale nezadostne. To dokazujejo številne »amaterske« igralske skupine, saj so mnoge od njih že zdavnaj presegle tradicionalen ljubiteljski nivo. V njih v veliki meri nastopajo izobraženci vseh profilov, praviloma jih vódiyo ambiciozni, poklicno izobraženi režiserji, pogosto s prav eksperimentalnimi projekti, celo s takšnimi, ki jih v rednih gledališčih ne bi upali ali ne bi mogli realizirati. Gledališčniki, samostojni kulturni delavci, so formirali že več kot deset gledaliških skupin, delujočih bolj ali manj kontinuirano, v katerih poleg njih sodeluje tudi znatno število igralcev, zaposlenih v profesionalnih gledališčih. Lahko bi rekli, da dandanašnji Slovenijo že prekrivata dve mreži gledališč. Vprašanje, ali bomo še kar naprej vztrajali pri tradicionalni shemi gledaliških ustanov, kot smo jih razvili po drugi svetovni vojni, se postavlja samo od sebe. Prej ali slej bo treba večino če ne že vse gledališke hiše odpreti za skupine, ki zdaj delujejo zunaj njih, a so po svoji eksperimentalni vlogi in po estetskem naboju pogosto nad nivojem uradniških ansamblov, v katerih vsaj tretjina ne stremi več k umetniškim rezultatom, ampak skrbi predvsem za svojo socialno varnost. V komaj dvamilijonski Sloveniji družba vzdržuje dve močno povprečni operi in prav presenetljivo je, kako znaten del opernega občinstva vztraja navkljub nizki kvaliteti operne produkcije. Obenem je znano, da za največje dosežke na tem področju, za gostovanja svetovno znanih mojstrov, obstaja dokazan interes, dokazan z razprodajo nadpovprečno dragih vstopnic. A tudi če pustimo ob strani finančno sposobnost posameznika ali kar celega meščanskega sloja, je provincialno životarjenje dveh oper na Slovenskem že najčistejši anahronizem. V Jugoslaviji danes deluje štirideset do petdeset kvalitetnih solistov in operne hiše v jugoslovanskem prostoru bi morale koordinirati svoje programe in oblikovati skupen jugoslovanski operni program. Gostovanja uspešnih predstav ne bi smela biti problem, kvaliteto bi morali uveljavljati tudi na račun sedanje kvantitete.

Gledališka gostovanja so tudi notranji slovenski problem. Sedanji sistem abonmajskih predstav favorizira nastope v domači gledališki hiši. Če k temu dodamo še tradicionalno zaprtost posameznih mest, so gostovanja bolj izjema kot pravilo, kulturno smotrno bi bilo ravno obratno. Slovenski gledališki program bi moral biti finančno in kadrovsko usklajen tudi s slovensko filmsko in televizijsko produkcijo.

Usklajevati bi bilo mogoče filmske in televizijske produkcijske kapacitete in televizijske programe zasnovati bistveno drugače kot so sedaj. Kulturna funkcija televizije nikjer v Jugoslaviji ni definirana, vedno je bila v ospredju informacijska. Televizija je največji kinematograf in največji posrednik najbolj kvalitetnih programov, ki se v živo lahko izvajajo le v največjih kulturnih centrih, s prenosom pa postanejo dostopni sleherni družini.

Lastna programska produkcija televizije bo v materialnem (pa tudi v kadrovskem) pogledu kmalu postala predraga in zaradi tega iluzorna. S takšno produkcijo se lahko ukvarjajo skupine samostojnih kulturnih delavcev pa tudi profesionalni ansambli. Takšna produkcija je lahko tudi redni del njihove dejavnosti.

Ko bi začeli uveljavljati kriterije smotrnosti, gospodarnosti in zahteve po maksimalnem strokovnem in umetniškem učinku, bi se smeri možnih sprememb začele naglo odpirati.

Delovanje alternativne televizije bo odkrilo nove materialne vire za to dejavnost, računati bo treba s komercialnimi interesi velikih gospodarskih organizacij, vendar nam tudi v tem segmentu za uveljavljanje kulturne vloge manjka nujno potrebna zakonska regulativa. Komercializacijo televizije začenjajo omejevati povsod po Evropi, to bo tudi naša prihodnja skrb.

Filmsko, televizijsko in video produkcijo bo že v prihodnjih letih zblížala sodobna tehnologija, ki bo zbrisala tehnološke razlike med njimi in omogočila širšo, bolj vsestransko eksploatacijo produkcije. Filmska in televizijska proizvodnja bosta vstopali v drugačne odnose s kinematografi, možni bodo drugačni učinki teh medijev, vsekakor pa tudi njihovo vzajemno načrtovanje in eksploatacija. Njihova funkcija v vzgoji in izobraževanju se bo okrepila. Vse to bo omogočalo racionalizacijo proizvodnje, boljšo izrabo proizvodnje in na koncu tudi večji civilizacijski in kulturni učinek, če bomo te medije povezovali s kulturnimi koncepti in s kulturnimi ambicijami. Rečeno drugače: S temi mediji vstopamo v novo kulturo.

Vsi našteti primeri, naštetih pa bi jih lahko še celo vrsto, kažejo, da so tudi na področjih kulturne produkcije in reprodukcije možne številne racionalizacije, da je možna še večja demokratizacija, večja dostopnost vrhunske kulture. K opisanim spremembam napotujejo razlogi materialne in strokovne (estetske) smotrnosti, organizacijska nujnost in razlogi racionalnosti, zaradi katerih bo materialno in ustvarjalsko razsipništvo postajalo vse manj mogoče, ker bo vse več razpoložljivih virov treba usmerjati v temeljne razvojne programe. Programi kulturnih dejavnosti bodo v veliki meri postavljeni v večjo odvisnost od individualnih potreb, posameznik bo vse bolj sam odgovoren za njihovo realizacijo. Merilo tega interesa bo hkrati merilo razvojnih potreb na teh področjih.

Opisani razvojni trendi so trendi, ki se uveljavljajo v razvitih evropskih deželah. Naš družbeni razvoj je oviran in naše zaostajanje nesporno. Čeprav smo sami pri sebi že dosegli razvojni nivo, ki nas sili v opisane spremembe. Družbeni proizvod pet tisoč dolarjev na prebivalca bi bil sam po sebi zgovoren indikator naših razvojnih možnosti in razvojnih potreb, toda mi žal ne gospodarimo s svojim družbenim proizvodom, izboljšanih razmer v tem pogledu tudi ne moremo pričakovati v bližnji prihodnosti.

Kljub vsemu pa je jasno, da na stari način tudi v kulturni politiki več ne gre, zlasti ne moremo napredovati. Kdaj in kako hitro bomo lahko napredovali, pa je odvisno od razrešitve številnih temeljnih družbenih razmerij.

Nacija in manjšine

(Jörg Haider: ‚Macht mir das Land deutsch‘)

Hitlerjevi znani rek sem podtaknil drugemu namenoma, vendar je, žal, povsem na mestu spricho osupljive in navidez brezglave aktualne politične retorike tega l'enfant terrible avstrijske in koroške politike, sicer pa predsednika avstrijske svobodnjaške stranke, veleposestniškega milijonarja iz koroških Rut (Bärental), ki že leta prav vzorno skrbi za vratolomne politične spektakle v sosednji državi z njemu lastno demagoško intuicijo. To je njegova metoda šokiranja kolegov v drugih strankah in seveda avstrijske javnosti, da bi za sedaj vsaj glede tega postal »prvi mož« avstrijske politike.

V ta splošni okvir sodi tudi njegov nedavni »show«, ki si ga je privoščil v oddaji druge avstrijske televizijske mreže in v tedniku »Profil«, ko je o avstrijski naciji izrekel diagnozo, da je to vse skupaj le ideološki spaček (ideologische Missgeburt). Avstriji po njegovem niso nacija (narod), marveč le zvarek, ki je nastal po letu 1945. Trenutek meditacije: geneza avstrijske državne samobitnosti je bila v glavah njenih državljanov že od prve republike naprej pogostokrat protislovna – nekakšno stalno nihanje med »velikim nemštvom« in avstrijsko ozemeljsko in številčno skromnostjo. Toda ob tem velja vendarle pravilno ovrednotiti kulturne in druge poganjke avstrijske nacionalne osveščenosti, ki se je začela postopoma utrjevati zlasti po letu 1955 (sklenitev Državne pogodbe z Avstrijo) in je danes, vsaj tako zatrjujejo kvalificirani izvedenci in ankete, zasidrana že v glavah tri četrtine lojalnih avstrijskih državljanov. K vsemu temu je odločilno prispevala sposobnost, če hočete, politikov nevtralne Avstrije, ki so s smotrnimi programi v zadnjih desetletjih bistveno povečali socialno in gospodarsko blagostanje te podonavske države. Modrost je bila pač v tem, da so se v glavnem ob pravem času znali prilagoditi zahtevam novega časa in provincialno zaplankanost nadomestili s širšimi, predvsem (zahodno) evropskimi obzorji.

Nekateri to pregovorno avstrijsko prilagodljivost povezujejo tudi z dvoličnostjo brez sramu. »Haider ni mogel narediti večje usluge avstrijskim politikom drugih strank in komentatorjem avstrijskega političnega življenja: kakor uglajen otroški zbor so se postavili v eno vrsto in enoglasno zapeli pesem o dobri avstrijski naciji,« razglablja med drugim komentar v Slovenskem vestniku in nadaljuje: »Kar tekmujejo, kdo je boljši avstrijski nacionalist: vrhovni jahač, ki je pred petdesetimi leti še jahal za velenemško nacijo, njegov vazal, ki trenutno jaha – avstrijska samostojnost gor ali dol – v neko evropsko skupnost, tja do vladnega šefa, ki že iz svojih izkušenj kot bančni direktor dobro ve, kako je to z nacionalno samostojnostjo pod pritiskom mednacionalnega kapitala«, pri čemer dodaja, »da so oni v preteklosti krvavo izdali to avstrijsko nacijo, h kateri se zdaj tako hrabro priznavajo, oni so trenutno pri tem, da prodajo to avstrijsko nacijo za trideset srebrnikov, če jih Evropska skupnost le sprejme«. In še ena konkluzija koroškega avtorja omenjenega zapisa glede domačih razmer: »Če socialdemokrat Wagner javno zatrjuje, da je Celovec nemško mesto, zakaj potem svobodnjak Haider ne bi smel reči, da je Avstrija nemška dežela? In prav na Koroškem bomo kmalu doživeli tekmovanje treh velikih strank, katera bo bolj zagotovila nemški značaj naše dežele. Verjetno

ne bo nobenega ogorčenega vzklika merodajne javnosti *zavoljo vsega tega*« (podčrtal J. J.).

Pa k srčiki sporne zadeve: v mislih imam Haiderjevo vedeževanje, pod kakšnimi pogoji bi se nemara pa lahko zares »rodila« prava in resnična avstrijska nacija »par excellence«. Ob teh predpostavkah bi lahko zardevali tudi belokožci južnoafriški rasisti: v državi po njegovem kopitu namreč ne bi bilo prostora za druge etnične skupine, seveda tudi Slovence. Vse te »tujke« je pač treba po naglem postopku asimilirati, »zliti z avstrijsko narodnostno identiteto«. Nekateri avstrijski razumniki so zavoljo tega Haiderja obtožili »starokopitnosti in večnovčerajsnjih pojmov« o naciji. Dodal bi le, da gre za tak mentalni in miselni ustroj, ki mu nacistične brutalne ibermenševske ideje nikakor niso tuje. Logično je tudi njihovo sklepanje iz vsega tega: če Haiderjeve izjave niso poziv h genocidu narodnih skupnosti v Avstriji? Da pa ne bo vse tako črno, naj pripišem, da velika večina avstrijskih razumnikov odklanja take in podobne »apartheidske krče«, saj je sprejela splošno veljavni, denimo tudi evropski koncept, da lahko etnične in druge manjšine samo obogatijo »Austrio felix«.

Stene ločitve

Po letošnji zakonsko oktroyirani reorganizaciji dosedanjega modela dvojezičnega šolstva na Koroškem, so že pred začetkom šolskega leta 1988–89 začeli »razpolavljati« razrede, da bi tako dobili prostor za 21 novih razredov s 40 dodatnimi učitelji za tiste koroške otroke, ki so se prijavili k enojezičnemu, se pravi zgolj nemškemu pouku. Te vzporednice so posledica določbe, da je pri devetih k dvojezičnemu pouku prijavljenih in enakem številu neprijavljenih otrok možno odpreti paralelni razred. Ob vsem tem je na »terenu« nastalo precej zmede in protesti proti tem prezidavanju niso bili tako glasni, kakor bi bili nemara sicer. F. Wieser, predsednik Zveze slovenskih organizacij, je to ozračje opisal: »Konflikt se prenaša v občine, vasi, med otroke, starše in učitelje. S tem hočejo napraviti za grešne kozle lokalne dejavnike, ne pa dejansko politično odgovorne. Zato bi morali vsi občinski odborniki (tako Wieser), ki jim je za sožitje in skupno vzgojo, nasprotovati pregrajevanju učilnic«. V. Wakounig iz celovške univerze pa ob tem opozarja na »soodgovornost« poslanca Smolleta za novi »ločevalni zakon«, ki je našim slovenskim občinskim odbornikom (tako nadaljuje Wakounig) »spodnesel tlo za verodostojno argumentiranje proti ločevanju.«

Pregrajevalnim stenam je sledil nov učni načrt, ki so ga skrpali v nekaj poletnih mesecih z nekaterimi očitnimi hibami in pomanjkljivostmi. A. Malle, ravnatelj slovenskega inštituta v Celovcu med drugim posebej opozarja, da so avtorji osnutka »okuženi z miselnostjo, da je nemščina nadrejena slovenščini in je le še folklorna vrednota«. Sicer pa, kaj je bilo drugega po vsem tem pričakovati?!

Že omenjeni Wakounig pa upravičeno svari, da nikjer, pa tudi v Avstriji ni navada, da bi uveljavljali nov učni načrt čez noč, od danes do jutri. Torej ne gre samo za strokovnost in zaletavost, ampak predvsem za dejstvo, kot pravi asistent celovške univerze, »da so slovenščini dodelili tako nizko raven, da bodo s tem zadovoljni celo najbolj ekstremni zagovorniki nemškega nacionalizma«. »Šolski vrč« je pač s tem neprizivno razbit.

In zdaj »uradne koncesije« za vse to: obljubili so jim menda več časa za slovenske oddaje na ORF, odprtje dvojezične (torej ne le s slovenskim učnim jezikom – op. J. J.) trgovske akademije, ki bi gostovala v poslopju sedanje slovenske gimnazije, več gmotne podpore prosvetnim kulturnim dejavnostim; seveda, če bodo Slovenci »pridni« in bodo brumno vstopili v sosvete, ki jim jih vlada že leta širokogrudno ponuja. Nova »uradna« filozofija medsebojnih stikov pa naj ne bi bila več konfrontacija, ampak vsestranski dialog z vsemi ustreznimi epiteti (strpen, razumevajoč, itd.). Nisem pristojen za to, da bi presojal, v kolikšni meri so v sedanjí situaciji koroški Slovenci med seboj neenotni, sprti, skregani. To je njihov problem. Dejstvo pa je, da sta dejansko dva »tabora«, če ju tako zgolj informativno označim. Prvi so za »razgovore do komolca«, drugi pa vendarle svetujejo tudi previdnost, ki je spričo zgodovinskih izkušenj dejansko umestna in politično uravnotežena. »Ne smejo nas prevarati besede, in opozoril bi vas, da sta Vranitzky in Wagner klonila pred Haiderjem... Informirati moramo javnost in stremeti za široko akcijsko enotnostjo z vsemi demokrati«. To je bil med drugim memento M. Sturma v govoru ob petdeseti obletnici prve slovenske žrtve nacistične strahovlade, škocijanskega župnika Vika Poljanca.

Za vekomaj velja modrost: karkoli že počenjaš, vselej misli na tisto, kako se bo to končalo! Sicer pa sodim, da na kožo sedanjih koroških razmer napisana filozofska meditacija Immanuela Kanta izpred skoraj treh stoletij: »Es ist wahr und klug, dass ich dem, der mich einmal betrogen hat, niemals mehr traue; denn er ist in seinen Grundsätzen, verdorben. Aber darum, weil mich einer betrogen hat, keinem anderen Menschen mehr zu trauen, das ist Misanthropies«. (Po slovensko približno povedano: »Prav in razumno je, da tistemu, ki te je enkrat prevaral, ne verjameš več, ker je v temelju pokvarjen. Toda ne verjeti nobenemu zato, ker te je eden prevaral, to je mizantropija«).

Ljubljana 14. septembra 1988

O funkcionalnem predstavništvu interesov v sedanjem času

Vrsta razprav o ustavi in predlogov za odpravo nekaterih sedanjih ali uvedbo novih predstavniških organov na različnih ravneh izhaja iz takšnega ali drugačnega pojmovanja suverenosti ali pa iz odnosa med nacionalnim in razrednim. Ti predlogi – ne glede na to, ali eksplicitno vztrajajo pri sedanji deletatsko-skupščinski ureditvi ali pa jo implicitno zavračajo – se komajda dotaknejo ključnega vprašanja, to je načina predstavljanja interesov v naši družbi. Posebnost nekaterih predlogov za novo slovensko ustavo je, da s predvidenimi novimi predstavniškimi strukturami v celoti zavračajo sedanje funkcionalno-predstavniške oblike oziroma »delitev republiških in občinskih skupščin na zборе, ki segmentirajo interesne bloke,« hkrati pa ponujajo drugačne, a podobno oblikovane organe, npr. senat kot »predstavništvo socialnih, kulturnih, ekonomskih in občinskih teles...«¹ Na vprašanje funkcionalnega predstavništva so pri nas, sicer posredno, opozorile nekatere razprave o t. i. »družbi dela«, in sicer z zahtevo po »razsrediščanju« dela v ustavi,² to je po odstranitvi tistih elementov, ki so značilni za stanovsko družbo oziroma predrazsvetljevsko Evropo. Vendar so te razprave načele vprašanje izhodišč »družbe dela« predvsem v smislu posledic enostranskega razvoja oziroma kot razlog za stagnacijo celotne družbe. Čeprav so ti razlogi izredno pomembni, pa je potrebno temeljiteje osvetliti razloge za povezanost našega političnega sistema s funkcionalnim načinom (načelom) predstavljanja interesov, hkrati pa seveda tudi vprašanje povezanosti načel »delovne družbe« z vprašanjem razredne ali slojne delitve v sedanjem času.

V svojem bistvu so zamisli o »družbi dela«, ki predstavljajo skupek dokaj različnih izhodišč in idej, nastale v Evropi ali severni Ameriki konec preteklega in v začetku tega stoletja³ – njihovi nosilci so npr. nemški predstavniki gibanja tovarniških svetov, angleški »guild-socialisti«, itd.

Te ideje so nedvomno produkt demokratične, libertarne smeri v socialističnem gibanju (Marx, ki je bil nekaj časa zanesen zaradi Pariške komune, se je ukvarjal predvsem z vprašanjem koncentracije kapitala in diktature proletariata. Podobno pomenijo Leninu sovjeti predvsem nove oblike oblasti, ki jih usmerja partija, in ne oblike samoupravljanja). V svojem bistvu so te zamisli povezane s tradicijo evropskih revolucij (in severnoameriške), katerih glavni cilj je bil uresničevanje svobode in enakosti. Njihov glavni smoter pa je razširitev območja javne svobode in enakosti na dotlej povsem zasebno območje gospodarske dejavnosti oziroma produkcije. (Tako kot so si ljudje enaki kot člani politične skupnosti – države, naj bi si bili enaki tudi v svojem delovnem okolju.) Ideja, da se morata svoboda in enakost uresničevati v proizvodnih celicah, je nedvomno nastala pod vplivom Marxove analize izkoriščanja v kapitalistični družbi. Odprava tega izkoriščanja s preve-

* Mag. Drago Zajc, strokovni svetnik v Centru za politološke raziskave RI FSPN.

¹ Glej npr., Gradivo za slovensko ustavo. Društvo slovenskih pisateljev in Slovensko sociološko društvo. Časopis za kritiko znanosti, Ljubljana 1988.

² Glej, npr., S. Gaber, T. Kuzmanič, Kot lenobi tudi delu ni mesta v ustavi, Mladina, št. 21/1988.

³ Glej, npr., P. Vranicki, Samoupravljanje kao permanentna revolucija, SNL, Zagreb 1985.

mom privatnih produkcijskih podjetij na bi torej pomenila uresničitev demokratičnih zahtev v bazi: delavci, ki prevzamejo vse funkcije proizvodnje in upravljanja podjetij, s tem prevzamejo tudi ekonomsko in politično oblast.

Na teoretični ravni se te zamisli skladajo z zahtevami po premagovanju odtujenosti med državo in družbo, v praksi pa so se znašle pred problemi odnosa med možnim in željenim (globino sprememb in postopnostjo), med svobodo (ki ni nujno le v javni sferi) in nujnostjo (ki ni nujno le v proizvodnji), itd. Vendar pa je videti, da je problematičnost »družb dela« kljub njihovem prizadevanju, ustvarjati nove razsežnosti svobode in ponovno uveljaviti človeka, v njihovi izhodiščni podmeni – da je mogoče družbo, ki je razpadla na razred lastnikov produkcijskih sredstev in razred izkoriščanih, ponovno združiti in ustvariti povsem nov tip družbene integracije na znanstvenih temeljih. V družbi prihodnosti ni najpomembnejše vprašanje gospodarska korist, ampak razumna demokratična organizacija na funkcionalni osnovi (G. D. H. Cole). Obstojala naj bi posebna družbena znanost, ki bo omogočala razumevanje vzročne zveze med posameznimi pojavi (A. Pannekoek). Takšen znanstveno zasnovan družbeni sistem naj bi bil tudi dovolj transparenten in vsakomur razumljiv, da bo omogočal vključevanje vsakogar in vseh v odločanje brez posebnih težav.

Pri tem je seveda utemeljen pomislek, da gre za poskus »totalne znanstvene civilizacije, v kateri se vse družbene povezave in odnosi spremenijo v znanstveno simulirane povezave«. ⁴ Po svojem notranjem smislu in smotrih je model »delovne družbe« ustvarjen za vzdrževanje organskih odnosov in izključevanje konfliktov, tudi takih, ki bi omogočali nove, produktivne razrešitve. V tem, da poudarja pomen funkcionalnih interesov, ki jih izražajo posebej organizirane interesne celote, se približuje korporativizmu (čeprav ga od njega ločijo pomembne vsebinske razlike v pojmovanju demokracije). Tudi v modelu »delovne družbe« obstaja bolj ali manj določeno število konstitutivnih celot (v bazi), ki se v delovni sferi komajda spreminja (načeloma ni predvideno spontano »vstopanje« novih gospodarskih subjektov ali propadanje nerentabilnih proizvodenj). Temeljne konstitutivne proizvodne celice so v bistvu nekompetitivne, njihova organiziranost in struktura odločanja pa predpisani z državno regulativo.

Zamisli o »družbi dela« temeljijo na posebni organiziranosti družbe, ki je povezana s proizvodnim procesom – celotna organizacija oziroma vse predstavniške institucije so izpeljane iz temeljnih proizvodnih celic (čeprav so te zamisli zajele na določene načine tudi druge oblike povezovanja ljudi). Prav ta temeljna načela »družbe dela« smo prevzeli tudi v naš politični sistem samoupravne družbe (in utrdili v sedemdesetih letih), saj je o presežni vrednosti mogoče odločati le iz dela oziroma na podlagi dela; vključenost v delovne procese je podlaga in pogoj za to najpomembnejšo pravico. Najbrže pa sta si klasična ideja »družbe dela« in naša zamisel najbolj podobni prav v samem pojmovanju predstavnštva.

Podlaga novemu pojmovanju predstavnštva je prepričanje, da je abstraktna predstavitev človeka kot posameznika v sistemu splošnega političnega predstavnštva kritična točka delovanja (meščanskih) parlamentarnih sistemov in hkrati pogoj za obnavljanje izkoriščevalskih odnosov. Zato naj bi bili v političnem sistemu predstavljeni interesi delovnih ljudi na drugačen način, kot konkretni interesi proizvajalcev, povezanih v delovnih asociacijah. Ideja o funkcionalnem predstavnštvu je prav v tem, da se v sistemu pojavljajo interesni sklopi kot celote, predstavniški organi pa so oblikovani tako, da odsevajo določeno strukturo proizvod-

⁴ S. Samardžić, *Demokratija saveta*, Rad, Beograd 1987, str. 232.

nje ali družbenih dejavnosti. Naš delegatski sistem omogoča, npr., neposredno uveljavljanje interesov v okviru posameznih gospodarskih oziroma družbenih dejavnosti (zbori združenega dela na ravni občine in republike), na podoben način pa je urejeno zastopstvo interesov krajevnih skupnosti kot celote občanov (zbori krajevnih skupnosti) ter zastopstvo DPO, glede na to, da opravljajo funkcijo delegacij njih telesa (DPZ). Neposrednost in konkretnost tako predstavljenih interesov in njihova dinamika naj bi zagotavljale veliko močnejšo družbeno integracijo, hkrati pa naj bi kar najbolj izločale konflikte. Pomemben pogoj za takšen funkcionalni način uveljavljanja interesov pa je poleg sposobnosti delegatov, da ustrezno prenašajo in zastopajo avtentične interese svoje baze, tudi njihova pripravljenost, da te posamične interese vedno usklajujejo in podrejajo splošnim in dolgoročnim družbenim interesom.

Zamisli o družbi (delavskih) svetov, ki zahtevajo nov tip družbene organiziranosti, pa na drugi strani nedvomno pomenijo tudi poskus, da bi znotraj te nove organiziranosti politika in gospodarjenje (ekonomija) ne bila več jasno razmejena. Prišlo naj bi do socializacije gospodarske dejavnosti v podjetjih in gospodarskih panogah ali celo do omejitve ekonomskega zgolj na organizacijo proizvodnje in prometa blaga.⁵ V tem smislu je treba ocenjevati te ideje kot logičen odgovor na nasprotja tedanjega časa, še posebej pa na socialne posledice delovanja trga, ki ga je kapitalizem razvil do stopnje, ko je postal regulator skoraj vseh človeških (ne samo produkcijskih) odnosov. S tem, da je klasični kapitalizem svojo izkoriščevalsko naravo skrival za trgov kot objektivnim mehanizmom, je v bistvu ustvarjal vtis, da je trg (ki je nastal daleč pred kapitalizmom) v bistvu njegov izum in orodje in da vsaka konkurenca proizvajalcev v bistvu služi izkoriščanju. Zato naj bi bila zgodovinska naloga delavskega razreda, da v svojem in skupnem družbenem interesu odpravi izkoriščanje, seveda tudi z demontažo vseh tistih oblik in mehanizmov, ki naj bi ga s svojo »navidezno« objektivnostjo v bistvu omogočali. Ob tem se seveda odpira vprašanje, ali je odprava trga (skupaj z znikanjem zakona vrednosti) zadosten pogoj za to, da se v družbi vzpostavijo humani in solidaristični odnosi (enakost in svoboda) ali pa se zaradi pomanjkanja objektivnih meril in ekonomske prisile vzpostavijo novi odnosi podrejanja na kakšni drugačni podlagi.

Načeloma (v klasičnem smislu) gre pri razredno-slojevski strukturi družbe za ekonomsko diferenciacijo. V t. i. »realnih« socialističnih družbah – vključno z našo – pa ugotavljajo, da gre predvsem za to, da vodilni sloj ali struktura monopolizira določeno neekonomsko dobro, to pa sta predvsem politična moč in oblast. Celotna družbena delitev temelji na monopolu nad političnim organiziranjem ter nad vzpostavljanjem in zagotavljanjem določenih načinov družbenega predstavnštva in odločanja. Ne glede na drugačno osnovo diferenciacije pa obstajajo tudi zelo razviti elementi izkoriščanja. Teh ne vidimo samo v pritiskih na povečevanje proizvodnje in akumulacije, na izboljševanje delovne discipline in v dolgotrajnem zavračanju klasičnih oblik delavskega boja (stavk), ampak zlasti v voluntarističnem odločanju o delitvi presežne vrednosti, neracionalnem zajemanju iz dohodka gospodarstva, kontraproduktivnem prelivanju sredstev, itd. Drugače povedano: v okoliščinah državno-družbene lastnine obstajajo družbeni položaji z novimi razsežnostmi odtujevanja odločanja in izkoriščanja. Sloj ljudi, ki jih zaseda, formalno – kot neposredni predstavniki delavcev, zaradi svoje monopolne moči neprestano obnavlja svoje upravljalске pozicije (prav zaradi tega je birokratski sloj v socializmu veliko močnejši od katerekoli birokracije v drugih predstavnških sistemih).

⁵ S. Samardžić, prav tam, str. 225.

Lahko bi torej rekli, da so delavci formalni nosilci upravljanja in družbene organiziranosti sploh ter volilci predstavniške strukture v celoti, vendar pa njihovi predstavniki na povsem klasičen predstavniški in monopolen način oblikujejo vse pomembnejše družbene odločitve, ki jih delegatske skupščine bolj ali manj dobivajo v formalno potrditev.

Ker imamo opravka s tako diferencirano družbo, v kateri se razlike v družbeni moči na poseben način kažejo tudi v velikem neskladju med normativnim in stvarnim, se je seveda treba vprašati, ali in koliko določen način predstavnštva prispeva k takemu odtujevanju in izkoriščanju, oziroma koliko pomeni realno možnost, da ju prevlada in odpravi. Na to vprašanje bi lahko odgovorili, da noben predstavniški sistem ne more dosegati svojih ciljev (namreč integracije družbenih interesov na splošni ravni) ob pomanjkanju objektivnih ekonomskih meril. V dogovorni, solidaristični ekonomiji se namreč ne zmanjšuje le racionalnost gospodarjenja, ampak usiha predstavnštvo v svojem temeljnem pomenu – krepi se tudi voluntarizem legalnih predstavnikov ter narašča vmešavanje različnih »nesistemskih« centrov moči. V takih pogojih pa lahko funkcionalno predstavnštvo celo bolj prispeva k osamosvojitvi politično-upravljskega sloja kot pa klasično, politično predstavnštvo, ki je v veliko večji meri pod kontrolo javnosti. Temu osamosvojenemu sloju, ki je odgovoren le na podlagi sistema večkratnih posrednih volitev, služi samoupravljanje kot idealen izgovor in neverjetna priložnost za zaščito njegovih lastnih, posebnih interesov. Lahko bi rekli, da so se v obdobju uveljavljanja funkcionalnega načela predstavnštva celo povečale možnosti tega sloja, da voluntaristično odloča o ključnih gospodarskih vprašanjih (pristojnosti odločanja so drsele navzgor, zlasti k federaciji), hkrati pa se ni prav nič (ali le malenkostno) povečala njegova odgovornost za škodljive odločitve (število odpoklicev je verjetno manjše od števila odstopov, oboji pa so v primerjavi z drugimi, predstavniškimi sistemi, zanemarljivi).

Glede na objektivno »danost« in posebnost pojavov odtujenega odločanja, izkoriščanja in podrejanja v naši družbi torej lahko trdimo, da gotovo niso nepovezani z načinom predstavljanja in usklajevanja družbenih interesov. V tej zvezi se ponujata dve alternativni – prva je ta, da se sprijaznimo s stanjem, v katerem obstoj ali naraščanje odtujevanja odločanja in izkoriščanja (vedno večja vloga države glede ekonomskih odnosov ter vedno večje prerazdeljevanje sredstev) povzroča usihanje sedanjega funkcionalnega predstavnštva, ki se spreminja (oziroma je dejansko že spremenjen) v formalno načelo ter navidezno prakso. Druga (nerealna) alternativa pa naj bi bila v tem, da se predstavljanje zagotavlja na račun usihanja izkoriščanja in odtujevanja. To pa se lahko kaže »bolj v kadrovskih kot materialnih zadevah, bolj v kadrovski kot pa v ekonomski in siceršnji produktivni politiki... Perspektiva za take družbe je očitno le dinamično ravnotežje... med logiko izkoriščanja in logiko predstavljanja. Druge alternative... niso uresničljive v svetu, v katerem so doslej oblikovani socialistični sistemi v (ogroženi) manjšini«. ⁶ Seveda pa se ponuja tudi tretja alternativa, to je alternativa zunaj ozkih okvirov sedanjega funkcionalnega predstavnštva, ki, kot je videti, sicer omogoča neposrednejše izražanje avtentičnih interesov ljudi na posameznih področjih, vendar pa ne omogoča niti oblikovanja večvariantnih predlogov in programov, niti ustreznega pritiska s pomočjo večkratnih posredovalnih mehanizmov in še posebej ne zagotavlja ustrezne kontrole nad početjem nosilcev najodgovornejših družbenih funkcij.

⁶ Glej, npr., M. Kerševan, K vprašanju razrednosti socialističnih družbenih sistemov, TiP, št. 12/1985.

Ponovno razmišljanje o vlogi splošnega političnega predstavništva ali o njegovem usklajevanju s funkcionalnim predstavništvom verjetno odpira širše možnosti za racionalizacijo procesov odločanja v naši družbi in konkretnije odmerja prostor posameznim družbenim institucijam oziroma predstavniškim telesom. Vztrajanje pri argumentu, da je funkcionalni način predstavljanja boljši zaradi same neposrednosti ali zaradi boljše družbene integracije (predstavljenost celih interesnih celot), je danes že nekoliko naivno početje, saj je očitno, da se je ustvarjalna vloga posameznika v sistemu izgubila. S tem ne trdimo, da funkcionalno načelo predstavljanja nima določene integracijske vloge ali da ne prispeva k prevladovanju napetosti med gospodarstvom in družbeno-političnimi skupnostmi. Prav gotovo ima tudi določeno socializacijsko vlogo, čeprav – po našem mnenju preozko – povezuje določene pravice odločanja (npr. o presežni vrednosti) z delom v materialni proizvodnji in s tem izključuje pomembne skupine zelo zainteresiranih ljudi npr. mladino, nezaposlene, gospodinjke, upokojene in celo tiste, ki so na začasnem delu v tujini, pa nimajo možnosti za vrnitev.⁷ Nedvomno pa se je tudi v praktičnem delovanju celotnega političnega sistema izrazila nujnost, da oblikovanje politik na posameznih področjih povežemo s posameznimi garniturami odgovornih ljudi, ki se ne bodo počutili bolj neodvisne kot v klasičnem predstavniškem sistemu. To pa pomeni, da je potrebno namesto sistema »neposredne neodgovornosti« zagotoviti vsaj sistem (klasične) »posredne odgovornosti«, ki bi le malokomu dajal priložnost, da ponavlja učno dobo na najodgovornejših mestih. Poleg tega bi instrumenti neposredne demokracije marsikaterega predstavnika veliko bolj učinkovito »ožgali po zadnji plati«, da bi si dobro zapomnil, kdaj je opravljal javne dolžnosti in komu je odgovoren, kot pa celotno obredje posrednih volitev.

Gornji sklepi opozarjajo, da je treba pojmovanje predstavništva v naši družbi – tudi glede na ugotovitve raziskav delegatskega in volilnega sistema⁸ – povezati v veliko večji meri in povsem realno s konkretnimi družbenimi pojavi odtujenosti in izkoriščanja v novih oblikah. Štirinajstletna praksa delovanja delegatskega sistema namreč potrjuje nerealnost receptur preteklosti (ki se jih navsezadnje skušajo čim bolj neopazno razbremeniti nekatere komunistične partije v naši neposredni bližini) in odkriva utopične elemente, zlasti glede solidaristično pojmovane temeljne asociacije delavcev ter njene protitržne naravnosti (tudi zato bo moral zakon o združenem delu slej ali prej odstopiti mesto novemu zakonu o podjetjih). Ljudje so končno prav kot člani temeljnih samoupravnih organizacij »često bolj podvrženi manipulacijam tistih sil, ki imajo resnično oblast v družbi, . . . , kot se jim to dogaja kot abstraktnim političnim državljanom«. ⁹ V vsakem organiziranem okolju namreč oblikovanje avtentičnih, objektivnih interesov pogosto ocenjujejo kot nekakšen »nekontroliran, stihijski proces, ki je večkrat sumljiv in nevaren, ker ogroža določeno normativno postavljeno listo interesov, ki jo zagovarja in uveljavlja vodilna struktura. Avtentični interesi se . . . potiskajo na stranski tir in skušajo čim bolj zamegliti, nad njimi pa prevladajo interesi upravljalске strukture . . . «¹⁰

Pri razpravljanju o utemeljenosti funkcionalnega predstavljanja interesov seveda ne moremo mimo določenega koncepta delavskega razreda, ki je bil utemeljen v nekih minulih družbenih razmerah. Če imamo danes opravka z jasnimi razmerji

⁷ Glej, npr., V. Goati, *Politično predstavništvo in volitve pri nas*, TiP št. 7–8/1988.

⁸ Glej, npr., študije in publikacije raziskovalnega projekta »Delovanje in uresničevanje delegatskega sistema v SRS« v obdobju 1975–1986 (vodji projekta dr. A. Bibič in dr. B. Markič).

⁹ M. Krivic, *Neposredne volitve in »abstraktni državljan«*, TiP, št. 1–2/1986.

¹⁰ Glej, npr., D. Zajc, *Oblikovanje avtentičnih interesov v temeljnih samoupravnih skupnostih*, v: *Delegatski sistem med normo in stvarnostjo*, Komunist, Ljubljana 1983.

podrejanja, pa prav gotovo nimamo opravka s protirazredom, utemeljenim na zasebni lastnini proizvodjalnih sredstev. Zato ni neutemeljen pomislek, ali je dosledno uresničeno funkcionalno načelo predstavljanja sploh še načeloma utemeljeno. Na drugi strani pa iz ustavnih določb ni mogoče razumeti, da bi bilo splošno politično predstavništvo v celoti v nasprotju z ustavo. V drugem razdelku temeljnih načel Ustave SFRJ je namreč izrecno poudarjeno, da družbenoekonomski in družbenopolitični sistem izhaja iz položaja človeka, ki temelji na »enotnosti pravic, dolžnosti in odgovornosti ljudi« – torej vseh ljudi in ne le »delovnih ljudi« v ožjem smislu. Temeljna načela govore tudi o skupščinah kot skupnih organih vseh ljudi. Politični sistem, ki sicer na drugih mestih poudarja samoupravno organiziranost, bi torej lahko hkrati v večji meri upošteval tudi politično (ne)organiziranost in spontanost.¹¹ Na vsak način pa bi moral politični sistem – tudi ko govori o tem, da ureditev temelji na oblasti delavskega razreda in vseh delovnih ljudi – končno razmisliti tudi o zastarelem pojmovanju delavskega razreda in priznati »privilegij« pripadnosti delavskemu razredu vsem pripadnikom družbe ter izenačiti njihove pravice.

V tem prispevku smo skušali opozoriti na dvoje pomembnih vprašanj, ki se odpirata v zvezi s konceptom »družbe dela« in še posebej v zvezi z načelom funkcionalnega predstavništva. Naša družba temelji na delu kot univerzalni civilizacijski vrednoti in stremi k uresničevanju osvoboditve dela v smislu odprave izkoriščanja. Hkrati pa povezuje z delom celo vrsto ideoloških predsodkov, npr. o nezdružljivosti podjetništva in še posebej zasebne pobude s socializmom, o nesprejemljivosti kapitalskega vlaganja in upravljanja (povezanost pravic iz dela le s tekočim delom), itd., in postavlja tako ozko pojmovano in »socializirano« delo za izhodišče družbene ureditve. Taka ureditev temelji na precej enostranski koncepciji proizvodnih interesov, saj je jasno, da med delovne interese nujno spadajo tudi podjetniški in inovativni interesi. Ni dvoma, da postane v družbi, ki delo tako pojmuje, organiziranost dela in hkrati vse družbe sama sebi namen, poudarjena kolektivnost interesov pa gre na škodo posebnih in posamičnih interesov človeka kot posameznika, kar občutno omejuje njegovo ustvarjalnost, posredno pa tudi sposobnost razvoja in odzivanja na spremembe vseh organiziranih skupnosti, v katere je vključen. Pomanjkanje objektivne prisile, ki bi sproščala vse interese in omogočala spremembe znotraj delovnih asociacij kot tržnih subjektov, pa vodi v ohranjanje dane gospodarske strukture, ki je prvi pogoj za stagnacijo.

Na drugi strani je vsak sistem predstavljanja interesov nujno povezan s strukturo oblasti, ki jo ali utrjuje na njenih položajih ali pa jo kontrolira in spreminja. Glede na majhen in zanemarljiv vpliv združenega dela (zlasti z ustreznimi zbori) in glede na naš model razmerja med predstavljanjem in izkoriščanjem bi lahko trdili, da je predstavništvo pri nas, še posebej, kar se tiče odgovornosti in zamenljivosti vodilnih na najvišjih položajih, nasploh v globoki krizi. Vendar ne gre samo za neposredne volitve, ampak za to, da se je (čisti) sistem funkcionalnega predstavništva pokazal kot premalo učinkovit, oziroma, da se niso mogli dovolj izraziti tudi drugi interesi, ki jih nismo še niti priznali in formulirali, oziroma se ne morejo oblikovati zgolj v temeljnih samoupravnih skupnostih. Celoten sklop političnih pravic in državljskih svoboščin namreč ni v funkcionalni zvezi s konkretnimi delovnimi in drugimi vlogami ljudi. Ljudje se tudi neposredno povezujejo mimo vseh organiziranih sistemskih oblik za doseganje svojih ciljev, kar je verjetno izredno pomembno za družbeni razvoj. Neposredna vključenost interesnih celot

¹¹ M. Krivic, prav tam.

v političen sistem pa je pravzaprav omogočala prevlado posebnih interesov upravljalske strukture, ki je svoje posebne interese predstavljala kot interese vseh. Morda najpomembnejši argument pa je, da so bile postavke funkcionalnega predstavništva v gospodarstvu do določene mere povezane z odstranjevanjem tržnih elementov in njihovim nadomeščanjem z oblikami dogovarjanja in sporazumevanja. Na ta način so se interesi delovnih organizacij s podporo vodstev družbenopolitičnih skupnosti dejansko spreminjali v politične interese in kot taki prihajali v skupščine, te pa so se iz organov za določanje splošnih pogojev gospodarjenja spreminjale v paratržne institucije, kjer si lahko v primernem trenutku in ob primerni politični podpori vnovčil nesposobnost in sumljivo poslovanje posameznih gospodarskih panog ali pa tudi konkretnih delovnih organizacij. Na enak način so svojo gospodarsko nesposobnost vnovčile cele garniture politikov na raznih (ne)razvitih področjih.

Funkcionalno predstavništvo kot temeljna značilnost »delovnih družb« je deloma prispevalo k integraciji dela na posameznih področjih ter k odpravljanju napetosti med združenim delom in vodstvu družbenopolitičnih skupnosti, vendar pa je z izrivanjem tržnih zakonitosti hkrati prispevalo k ohranjanju pozicij izkoriščanja in »nedotakljivosti« odgovornih vodilnih struktur in njihovih odločitev. Prav tako je močno pripomoglo k neposrednemu povezovanju vodilnih struktur v gospodarstvu s politično-izvršilnimi organi družbenopolitičnih skupnosti ter k neposrednemu komuniciranju med temi organi. Verjetno ne bi bil pretežak sklep, da je to predstavništvo s tem v bistvu tudi zmanjševalo pomen povezovanja samih skupščin pri programiranju dela in povezovanju programov.

Nedvomno bi za nekatere teh ugotovitev potrebovali nekoliko več argumentov in empiričnih podatkov. Toda dosedanje izkušnje in ugotovitve, ki izhajajo iz prakse, ter doslej zbrani podatki nikakor ne jemljejo poguma za razmišljanje v tej smeri. Prevečkrat smo že med delegati na vseh ravneh naleteli na opozorila, da je njihovo delovanje v bistvu predstavniško, ker nikakor ne obvladujejo obsežnega gradiva in ne zmorejo odgovornega opredeljevanja ob pogostih hitrih postopkih. Prav tako nimajo dovolj vpliva na izvršne organe kot predlagalce politike. Vedno več sprejetih zakonov je tako slabih, da jih ni mogoče uresničevati brez posebnih navodil ali pa imajo škodljive posledice. Koliko je torej za fasado sedanjih delegatskih odnosov skritega predstavniškega načina odločanja, ki ga zgolj z mehanizmi delegatskega sistema sploh ne moremo spremeniti? Ali ni torej za izhod iz krize potrebno narediti tudi obračun o učinkovitosti sedanjega načela funkcionalnega predstavljanja v okoliščinah moderne, dinamične družbe, tako zaradi uveljavljanja objektivnih tržnih meril kot zaradi načelnega zagotavljanja enakosti položajev vseh pripadnikov družbe v razmerah prevladujoče družbene lastnine ali pa soobstoja več oblik lastnine.

Koncept »družbe dela« je torej potrebno premisliti predvsem z vidika »družbe prihodnosti«, v kateri izredna dinamičnost tako na področju družbene kot tehnične delitve dela onemogoča predprave tistih, ki se ukvarjajo z določenim delom, da sami odločajo o presežni vrednosti. Če je usoda socializma odvisna od tega, kdo odloča o njej, potem je dvomljivo, ali lahko o njej odloča samo del pripadnikov družbe (ki se objektivno zmanjšuje), oziroma se zastavlja vprašanje, ali ni bolj racionalno, da o njej odločajo vsi člani družbe (zlasti če gre v bistvu za močno izenačene položaje ljudi). Ekonomska in družbena reforma sta torej povezani predvsem z našimi lastnimi ideološkimi predsodki in predstavami o socializmu osebne socialne varnosti ter družbenega miru, v katerem ni osebne podjetnosti in tveganja na vseh področjih. Že nujnost ponovnega uveljavljanja objektivnih tržnih

meril sama po sebi postavlja pod vprašaj številna izhodišča sistema in funkcije političnih institucij. Hkrati imamo opravka z aktiviranjem novih interesnih skupin, ki vnašajo novo dinamiko in prispevajo k temu, da dobiva politika novo vsebino. Zato je očitno potreben tudi produktiven prelom z recepturami preteklosti oziroma z dogmatičnimi pojmovanji, da je funkcionalni način predstavljanja interesov edino zagotovilo za socialistično ureditev, kakor tudi z mnenji, da je za uresničevanje nove socialistične družbe nujno potrebna drugačna politična organizacija.

Če je zaradi gospodarskega napredka potrebna čim širša ekonomska demokracija (kar je več kot očitno) in je torej treba spremeniti temelje gospodarskega sistema, je nujno potrebno razširiti razpravo o celotnem političnem sistemu prek okvirov sedanje ustavne razprave, to je prav na izhodišča predstavljanja interesov. Novi gospodarski sistem namreč zahteva, da se proizvajalci zavzemajo za svoje interese na trgu, ne pa da dejansko upravljajo družbo s pomočjo posebnih zborov.¹² Logičen je torej sklep, da bomo morali začeti razmišljati o drugačnem, racionalnejšem načinu predstavljanja interesov, ki izhaja iz človeka kot posameznika in nosilca tako celote interesov kot pravic.

---

¹² Glej, npr., tudi: Z. Tomac, Kamo ide Jugoslavija, *Danas*, 30. 8. 1988

Reforma lastnine in eksperimentiranje z uvajanjem delnic v LR Kitajski

Od sredine petdesetih let so v vodstvu LR Kitajske prevladovala sile, ki so težile k absolutni prevladi partijsko-državnega monopola na vseh družbenih področjih, in zlasti še na področju lastnine.¹ Po III. plenumu CK KP Kitajske (decembra 1978), ko je LR Kitajska vstopila v novo obdobje reform, je prevladovalo stališče, da mora LR Kitajska na sedanji stopnji razvoja proizvodnih sil omejevati in spreminjati vlogo države.² Na XIII. kongresu KP Kitajske (od 25. oktobra do 1. novembra 1987) so sprejeli stališče, da je potrebno v prihodnosti razviti takšen ekonomski sistem, v katerem bo država »regulirala trg« v glavnem posredno, z ekonomskimi in pravnimi ukrepi, »gibanja na trgu pa naj usmerjajo« poslovne odločitve podjetij.³

Na Kitajskem predvidevajo, da bo »začetna faza socializma« trajala 100 let, od sredine petdesetih let tega stoletja, ko je bila izvedena nacionalizacija sredstev za proizvodnjo – do sredine prihodnjega stoletja (2050. leta), ko bo modernizacija Kitajske v bistvu zaključena in ko bodo dosegli raven srednje razvitih dežel (s 4.000 ameriškimi dolarji bruto družbenega proizvoda – GNP – na prebivalca).⁴

V skladu s takšno splošno usmeritvijo je vodstvo partije in države spremenilo tudi svoja tradicionalna stališča do strukture lastnine.

V prihodnjem obdobju bodo – ob prevladujoči vlogi državnega sektorja – razvijali različne oblike lastnine. Glede na posebnosti posameznih ekonomskih sektorjev bodo določali tudi različne deleže med posameznimi sektorji lastnine, ki se bodo lahko razvili v okviru posameznih gospodarskih sektorjev.

Diverzifikacija oblik upravljanja v državnem sektorju

Poleg tega bodo tudi reformirali upravljanje državnih podjetij po načelu ločevanja pravic lastnine od pravic upravljanja. To naj bi dosegli z razširjanjem avtonomije podjetij, ki naj bi se postopoma razvila v relativno samostojne blagovne proizvajalce. Sestavni del te reforme je tudi ločitev partije od upravljanja podjetij in uvajanje »sistema odgovornosti direktorjev«. V skoraj 400.000 podjetjih so že ustanovili kongrese predstavnikov delavcev in uslužbencev, vendar je njihova vloga le pretežno svetovalne narave. Imajo pravico dajati predloge, kar vse pomeni, da gre za participacijo in ne za samoupravljanje proizvajalcev.

Posebna oblika ločevanja pravic lastnine od pravic upravljanja je dajanje

¹ Novejši – in tudi zadnji – pregled osnovnih teoretičnih ocen in stališč kitajske »levice« o »politični ekonomiji kapitalizma in socializma« je v knjigi, ki jo je objavila leta 1974 – med kulturno revolucijo – skupina piscev iz Sanghaja. Angleški prevod pod naslovom »Fundamentals of Political Economy« je izdala založba M. E. Sharpe, Inc., New York, 1977, od 224 do 505 strani.

² Pomembno razvojno stopnjo pogledov na novo vlogo države so dosegli na Tretjem plenumu CK KP Kitajske, 20. oktobra 1984, ko so sprejeli temeljni načrt za gospodarske reforme ekonomskega sistema (v mestih): »Odluka CK KP Kine o reformi ekonomske strukture«. Marksizam u svetu, Beograd, 1985, številka 2–3, stran 213.

³ 13th National Congress of the Communist Party of China, založila Beijing Review, Beijing, 1987, stran XI–XII (dalje: 13 NCCPC).

⁴ Ibidem 13 NCCPC, strani od III do VI.

– večinoma majhnih – nerentabilnih državnih podjetij v zakup kolektivom, skupinam ali posameznim državljanom.⁵ Na XIII. kongresu KP Kitajske so celo sprejeli sklep, da se v posameznih primerih lahko prenesejo s pogodbo na privatnika tudi lastninske pravice posameznih majhnih državnih podjetij.

Med različnimi oblikami diverzificiranega državnega sektorja obstajajo tudi mešana podjetja, ki združujejo več različnih oblik lastnine, na primer: državno in kolektivno, državno in zasebno lastnino itd.

Spremembe v sestavi lastnine v LR Kitajski, 1978–1987⁶

	Deleži v odstotkih v skupni vrednosti proizvodnje					
	Državna podjetja		Kolektivna podjetja		Zasebna in druga podjetja	
	1978	1987	1978	1987	1978	1987
– v industriji ⁷	80,8	57,5	19,2	preko 30	0,6 ⁸	2,1 ⁹
– v trgovini in storit.	54,6	38,7	43,3	44,1	0,7 ⁸	17,2
– v gradbeništvu	78, ⁸	70,19	21,4 ⁸	29,9 ⁹	...	...

Kolektivna lastnina

Podjetja v kolektivni lastnini so se v preteklosti ločila od državnih predvsem po tem, da so bila »privesek« nižjih organov državne uprave; delavci v njih so imeli manjše plače in manj drugih pravic, vendar več dolžnosti kot v državnih podjetjih. Sedaj istočasno potekata dva procesa: prvič, pravice kolektivov razširjajo, drugič, delež teh podjetij v posameznih sektorjih gospodarstva hitro raste.

Ekspirimenti in teoretične polemike o delništvu v LR Kitajski

Po večletnih teoretičnih polemikah so na XIII. kongresu KP Kitajske (od 25. oktobra do 1. novembra 1987) sprejeli stališče, da so »... obveznice in delnice neizbežen rezultat množične podružbljene proizvodnje in razvoja blagovne proizvodnje«. To niso samo oblike, ki so značilne za kapitalizem, temveč jih lahko

⁵ Do konca leta 1987 je bilo prenesenih v upravljanje kolektivom ali danih v zasebni zakup 46 odstotkov majhnih državnih industrijskih podjetij. V istem času so bile pravice upravljanja prenesene na kolektive ali zasebnike v 80 odstotkih državnih trgovinskih podjetij. V storitvenem sektorju je bilo do konca leta 1986 8.612 državnih storitvenih centrov s 149.000 zaposlenimi izročeni v upravljanje kolektivom, 2.369 trgovin z 18.000 delavci pa je bilo danih v najem privatnikom. V storitvenem sektorju v mestih je 51,1 odstotka zasebnikov. (Statistic for 1987 Socio-Economic Development, Beijing Review, 1988, št. 10, strani od IV do VI).

⁶ Podatki za leto 1978, 1980 in 1986 so bili objavljeni v Beijing Review, 1987, štev. 40, na strani 26 in 27, a za leto 1987 v SWB FE/W 25, stran C/1.

⁷ Majhna vaška podjetja v podatkih niso vključena.

⁸ Samo v mestih in trgih leta 1980.

⁹ Samo v mestih in trgih leta 1986. Konec leta 1987 je bilo v LR Kitajski 225.000 zasebnih industrijskih podjetij s 3,6 milijoni zaposlenih delavcev. V povprečju imajo zasebna podjetja po 16 zaposlenih, znani pa so tudi primeri, ko imajo taka podjetja tudi do 240 zaposlenih delavcev in uslužbencev.

uporabi tudi socialistično gospodarstvo s tem, da omejuje njihove »negativne posledice«.¹⁰

LR Kitajska še nima dovolj izkušenj, da bi se odločila za uvajanje delništva v širokem obsegu že v neposredni prihodnosti.¹¹ Zato se bo vlada verjetno oprla na stališče tiste skupine teoretikov, ki zagovarjajo uvajanje delništva kot neizogibne posledice množične blagovne proizvodnje. Toda istočasno opozarjajo, da LR Kitajska ne sme preprosto kopirati delniškega sistema, ki ga je razvil kapitalizem, temveč mora postopoma in na temelju eksperimentov razvijati lasten sistem, ki bo v skladu s posebnostmi kitajske socialistične družbe. Pri tem mnogi opozarjajo, da se sistema delništva ne sme idealizirati in videti v njem »najboljši in edini način« za reformo lastnine v kitajskem gospodarstvu.

Najbolj vneti zagovorniki uvajanja delnic trdijo, da v socialistični družbi delitev premij in dividend nima enakega značaja kot v kapitalizmu. V socializmu se namreč delnice delijo na tri skupine: prvič, na delnice, ki so v lasti države, ki sestavljajo večino vrednosti vložnih sredstev in na ta način tudi določajo javni značaj lastnine podjetja; drugič, na delnice, ki so v lasti podjetij; tretjič, na delnice, ki so v lasti zaposlenih delavcev v podjetju, in četrtič, najmanjši del delnic – delnice, ki jih prodajo posameznikom izven podjetja.¹²

Ker pa so v mnogih krajih lokalni organi oblasti tudi omejili zgornjo mejo vrednosti dividend, ki se lahko izplačujejo – v višini od 12 do 15 odstotkov, delnice pogosto dobijo značaj obveznic.¹³

Sedaj, ko je uvajanje delnic še v fazi eksperimentiranja, obstaja velika različnost oblik.¹⁴ Različni so strukturni deleži lastnikov in višine delnic. V neki tovarni v Xianu je kupilo delnice 70 odstotkov zaposlenih. V tej tovarni so tudi izplačali dividende v višini 25,5 odstotkov vrednosti delnic. V neki elektronski tovarni v Šanghaju so število in vrednost delnic, ki jih lahko kupi posameznik, omejili na 20 delnic v vrednosti 2.000 juanov. V tej tovarni ima država že 71 odstotkov vrednosti delnic. Ko so prodali še delnice v vrednosti 29 odstotkov kapitala, so polovico teh delnic namenili za prodajo državi in podjetju, drugo polovico pa posameznim delničarjem. Višina dohodka na delnice te tovarne se giblje do 14,4 odstotka, medtem ko je obrestna stopnja za hranilno vlogo, vezano za eno leto, 7,2 odstotka. Pogosto je omejena tudi doba za vračilo glavnice (pet let).

V Šanghaju je zdaj že osem agencij za prodajo delnic, ki zaračunavajo 3-

¹⁰ Ibidem, 13 NC CPC, stran XI.

¹¹ Izmed zanimivih člankov o uvajanju delnic v LR Kitajski navajamo samo nekaj najzanimivejših sestavkov, ki so prevedeni v angleščino:

– »Forecast on Economic Structural Reforms and Trends in Ownership«, Shijie Jingji Daobao, 6. I. 1986, SWB, FE/8, 168, stran CV/12;

– Gu Teefeng: »Implementing a Shares System to Restore the Original Features of Collective Enterprises...« Jingji Cankao, 2. in 3. junija 1986; SWB FE/8300, stran CV/1 in 8302, stran CI/4;

– Li Yining: »Possibilities for China's Ownership Reform«, Beijing Review, 1986, št. 52, stran 17;

– Gao Qingbin: »China's Shareholding System in Advancing amid Contraversies«, Liaowang, 29. decembra 1986, SWB FE/8461, stran CV/1 (dalje: Gao Qingbin);

– Jian Yiwei on the Joint – stock System«, Ming Pao, 1. maj 1987, SWB FE/8567 stran BII/2;

– »State Council on Supervision of Stocks and Bonds«, Xinhua 6. aprila 1987, SWB FE/W 1439, stran CI/4;

¹² V nekaterih podjetjih so prodali zunanjim kupcem samo 3 odstotke delnic.

¹³ Na primer: v Kantonu so dovolili kot najvišjo dovoljeno mejo za izplačilo dividend le 12%. (Canton Enterprise Issue »Bonds in Kind« and Stocks to Raise Funds, SWB FE/8302, stran CI/3).

V provinci Fujian so kmetje lastniki 80% delnic v 5.789 podjetjih na vasi. Lastniki delnic imajo tudi pravico, da vplivajo na poslovno politiko podjetij in njihovih upravnih odborov. V večini teh podjetij delijo 40% čistega dobička za nagrade delavcev in upravnega osebja, 30% za dividende, preostalih 30% pa namenijo za razširitev proizvodnje. Ponekod pa dividend sploh ne delijo in namenjajo ves dobiček za modernizacijo. (SWB FE/W 1988, 12, stran A/3).

¹⁴ Ibidem, Gao Qingbin, stran CI/4.

odstotno provizijo. Poleg teh agencij obstajajo še agencije v Shenyangu, Quangzhou-u, Shenzhen-u in Suzhou-u.

Aprila 1987 je državni svet LR Kitajske sprejel sklep, da državni uslužbenci in vojaki ne smejo kupovati delnic.

Od leta 1982 do konca leta 1986 je v LR Kitajski prodalo večjo ali manjšo količino delnic že več kot 7.000 podjetij, in sicer v skupni vrednosti nad 6 milijard juanov. Samo v Šanghaju je več kot 1.500 podjetij izdalo delnice in obveznice v višini nad 390 milijonov.

Prednost delniškega sistema

Na podlagi raziskav eksperimentiranja z delnicami v mestih Shenyang, v provinci Guandong in v avtonomni pokrajini Notranja Mongolija so prišli do naslednjih temeljnih ugotovitev:¹⁵

– Prvič, uvajanje delnic omogoča hitro in dopolnilno zbiranje sredstev za akumulacijo; zlasti spodbuja združevanje sredstev iz različnih krajev dežele prek obstoječih administrativnih meja in omogoča hitrejši razvoj medregionalnega sodelovanja.

– Drugič, raziskave so pokazale izredno povečan interes vseh zaposlenih članov kolektiva za racionalnejše poslovanje podjetij. V farmacevtski tovarni Ming Xing v Kantonu so po prodaji dela delnic delavcem ugotovili izredno povečan interes za racionalno uporabo fondov in zmanjšanje proizvodnih stroškov. V kratkem času so zaposleni delavci in uslužbenci dali več kot 300 predlogov za izboljšanje proizvodnje. Nasploh se lahko ugotovi, da je delniški sistem, to je sistem skupnega vlaganja, »skupnega tveganja in skupne delitve dobička«, omogočil, da sta v celoti prišli do izraza »iniciativa in ustvarjalnost« vseh delničarjev – od države do proizvajalcev.

Raziskave v 600 državnih podjetjih v Notranji Mongoliji, ki so jih upravljali na tradicionalen način, pa so pokazale, da so v šestih letih, od leta 1980 do 1985, kar 75 odstotkov povečanega dohodka porabili za plače in družbeni standard delavcev, le zelo skromen del pa za modernizacijo podjetij. Medtem pa so ugotovili, da se pri delavcih, ki kupijo delnice podjetja, v katerem so zaposleni, začne hitro spreminjati odnos do gospodarjenja v podjetju.

Nasprotovanja in problemi

Nekateri kitajski ekonomisti, ki se upirajo uvajanju delnic, našttevajo ugovore, podobne tistim, ki jih lahko slišimo v Jugoslaviji, zlasti še, da bi uvedba delnic spremenila socialistično naravo sredstev za proizvodnjo in uvedla elemente izkoriščanja, podobno kot je v kapitalizmu. Pravzaprav bi po njihovi oceni uvedba delnic pomenila restavracijo kapitalizma.

Po zamenjavi generalnega sekretarja Hu Yaobanga (16. januarja 1987) in v začetku boja proti »meščanskemu liberalizmu« smo, kar zadeva nadaljevanje eksperimentov z delnicami, med nekaterimi kitajskimi voditelji lahko zaznali znamenja omahovanja in umikanja.

Takšna stališča na nedavnem XIII. kongresu KP Kitajske niso prevladala:

¹⁵ Ibidem, Gao Qingbin, stran C/3.

sprejel je v bistvu pozitivno stališče do delnic. Seveda pa bo, kot je pokazala že doslednejša praksa na Kitajskem, potrebno nadaljevati eksperimente in na tej podlagi sprejeti nove zakone, ki bodo prodajo in promet z delnicami v posameznih gospodarskih panogah urejali tako, da bo mogoče preprečiti čimveč njihovih negativnih posledic (ustvarjanje špekulantskega sloja, bistveno odstopanje od temeljnega načela – nagrajevanje po delu, itd.).

Kot smo videli iz te informacije, so v praksi že rešili številne probleme, na katere opozarjajo nasprotniki uvajanja delnic. Z različnimi omejitvami, kot je omejen delež delnic, ki jih lahko prodajo na trgu in posamezniku, omejena višina dividende itd., – ob prevladujoči vlogi javnega sektorja, ki ekonomsko kontrolira obnašanje delničarskih podjetij – se klasični značaj delnic že precej spreminja in se delno približuje obveznicam.

Kar pa zadeva vprašanje delitve, je partijski kongres že sprejel načelno stališče, da na »začetni stopnji socializma« ni mogoča »samo ena oblika distribucije«. Medtem ko mora prevladovati načelo nagrajevanja po delu, je potrebno dopustiti kot dopolnilne tudi druge oblike delitve, kot so: individualno delo, dohodek iz obveznic in od dividend, dohodek lastnikov zasebnih podjetij in zakupnikov itd. Vendar pa bo država z različnimi ukrepi, kot so davki in podobno, omejevala vse dohodke v določenih okvirih in preprečila socialno polarizacijo v družbi.

Ob obisku v štirih obalnih provincah konec lanskega leta je generalni sekretar Zhao Ziyang (Renmin Ribao, 23. januarja 1988) najavil, da bodo v prihodnje v LR Kitajski intenzivno preskušali učinke uvajanja akcionarskega sistema v praksi, in sicer z namenom, da bi več kratkoročnega kapitala pretvorili v dolgoročni kapital in izrabili nove širše vire kapitala, ki je potreben za razvoj takšnega sistema.

V prvi številki v letošnjem letu so v teoretičnem organu CK KP Kitajske, v reviji »Hong Qi« (Rdeča zastava), objavili dva članka, ki zagovarjata prednost delnic. Pisec Li Yining (str. 21–24) meni, da je sistem delniških družb najbolj ustrežna oblika ureditve odnosov med javno lastnino in vprašanjem upravljanja v socializmu na sedanji ravni družbenega razvoja LR Kitajske. Drugi pisec, Zuo Mu (str. 29–28), razpravlja o nekaterih teoretičnih in političnih vprašanjih uvajanja sistema delniških družb v LR Kitajski.

Konec letošnjega februarja (29. 2. 1988) je centralni kitajski dnevnik »Remin Ribao« objavil članek mlajšega ekonomista Li Yungi-ja, v katerem ta predvideva, da bo LR Kitajska verjetno morala v prihodnosti uvesti sistem »pravih« delnic, ki bo po svojih osnovnih značilnostih bolj podoben klasičnemu delniškemu sistemu, kot pa je to sedanji sistem, v katerem so delnice zelo podobne obveznicam (na primer: odplačevanje glavnice itd.)¹⁶ On ocenjuje, da bi v LR Kitajski za stabiliziran gospodarski razvoj morali prodati na trgu večje število »pravih delnic« v skupni vrednosti vsaj 150 milijard juanov (40,5 milijard ameriških dolarjev), kar je približno polovica skupne vrednosti sedanjih hranilnih vlog v bankah.

V letošnjem letu so se na Kitajskem nadaljevale razprave o oblikah lastnine v socializmu. Poleg tega so v tem času ustanovili več novih podjetij in drugih gospodarskih enot, ki temeljijo na delniškem kapitalu (na primer banke in različne druge gospodarske organizacije).

Vsekakor sodi med najpomembnejše novosti izjava generalnega sekretarja CK KP Kitajske Zhao Ziyanga nekemu ameriškemu založniku (6. septembra 1988) v Beijing-u.¹⁷ Zhao Ziyang je namreč v tem pogovoru med drugim govoril o glav-

¹⁶ SWB, FE 190, 1988, stran B2/3.

¹⁷ Xinhua, 6. septembra 1988, SWB FE/252, 1988, stran B2/1.

nih ciljnih reforme lastnine v LR Kitajski. Ponovno je zatrdil, da bodo na Kitajskem tudi v prihodnje dopustili razvoj zasebnega sektorja. Toda istočasno si bodo prizadevali doseči večjo učinkovitost državnih podjetij z ločitvijo lastninskih pravic, ki bodo ostale državi, od pravic upravljanja, ki jih bodo dobila podjetja. V okviru reform pa načrtujejo tudi ustanovitev »delniškega sistema«, v katerem bodo imele prevladujočo vlogo delnice, ki jih bo imela v svoji lasti država.

MITJA KAMUŠIČ*

Analiza magistrskega podiplomskega študija

(na treh družboslovnih fakultetah ljubljanske univerze)

Analizirati in oceniti stanje in rezultate magistrskega podiplomskega študija je potrebno iz dveh konvergentnih vidikov:

1. Sedanja razvojna stopnja gospodarstva, družbenih dejavnosti, javne uprave in posebej še visokega šolstva ter znanstveno-raziskovalne sfere v Sloveniji zahteva ustrezno število sposobnih strokovnjakov, katerim ne zadošča obstoječi povprečni dodiplomski fakultetni študij, ampak potrebujejo ustrezni kvalitetni študij. Dokaj splošno mnenje je, da takšnih strokovnjakov v Sloveniji primanjkuje oziroma da mnogi diplomanti podiplomskega študija ne ustrezajo zahtevam znanstveno-raziskovalnega dela oziroma drugim zahtevam strokovno najbolj zahtevnih delovnih procesov na različnih področjih. Čeprav to mnenje ni preverjeno z neposrednimi empiričnimi raziskavami, verjetnost njegove utemeljenosti kažejo nezadovoljivi rezultati v gospodarstvu in na drugih področjih.

2. Obe slovenski univerzi, ki vključujeta vse oblike visokošolskega dodiplomskega in podiplomskega študija, bi morali biti nujno odgovorni za obseg, kvaliteto in rezultate tudi podiplomskega študija, vendar dosedanja organizacija obeh univerz, temelječa na obstoječi normativni ureditvi – pa tudi na obstoječih samoupravnih sporazumih o delu in nalogah univerz – ni podprla in je delno celo onemogočala, da bi univerzi to vlogo uspešno izpolnjevali.

Na ljubljanski univerzi je dozorelo spoznanje o potrebi inovaciji vloge univerze, ki naj bi potekala v pripravah za normativno prenovu upravljanja in organiziranosti visokega šolstva in univerze, in sicer vzporedno s konkretnimi ukrepi. Kot prioriteta naloga je bila sprejeta kvalitetna prenova podiplomskega, zlasti magistrskega študija, ki mora izhajati iz analize in ocene obstoječega stanja, ki – kakor lahko pričakujemo – ni povsod enako. Ta analiza se omejuje na družboslovno področje, ki zajema magistrski študij na ekonomski (EF) in pravni fakulteti (PF) ter na fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo (FSPN) in obsega naslednja področja: a) Sistemska izhodišča optimalne analize; b) Primerjalna analiza programov magistrskega študija na EF, PF in FSPN; c) Oblikovanje in doseganje splošnih ciljev magistrskega študija; d) Profesorji, študenti, diplomanti in izvedba magistrskega študija; e) Financiranje magistrskega študija; f) Možnosti in načini izboljšanja magistrskega študija.

Čeprav obravnava ta analiza neposredno le magistrski študij na EF, PF in FSPN, odpira tudi splošne probleme, ki analogno – sicer v različnih razmerah in okoliščinah – zadevajo magistrski in podiplomski študij tudi na drugih študijskih področjih.

---

* Dr. Mitja Kamušič, redni profesor Višje upravne šole v Ljubljani.

I. SISTEMSKA IZHODIŠČA OPTIMALNE ANALIZE

Sistemska analiza stanja magistrskega podiplomskega študija na družboslovnem področju, ki naj bi se približala optimalni objektivni oceni stanja in ki bi omogočila predložiti relativno zanesljive načrte in ukrepe za izboljšanje stanja, bi morala dovolj izčrpno in celovito analizirati input procese, transformacijske procese in output procese, ki zadevajo ta študij. Te procese okvirno prikazuje naslednja shema:

Input procesi	Transformacijski procesi	Output procesi
1. spoznanje potreb	1. organizacijska in finančna izvedba	1. diplomanti
2. programi	2. pedagoška izvedba	2. njihove zaposlitve
3. profesorji	3. povezovanje z raziskovanjem	3. njihovi uspehi v praksi
4. študenti	4. ocenjevanje znanja in sposobnosti	
5. finančna sredstva		
6. pripravljeno študijsko gradivo in literatura		

Za optimalno analizo je treba te sistemske povezane dele (elemente) oceniti:

- a) z vidika strokovne kvalitete, tj., koliko dela in naloge, ki se opravljajo pri posameznih sistemskih elementih, formalno in dejansko ustrezajo uveljavljenim standardom kvalitete ustrezne stroke;

- b) z vidika učinkovitosti, tj. kako hitro, kako ekonomično in s kakšnim osipom se opravljajo dela in naloge pri posameznih sistemskih elementih;

- c) z vidika uspešnosti, tj. v kakšni meri prispevajo dela in naloge pri posameznih sistemskih elementih k takšnim rezultatom v praksi, ki bi zadovoljevali spoznane potrebe.

Za vsakega od navedenih sistemskih elementov bi bilo treba napraviti zadosti izčrpno analizo, ki pa je zaradi omejenih zastavljenih ciljev na tem mestu ne bomo napravili. Zgolj kot primer, kaj je mišljeno z analizo posameznih sistemskih elementov, prikazujemo načrt analize prvega sistemskega elementa na področju input procesov, tj. spoznanje potreb:

- a) zbiranje podatkov in informacij o potrebah v gospodarstvu, družbenih dejavnostih, državni upravi in drugod po količini kadrov določenih vrst, po vsebini in kvaliteti njihovih znanj in po njihovih sposobnostih;

- b) preverjanje zbranih podatkov s strokovnjaki in poznavalci določenih strokovnih in delovnih področij;

- c) analiza alternativnih možnosti, kako je mogoče učinkovito zadovoljiti spoznane potrebe, upošteva hitrost zadovoljitve potreb in ekonomičnosti izvedbe posameznih alternativ (stroški, osip oziroma izguba časa študentov);

- d) izdelava kriterijev za ocenjevanje, kako output uspešno zadovoljuje spoznane potrebe pri izvedbah posameznih alternativ.

Navedena izhodišča optimalne analize s primerno priredbo lahko uporabimo pri analizi magistrskega in drugega podiplomskega študija na vseh študijskih področjih.

V tej analizi sem upošteval le določene vidike prej obravnavanih sistemskih elementov, ki sem jih dobil iz programskih in statističnih podatkov EF, PF in FSPN in sicer:

1. iz programov magistrskega študija, ki jih primerjamo med seboj po:

- a) vsebini programov,
  - b) zahtevnosti programov,
  - c) razčlenjenosti in številu predmetov in predvidenih ur skupinskega študija,
  - d) pridobljenih naslovih;
2. iz akademskega naziva, habilitacijske stopnje in matične zaposlitve profesorjev, ki sodelujejo pri magistrskih programih;
  3. iz števila in predizobrazbe študentov in števila diplomantov v posameznih magistrskih programih;
  4. iz načina izvajanja posameznih magistrskih programov (skupinski pouk, individualni študij, načini preizkušanja znanja ipd.);
  5. iz načinov financiranja magistrskega študija.

II. PRIMERJALNA ANALIZA PROGRAMOV MAGISTRSKEGA ŠTUDIJA NA EF, PF IN FSPN

Ekonomska fakulteta izvaja štiri programe magistrskega študija, katerih značilnosti kaže naslednji prikaz:

Program	Število obveznih predmetov	Število izbirnih predmetov	Število predmetov, iz katerih se z izpitom ali drugače preverja znanje	Število dodatnih seminarских nalog
1. za ekonomsko informatiko ¹	–	53	10	6
2. za poslovno politiko in organizacijo ²	4	20	10	6
3. za ekonomsko analizo in družbeno planiranje ³	7	76	10	8
4. za svetovno gospodarstvo in mednarodne ekonomske odnose ⁴	10	–	10	8

Iz proučenega gradiva ni razvidno skupno število ur skupinskega pouka. Izgleda, da je to odvisno od nosilca predmeta; če pa je kandidatov manj kot 5, je predviden individualni študij, kar se v številnih primerih prakticira pri magistrskem programu za ekonomsko informatiko.

Pri magistrskem študiju na EF je zadnji in glavni preizkus magistrsko diplomsko delo, po katerem dobijo diplomanti programa pod 1) naziv magister ekonomske informatike, diplomanti programa pod 2) magister poslovne politike in organi-

¹ do ¹⁶: Podatki o magistrskih programih so navedeni podrobno v sprejetih ustreznih magistrskih programih na EF, PF in FSPN.

zacije, diplomanti programa pod 3) magister ekonomskih znanosti, diplomanti programa pod 4) pa magister mednarodne ekonomije.

Pravna fakulteta predvideva sedem programov magistrskega študija, katerih značilnosti kaže naslednji prikaz:

Program	Število obveznih predmetov	Število izbirnih predmetov	Skupno število ur skupinskega pouka	Število predmetov, iz katerih se z izpitom ali drugače preverja znanje	Število dodatnih seminarских nalog
1. za javno upravo ⁵	7	8	300	11	4
2. za gospodarsko pravo ⁶	7	10	249	13	3
3. za pravo osebnih in premoženjskih razmerij ⁷	13	–	259	13	3
4. za delovno pravo ⁸	11	–	250	11	3
5. za kazenskopravne znanosti in kriminologijo ⁹	9	4	288	11	2
6. za rimsko pravo in druga področja antičnega prava ¹⁰	6	8	245	9	2
7. za pravno zgodovino ¹¹	7	8	270	10	2

Od predvidenih programov jih PF izvaja pet; programov pod 6) in 7) do zdaj ni izvajala.

Pri vseh magistrskih študijih na PF je zadnji in glavni preizkus magistrsko diplomsko delo, po katerem dobijo vsi diplomanti naziv magister prava, le diplomanti magistrskega študija iz kazenskopравnih znanosti in kriminologije, ki predhodno niso diplomirali na pravni fakulteti, dobijo naslov magistra kriminologije.

Pri programih 1), 6) in 7) so trije obvezni predmeti združeni v skupni magistrski izpit, pri programih pod 2) in 4) je pet obveznih predmetov združenih v skupni magistrski izpit, pri programu pod 3) je šest obveznih predmetov združenih v skupni magistrski izpit, pri programu pod 5) so štirje obvezni predmeti združeni v magistrski izpit, razdeljen v dve skupini. Vsi drugi izpiti so posamični.

Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo izvaja pet programov magistrskega študija, katerih značilnosti kaže naslednji prikaz:

Program	Število obveznih predmetov	Število izbirnih predmetov	Skupno število ur skupinskega pouka	Število predmetov, iz katerih se z izpitom ali drugače preverja znanje	Število dodatnih seminarskih nalog
1. za sociologijo ¹²	3	19 (50)	320	7	(7)
2. za politologijo ¹³	5	5 (50)	245	8	(8)
3. za mednarodne odnose ¹⁴	5	7 (50)	210	8	(8)
4. za komunikologijo ¹⁵	4	7 (50)	225	7	(7)
5. za obramboslovje ¹⁶	5	10	240	7	(6)

Pri programih pod 1), 2), 3) in 4) so izjemoma možni vsi izbirni predmeti iz vseh petih magistrskih programov na FSPN, tj. skupaj 50 izbirnih predmetov; teoretično je možno celo izbrati izbirne predmete na drugih družboslovnih visokih šolah. Pri programu pod 5) študent sodeluje tudi pri dveh skupinskih raziskovalnih nalogah.

Preizkus znanja pri vseh predmetih magistrskega študija na FSPN je priprava pismenega prispevka, ustni zagovor in preizkus znanja iz vsebine predmeta. Pri magistrskih študijih na FSPN je zadnji in glavni preizkus magistrsko diplomsko delo. Diplomanti dobijo naslove glede na opravljene magistrske programe: magister sociologije, magister politologije, magister mednarodnih odnosov, magister komunikologije in magister obramboslovja.

Na obravnavanih družboslovnih fakultetah pade v oči nenavadno razmerje (obratno sorazmerje) med številom magistrskih programov in med številom dodiplomskih programov in smeri. PF ima 1 dodiplomski program brez smeri, le s paketi izbirnih predmetov v 4. letniku – in 7 magistrskih programov, od katerih jih izvaja 5; EF ima en dodiplomski program s 6 smermi na prvi stopnji in s 7 smermi na drugi stopnji – in 4 magistrske programe. FSPN ima 5 različnih dodiplomskih programov, ki imajo skupaj 8 smeri – in 5 magistrskih programov, pri čemer ima magistrski program za sociologijo 4 usmeritve: a) teoretična sociologija, b) sociologija združenega dela, c) planiranje kadrov in zaposlovanje in d) kulturologija. Možen je razpis tudi drugih smeri.

Pri sprejetih magistrskih programih na vseh treh fakultetah opazimo, da so magistrski programi zamišljeni podobno – z enakim in podobnim številom predmetov, iz katerih morajo študenti opravljati izpite, in z enakim ali podobnim načinom preverjanja znanja. Razlike med magistrskimi programi na različnih fakultetah so večje. Zlasti FSPN odstopa pri svoji zamisli izvedbe magistrskega študija od drugih dveh družboslovnih fakultet. Podobna struktura programov in podoben načrt izvedbe programov na isti fakulteti in večje razlike med fakultetami

kažejo, da so si fakultete svoje magistrske programe zamislile vsaka za sebe in brez neke koordinacije na univerzitetnem nivoju. Vendar pa je sodeč po magistrskih programih na vseh treh družboslovnih fakultetah zahtevnost teh programov kar precejšnja.

Magistrske programe na obravnavanih fakultetah lahko razlikujemo tudi po tem, koliko so monodisciplinarni oziroma do kakšne stopnje so multidisciplinarni. Na EF je magistrski program za mednarodne ekonomske odnose – z izjemo enega metodološkega predmeta – ekonomsko monodisciplinaren, podobno velja za magistrski program iz ekonomske analize in planiranja, ki pa ima lahko več (do 3) metodoloških predmetov. Pri magistrskem študiju iz ekonomske informatike je razmerje med metodološkimi in ekonomskimi predmeti 6:4 za metodološke predmete. Magistrski program iz poslovne politike in organizacije je zaradi večine izbirnih predmetov lahko različno usmerjen in nujno vsebuje ekonomske in organizacijske predmete, lahko pa tudi metodološke (statistične) in psihološke predmete.

Magistrski programi na PF so izrazito monodisciplinarni, razen magistrskega programa iz kazensko-pravnih znanosti in kriminologije, ki ima več kriminoloških predmetov. Magistrski program za javno upravo ima dva organizacijska predmeta, magistrska programa za rimsko pravo in pravno zgodovino pa lahko vključujeta tudi izbirna predmeta iz paleografije in papirologije (zadnji predmet le pri programu rimskega prava).

Magistrski programi na FSPN so precej monodisciplinarni, kar velja zlasti za politološki, komunikološki in obramboslovni program; vendar so lahko ti programi zaradi različnih možnosti izbirnih predmetov tudi v manjši meri multidisciplinarni. Bolj multidisciplinarna sta magistrska programa za sociologijo (zaradi več možnih usmeritev) in za mednarodne odnose.

Kljub manjši ali celo večji multidisciplinarnosti na omenjenih treh fakultetah ni noben magistrski program interdisciplinaren v tem smislu, da bi pri njem sodelovalo več fakultet. Presenetljivo je, da v nobenem med magistrskimi programi na EF, PF in FSPN ni vključen noben predmet iz magistrskega programa druge družboslovne fakultete.

Vprašanje je, ali ne bi bilo koristno sodelovanje med družboslovnimi fakultetami. Npr. magistrski program na FSPN za mednarodne odnose in magistrski program na EF za svetovno gospodarstvo in mednarodne ekonomske odnose bi bila lahko interdisciplinarna ali samo en interdisciplinarni magistrski program, ki bi vseboval ekonomske, politološko-sociološke in pravne sestavine (tudi na PF je bil predviden magistrski program za mednarodno pravo!). Morda bi bil potreben in koristen še kak drug interdisciplinarni magistrski program, npr. za poslovodstvo (poslovno upravo) in za javno upravo.

Kaj je vzrok za takšno stanje popolne dezintegracije – ali normativni in dejanski družbeni sistem ali parcialni (predvsem materialni) interesi fakultet in profesorjev ali na teh osnovah razvita družbena zavest, ki se identificira s samoupravljanjem (oz. se skriva za njim)? Primarni vzrok je po mojem mnenju normativni in dejanski družbeni sistem, ki s podsistemom obstoječega financiranja dezintegrativno vpliva in ustvarja partikularistične interese fakultet in njenih delavcev v rednem delovnem razmerju in s podsistemom fevdno-partikularističnega samoupravljanja omogoča uveljavitev partikularističnih interesov. Hkrati pa univerza normativno obstaja – ne kot najvišja znanstveno-raziskovalna in izobraževalna institucija – ampak kot skupnost *sui generis* (posebne vrste), tj. nekaj v sredi med obveznim in splošnim združenjem, obvezno birokratsko skupnostjo OZD in pro-

stovoljno poslovno skupnostjo. Univerza lahko opravlja le stranske dejavnosti za članice. Iz tega specifičnega »družbenoekonomskega samoupravnega odnosa«, ki je drugačen od katerekoli ureditve univerze v razvitem svetu, izhaja tudi fevdalno-partikularistična zavest visokošolskih učiteljev, zlasti tistih, ki se zaradi občutka ogroženosti bojijo konkurence zunaj njihove matične organizacije, in temu ustrezno izolacionistično obnašanje, ki je v drastičnem nasprotju z na zunaj tolikokrat poudarjeno pripadnostjo univerzi.

Posebno vprašanje je enormno število različnih predmetov na podiplomskem magistrskem študiju na posameznih obravnavanih fakultetah in tudi na vseh skupaj. EF ponuja skupaj 97 različnih predmetov, PF ponuja 87 različnih predmetov, FSPN pa ponuja 61 različnih predmetov. Na EF sami ugotavljajo: »Nekaj mora biti narobe, da klub veliki obremenitvi učiteljev z rednim študijem, s študijem ob delu, s posebnimi šolami za posamezna podjetja, organizacijskim delom na fakulteti in tako naprej ponujamo 97 predmetov na podiplomskem študiju, čeprav bi s polovico teh predmetov zadostili potrebam štirih podiplomskih študijev«.²

Vsekakor je enormna razdrobljenost predmetov na magistrskem študiju in družboslovnih fakultetah in tudi v posameznem magistrskem programu in seveda tudi skupaj (na EF, PF in FSPN skupaj 245 podiplomskih magistrskih, po nazivu različnih predmetov) nadaljevanje drobitve predmetov na dodiplomskem študiju. Različni domnevni negativni pojavi, ki sledijo iz dosedanjih pregledov magistrskega študija, imajo negativni sinergijski vpliv, tj. skupaj večji vpliv, kot bi ga imel posamezni negativni element. Obratno, hkratno zboljšanje stanja iz več obravnavanih vidikov bi lahko imelo pozitivni sinergijski efekt.

Dosedanji podatki o magistrskem študiju na družboslovnem področju ljubljanske univerze in kritično razmišljanje o njem ne vodijo do zahteve, da bi bilo treba magistrske programe na EF, PF in FSPN poenotiti glede obsega študija (števila predmetov, načinov preverjanja znanja), glede zahtevnosti študija in tudi ne nujno pretvoriti posamezne magistrske programe v interdisciplinarni študij. Različni podiplomski magistrski študiji imajo specifične cilje glede na to, komu so namenjeni. Razlike med njimi so predvsem med interdisciplinarnim študijem (sodelovanje več fakultet) in monodisciplinarnim oziroma kombinacijo mono in multidisciplinarnega študija na eni fakulteti. Dalje obstajajo razlike med podiplomskim magistrskim študijem, ki hoče razviti predvsem nove raziskovalce, ki bodo nadaljevali z doktorskim študijem, in magistrskim študijem, ki hoče dati najvišjo strokovnost za uporabo pri strokovno najbolj zahtevnih delih v podjetjih, v družbenih dejavnostih in v javni upravi. Te praktične potrebe zahtevajo pogosto določeno razvejano študija, različen obseg, zahtevnost oziroma poglobljenost različnega znanja. Razen tega ne smemo pozabiti na temeljni princip moderne splošne sistemske teorije, da je mogoče nek cilj doseči po različnih poteh. Presoja in izbira ustrezne poti z različnih vidikov za določen magistrski študij je stvar strokovnjakov na ustreznih strokovnih področjih, pri monodisciplinarnih ali pretežno monodisciplinarnih področjih predvsem najbolj kompetentnih visokošolskih učiteljev na posamezni fakulteti. Vloga univerze bi pri tem bila zagotovitev nekih normalnih zadostnih standardov, da lahko še upravičimo dodeljevanje naziva magistra in obravnavanje nekega študija kot magistrskega. Le pri interdisciplinarnem magistrskem študiju bi bila vloga univerze večja: koordinacija sodelovanja med fakultetami ali arbitražna ali celo odločanje o strukturi in zahtevnosti določenega programa.

² Dr. Ivan Ribnikar in komisija za podiplomski študij: »Podiplomski študij: analiza dosedanjega študija in vprašanja za naprej«, EF, december 1986.

III. OBLIKOVANJE IN DOSEGANJE SPLOŠNIH CILJEV MAGISTRSKEGA ŠTUDIJA

Splošni cilji vseh magistrskih študijskih programov na družboslovnem področju oziroma tudi na drugih področjih niso le v tem, da zagotovijo zadostno kvaliteto s standardi, ki bi jih postavila univerza (ali alternativno država). Splošni cilji magistrskega študija v neki družbi v nekem časovnem obdobju izhajajo tudi iz organizacije in določenih lastnosti (zlasti kvalitete in trajanja) predhodnega študija in iz splošnih družbenih potreb na določeni stopnji njenega razvoja. Če se ta izhodišča ciljev magistrskega študija spreminjajo, se nujno spremenijo tudi splošni cilji magistrskega študija.

Splošni cilji vplivajo na oblikovanje magistrskega študija v naslednjih vprašanjih:

1. Kdaj je magistrski študij potreben?
2. Kako se magistrski študij razlikuje od specialističnega podiplomskega študija?
3. Kakšne vrste magistrskega študija so smotrne?
4. V kolikšni meri naj bo magistrski študij poenoten oziroma enak glede zahtevnosti, kvalitete in povezovanja z raziskovalnim delom?

Na magistrski študij vplivajo kvaliteta, trajanje in organizacija predhodnega študija. Če se vpisujejo študenti (input) na fakultetni študij (brez stopenj) z dobro predizobrazbo, ki izhajajo iz elitnih srednjih šol – gimnazij humanistične oziroma matematično-prirodoslovne smeri, eventualno samo dijakov z boljšimi ocenami, kvaliteta boljših diplomantov fakultet zadostuje, da preidejo takoj na doktorski študij.³ Takšna situacija je bila v Evropi in pri nas pred ekspanzijo visokega šolstva, ko je študij na univerzi veljal za elitni študij. Takšna situacija obstaja še na nekaterih elitnih univerzah v svetu oziroma pri njihovih elitnih programih.

Od začetka 60-ih let se je v Evropi (že prej v ZDA) in pri nas povečal vpis v visokošolske organizacije za trikrat ali več.⁴ Študenti prihajajo iz različnih vrst srednjih šol, na katerih je vpisanih ca. 3/4 generacije in večinoma niso elitne. Zaradi tega in zaradi novih družbenih potreb so nastajale nove šole (višje in visoke strokovne šole in podobno) in novi izobraževalni programi na dosedanjih univerzah in fakultetah. Večji populaciji študentov z nižjimi poprečnimi intelektualnimi sposobnostmi se je prilagajal visokošolski pouk, in nivo znanja in sposobnosti poprečnega diplomanta so se kljub velikemu osipu znatno znižali. Zaradi razširitve visokošolskega izobraževanja je hitro narasčalo število visokošolskih učiteljev, med katerimi jih veliko ni doseglo ustrezne znanstvene in strokovne ravni.

Vse to velja za Slovenijo (in za Jugoslavijo), pri čemer je pri nas delovalo v smeri nižje ravni izobrazbe in sposobnosti študentov in diplomantov še nekaj dodatnih faktorjev, med katerimi naj navedem le glavne:

1. Načrtno razbijanje elitnih gimnazij in stremljenje za enakim poprečnim nivojem vseh srednjih šol in dejansko prilagajanje izobrazbenega nivoja dijakom, ki so bili le nekoliko nad nivojem najslabših;

³ Isto tezo obširneje razvija Ribnikar v istem viru kot v opombi pod 17.

⁴ Po podatkih UNESCO iz leta 1983 je bilo v Evropi leta 1960 vpisanih na višje in visoke šole, 7,9% generacije, leta 1970 14,7% leta 1980 23,2% in leta 1985 25,7% ustrezne generacije. Leta 1980 je bilo v ZDA vpisanih (v terciarno stopnjo izobraževanja) 53,4% ustrezne generacije. Vir: ISRC Yearbook 1986, str. 71.

Dr. Malacič je v prispevku k projektu DRVŠ v letu 1986 »Demografske osnove razvoja visokega šolstva v SR Sloveniji« po metodi deleža študentov v starostnem razredu 19 let za leto 1980/81 izračunal, da študira 24% generacije te starosti. – Če pa vzamemo, da je bilo v letu 1984/85 vpisanih v prvi letnik višjih in visokih šol 14.156 študentov, to zneso približno polovico prebivalcev SRS, starih 19 let.

2. Drobitev programov »usmerjenega« srednjega in kasneje tudi višjega in visokega izobraževanja, ki študente niso usmerjali v zahtevnejši in bolj celovit študij;

3. Razbijanje celovitega fakultetnega študija v stopenjski študij in razmeroma lahko prehajanje iz višjih šol oziroma prve stopnje na drugo stopnjo;

4. Elementi negativne selekcije visokošolskih učiteljev zaradi dodatnih političnih kriterijev in zaradi neustreznih osebnih dohodkov;

5. Način financiranja, ki je sistematično podpiral širitev programov do zgornje možne meje obremenitev študentov in cepitev programov na maksimalno število predmetov, izpitolv in drugih oblik izvedbe študijskega procesa.

Zaradi teh razlogov je postajal magistrski podiplomski študij, ki je dopolnil slabši nivo izobrazbe diplomantov, vedno bolj potreben. Posledica tega je bila, da so sposobni diplomanti vedno kasneje dosegli doktorat, ki se je pomaknil večinoma v njihova pozna trideseta ali štirideseta leta. Vzroki za zakasneli doktorat so bile poleg predhodnega magistrskega študija, ki se je navadno močno zavlekel zaradi študija ob delu, tudi številne ovire pri podiplomskem študiju zaradi službenih dolžnosti kandidatov, ki so bile običajno največje pri najbolj sposobnih.

Za pospeševanje najvišje znanstvene in strokovne usposobljenosti – pridobitve doktorata in kasneje habilitacije – ni dovolj le dvig ravni magistrskega študija. Treba je spodbujati dvoje:

a) da bi najsposobnejši diplomanti, katerim bi morali predhodno nuditi možnost, da absolvirajo bolj zahtevne (elitne) srednješolske in visokošolske programe, prešli takoj na doktorski študij, ki bi poleg doktorske disertacije obsegali največ 2–3 zahtevne izpite;

b) da bi mogli študenti na podiplomskem (magistrskem in doktorskem) študiju študirati redno ali iz dela, kar je povezano s financiranjem podiplomskega študija.

Vprašanje razlikovanja podiplomskega magistrskega in specialističnega študija ostaja odprto. Običajno zagovarjamo razliko, da naj magistrski študij usmerja in že usposablja bodočega magistra za znanstveno-raziskovalno delo, specialistični študij pa usmerja bodočega specialista v najbolj zahtevne naloge poklica in stroke. To velja za magistrski študij le delno, če upoštevamo vlogo magistrskega študija v sedanjih razmerah. Stojimo pred dilemo, ali naj magistrski študij zreduciramo resnično v pripravo za znanstveno-raziskovalno delo, ostali podiplomski študij pa usmerimo v specialistični študij, kar je približno uresničeno pri medicinskem študiju. Ta dilema nasprotuje obstoječi praksi in tudi splošno razviti zavesti, da je naslov magistra več vreden kot naslov specialista, zaradi česar je pridobitev naslova magistra močan motiv za študij. Druga dilema je v tem, da bi razlikovali dve vrsti magistrskega študija – takega, ki predvsem pripravlja za znanstveno-raziskovalno delo in na kasnejši doktorat, in takega, ki pogloblja strokovno znanje in usposablja kandidate za najbolj zahtevna dela v njihovem poklicu. V skladu z načelom ekvifinalnosti so možne še druge, zlasti vmesne variante. Pri specialističnem študiju obstaja dilema, ali naj bo enakovreden magistrskemu študiju tudi kot pogoju za doktorat, ali naj bo v resnici usmerjen v specializacijo v stroki ali poklicu, kar bi pomenilo glede različnih zahtev pri opravljanju posameznih poklicev in delovnih funkcij različno (lahko tudi manjšo) zahtevnost programov specialističnega študija.

Omenil sem že zahtevo, ne po izenačevanju zahtevnosti in oblik magistrskega študija, ampak po zagotovitvi nekaterih normalnih standardov magistrskega študija, tudi tistega, ki ni prvenstveno usmerjen v znanstveno-raziskovalno delo. To pomeni, da lahko obstajajo tudi bolj zahtevni magistrski programi, ki imajo pred

seboj višje zastavljene cilje. V okviru normalnih standardov si mora vsaka fakulteta postaviti vprašanje glede razdrobljenosti magistrskih programov in razdrobljenosti predmetov v magistrskem študiju.

Če priznavamo potrebo po raznolikosti in različni zahtevnosti posameznih vrst magistrskega študija, potem je možna tudi različna vloga univerze pri različnih vrstah magistrskega študija. Pri nekaterih (pri večini) magistrskih programov naj bi univerza s svojimi postavljenimi standardi zagotavljala le ustrezno (minimalno) kvaliteto oblikovanja in izvajanja magistrskih programov. Pri bolj elitnih oz. bolj zahtevnih magistrskih programih, ki vsebujejo pripravo na znanstveno-raziskovalno delo, bi lahko bile intervencije univerze glede izbora profesorjev in mentorjev in glede oblikovanja in izvajanja programov večje, čeprav bi jih izvajale posamezne fakultete. Smotno je pravno in finančno oblikovati tudi magistrske programe, zlasti interdisciplinarne in najbolj kvalitetne, ki bi jih izvajala neposredno univerza (univerzitetna podiplomska šola ali drug univerzitetni organ) v sodelovanju z matičnimi katedrami in fakultetami za ustrezna znanstvena in strokovna področja.

IV. PROFESORJI, ŠTUDENTI, DIPLOMANTI IN IZVEDBA MAGISTRskega ŠTUDIJA

Pri visokošolskih učiteljih na podiplomskem magistrskem študiju se zastavlja vprašanje, kakšno habilitacijsko stopnjo in kakšne druge sposobnosti in lastnosti imajo nosilci predmetov, ki preverjajo znanje kandidatov, in zlasti mentorji pri magistrski nalogi. V tej analizi se omejujem le na formalno priznano habilitacijsko stopnjo.

Na EF sodeluje pri magistrskih programih od delavcev EF s polnim ali skrajšanim delovnim časom 17 rednih profesorjev, 6 izrednih profesorjev in 9 docentov. Od drugih visokošolskih učiteljev ljubljanske univerze sodelujejo še trije; 9 nosilcev predmetov je od drugod, največ z mariborske univerze. 44 visokošolskih učiteljev torej pokriva na EF 97 različnih predmetov na magistrskem študiju.

Na PF sodeluje pri predvidenih magistrskih programih 19 rednih profesorjev, štiri izredni profesorji in 8 docentov, ki so zaposleni na PF s polnim ali skrajšanim delovnim časom, poleg tega 5 visokošolskih učiteljev z drugih ljubljanskih fakultet. Poleg njih sodelujejo kot nosilci predmetov še trije predavatelji od drugod. Na PF pokriva 39 visokošolskih učiteljev 97 predmetov na magistrskem študiju.

Na FSPN sodeluje pri magistrskih programih od delavcev FSPN s polnim ali skrajšanim delovnim časom 12 rednih profesorjev, 7 izrednih profesorjev, 2 docenta in 3 znanstveni ali strokovni sodelavci. Iz drugih ljubljanskih fakultet sodelujeta 2; 8 nosilcev predmetov je od drugod. Na FSPN pokriva v magistrskih programih 34 profesorjev oz. drugih predavateljev 61 različnih predmetov.

Podatki o visokošolskih učiteljih, ki sodelujejo na magistrskih podiplomskih programih kažejo, da imajo mnogi preveč predmetov na podiplomskem študiju. Že več kot 1 predmet na magistrskih tečajih je preveč, če upoštevamo dodiplomske, raziskovalne in druge obveznosti. Rešitev ni toliko v povečanju števila profesorjev na podiplomskem študiju, ampak v zmanjšanju in strnitvi predmetov. Težje je odgovoriti na vprašanje, kakšne sposobnosti in akademske kvalifikacije mora imeti visokošolski učitelj, ki sodeluje pri magistrskem študiju kot nosilec predmetov, izpraševalec in ocenjevalec in zlasti kot mentor pri magistrskem delu. Pri tem moramo upoštevati, da pogosto formalni habilitacijski naziv ne odraža vedno

njegove strokovne in znanstvene usposobljenosti, ampak je posledica njegovega visokošolskega staža in pogosto neizenačenih kriterijev pri habilitaciji in nastavitvi. Vsekakor asistenti in predavatelji, ki nimajo doktorata znanosti, ne bi smeli biti nosilci predmetov in mentorji pri magistrskih programih. Diferenciacijo in selekcijo pri visokošolskih učiteljih z nazivom od docenta naprej po nekih dodatnih kriterijih bi mogli izvajati le pri tistih magistrskih programih, ki veljajo za nadpovprečno elitne in tistih, ki pripravljajo kandidate za znanstveno-raziskovalno delo in doktorski študij.

Tudi analiza števila vpisanih kandidatov v magistrske programe na EF, PF in FSPN, število diplomiranih magistrstov in nekateri podatki izvedbe magistrskih študijskih programov dajejo snov za razmišljanje.

Na ekonomski fakulteti se je od začetka magistrskega študija leta 1961 do leta 1987 vpisalo v štiri obravnavane magistrske programe (čeprav so se v teku let spreminjali in so šele od šolskega leta 1985/86 dobili podobo, ki je prikazana v tej analizi) skupaj 1338 študentov, in sicer na magistrski študij za poslovno politiko in organizacijo 816 kandidatov, na študij ekonomske informatike 232 kandidatov, na študij ekonomskih analiz in družbenega planiranja 174 kandidatov in na študij svetovnega gospodarstva in mednarodnih ekonomskih odnosov 126 kandidatov. Od vseh 1338 vpisanih kandidatov od leta 1961 dalje je magistriralo do konca 1987. leta 281 kandidatov. Tudi če upoštevamo le vpisane kandidate do vključno leta 1985 – to je 1200 kandidatov (ker bi lahko le-ti magistrirali do konca leta 1987), jih je od teh do konca leta 1987 magistriralo 281 ali 23,4%.

Druga stran prej prikazanega velikega osipa oziroma zavlačevanja študija je podatek, koliko časa so študirali na EF kandidati, ki so magistrirali leta 1986 in leta 1987. Povprečno so študirali na magistrskem študiju 7,6 leta. 63 kandidatov je študiralo skupaj 477 let; od teh sta le 2 študirala dve leti, štirje so študirali celo več kot 15 let.⁵ Vzroke za velik osip in zelo podaljšan magistrski študij bi bilo treba posebej analizirati (morda z razgovori s profesorji in z anketo med študenti). Na osnovi zbranih podatkov lahko domnevamo, da je za to stanje več vzrokov, ki so jih deloma ugotavljali že na EF:

- a) Nizka raven predhodno pridobljenega znanja;
- b) Študij ob delu ob velikih delovnih obveznostih;
- c) Kandidati, ki so se vpisali v magistrske programe iz drugih fakultet, so morali predhodno polagati še 6–8 pripravljalnih izpitov iz temeljnih predmetov, ki se dajejo na EF, če izpitov iz teh predmetov niso že položili na matični fakulteti (kar praviloma niso mogli);
- d) Veliko število izpitov (10) in 6–8 seminarskih nalog kaže na količinsko zahtevnost magistrskega študija na EF (omeniti pa je treba, da so imeli v prejšnjem programu manj preizkusov znanja in da skoraj vsi analizirani magistri izvirajo še iz prejšnjega programa);
- e) Veliko kandidatov uspešno polaga izpite (z visokimi ocenami), ustavi pa se pred magistrskim delom, ki je najzahtevnejši preizkus.

Na pravni fakulteti je bilo od začetka magistrskega študija vpisanih 599 kandidatov, od katerih jih je do leta 1987 magistriralo 99 ali 16,5%. Glede na to, da so bili programi magistrskega študija v preteklih letih drugačni in so v analizi zajeti magistrski programi tekli od leta 1981/82 naprej, obravnavam samo te. V tem času so potekali štirje magistrski programi. V magistrski program kazensko-pravnih znanosti in kriminologije je bilo v tem obdobju vpisanih 51 kandidatov, od katerih

⁵ Podatki, dobljeni na referatu za podiplomski študij na EF.

je magistriral eden. V magistrski program za pravo osebnih in premoženjskih razmerij se je vpisalo (v letu 1981/82 in v letu 1987/88) 81 kandidatov, od katerih jih je doslej magistriralo 7. V gospodarskopравни program se je (v letih 1981/82 in 1987/88) vpisalo 133 kandidatov, od katerih so do zdaj magistrirali trije kandidati. V magistrski program za delovno pravo se je vpisalo (v letih 1981/82 in 1987/88) 83 kandidatov, od katerih doslej še ni nihče magistriral.⁶ Tudi pri kandidatih, vpisanih na magistrski študij na PF, lahko domnevamo podobno velik osip in podaljšanje študija kot na EF. Lahko tudi domnevamo, da so vzroki za tako stanje podobni, kot smo jih opisali za EF. Za razliko od EF se pri magistrskem študiju na PF izogibajo individualnemu študiju, saj magistrski študij za pravno zgodovino in za rimsko pravo in antična prava ni bil uveden, ker je bilo za ta program prijavljenih manj kot 5 kandidatov.

Podatki o vpisanih kandidatih na magistrski študij na Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo so tu navedeni od šolskega leta 1983/84 naprej, ko so bili vpeljeni novi magistrski programi, ki jih obravnavam v tej analizi. V magistrski program za sociologijo se je vključno z letom 1986/87 vpisalo 73 kandidatov, v magistrski program za politologijo 22 kandidatov, v magistrski program za komunikologijo 19 kandidatov, v magistrski program mednarodnih odnosov 19 kandidatov in v magistrski program obramboslovja 54 kandidatov. Za ilustracijo navajam, koliko časa so poprečno študirali tisti kandidati, ki so na FSPN magistrirali v letu 1987 in prvi polovici 1988, tj. vsega 9 magistrstov. Poprečni čas njihovega študija (od vpisa do magisterija) je bil 9,3 leta (v razponu od najmanj 5 let do največ 15 let). Poprečna starost teh magistrstov ob času magistriranja je bila 36,8 leta (najmlajši je bil star 29 let, najstarejši 60 let, vsi drugi od 30 do 40 let). Verjetno so bili tudi na FSPN razlogi za velik osip, dolg magistrski študij in veliko starost pri pridobitvi naziva magister podobni kakor na EF in PF. Pri FSPN individualnega magistrskega študija v obravnavanem obdobju ni bilo.⁷

V. FINANCIRANJE MAGISTRSKEGA ŠTUDIJA

Financiranje magistrskega študija na EF, PF in FSPN v večjem delu poteka prek republiške izobraževalne in republiške raziskovalne skupnosti, deloma pa študij na omenjenih fakultetah plačujejo kandidati sami oziroma organizacije, ki jih pošiljajo na študij. Enako velja za doktorski študij in za del specialističnega študija, ki mu obe skupnosti priznavata podobno raven kakor magistrskemu študiju.

V letu 1987 so obravnavane tri družboslovne fakultete od republiške izobraževalne oziroma od republiške raziskovalne skupnosti prejele sredstva za magistrski študij po naslednjih kriterijih:

a) Prispevki obeh skupnosti fakultetam so bili obračunani glede na število kandidatov v prvem letniku, glede na število kandidatov v drugem letniku in glede na število opravljenih magistrskih zaključnih del;

b) Prispevki so se obračunavali v točkah – in sicer:

⁶ Podatke je preskrbelo tajništvo FF.

⁷ Podatke je preskrbel referat za podiplomski študij na FSPN.

	Izobraževalna skupnost Slovenije ²³	Raziskovalna skupnost Slovenije ²⁴
prvi letnik	60 točk	45 točk
drugi letnik	120 točk	90 točk
magistrsko delo	140 točk	100 točk

Razlike v točkah v obeh republiških interesnih skupnostih izhajajo iz tega, ker so bili v republiški izobraževalni skupnosti vsi magistrski programi družboslovnih fakultet uvrščeni v II. razred zahtevnosti, v republiški raziskovalni skupnosti pa v I. (tj. najnižji) razred zahtevnosti. Vrednost točke v ISS je bila v 1987. letu 2.170,28 din,⁸ vrednost točke v RSS pa je bila v 1987. letu 2.742,833 din.⁹ Od tako izračunanega zneska se je odbilo 25% zneska, ki so ga kandidati ali njihove organizacije neposredno plačale za magistrski študij. V takem primeru se je od obračunane zneska odbilo najmanj 5000 din.

Koliko so v letu 1987 prejele družboslovne fakultete sredstev za podiplomski študij (v glavnem za magistrski študij, manjši del za doktorski študij), kaže naslednji pregled:

	Od ISS ²³ din	Od RSS ²⁴ din	Neposredno od kandidatov oz. njihovih štipenditorjev ¹⁰ din
EF	36,422.000	35,705.190	24,177.400
PF	19,149.000	18,084.540	17.480,000
FSPN	36,095.000	37,993.650	34,560.000

Podatki o financiranju podiplomskega študija na obravnavanih fakultetah kažejo dvoje:

1. Fakultete so finančno zainteresirane za podiplomski študij, ker jim dohodki od tega študija pomagajo reševati osebne dohodke zaposlenih delavcev in deloma kriti materialne stroške fakultet.

2. Fakultete so zainteresirane za velik vpis kandidatov za magistrski študij, tudi če kandidati ne magistrirajo, ker za obe leti študija brez dokončanja študija dobijo od republiške izobraževalne oziroma raziskovalne skupnosti 57% od višine zneska, ki bi ga dobili, če bi kandidati tudi magistrirali. Kandidati plačajo večino neposrednega prispevka tudi v primeru, če ne končajo študija. Glede na zelo nizek odstotek kandidatov, ki magistrirajo, dobijo fakultete 70–80% dohodka za magistrski študij na račun kandidatov, ki niso magistrirali. Seveda imajo fakultete delo tudi s temi kandidati.

Če primerjamo osip študentov s škartom v industriji, lahko hudobno rečemo, da škart v industriji zmanjšuje dohodek, osip pa ga visokošolskim organizacijam povečuje. S tem nočemo reči, da bi morale fakultete dajati magistrske naslove tudi kandidatom, ki tega ne zaslužijo, treba pa bi bilo tudi z vidika družbenih stroškov povečati učinkovitost podiplomskega študija.

⁸ Podatki so dobljeni na ISS.

⁹ Podatki so dobljeni na RSS.

¹⁰ Dohodek, ki so ga fakultete dobile neposredno od kandidatov oziroma njihovih štipenditorjev, je izračunan indirektno tako, da smo znesek (25% od pobrane neposredne šolnine), ki sta ga ISS in RSS odbili od prispevka, ki bi fakultetam sicer pripadal po kriterijih ISS in RSS, pomnožili s 4. Zaradi takšnega posrednega izračuna je možno, da so bili dejanski dohodki fakultet zbrani neposredno od kandidatov oziroma njihovih štipenditorjev, večji ali manjši.

Splošna kadrovska intelektualna situacija v Sloveniji in izziv gospodarskega in družbenega razvoja, ki naj bi sledil razvoju v Evropi in v razvitem svetu, pa tudi ugotovitve te analize, čeprav preliminarne in omejene, kažejo, da obstojijo potrebe po večjem in bolj kvalitetnem prilivu elitnih kadrov, ki jih daje podiplomski študij. Načelno vprašanje je, ali obstojijo možnosti za izboljšanje magistrskega študija, ki naj bi v večji meri zadovoljile te potrebe.

Srečali bomo tudi mnenje, da je obstoječi magistrski študij optimalen in da zadovoljuje vse obstoječe in perspektivne družbene potrebe, da pa znanja in sposobnosti magistrstov v gospodarstvu, družbenih dejavnostih, javni upravi in politiki niso ustrezno uporabljena, čeprav so na razpolago v zadostni količini in kvaliteti. Čeprav je tudi v teh trditvah nekaj resnice, bi tudi globlje sistematično raziskovanje potrdilo ugotovitve te analize, da obstoječi magistrski študij na družboslovnem kakor tudi na drugih področjih ni optimalen.

V vsaki družbeni praksi – v družbenih dejavnostih, v gospodarstvu, v javni upravi in v politiki – obstaja nedvomno splošno spoznanje, da je obstoječe stanje vedno mogoče izboljšati.

Boljše je vedno nasprotno dobremu, kakor je dobro nasprotno nezadovoljivemu in slabemu. Čeprav bi šteli analizirani magistrski študij za dobrega in zanesljivega, bi bil lahko boljši.

V družbeni praksi in politiki povsod na svetu vlada prepričanje, da je mogoče stvari izboljšati, če obstoji za ta cilj dovolj močno hotenje in pripravljenost za delovanje, če obstajajo ustrezna sredstva za ta namen in če so se ljudje pripravljani angažirati. V tem primeru je možno izbrati ustrezne poti in metode, ki vodijo do cilja, zlasti ker vemo, da do cilja lahko pelje več poti (princip ekvifinalnosti). Ničesar storiti je slabo, ker s tem ne ohranimo niti status quo, saj si ljudje posamično in tudi združeni v skupine skušajo olajšati delo in povečati svoje koristi, četudi v družbeno škodo.

Magistrski študij in njegove rezultate je mogoče izboljšati na več področjih – v njegovih input, transformacijskih in output procesih. Ni nujno, da hkrati skušamo izboljšati vse. Z vidika ekonomije našega delovanja je priporočljivo, da se osredotočimo na tiste vplivne faktorje, za katere domnevamo, da povzročajo največ problemov, ki jih je treba in jih je mogoče rešiti. Na tem mestu skušam podati nekaj sugestij, kako se lahko lotimo reševanja problemov in izboljševanja rezultatov magistrskega študija.

1. V razvitih državah se v zadnjih desetih letih, močneje kot prej, poudarja pozitivni pomen evalvacije različnih podiplomskih in dodiplomskih programov. Zanimivo je, da so začeli z evalvacijo zahtevnejših dodiplomskih in predvsem podiplomskih programov. V ZDA, Veliki Britaniji in drugod dajejo prednost samoevalvaciji in evalvaciji stroke (peer evaluation) pred upravno evalvacijo. Pač pa državni prosvetni organi pogosto zahtevajo samoevalvacijo univerz oziroma evalvacijo stroke, tj. evalvacijo, pri kateri sodelujejo poleg visokošolskih učiteljev tudi strokovnjaki z drugih univerz, raziskovalnih inštitutov oziroma od drugod.¹¹ V Veliki Britaniji imajo npr. univerze pravico in dolžnost samoevalvacije, visokošolske organizacije zunaj univerze pa imajo možnost, da se bodisi podredijo eval-

¹¹ Primerjaj International Journal of Institutional Management in Higher Education, No 2, 1986, katerega vsi prispevki so posvečeni evalvaciji programov visokega izobraževanja. Glej npr. M. Kogan: The evaluation of Higher Education: an Introductory Review (str. 125–139).

vaciji neke univerze ali evalvaciji stroke preko posebne institucije, ki lahko uradno prizna evalvacijo visokošolskih študijskih programov.¹² Ta evalvacija je običajno povezana s samoevalvacijo visokošolske organizacije.

Za evalvacijo magistrskih programov na ljubljanski univerzi s področja družboslovja bi najbolj ustrezala samoevalvacija fakultet, kombinirana z evalvacijo stroke. Delovna skupina, ki naj bi izvajala evalvacijo nekega magistrskega programa, naj bi bila sestavljena iz strokovno najbolj kompetentnih visokošolskih učiteljev fakultete, ki izvaja nek magistrski program, in drugih strokovnjakov, ki jih imenuje ustrezeni organ univerze iz vrst učiteljev drugih fakultet oziroma drugih kompetentnih strokovnjakov. Pri tem naj bi pri izbiri ocenjevalcev upoštevali multidisciplinarnost magistrskih programov. Opozoriti je treba, da pri sestavi delovne skupine za evalvacijo in pri izvedbi evalvacije ne gre za samoupravljanje in za uveljavitev delegatskega načela, ampak za odgovorno strokovno analizo, za katero mora vsak udeleženec s svojim podpisom tudi formalno prevzeti odgovornost (oziroma pismeno obrazložiti svoje drugačno stališče). Poštena in javna strokovna evalvacija bo že sama po sebi vplivala na prizadevanje po izboljšanju magistrskih programov (izbira profesorjev, način izvedbe, oblikovanje programa, ocenjevanje magistrskih del ipd.), predvsem pa bo omogočila oziroma olajšala potrebne ukrepe ustreznim organom fakultete in univerze. Javna ocena bo omogočila tudi ustrezno močan pritisk strokovne javnosti, uporabniških organizacij in samih kandidatov za izboljšanje in odpravo slabosti v magistrskih programih.

2. Težišče evalvacije in tudi preoblikovanja in oblikovanja novih magistrskih programov naj bi bilo:

a) Na modernizaciji študijskih programov z vidika napredka znanosti in potreb obstoječih oziroma predvidenih delovnih področij v Sloveniji;

b) Na odkritem in jasnem razlikovanju magistrskih programov – za tiste, ki skušajo uvajati kandidate v raziskovalno delo in jih pripravljati na doktorat znanosti (v določenih primerih bi se lahko magistrski pripravljalni študij povezal s pripravo doktorske disertacije), – in tiste, ki usposablajo kandidate za najbolj zahtevna strokovna dela (npr. za sodnike višjih sodišč, za najvišje upravne uradnike, za pravne strokovnjake na najbolj zahtevnih pravnih področjih, za zahtevna finančna, komercialna ipd. opravila, za zahtevne naloge planiranja, za pomembne poslovodne, kadrovske-socialne in upravno-organizacijske funkcije). Tudi med temi programi bi že od začetka – s postavitvijo ciljev in opredelitvijo pričakovanih rezultatov – razlikovali bolj elitne od povprečnih magistrskih programov;

c) Na težnji po dvigu kvalitete – ne s povečanjem števila predmetov in števila preizkusov znanja – ampak z večjo širino in znanstveno ažurnostjo vsebine predmetov oziroma podajane znanja, z združevanjem predmetov v širše komplekse z manj številnim, pa zato bolj zahtevnim preizkušanjem znanja in strokovne sposobnosti kandidatov;

d) Med kandidati, ki izdelujejo elitne magistrske in zlasti doktorske teze na sorodnih področjih, naj bi zahtevali kritično medsebojno (pismeno) obravnavanje stališč in tez. K temu bi lahko pritegnili tudi strokovnjake iz prakse, z drugih univerz, tudi strokovnjake iz drugih republik.

3. Republiško financiranje (nepotrebno iz dveh interesnih skupnosti in po različnih merilih kot sedaj) naj bi bilo večje glede elitnih programov, za katere

¹² J. Brennan: Peer Review and Partnership: Changing Patterns of Validation in the Public Sector of Higher Education in the United Kingdom. Vir kot v opombi (str. 150–156). Council for National Academic Rewards v Veliki Britaniji opravlja 89% evalvacij visokošolskih programov šol, ki niso vključene v univerze.

prevzame garancijo za kvaliteto univerza in za katere magistrske (in doktorske teze) se tudi s posebnimi finančnimi programi organizira javna strokovna razprava. Financiranje se mora drugače urediti za redni magistrski študij oziroma za študij iz dela; morda nekaj podobnega kakor pri programu za 2000 raziskovalcev, ki pa ga bi bilo treba z več vidikov – tudi finančnega – analizirati in korigirati, v kar pa se ta analiza ne more spuščati.

4. V okviru univerze ali republiške oz. izobraževalne skupnosti se naj permanentno evalvirajo magistrske in doktorske naloge, njihova uporabnost in kvaliteta; za magistre in organizacije, kjer so ti magistri zaposleni, naj se izvede anketa o uporabi pridobljenega znanja in sposobnosti.

5. Samoevalvacije programov na fakultetah in na univerzi so del rednega razvojnega dela v visokem šolstvu (se ne štejejo in ne financirajo kot posebne raziskovalne naloge); vključene so v obstoječe financiranje visokošolskih programov (katerih drugi stroški se lahko zmanjšajo z zmanjšanjem pedagoških obveznosti – skupinskih ur pouka, števila načinov preverjanja znanja ipd.).

6. Pri prizadevanjih zaboljšanje in večjo učinkovitost magistrskega študija je enako pomembno, da gospodarske in druge organizacije zainteresiramo za dodatno financiranje magistrskega študija, kakor tudi, da z razpoložljivimi sredstvi povečamo tako število magistrstov kot tudi kvaliteto magistrskega študija. Finančna sredstva naj ne bodo koncentrirana na število vpisanih kandidatov in na število predmetov in preizkusov znanja, ampak na financiranje sposobnih kandidatov, ki hitro končajo študij, in na kvaliteto njihovega znanja, magistrskih nalog, kvaliteto objav, javne strokovne razprave ipd.

Beležka k razpravi

Sekcija za znanost in filozofijo Marksističnega centra CK ZKS je skupaj z MC Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani pripravila maja 1988 pogovor na temo *Znanost v družbenovrednotnem svetu*, ki je pritegnil širok krog znanstvenih delavcev. Povod za pogovor je bil izid zbornika z enakim naslovom, ki ga je uredil in zanj napisal obsežno uvodno študijo dr. Andrej Kirn. Vanj je vključil tekste številnih evropskih in svetovnih avtorjev, ki so s svojim znanstvenim in humanističnim angažmajem vpeti v razmerja med znanostjo, politiko, ideologijo, družbenimi vrednotami in družbenim odločanjem. Knjigo (ki obsega 557 strani) je izdala Delavska enotnost, ki je po izkušnjah iz preteklih let postala ena od osrednjih založnic temeljne družboslovne literature.

Razgovor je tekel o objavljenih tekstih in seveda o problemih, ki se na identičen ali pa močno podoben način pojavljajo tudi v naši družbi: namreč o odgovornosti znanosti, družbe in politike za usodne odločitve na področju znanstveno-tehnološkega razvoja na pragu 21. stoletja.

V tej številki objavljamo avtorizirane prispevke dr. Vekoslava Grmiča, naslovnega škofa in učitelja na Teološki fakulteti v Ljubljani, dr. Mace Jogan s Fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo v Ljubljani, dr. Andreja Uleta s Filozofske fakultete v Ljubljani in dr. Antona Dolenca z Medicinske fakultete v Ljubljani; prispevke drugih udeležencev predstavljamo v močno zgoščenem povzetku.

VEKOSLAV GRMIČ

Nekaj misli ob knjigi *Znanost v družbenovrednotnem svetu*

V današnjem kriznem obdobju lahko tudi pri nas znova in znova slišimo in beremo misel, da je edini izhod iz krize v znanosti, da omogočimo svoboden razvoj znanosti in tehnike. Nedvomno je ta zahteva pravilna, če včlenjuje spoznanje, da je treba znanost osvoboditi političnega redukcionizma in pospeševati njen nemočen in vsestranski razvoj. Z druge strani pa bi zopet bilo napačno, če bi mislili, da bo razvoj znanosti sam po sebi že prinesel razrešitev vseh kriznih vprašanj in izhod iz krize, ali bi bili prepričani, da je mogoče znanost osvoboditi vsega, kar spada v področje vrednotnega usmerjevanja znanosti. To bi se namreč reklo iz znanosti in njenega razvoja delati ideologijo v dokaj negativnem pomenu, kar bi hkrati pomenilo pomanjkanje čuta za resnično in težavno znanstveno delo in še bolj pomanjkanje čuta za raznovrstne implikacije znanstvenega obvladovanja sveta in njegovih posledic.

Danes pa je tudi vedno bolj jasno, da je vrednotno nevtralna znanost glede na nov vzorec znanosti, ki včlenjuje v znanstveno prizadevanje tudi tako imenovane

zunajznanstvene dejavnike, človekov subjekt in družbenost poleg posameznika ter celostne poglede na posamezna dejstva in probleme, v resnici že v marsičem preteklost, ki je ni mogoče kratko malo zagovarjati. Vedno bolj je treba tudi upoštevati dejavnik, ki ga imenujemo tveganje, da o uporabi znanstvenih dosežkov in njihovi ambivalentnosti niti ne govorimo.

Vrednotni nevtralizem se je začel v resnici pojavljati in krepiti z razvojem znanosti. Lahko bi rekli, da je bil pogoj za nagel razvoj znanosti, kolikor so si nekatere institucionalizirane avtoritete lastile oblast nad znanostjo in njenimi ustanovami ter tako ovirale svobodno znanstveno delo. Predvsem je šlo za Cerkev na eni in državo na drugi strani. Toda ta razvoj je potem šel tako naglo svojo pot, da mu človek ni mogel ustrezno slediti in ga obvladovati. Rekli bi lahko, da je prerasel človeka in mu iztrgal iz rok oblast nad silami, ki jih je odkril, nad duhovi, ki jih je priklical na dan, ter ga je v resnici zasužnjil, namesto da bi ga osvobodil in naredil iz njega subjekt v popolnem pomenu. Hkrati je seveda prav razvoj znanosti človeku odkril nove poglede na znanost samo in na implikacije različnih »neznanstvenih«, neobjektivnih dejavnikov. In tako je nastal nov vzorec znanosti, ki se danes vedno bolj uveljavlja, četudi ne pomeni, da je prišlo do vrnitve na starega, ki je veljal pred tako imenovanim vrednotnim nevtralizmom.

Vsekakor je res, da nas vrednotni nevtralizem znanosti, če bi ga skušali v vsakem pogledu zagovarjati in bi se skušali po njem ravnati, more voditi samo v neupravičljiva tveganja, samo če pomislimo na jedrsko energijo in celo njeno uporabo za miroljubne namene. Sicer pa bi takšni pogledi mogli celo zavirati razvoj znanosti, če bi npr. potem znikali tudi potrebo po celostnih pogledih in metodah, ki nam v resnici morejo dati popolnejše spoznanje resničnosti in tudi popolnejše obvladovalne možnosti, kar zadeva uporabo znanstvenih dosežkov na področju tehnike. V tem pogledu so nedvomno poučna dela mnogih naravoslovcev in raziskovalcev znanstvene teorije, kakršen je tudi F. Capra.

Gre posebej tudi za etična vprašanja, vprašanja lestvice vrednot, ki naj bi človeka vodile tudi pri njegovem znanstvenem prizadevanju in iskanju tehnične uporabe znanstvenih dosežkov. Gre predvsem za vprašanje, kako naj človek in človeštvo tudi v tem pogledu bosta vedno le cilj in nikdar sredstvo, kako naj človek res vedno odgovorno ravna in bo sploh kos razvoju znanosti in tehnike ter njunim zahtevam, ki so vedno večje, žgoče in neodložljive, vedno bolj žgoče in vedno manj odložljive. Sploh je prav tako treba danes posvečati človeku in njegovi kulturni, moralni rasti še posebej vedno več skrbi.

Kakorkoli že, priznati moramo, da so človekova dejanja v svetu, ki ga določujeta današnja naravoslovna znanost in tehnika, dobila takšne razsežnosti, da zanje doslej znane moralne norme sploh ne zadoščajo več. Ob »logiki raziskovanja« je na vsak način treba poudariti »etiko raziskovanja«. In to etiko in njena načela bo treba jemati vedno resneje, če hočemo, da se bo znanost res razvijala v tisto smer, ki bo človeku prinašala resnične koristi in predvsem srečo, ne pa ga pahnila v največjo nesrečo, če že ne v pogubo. Pomislimo samo na tako imenovano »biološko bombo«, da o jedrski bombi sploh ne govorimo. Pomislimo na težavne ekološke probleme našega časa in na njihovo ogrožanje življenja na zemlji. Pomislimo naposled na različne načine zlorabe tehnike za teror nad človekom, za totalitarizem in zamejevanje njegove svobode, kratko, za razčlovečenje človeka in človeštva.

Vrednotno angažirani vzorec znanosti nasproti vrednotno nevtralnemu vzorcu je lahko v svojih ustreznih mejah samo v korist znanosti in sploh človeku.

Knjiga Znanost v družbenovrednotnem svetu načinja v tem razmišljanju krat-

ko nakazano problematiko in jo vsestransko osvetljuje. V njej so zbrane razprave s tega področja, ki so jih napisali svetovno znani znanstveniki in sploh misleci. Zato ima nedvomno veliko vrednost in pomeni pomembno pridobitev v našem kulturnem življenju. Posebno pomembna je vsekakor izčrpana uvodna razprava profesorja Andreja Kirna, ki je tudi uredil in izbral ta zbornik razprav. Mislim pa, da ima to delo za naš čas in razmere, v katerih živimo, še poseben pomen, kakor sem že nakazal v začetku razmišljanja.

MACA JOGAN

Vpetost vrednot v znanost in njihova predelava

I

Izdaja zbornika je resnično izjemno veliko dejanje – tako za urednika kot za založnika. Urednik – dr. A. Kirn – je s širokim zajetjem sodobnih presoj približal slovenskemu bralcu-bralki ključna vprašanja, ki so pri nas še preveč zanemarjena in ki zadevajo nastajanje in (ne le pozitivno) mnogostransko delovanje znanosti v svetu, za katerega je še vedno značilna velika asimetrija moči, ugleda in možnosti delovanja. Problematicizacija vrednotnih in moralnih razsežnosti znanosti omogoča rahljanje nekaterih samoumevnosti, za katere se zdi, da sorazmerno mirno obstajajo tudi v sedanjem slovenskem prostoru.

Posebej smo lahko hvaležni dr. A. Kirnu za obsežno uvodno študijo, v kateri ponuja izhodišča za mnogoplastno pojasnjevanje in zastavljanje vprašanj o družbeni določenosti in odgovornosti znanosti pri oblikovanju sodobne civilizacije oziroma vprašanj o njeni zgodovinski posredovanosti. Opirajoč se na bogato intelektualno znanstveno dediščino je A. Kirn ob konkretnih primerih opozoril tudi na nekatera strateško pomembna vprašanja za različne znanosti. Naj opozorim na nekatera:

1. S kodeksom veterinarske etike v Jugoslaviji, ki ga je vzel za zgled, je prepričljivo opozoril na vprašanje *razširitve meja odgovornosti do živega in neživega sveta* – do nujnih pogojev za obstoj življenja sploh. V enostransko uporabno usmerjeni znanosti so prav te pogoje pogosto abstrahirali, kar se je pojavljalo tako v naravoslovnih in tehničnih kot v družboslovnih disciplinah. Kot zglede enodimenzionalnosti lahko navedemo, npr. pojmovanje človeka kot vsote organov v medicini ali pa kot le moralnega bitja v sociologiji (pri čemer je zanemarjena njegova organska eksistenca).

2. Ob zavrnitvi avtomatizma pri ocenjevanju pravilnosti ali napačnosti znanosti in njene napredne ali konzervativne povezanosti z vrednotami (XLIX) je opozoril na nujnost zajetja naveznega okvira za merjenje naprednosti in/ali konservativnosti, kar se izraža v spraševanju o *»nevtiralnost(i) do česa in angažiranost za kaj«*. Na to vprašanje pa je mogoče odgovoriti le ob upoštevanju konkretnih zgodovinskih okoliščin, ki so – kot upravičeno poudarjam – tudi edino ustrezno merilo za razkrivanje dejanske različne vsebine pojasnjevalnega procesa, ki poteka

pod načelom vrednotno nevtralne znanosti. S tem je neločljivo povezano razkrivanje smeri praktičnega angažiranja znanosti, k čemur spodbuja navedba Proctorjeve ugotovitve (XLVI), da je vrednotno svobodna znanost dejansko nastopala kot napadalno orožje proti določenim drugim vrednotam in gibanjem.

3. Glede na mnoge učinke doseganega enorazsežnostnega delovanja znanosti, ki bi jih mogli označiti kot pogosto življenju sovražne in podlago za življenje uničujoče, je zelo pereče vprašanje (XXV), »kako gojiti vrednote znanstvene resnice, znanja in njegove uporabe, da se z njim ne bodo kršile, uničevale in zoževale druge vrednote (zdravje, človekova individualnost in dostojanstvo, svoboda, enakopravnost, idr.)?«

Poleg teh in mnogih drugih vprašanj je pomembno tudi to, da je A. Kirn tako z uvodno študijo kot z izborom razprav ponudil mnogo informacij, ki omogočajo zastavljanje vprašanj o odgovornosti katerekoli znanosti. S tega vidika je pričujoče delo lahko izredno primerna podlaga za medsebojno sodelovanje različnih strokovnjakov in za poglobljanje v omejene vidike delovanja posameznih znanosti na podiplomskem študiju.

II

Na podlagi (omejenih) znanj o razvoju sociološke teorije bom dodala nekaj drobcev, ki bodisi ilustrirajo bodisi nakazujejo dodatne vidike obravnave delovanja načela vrednotne nevtralnosti.

1. A. Kirn upravičeno ugotavlja (XLIII), da je iz bistva novoveške paradigme znanosti z ontološkim razcepom dejanskosti in možnosti, objekta in subjekta spoznavanja, na čemer temelji načelo vrednotne nevtralnosti znanosti, pregnano gibanje, posredovanje. Ta ontološki razcep je v sociološki teoriji nastopal s pomočjo *naturalizacije*, pri čemer je ena vrsta (zgodovinsko posredovane, nastale) družbene dejanskosti v pojasnjevanjih dobila oznake večnosti in nespremenljivosti, obstajanja per se; s tem je bilo zanemarjeno spraševanje po celostnih okoliščinah nastanka. Torej so bile zanemarjene tudi »Sollvorstellungen«, ki so prispevale k določenemu strukturiranju obstoječega. Obstoječemu se po teh razlagah morajo konkretni posamezniki samo prilagajati. Prilagajanje je pomenilo za večino žrtev, za majhen del ljudi pa užitek, tako v materialnem kot v duhovnem smislu (pomislimo le na možnosti ukvarjanja s samo znanostjo in umetnostjo, ki ni bila dana vsem pripadnikom družbe enako, tudi če so bili »naravni nastavki« v obliki talenta navzoči). Užitek je bil predvsem na strani tistih (in tudi še je), ki jim je bila »naravnost« obstoječega po meri, žrtev v materialnem in (v manjšem delu) duhovnem vidiku pa je bila na strani tistih, ki so se morali prilagoditi prej določenim merilom.

Sklicevanje na »naravnost« obstoječe urejenosti (ne kakršnekoli, sploh pa ne takšne, ki bi določeno urejenost ogrozila) je bilo podlaga za zoževanje spoznavnega interesa, kar se kaže zlasti v odmišljanju kavzalne razsežnosti in enačenju funkcije pojavov z vzrokom (prim. v teoriji konflikta zanikanje potrebe po proučevanju vzrokov za konflikte in usmeritev pozornosti na reguliranje konfliktov, kar vključuje nujno enostransko vezanost in odgovornost) in za enosmerno uporabo znanj: utrjevanje obstoječe urejenosti.

S pomočjo takšnih razlag se *producira smiselnost* za vsakega delujočega posameznika (in za skupine), v to smiselnost pa so že vključena merila pravilnosti in moralnosti, ki so predvsem ustrezala nosilcem družbene moči, in ki so (do določene mere) enostranska. Vendar pa takšna vrednotna usmerjenost ni nekaj umetno dodanega, temveč nastopa kot »naravna« sestavina spoznavnih procesov – od domnev do oblikovanja novih pojasnjevanj in spoznanj.

2. Navzven se zahteve po nevtralnosti v sociološki teoriji pogosto povezujejo s sklicevanjem na »stvari same« (npr. pri E. Durkheimu, ki v Pravilih sociološke metode poudarja, da je treba družbena dejstva obravnavati kot stvari; E. Husserl poudarja geslo – »zu den Sachen selbst!«), vendar je zajetje teh »stvari« na empirični ravni že zoženo in same stvari s pomočjo naturalizacije razložene tako, da je izhod en sam: *reproduciranje naravnosti* ob postopnem evolutivnem spreminjanju (koncept dinamične homeostaze). Ob tem je treba opozoriti na to, da »empirija« ni enaka zgodovinski protislovni resničnosti, temveč izseku, kolikor in kot ga določajo teoretične izhodiščne trditve in razlage (prim. teoretični sistem T. Parsonsa in njegova odprava celo tiste razsežnosti zgodovinske totalitete, ki jo je še vključeval M. Weber, ko je dopuščal delovanje subjektivnih vrednot vsaj na ravni izbora predmeta znanosti). Tako so teoretično (in, končno, praktično), odpravljene možnosti in potrebe po preverjanju adekvatnosti razlag v konkretni praksi.

Razumljivo je (kar so nekateri sociologi dokaj odkrito priznali), da so s tem takšne teoretične sociološke razlage že tudi »napadalne«; vendar napadalne na poseben način – z vplivanjem na motivacijsko sfero posameznika, tistega, ki se mora prilagajati, kajti le delujoči posamezniki omogočajo preživetje »naravne« celote. Vplivanje na motivacijsko sfero, individualno sprejemanje smiselnosti je součinkovita poleg ekonomskih, fizičnih in drugih oblik prisile, kar vse skupaj omogoča reprodukcijo obstoječega s pomočjo rutinizacije (skratka – mnogodimenzionalna prisila). V tem tiči tudi eden od vzvodov za pojasnjevanje absurda, da »žrtve« delajo zavestno proti svojim interesom.

3. Transformacija izrazito »ideoloških« vrednot v »znanstvene« je omogočala, da se je od konca 19. in v 20. stoletju pojavljala dihotomija znanosti: ideologija. Pri tem je bilo zanemarjeno vprašanje vpetosti konkretnih vrednot (ker so bile »naravne« in sestavina obstoječe urejenosti) v znanost in vprašanje njihove predelave, kar so sredi tega stoletja problematizirali zlasti G. Myrdal, C. W. Mills, in A. Gouldner, če omenim le nekatere. »Objektivnost« kot cilj znanstvene presoje je pomenila hkrati tudi pozitivnost do obstoječega (= »naravnega«). Upravičeno T. B. Bottomore (1977; 146) vztraja: ... »treba je kritizirati mišljenje, ki – kot se zdi – pogosto prevladuje, da je simpatija z uporniškimi gibanji nekako bolj ideološko obarvana in pomeni večjo nevarnost sociološki objektivnosti kot privrženost statusu quo. Ali splošneje, da je zanimanje za družbena nasprotja sociološko manj čisto kot ukvarjanje z družbenim redom. Ta pojmovanja so popolnoma neutemeljena.« Kljub temu pa so takšna pojmovanja v veliki meri obvladovala razvoj sociološke teorije. Ukvarjanje z družbenim redom je bilo predmet vrednotno nevtralne znanosti, zato je bila izoblikovana znotraj same sociološke teorije utemeljenost za razlikovanje med znanostjo in ideologijo. Dejstvo je, da so pogosto skupaj zahteve po pozitivni angažiranosti v smeri, ki jo določa znanost, in nasprotovanje angažiranosti kot taki (npr. pri E. Durkheimu v knjigi O delitvi družbenega dela).

4. Pod ščitom vrednotne nevtralnosti je sprejemanje »naravnih« obstoječih vrednot v sociološki teoriji evoluiralo od zakritosti do čiste odkritosti, ki jo srečamo, npr., pri N. Luhmannu (samotematizacija družbenega sistema kot temelj teorije), ali, npr., pri A. Schützu (naloga teoretičnega pojasnjevanja, da vprašljivo s pomočjo »natürlicher Einstellungen« in »socialnega apriori«, kot se kaže v »zalogah védenja« o resničnosti, prevede v nevprašljivo. To prevajanje pa gotovo ni izraz »neprizadete ravnodušnosti«, ki jo sicer zahteva A. Schütz. Mimogrede: gotovo ni problematična zahteva, da je treba upoštevati zaloge védenja, problematično pa je, kadar se te izenači z »naravnimi stališči«). Vsrkanost ideoloških, vrednotnih sodb v znanstvene sodbe še ne pomeni, da teh sodb ni več oziroma da ne delujejo.

To lahko ponazorimo s prisposodob: človeški organizem ne kaže navzven, da ga sestavlja tudi voda, čeprav je ta *conditio sine qua non* njegovega obstoja. Inherentno družbenemu sistemu je, da njegovi protagonisti poskrbijo za *nevidnost temeljnih sestavin*. Ko dobijo vrednote podoba zakonov in ko se v skladu s pojasnjevalnim načelom naturalizacije ti pojasnijo kot naravni, potem »zgubijo« svoje nosilce in svojo socialno podlago (razredno diferencirano) in nastopajo kot »prisila stvari«. Zato pa lahko potem »znanost« s tem ključnim instrumentarjem nastopa le proti »ideologiji« tistih, ki so v imenu drugačnih vrednot proti obstoječi (»zakoniti in opravičeni«) urejenosti.

5. V zvezi z ugotovitvijo A. Kirna (XV), da je v »... modernem« znanstveno tehnološkem svetu primernejša znanost za ideološko funkcijo kot pa morala, religija in nekatere zvrsti umetnosti...«, je morda zanimiva ugotovitev, da tisti sociologi, ki so enostransko, pozitivistično usmerjeni (npr. V. Pareto, T. Parsons itd.), v svojih teoretičnih razlagah opozarjajo na izreden pomen religije kot sredstva za moralno integracijo ljudi v sistem. Tako v sodobnosti ne gre le za nadomeščanje vloge religije z znanostjo, temveč poleg tega še za novo utrjevanje tudi tradicionalnih integrativnih dejavnikov.

ANDREJ ULE

Teorija, dejstva, vrednote

Naj najprej povem, da sem zadovoljen s predloženim zbornikom, kar se tiče celote in uvodnega teksta. Mislim, da smo lahko hvaležni Andreju Kirnu za njegov trud s tem zbornikom in za Predgovor, ki nadgrajuje zbrane tekste s pomembnimi novimi poudarki. Izražam tudi zahvalo založbi Delavska enotnost, da je v tem težkem času zmogla ta založniški podvig. Upam le, da ne bo zadnji te vrste. Prav tako mislim, da je pojem »vrednotna« nevtralnost (ali nenevtralnost) boljši kot dosedanja »vrednotna (ne)nevtralnost«. Morda bi imel pripombe k temu, da je premalo tekstov, ki obravnavajo problem vrednotne nevtralnosti s stališča sodobne analitične teorije znanosti, kjer že davno ne zastopajo več nediferenciranega stališča vrednotne nevtralnosti. Za primer lahko navajam sestavek W. Stegmüllerja »Vrednotna prostost, interesi in objektivnost«, kjer kritično presoja tudi Webrova stališča.

Svoj prispevek k razpravi želim začeti z zanimivo podobnostjo med problematiko vrednotenjske ne-nevtralnosti znanosti in drugim perečim problemom, ki je zlasti veliko obravnavan v sodobni teoriji znanosti. Mislim na t. i. teorijsko obloženost dejstev. Kdor vsaj malo pozna diskusije o zgradbi znanstvenih teorij in zlasti o razmerju teorija – empirično izkustvo, je verjetno zasledil ta problem. Gre za problem medsebojnega posredovanja teorije in empiričnih dejstev. Teza o teorijski obloženosti dejstev pravi, da ni od teorij ali hipotez nevtralnih, neobremenjenih dejstev, ki bi služila za podkrepitev ali za zavračanje teorij (kadar so napovedi teorije v nasprotju z dejstvi). Vsako dejstvo je dejstvo v luči teorije, ki ga poskuša razložiti, ali pa z njegovo pomočjo razlaga druga dejstva. To tezo seveda srečamo

tudi zunaj teorij znanosti, npr. pri dialektičnih filozofih sploh, vendar ima v teoriji znanosti poseben pomen.

Ena od posledic te teze (ki jo je prvi formuliral N. Hanson v svoji knjigi *Pattern of Discovery* l. 1958) je, da je razlika med teorijo in empirijo relativna in fluidna, da imamo pravzaprav opravka s teorijskim holizmom. To pomeni, da pri preverjanju ali primerjanju teorij nikoli ne pridemo do dokončnih odgovorov, temveč smo vedno vezani na nek teorijski horizont, v katerem se tako rekoč a priori (glede na preostale teorije) odločamo o tem, kaj so za nas relevantna dejstva teorij, z njimi pa potem lahko dalje opravljamo »empirično verifikacijo« (kot so želeli neopozitivisti) ali »empirično falzifikacijo« (kot je želel npr. Popper in njegova šola falzifikacionizma). Kasneje so tezo o teorijski obloženosti dejstev prevzeli in dalje razvili avtorji, kot so T. Kuhn, I. Lakatos, P. Feyerabend (zadnja dva sta osamosvojena popperjanca).

Seveda se tudi nasprotniki te teze ne vdajajo kar tako in dokazujejo, da je razlika med teorijo in dejstvi tako spoznavnoteoretsko kot ontološko dobro določljiva in nujna za znanost. Ti poskušajo ponovno etablirati »teorijsko nevtralno naravo empiričnih dejstev in prednost empiričnega izkustva pred teoretsko konceptualizacijo. Najdlje gredo v tem tisti avtorji, ki ob pomoči nekaterih logičnih teoremov (Ramseyev in Craigov teorem) dokazujejo celo principialno »odvečnost« teorij, zlasti t.i. teoretskih pojmov, katerih vsebine ne bi mogli podati z navezavo na izkustvo, temveč le v navezavi na celoto teoretskih zakonov (Hempel, delno strukturalna teorija znanosti). V tej perspektivi je znanstvena teorija neko »orodje«, ki zgolj organizira empirično izkustvo in dejstva v ljudem dostopni in razumljivi celostni obliki. Specifična teorijska vsebina je le pripomoček o tem urejanju, ne pa nekaj po sebi nujnega za razlago.

Med tema dvema pozicijama obstajajo še različne vmesne pozicije, kot je npr. Quine-Duhemova teza o »poddeterminiranosti« teorij z izkustvom oz. o relativni razliki med teorijskimi in empiričnimi stavki. Tudi klasična analitična teorija znanosti, teorija trodelne strukture znanosti (formalna teorija, empirični jezik, korendenčna pravila, ki posredujejo med njima), ki jo je prvi formuliral Carnap, je nekje na sredi med obema ekstremoma teorijske vezanosti in teorijske nevtralnosti dejstev.

Razmere se mi zdijo prav podobne kot v diskusijah o vrednotenjski nevtralnosti oz. vezanosti znanosti. Imamo dve skrajni tezi, namreč zastopnike teze o popolni vrednotenjski nevtralnosti znanosti in zastopnike teze o popolni vrednotenjski vezanosti znanosti ter zastopnike različnih vmesnih pozicij med njima. Zastopniki prvega ekstrema običajno nastopajo z logično razliko v statusu dejstvenih (deskriptivnih) in normativnih stavkov oz. z načelno razliko med »biti« in »morati«. Znanost je, če naj bo razlagovalna moč, sistem posplošenih deskripcij empiričnih dejstev oz. tega, kar je. Znanost sicer lahko napoveduje nova dejstva, vendar jih ne more »zahtevati«. Razlaga ni norma, napoved ni zahteva.

Zastopniki nasprotne ekstremne teze pa izhajajo iz družbene narave znanosti, njenega dela in njenih rezultatov. Vse pa, kar je družbeno, je vrednotenjsko in ideološko vezano. Torej je iluzija govoriti o vrednotenjski nevtralnosti znanosti. To je le ideološki videz ipd. Tako nekako si sledijo glavni argumenti te teze.

Obe poziciji vodita v nevzdržne težave, podobno kot obe skrajnostni tezi glede teorijske obremenjenosti dejstev, zato obstaja precej vmesnih poskusov, ki pa pogosto niso tako jasno izdelani kot ti dve tezi. Zato se včasih zdi, kot da si glede tega stojijo nasproti le skrajna nasprotja (vrednotenjska nevtralnost nasproti popolni vrednotenjski vezanosti). Povezavo med problematiko teorijske oblože-

nosti dejstev in vrednotenjske nevtralnosti znanosti vidim tudi v tem, da zastopniki teorijske nevtralnosti dejstev zastopajo tudi vrednotenjsko nevtralnost znanosti, medtem ko so zastopniki teze o teorijski vezanosti dejstev bolj odprti (ne pa tudi vsi) do teze o vrednotenjski vezanosti znanosti. To je tudi razumljivo, kajti stroga ločitev dejstev od teorije je med drugim tudi rezultat ostre delitve na bit in najstvo, prednost teorije pred dejstvi pa je blizu normativnemu razumevanju teorij.

Objavljeni zbornik po mojem lepo predstavlja različna stališča do problema vrednotenjske nevtralnosti znanosti, čeprav se večina avtorjev zavzema za nekakšno zmerno vrednotenjsko vezanost znanosti. Nikakor se ne zavzemam za lahek kompromis med skrajnostma, mislim, da je rešitev težka in da je nima nihče v rokah. Če si spet za primer ogledamo razmerje teorija-empirija, potem vidimo, da vsaka nova teorija na eni strani vnese nove teoretske vsebine in poudarke, zahteva višjo preciznost v uporabi teorije, zaostri kriterije za doseganje znanja in s tem poglobi razliko med teorijskim in empiričnim, po drugi strani pa uspe zbrati, razložiti ali napovedati več in bolj kompleksna dejstva kot prejšnje teorije. Zato torej tudi bolj tesno, bolj »notranje« poveže tako dejstva med seboj kot tudi s teorijo. Tako imamo navidezen paradoks, da se obenem dogaja poglobljanje razlike med teorijo in dejstvi kot tudi novo in globlje povezovanje med teorijo in dejstvi. Vež se poglobi (in razširi) zato, ker pri vsaki znanstveni razlagi potrebujemo vsaj en zakon in vsaj en empiričen stavek, ki omogoča uporabo zakona na dani empirični pojav (razlaga ali napoved dejstev ali empirično ugotovljenih soodvisnosti med pojavi). Tako vsaka znanstvena razlaga povezuje dejstva in teorijo, toda ob pogoju, da je jasno ločeno, kaj so zakoni in kaj »robni pogoji« razlage (ti pa uvajajo stavke o dejstvih). V tem je logična in dialektična vez ločitve in zveze med dejstvi in teorijo.

Menim, da je nekaj podobnega tudi pri odnosu znanosti in vrednot. Vsaka nova znanstvena teorija ali odkritje na eni strani izostri razliko te teorije glede na vse preostalo znanje in glede na družbeni kontekst znanosti, jo osamosvoji, torej tudi glede na vrednote, na drugi strani pa vsaka praktična uporaba teorije na kakšen realen model na novo povezuje teorijo in družbenovrednotenjsko realnost. To pa že zato, ker je vsak izbor problema, tj. sam začetek uporabe vrednotenjsko nevtralen, pa tudi točka, ko rečemo, da smo (za zdaj) zadovoljni z rešitvijo ali pa da nismo, ni objektivno dana, temveč jo ljudje proizvedemo v družbeni paksi. To med drugim pomeni, da pripravljenost, kako daleč nameravamo iti v argumentaciji, v razlagi ipd., ni podana s samo teorijo ali z dejstvi, temveč tudi z vrednotami, ki jih očitno ali implicitno priznavamo. Nobena argumentacija ne more iti v neskončnost, čeprav vemo, da praktično ni po sebi dokončnih argumentov in razlag. Toda vsaka prekinitve verige argumentacije je nekaj zunanega glede na argument. Torej mora imeti neko dodatno oporo. In kakšno oporo lahko ponudijo vrednote, pa tudi interes, objektivne razmere in omejitve v času in prostoru itd. Tako vidimo, da je celo v najbolj »notranji« praksi znanosti, v znanstveni razlagi, v argumentaciji prisotna stalna povezava teorijskega in vrednotenjskega. Seveda sem s tem dal le zaris globlje zveze med znanstveno teorijo in vrednotenjskim svetom, tezo bi moral še dalje razviti, a to tu opuščam. Je pa jasno, da ni mogoče pristati niti na načelno ločenost teorije (znanja) in vrednot niti na njuno enotnost ali nerazličnost. Dogaja se tako razlikovanje kot povezovanje znanja in vrednotenja, ne da bi eno prešlo v drugi in ne da bi razpadla zveza med obema v znanstveni praksi.

Naslednja stvar, na katero mislim opozoriti, je razlika med vrednotno vezanostjo in vrednotno pristranostjo. To dvojje se velikokrat ne loči in tudi v objavljenih sestavkih se to dvojje meša med seboj.

Vrednotna vezanost (nenevtralnost) pomeni, da pri svojem znanstvenem delu

izhajamo iz določenih vrednot, tj. da se zavedamo, kdaj in kako jih uporabimo in jih znamo argumentativno povezati z drugimi vrednotami ali jih kritično postaviti proti drugim (ne)vrednotam itd., vrednotna pristranost pa pomeni, da nismo pripravljeni na argumentirano zagovarjanje svojih vrednot, in to že vnaprej. Tedaj tako rekoč od začetka sleherne argumentacije že pripravljam neke blokade, prekinitve argumentacije in razlage. Argument torej razumem svojevoljno, ne po racionalnem sporazumu, dialogu z drugimi. Takšna pristranost seveda ni v skladu niti z znanostjo, pa tudi ne z običajnim racionalnim in demokratičnim ravnanjem, krši torej tudi etične norme. Tisto, kar je pri vrednotni vezanosti lahko negativno, je, da se lako spremeni v vrednotno pristranost in s tem se zares blokirata znanstveno delo in objektivna kritičnost do lastnih in tujih dosežkov. Ta oblika vrednotne vezanosti je tudi bistvena sestavina ideološkega mišljenja in samoupravičbe. Menim, da večina kritik vrednotne vezanosti leti prav na vrednotno pristranost. Napačnost posplošenih kritik vrednotne vezanosti in odtod zagovarjanj vrednotne nevtalnosti je v tem, da vsako vrednotno vezanost razumejo kot pristranskost.

S tega vidika lahko presodimo razmerje med naravoslovjem in družboslovjem. Nekateri avtorji menijo, da je pač naravoslovje v veliko bolj srečni vlogi kot družboslovje. Naravoslovje da ni tako blizu družbenim interesom, konfliktom in da si lažje privoščijo vrednotno nevtalnost, družboslovje pa naj bi bilo v načelu zaznamovano z ideologijo, s pristranskostjo. Mislim, da takšna mnenja niso upravičena, še zlasti ne danes, ko je znanost v celoti postala neposredna proizvajalna sila in ko scientifikacija družbenih praks odločilno spreminja družbene odnose. Zato s tega stališča ni mogoče ločiti med naravoslovjem in družboslovjem, razen če si ne želijo kateri od »zastopnikov« naravoslovja tako olajšati vest in zbežati pred lastno odgovornostjo za svet, ki nastaja, tudi po »zaslugah« naravoslovja. Seveda razlike so, vendar niso načelne. Tako npr. naravoslovne vede vsaj znotraj svojega polja argumentov ne potrebujejo nobenega sklicevanja na vrednote ali na najstve-ne stavke, medtem ko družbene vede tudi v svoji znanstveni argumentaciji, v problematiki, izbiri hipotez in teorij, celo v iskanju empiričnih gradiv naletijo na vrednote. Ne le na vrednote kot dejstva, ki jih preučujejo, temveč na vrednote kot vodila raziskovanja, razlage in argumentov. To pa zato, ker družbene vede izhajajo iz človeka kot celostnega družbenega bitja in si ne morejo privoščiti izolacije le določenih vidikov empirične biti ljudi, ki bi bili morda vrednotno nevtalni.

Tako lahko pride do neke napetosti med naravoslovjem in družboslovjem glede obnašanja znanstvenikov v določenih družbenih razmerah. Včasih se zdi, da se naravoslovec lahko »skrije« za paravan tehničnega ali strokovnega eksperta, ki ne prevzema odgovornosti za odločitve, medtem ko družboslovec mora iti dalje v socialno in kritično refleksijo, ki je nujno vrednotno obarvana in je tudi političen akt. Seveda pa se situacija kmalu lahko tako »zgosti«, da je tudi naravoslovcem jasno, da ni umika, da se morajo etično angažirati tudi s stališča njihovih znanosti.

Vendar naj tvegam na koncu misel, da je za vsako teorijo le v dobro, če najde podporo v naravoslovnih znanostih in je tako podporo treba iskati. S tem ni rečeno, da so tiste vede, ki (zdaj) take podpore nimajo, brez znanstvene vrednosti ali ideološke. Tako so menili nekateri preveč zagreti pozitivisti in empiristi. Toda antipozitivisti so pretiravali v tem, ko so poskušali družbene in humanistične vede odtrgati od naravoslovnih ved in jim podeliti povsem poseben status. Naravoslovne vede so pač v prednosti, kar se tiče znanstvene podobe in idealov znanstvene razlage, toda potencial družbenih in humanističnih ved je verjetno večji, kot ga bo kadarkoli lahko udejanjilo naravoslovje (in tehnika).

Medicinska etika in morala

Če je avtor v obsežnem Zborniku »diskreditiral« medicine, češ da je pri nas na področju osveščanja že marsikaj zagotovila in celo dosegla tako, da je pouk morale in etike (deontologije) v univerzitetnih učnih programih, pa je medicini vendarle odmeril dvoje obsežnih poglavij v tretjem sklopu (Znanost, etika in odgovornost) avtorja E. D. Pellegrina in DC Thomasmе: Filozofija medicine in medicinska etika ter E. Pellegrina: Medicinska morala in medicinska ekonomija: konflikti in predpisi; Morda bi kdo rekel, da je to malo – toda danes, ko prihaja do dvoma, ali je vselej in povsod medicinska etika tradicionalno še vedno neločljivi del medicine in se tudi tu srečujemo s polresnicami in težavami, ko se na medicinskih fakultetah v »zmaterializirane« programe uvajajo spet elementi filozofije, je postalo s tem tudi v medicini vprašanje, ali smo s pogledi nanjo kot izključno naravoslovno znanost medicino obogatili ali osiromašili. In če je današnja medicina postala »obrat za zdravljenje«, ki »proizvaja storitve in razvija storitvene dejavnosti«, potem je še vprašanje, ali je ta medicina še »po meri ljudi« oziroma do kolikšne mere se je odtujila človeku.

Moderna znanost dobiva svojo Pandorino skrinjico, ker je zavrгла religijo (kakršnokoli že) in humanistično vzgojo ter je pretirano povečevala tehnologijo. Tak scientizem pa mora nujno na tistih področjih, kjer gre za odnos s človekom in za deviacije na moralni in etični strani, povzročati hude posledice – medicina postaja (sicer v novi inačici) ponovno paternalitetna navzlic številnim smernicam in resolucijam, ki sežejo od nacionalnih medicinskih pa preko mednarodnih združenj in do svetovnega Zdravniškega združenja v zadnjih letih, ko je bilo sprejetih več in več pomembnih dokumentov. Dokumenti poskušajo usmerjati in urejati to, kar je sodobna medicinska znanost načela ali celo sprevrгла v etosu zdravnika. Zato danes etika ni več uporaba preteklih medicinskih teorij, ampak poskuša slediti in odpravljati dileme, ki jih porajajo transplatacija, umetno oplojevanje, zdravljenje neplodnosti, nadomestno materinstvo, ugotavljanje časa in nastopa smrti, pomoč pri umiranju, biomedicinske raziskave na ljudeh, izvajanje zdravstvenega varstva v vaških področjih, načrtovanje družine, terapijski splav, pravičice bolnikov, profesionalna samostojnost in lastna kontrola, medicinska vzgoja, zdravje otrok in drugo.

Pri tako številnih smernicah in usmeritvah se zastavlja vprašanje, do kolikšne mere je sodobni razvoj medicine zdravnika osiromašil, osiromašil njegovo etično presojo, ker ga je treba s tako številnimi smernicami, predlogi in resolucijami na najrazličnejših medicinskih področjih »opominjati«, kaj je in kaj mora. Začuda danes vedno pogosteje uporabljamo izraz medicinska deontologija, ne pa kot je primarno veljalo – moralo in etiko – čeprav sta slednji temelj za izvedbo sodobnega nauka o dolžnostih. In ne še tako davna preteklost (Nürnberški proces) je pokazala, kako nevarna je razčlovečena medicina, ker ni več usmerjena v človekov blagor, ampak v njegov propad. Sovjetska psihiatrija npr. mora danes v svetovni javnosti slišati obtožbe, da je služila predstavnikom oblasti, da so z njenim sodelovanjem internirali »oporečnike«; ali »prostovoljni« preizkusi na zapornikih na nekaterih socialno nižjih slojih v ZDA. In lahko bi v tem stoletju našli na obrazu medicine marsikakšno temno pego, ki jo kazi. Zato filozofija medicine v tem

sestavku opozarja na »prave« odločitve, kar pomeni dobro, ne pa obvezno pravilo in iz tega izhajajoče medsebojne teorije kot razmeroma nove v zgodovini etike. Ko je »zdravje za medicino in medicinsko etiko normativno, je vrednota, ki ima prednost pred drugimi«. Opominjajoče je v sestavku prikazana nevrotična situacija v sodobnem zdravstvu in zdravilstvu: »Ker ljudje spreminjajo relativni razpored vrednot, pogosto prihaja do nesoglasja med pacientovimi vrednotami in vrednotami zdravniškega poklica. Dejansko pa etični razmisleki pogosto vključujejo nesoglasja med vrednoto zdravja, kot jo priznava medicina, in preostalimi vrednotami, ki jih priznava pacient, inštitucija ali celo vlada«; in nadalje: »medicinska etika si mora prizadevati, da predlaga politične rešitve, ki upoštevajo toliko vrednot, kot je le mogoče. Preizkus dobre politike ni to, kako politika ščiti eno samo absolutno moralno načelo, pač pa, kako se politika ureja z načeli in dolžnostmi, izpeljanimi iz filozofske utemeljitve razmerja med zdravnikom in pacientom«.

Drugo medicinsko poglavje v Zborniku se začinja z ugotovitvijo, »da je skrb za zdravstveno službo postal resen ekonomski problem celo v razmeroma bogatih družbah«. Danes je že postala javna resnica, da bi morali ukiniti financiranje vojske, policije, kulture in prosvete – pa bi verjetno še ne bilo dovolj, če bi vse, kar medicina zmore v svojih raziskovalnih laboratorijih, prenesli v zdravstveno varstvo, zato je neskladje med željami in možnostmi (sicer v različnih okoliščinah različno) vsepovsod prisotno. In tako prihaja do »racionalizacije«, kamor sodobni načrtovalci (vlade, ekonomisti, organizatorji zdravstvenega varstva, pravniki – in še kdo načrtujejo in izvajajo, pa tudi pogosto vprašljive ukrepe: nadzor nad cenami (dogovorjenimi neekonomskimi), zajezitev celotnega trošenja, racionalizacija (nepodvajanje) storitev; omejevanje dotoka sredstev (t.i. prispevne stopnje); odrekanje drage pomoči brezupno bolnim; nadomeščanje zdravnikov s slabše plačanimi zdravstvenimi delavci; presoja ter nadzor kakovosti; iskanje »notranjih rezerv«; klicanje na odgovornost oziroma ukrepanje proti »predragim« zdravnikom (ki nekritično predpisujejo zdravila); in takih restriktivnih postopkov ni konca, do zatiskanja oči pred »alternativno medicino«, uvajanje participacije pri zdravljenju in zdravilnih pripomočkih in še in še. Vse to pa se predvsem lomi na zdravniku, ki mora zdraviti, ki mora odločati, ki troši društvena sredstva, ki bi moral »ekonomsko misliti«, obenem pa ne bi smel škodovati. Gre za dilemo »morati, smeti in znati«. Ob tem pa bi lahko ostal iznakažen tradicionalni kanon medicine, da so vsi podzeti postopki »povsod in zmeraj« izključno v pacientovo korist in v njegovo dobro. In v neskladju restriktivnega – ekonomskega in moralnoetičnega – (vse najboljše za pacienta) se lahko interpolira miselnost o ekonomski postavki, ki izraža v bistvu pacienta v zdravnikovem izven strokovnem interesu (družinskem, oddelčnem, ambulantnem, bolnišničnem), še posebej v zaostrenem, kriznem ekonomskem položaju v zdravstvu – tudi v nacionalnem in socializiranem zdravstvu.

Eno od perečih vprašanj je zakonsko določena enotnost medicine s preventivnega, kurativnega in socialnega vidika – v praksi pa smo priče bohotenja kurativnega (kar pomeni premosorazmeren odnos v primerjavi z gospodarstvom: čimveč bolnih, temveč je storitev – tem uspešnejše bi naj bilo zdravstvo); ob zapostavljanju prve in tretje dejavnosti, posebej tam, kjer bi razvoj industrializacije zahteval še posebno dodatne usmeritve v preventivo in rehabilitacijo glede na veliki koeficient akcidentnosti.

Zato so razmišljanja, ugotovitve in občasno polemični toni v sestavku E. Pellegrina bogat prispevek na temo, ki bi jo lahko kar poimenovali po tej reviji: »dileme med teorijo in prakso«, ali pa drugače – odločanje med uzakonjenim (zakonsko

predpisanim) in moralno etičnim. Človeško in moralnoetično osveščeni zdravnik bo pa vedno ravnal po svoji vesti, ki je in ostaja temelj njegovih odločitev in ukrepov za njegov zdravniški danes in bolnikov jutri.

A. Kirnu iskrena hvala, da nam je pripravil osvežujoče presenečenje z Zbornikom in nam tako razširil družbenoslovna obzorja.

VLASTA VIČIČ

Povzetek razprav

Adolf Bibič je poudaril, da je v mednarodnih diskusijah o vlogi in pomenu znanosti vse bolj v ospredju problematika objektivnosti in normativnosti v znanosti. Zavzel se je za širjenje tovrstnega diskusijskega polja v našem prostoru, ki je bil v preteklosti obremenjen z enostranskimi obravnavami oziroma redukcijami na odnos znanost: ideologija. Problem vrednotno nevtralne znanosti nikakor ni enostaven ali enopomenski, saj je deklarirano umikanje znanosti v slonokoščene stolpe večkrat nujna zaščita pred zunanji pritiski. V delu sodobnega družboslovja postaja razmerje znanost: vrednote ena ključnih tem, ki potegne za seboj razčlenjenost kompleksnosti te relacije predvsem pri uporabi znanstvenih rezultatov. Vse bolj narašča potreba po nadzoru znanosti s strani države oziroma družbe, svoboda in odgovornost znanosti pa se pojavljata že kot pomemben element političnih dokumentov (npr. program Nemške socialno-demokratske stranke).

V uvodu k zborniku je Andrej Kirn izpostavil materialnost in družbenost spoznavnega subjekta kot sestavini, ki utemeljujeta vrednotno nenevtralnost znanosti. V diskusijskem prispevku je gost iz Zagreba *Hotimir Burger* v tej povezavi poudaril pomen Kantove analize in utemeljitev subjekta. Bistvena je delitev na spoznavni subjekt (Kritika čistega uma), ki je utemeljen v predmetu in hkrati transcendentalen, in na moralni subjekt (Kritika praktičnega uma), ki je utemeljen imanentno, v svobodni umni volji. Pri tem ostaja zakrit odnos med spoznavnim in moralnim subjektom, v diagnozi moderne znanosti pa je spoznavanje zavezano zgolj predmetu. Drugačni vzorec postavlja Hegel v Fenomenologiji duha, kjer je spoznavni subjekt obenem umna volja. Bistvo subjekta je samozavedanje, ki se ne konstituira samo v odnosu na predmet, ampak tudi v odnosu do zunanosti, v kateri najde umnost in s tem identiteto. Burger je sodil, da je v razvoju prevladal Kantov model, kar pomeni, da se znanstveno spoznanje producira in regenerira abstraktno, kot proizvajalna sila, ki v sebi nima notranje regulative. V tej poziciji so družboslovne in zlasti humanistične znanosti tisti faktor, ki v funkciji odpiranja kulturnega in družbenega prostora hkrati s tem odpirajo prostor za obnovo odnosa do vrednot.

Razlikovanje med vrednotno nevtralnno in vrednotno nenevtralno znanostjo je *Jože Šter* ocenil kot neprimerno, napačno zastavljanje problema, ki je omejujoče zaradi strogega dualističnega izhodišča. S tega izhodišča je znanost sfera dejstev, objektivnosti, sedanjosti, na drugi strani pa naj bi za sfero vrednot veljale najstvo, subjektivnost in usmerjenost v prihodnost. Tako poenostavljeno gledišče po Štero-

vem mnenju zanemarja dejstvo, da je vse spoznavanje kot človeška dejavnost nujno subjektivno in da znanost, ki bi se nanašala zgolj na sedanost, brez anticipacije prihodnosti, ne bi imela smisla. V pojmovanju razmerja znanosti in vrednot moramo preseči metafizično pozicijo, ki postavlja vrednote kot nekaj zunanjega glede na znanost. Za človeka kot mnogostrano in protislovno bitje, ki v svetu oz. v družbi vedno znova izbira med različnimi možnostmi, odločitvami, interesi, ipd., velja, da je v vsakem primeru vrednotujoče bitje, kajti izbirati pomeni vrednotiti. V tej povezavi tudi znanstvenik, ki izbira predmet raziskovanja, metode dela, idr. obenem vrednoti in tudi »nevtraln« stališče je v alternativnem svetu moralno stališče. Vsakršno zatiranje nevtralnosti znanosti je utvara in poizkus bega pred odgovornostjo znanstvenika za družbene učinke njegovega dela.

Janez Batis je v razmerju znanost-etika-odgovornost poudaril, da bi morala celotna znanstvena skupnost prevzeti vlogo dejavnika, ki argumentirano podpira raziskave, ki so v prid človeštvu, hkrati pa ostro zavrača zlorabljanje znanosti ali prikrivanje njenih negativnih posledic. V tem pogledu je nujna tesna povezava znanstvenih ved in družboslovja, saj je le na ta način moč zajeti globalne razsežnosti problematike znanosti. Kot področje znanosti z izjemno nepredvidljivimi in nevarnimi posledicami je Batis izpostavil genetski inženiring. Zavzel se je za stališče, ki ga je v uvodni študiji Andrej Kirn posebej naglasil – to je za razširjanje meja odgovornosti znanosti na ves živi in neživi svet.

Franc Mali je svojo diskusijo navezal na teorijo neopozitivizma, ki je temelju restriktivnega pojma objektivnosti vrednotnim postavkam pripisal subjektivistično in psihologistično naravo ter na ta način dokončno vzpostavil dualnost med eksternimi in internimi predpostavkami znanosti. Za današnje razumevanje znanosti je zelo pomembna Kuhnova teorija znanosti, ki pomeni odklik od neopozitivističnega ločevanja ter ponovno vzpostavlja zvezo med spoznavnimi in socialnimi strukturami znanosti. Če je prej prevladovalo mnenje, da znanstvene teorije reprezentirajo konvencije posameznih skupin znanstvenikov, stoji v središču Kuhbove teorije vprašanje nesoglasij (kontroverz). Leibnizov ideal, po katerem so pravila evidentnosti dovolj za razreševanje temeljnih kontroverz in da se torej znanstveni spori faktično rešujejo nepristransko in objektivno, izloča uvid v družbeno konstituiranost znanosti. Uvajanje znanstvenih nasprotij odpira ustrezno vprašanje družbenega izvora notranje spoznavne strukture znanosti. Pomembno mesto v raziskovanju odnosov med kognitivnim in socialnim, med kulturo in izkustvom pripada sociologiji znanosti.

Matjaž Potrč je ob vprašanju starih in novega vzorca znanosti na kratko presodil, da nov vzorec znanosti že obstaja. Njeno bistvo vidi v dejstvu, da se teorija vse bolj vrača k najstarejši problematiki – k spoznavanju človeškega organizma (vprašanja umetne inteligence, modularnosti, ipd.).

Bogdan Kavčič je spregovoril o odnosu med družboslovnim raziskovanjem in družbo, ob tem pa je sodil, da teksti v zborniku na to temo v večini preveč enostransko ostajajo na družbenem omejevanju znanstvene avtonomnosti, premalo pa odgovarjajo na vprašanje, kako lahko družba spodbuja znanost in znanstvenike. Kot temeljni problem se postavlja uporaba oziroma bolj neuporaba izsledkov družboslovnega raziskovanja. Družbene znanosti navadno ostajajo v vlogi nekakšnih »družbenih mentorjev«, ki ne vstopajo – ali pa vstopajo s hudo časovno zamudo – v procese družbenega odločanja. Kot zunanji kriterij za uporabo izsledkov družboslovja je Kavčič izpostavil prispevek k spreminjanju družbenih odnosov in premagovanju družbenih problemov, kar terja odgovornost in zainteresiranost znanstvene skupnosti za uporabo rezultatov vsakega znanstvenega dela. Odprto

pa ob tem ostaja vprašanje, kako uskladiti avtonomijo znanstvenika in družbene potrebe po raziskovanju, to pa je zlasti problem vrednotenja. Vrednotna usmeritev pomembno vpliva na izbor problemov, kar pa ne pomeni, da so vrednote znanstvenika a priori bolj v korist družbi kot vrednote dejavnikov družbenega odločanja. Odnos med znanostjo in politiko se po mnenju Kavčiča najbolj zaostrojuje pri malih narodih, kjer je na eni strani premalo znanstvenega kadra, na drugi pa premalo finančnih sredstev. Ali obstaja rešitev v zavedanju medsebojne odvisnosti in v medsebojnem zaupanju? Če bi ob notranjih kriterijih vzpostavil še zunanje, bi morali le-ti zajeti odgovore na vprašanja: ali je izbira nekega problema v danih razmerah res prava, zakaj uporabniki velikokrat niso zainteresirani za uporabo izsledkov, čeprav v družbenem odločanju primanjkuje znanstvenih podlag, kako premostiti odpor znanstvenikov do raziskovanja problemov, ki so diktirani z oblastnih pozicij, ipd. Kavčič je na koncu opozoril, da sta v tem kontekstu važen faktor stopnja in kakovost vrednotne determiniranosti znanstvenega dela, kar je neločljivo povezano s stopnjo determiniranosti po ideologiji.

Aleksander Klinar je tematiko v zborniku obravnaval z vidika uporabnosti pri poučevanju v srednjih šolah. Zlasti se mu je zdela pomembna terminološka razlika, ki jo je dosledno vpeljal Andrej Kirn – to je razlikovanje vrednosti v ekonomskem pomenu in vrednote v filozofskem pomenu. Sodil je, da bi seznanjanje z omenjenimi teksti lahko veliko pripomoglo mladim različnih študijskih usmeritev pri premagovanju koncepta vrednotno nevtralne znanosti.

Rudi Rizman, ki je izhajal iz krize družboslovnih znanosti, predvsem sociološke teorije, je sodil, da tovrstne problematike ne bi smeli zoževati na posamezne izseke, saj je družboslovno raziskovanje usodno zavezano interdisciplinarnim komponentam. Možnost za preživetje kritične sociološke teorije je vezana na vprašanja pozitivnih teoretskih premikov, ki pa odpirajo probleme vrednotnih predpostavk sociologije in družboslovja sploh.

Tudi *Dušan Plut* je poudaril krizo moderne znanosti, katere posledica je vse večja potreba po celostnosti znanstvenega proučevanja, kar vključuje civilizacijsko ali moralno odgovornost. Same naravne determinante, ki jih je teorija večkrat ignorirala, vedno bolj povečujejo odgovornost znanstvene skupnosti. Važno vlogo pri tem igra humana ekologija (oziroma ekologizacija znanosti sploh), ki tudi opredeljuje nov vzorec znanosti. Prav humana ekologija je po Plutovem mnenju odprla mnoge pereče probleme, kot so: problem planetarnega obsega pojavov, entropičnost degradacijskih procesov, problem sinergetskih učinkov, itd. Na drugi strani je rastoča ekološka kriza bistveno prispevala k rušenju ideala nezmotljive in eksaktne znanosti, saj so tveganja vse hujša, rezultati znanosti pa vse bolj nepredvidljivi. Nasproti stari paradigmi znanosti, ki je bila pozitivistična, mehanična in redukcioniistična, je Plut opredelil komponente novega vzorca znanosti. Ta mora biti ekološka, humanistična in protientropijsko naravnana. Na žalost naša praksa kakor tudi praksa v socialističnih državah sploh, na tem področju močno zaostaja za obvladovanjem te problematike v razvitem zahodnem svetu.

Razpravljalci so se strinjali, da pomeni izid zbornika pomemben prispevek in spodbudo za raziskovanje problematike znanosti v odnosu do družbenih struktur in družbenih procesov, ne le v ožjem prostoru, ampak tudi v širšem jugoslovanskem prostoru. Zlasti je dragoceno, da zbornik ob paradigmatskih tekstih Webra, Husserla, Mannheima, ... prinaša vrsto tekstov pri nas manj znanih, zato pa zanimivih in uspešnih avtorjev, uspelo pa mu je tudi izogniti se zoževanju na marksistično usmerjene avtorje.

MATIJA GOLOB*

Težavna spoprijemanja s korupcijo

(Nekaj o novejših in »starejših« korupcioloških raziskovalnih vidikih ter načinih)

Ni družbe, ki bi je ne vznemirjali pojavi korupcije in ji zbujali vsaj občutek negotovosti, če že ne strahu pred prihodnostjo in propadom. To sicer ne velja za posamezne drobne pojave. Prav gotovo pa velja za večje zadevščine (afere, škandale), in tudi za tako drobno korupcijo, ki se je že razpasla (npr. za »čisto samo-umevno dajanje« majhnih podkupnin, nudenje in sprejemanje tovrstnih majhnih uslug ter daril, za »čisto normalno« priznavanje provizij, ki občutno presegajo običajne odstotke, za pogostna preplačevanja in navsezadnje tudi za dumping kot »redno prakso« itd.). Korupcijo radi marsikje trdovratno zanikajo in večje zadevščine kratkomalo potlačijo – celo že po začelih sodnih procesih. Ker pa resnica tudi ob takem ravnanju slejkoprej pride na dan, se potem spet zatečejo v drugo skrajnost: k drastičnim represivnim ukrepom. To se dogaja v zadnjem času zlasti v Sovjetski zvezi.¹

Bile so in so še danes tudi take zelo razvite in »ugledne« družbe, ki priznavajo korupciji na določen način celo vlogo koristnega dejavnika, »dobrotnika« »podprivilegiranih«, povezovalca odnosov itd. – vse to v duhu najčistejšega, klasičnega funkcionalizma.² Korupcijsko-civilizacijski »darovi« teh družb so bogati, »kulturni«, bahati in »žlahtni«. Prav tako je z njihovo »plemenito« gostobesednostjo.

---

* dr. Matija Golob, pravnik in sociolog, Ljubljana.

¹ Iz klike Galine Brežnjeve so, npr., doslej plačali za korupcijo in druga kriminalna dejanja z glavo že: Jurij Sokolov, direktor moskovske veletrgovine »Gastronom«, Kalibek Kamalov – »oče karakalpakskega ljudstva« in njegov sin Bulat Kamalov (do tu omenjene so ustrelili); Šarif Rašidov – »vladar Uzbekistana po posebni milosti in volji Leonida Brežnjeva«, je umrl »skrivnostno«; Nikolaj Ščolokov, bivši notranji minister ZSSR in njegova žena pa sta napravila samomor. Primerjajte z navedbami v članku izpod peresa Antona Rupnika: Briljanti, zlato in mercedesi nevarne Galine Brežnjeve, objavljena v »Delu«, 2. VIII. 1988.

² Zlasti ob Smelserjevih spretno formuliranih »definicijah« politične korupcije lahko marsikdo dobesedno uspava svojo vest in sploh ne pomisli na to, da so, milo rečeno, zelo nenavadne. Takega človeka potem niti najmanj ne moti Mertonovo »pravo očetovstvo« idejnih zasnov teh definicij. Naj o vsem tem nekaj citiramo: »... Wie Smelser konstatiert, sind diese frühe funktionalistische Erklärungen aus folgenden Elementen zusammen gesetzt: Sie behandelt die Korruption als ein »normales Phänomen... Dazu gehört die berühmt gewordene Feststellung Mertons, das die Korruption auch eine Reihe nützlicher Konsequenzen, die von der Bereitstellung von Wohlfahrtsleistungen für Unterprivilegierte über die Eröffnung von neuen Mobilitätskanäle bis zur Stabilisierung des politischen Systems reichen... Auch die Motive, korrupte Handlungen zu setzen, verlieren bei näherer Analyse viel von ihrer Düsternis...« Kuzmics Helmut, Politische Korruption und die Strukturfunktionalistische Theorie der Modernisierung. *Korruption* (Bibliographie 1982/Jg. 9, Heft 34, Wien, Ludwig Boltzmann Institut für Kriminalsoziologie) str. 17, 18

Toda, ko ugotavlja že Platon v svojem »Alkibiadesu deyterosu«: »Nepodkupljivi (bogovi) vse to prezirajo.«³

Visoko razvite in zelo »napredne« družbe si pogosto prav zaradi svojega lažnega perfekcionizma in tehnološkega vrhunstva domišljajo, da so nepremagljive ter kot take »onstran dobrega in zla«. Edino »moralno« vodilo jim je znano jezuitsko načelo o namenu, ki menda vedno posvečuje sredstva. Pridružuje pa se temu načelu še zloglasna »pravica močnejšega«, se pravi bogatejšega, »razumnejšega« in nasilnejšega – tistega, ki je napadalen. Vendar v novejšem času »razviti« hinavsko obsojajo sleherno agresivnost. Sploh pa so čedalje spretnejši zakulisni aranžerji takih zadevščin, ki jim dandanes pravimo »libanonizacija«, »vietnamizacija« ter »pacifikacija« v najbolj groteskno-tragičnem pomenu te besede.

Nerazviti in tudi nazadujoči del sveta (tako imenovani »svetovni jug«) plačuje ta zaradi prezadolženosti, oderuških obresti in nešteti drugih »obveznosti« že tako ali tako zelo hud »davek« razvitemu svetu. Toda najhujšega plačujeta korupciji ki se je pri obeh razpasla do skrajnosti. Pri tem izkoriščajo tako domači kot tudi tuji korupcionisti velika nasprotja med razmeroma še močno zakoreninjenimi tradicijami po eni ter vplivi, ki vdirajo v nerazvite in nazadujoče dežele od zunaj, po drugi strani. Obe vrsti korupcionistov uporabljata predvsem metode neo-kolonizma na gospodarskem, političnem in kulturnem področju. Trudita se, da bi ostalo pri življenju tisto, kar je v tradicionalnih kulturah slabo; obenem temu izdatno dodajata še vse tisto, kar imajo slabega »na zalogi« sodobne civilizacije. Tako nastajajo po njuni zaslugi specifične sub-kulture, ki so kot pravcata gojišča najhujših oblik korupcije hkrati pahnjena še v najhujšo revščino.

Ker zgodovina ne molči o moralnih razvalinah – tj. o družbah, ki so se kakorkoli že izpridile in zato propadle, je tudi po tej plati pomembna »učiteljica narodov in ljudstev«. Svavi: »Sic transit gloria mundi!« In dodaja: Glejte, kam pripelje pokvarjenost!« Za to pokvarjenost (korupcijo, koruptnost v najširšem pomenu besede), ki peha v pogubo celotne družbe, tako velike kot tudi majhne, lahko mirno uporabljamo označbo: »véliko kvarjenje narodnih nravi« – la grande corruption de moeurs de tout un peuple.*

* * *

Raziskovanje korupcije je težaven in tvegan posel. Napreduje počasi in se doslej ne more pohvaliti z kdove kakšnimi znanstvenimi veličinami. Raziskovalne uspehe pa je kljub temu vendarle zaznati in lahko koristijo marsikomu, če jih le ta hoče upoštevati.

I. VIDIKI

Vidik interdiciplinarnosti, ki spada pri raziskovanju korupcije med najpomembnejše, nekakako zanikajo tako imenovane izhodiščne vede. Ob takih, nič

* Primerjajte z navedbami v: Grand dictionnaire encyclopedique Larousse. Tome 3, Librairie Larousse, Paris 1982, str. 2652 in 2653.

³ »... Vielmehr auf diese, denke ich, als auf jene kostspieligen Fesaufzüge und Opfer, die ungehindert Leute, welche viel gegen die Götter und viel gegen die Menschen gesündigt, sei es ein Privatmann oder ein Staat, alljährlich bringen können. Sie aber (die Götter), die *Unbestechlichen*, verachten alles dies...« Platons Alkibiades. I., II. (Griechisch und Deutsch), Wilhelm Engelmann, Leipzig 1851. str. 201.

kaj razveseljivih stališčih raznih predstavnikov teh ved, pomeni res pravcati čudež izid oziroma objava zbornika znanstvenih razprav o korupciji, ki je opremljen celo z obširno bibliografijo⁴

Ko smo pred dobrimi desetimi leti začeli proučevati problematiko korupcije, smo poskusili uresničiti svoje temeljne raziskovalne zamisli ob tehle »starejših« vidikih: ob *sociološkem vidiku kvarjenja odnosov*; ob prav tako *sociološkem vidiku kvarjenja družbenih vlog*; pa ob *implikacijskem vidiku*, ki vključuje zlasti take kategorije, ki jih lahko zajamemo v parametrih, kot korupciogene, korupcijo »naznačujoče«. Eden takih naših parametrov je bil, npr., tale: v njegovem horizontalnem delu (rubrikah) so bile korupciogene kategorije institucionalne in skupinske klandestinosti, povezane s hipokrizijo; podeželske inertnosti in mestne komodnosti, povezane z anarhičnostjo in anomijo; najrazličnejše vrste izkoriščanja človeka od drugega človeka; razne oblike socialne in ekonomske segregacije; izkrivljene socialne stratifikacije, pa krivične socialne selekcije; »trgovine s strahom in smrtjo« – (t. j. tihotapljenje orožja in razstreliv), pa terorja vseh vrst in razsežnosti; intrigantstva; političnega in civilnega oportunitizma; spolnih zablod, alkoholizma, narkomanije in raznih drugih zasvojenosti; pohlepnosti in nedovoljnega bogatenja ob njej; podkupovalne korupcije, vključno s provizijsko in subvencijsko korupcijo; vohunstva, vojnih in drugih oboroženih spopadov, genocidov; itd. V vertikalnem delu parametra (kolonah) so bile najznačilnejše skupine in inštitucije, ki jih lahko ogroža korupcija v obliki naštetih korupciogenih kategorij, potem pa še tipi sodobnih družb in družb iz preteklosti.⁵

Vidik definicij korupcije in teorij, pomembnih za korupcijo, je po svoje vsebinsko zelo zanimiv in tudi pester. Je pa tako v novejšem kot v »starejšem« delu tako obsežen, da bi ga verjetno komaj zajeli v srednje veliki knjižni zbirki. Le kdo vse se že ni oziroma se je že ukvarjal z vsem tem. Korupcija je dober zgled za to, da je pri »raziskovanju« pravzaprav najvarneje operirati z raznimi pojmi, jih tako ali drugače tlačiti v učene kalupe in obrazce ter ob takem »vsestransko koristnem« početju – malo ali nič tvegati. Naj poudarimo, da naše, izključno delovne definicije tega pojava, niso pretirano filozofske in spekulativne. Preproste so ter se nekako »gibljejo« med dvema skrajnostima: med podkupovalno drobno korupcijo in globalno korupcijo. Ker smo ju za silo že označili v uvodu, bi sedaj tega ne ponavljali več. Kljub skepsi do definicij in teorij pa moramo vendarle priznati, da čisto brez njih le ne gre. Ne toliko zaradi »potreb« represije (ki je mimogrede rečeno, ne cenimo preveč), pač pa zaradi pojmovnih potreb raziskovanja samega smo – zlasti ob esejističnem načinu obravnavanja čisto konkretnih delov korupcijske problematike, njenih problemskih sklopov – upoštevali in koristno uporabljali zlasti razne pravne definicije (s področja kazenskega prava, upravnega prava, gospodarskega prava in tudi civilnega prava), narodno gospodarske teorije (z zelo maloštevilnimi definicijami!), socialno in kulturno antropološke definicije ter sociološke definicije.

Da bi se ne spuščali po nepotrebnem predaleč in v detajle, bomo v tem članku citirali samo definicijo C. Wrighta Millsa. Ta nam je namreč kljub temu, da je, recimo, že »starejša«, pa nekoliko »opisna« in ne čisto globalna, vendarle še vedno zelo pri srcu:

»Velik del ameriške korupcije – dasi ne vse – je preprosto del starega prizade-

⁴ Chambliss William J., *Kritische Kriminologie und die Theorie der Corruption*. To je naslov prve razprave v zborniku. Sleda pa ji še razprave drugih avtorjev. Drugi podatki o knjigi (zborniku) so isti kot v opombi št. 2.

⁵ Primerjajte z vsebino članka, objavljenega v »Naših razgledih«, št. 4/1978: Dr. Matija Golob, *Družbene okoliščine za nastajanje korupcije. Ali je ob »korupcijskih implikacijah« vredno tudi sociološko raziskovati?*

vanja, da postane človek bogat in potem še bogatejši. Vendar je današnji kontekst, v katerem lahko deluje stari motiv, drugačen. Ko so bile politične in ekonomske institucije majhne in razstresene (kot enostavnejših oblikah klasičnega gospodarstva in Jeffersonove demokracije), ni nihče mogel deliti ali pričakovati velikih uslug. Ko pa se politične institucije in ekonomske priložnosti naenkrat koncentrirajo in povežejo, se pa da uradni položaj izkoriščati za privatni dobiček.«⁶

Naj v tej zvezi opozorimo še na eno najnovejših gospodarskih teorij, ki se tiče mednarodne menjave v monopolistični konkurenci. Gre namreč za teorijo, ki je skonstruirana s pozicij neprikritega protekcionizma. Značilen korupciogen dejavnik odseva v njenem zatrevanju, da je tovrstna menjava možna le med podobnimi, v položaju izenačenimi državami (nations). Tradicionalno teoretsko zagovarjanje kolikor toliko enakopravne menjave med različnimi državami oziroma njihovimi gospodarskimi subjekti je sedaj odpravljeno. Ob navedenem je zelo zanimiva tudi prva med številnimi hipotezami, ki jih še dodatno ponuja nova teorija. To je hipoteza »velike skupine«. Če upoštevamo številne gospodarske sektorje, in to še celo na mednarodni ravni, gre tu skoro vedno le za majhno, toda močno skupino monopolistov, ki pa siseve suvereno delijo trg. Skupina torej ni velika glede na število članov, ampak je »velika« zaradi njihove gospodarske in pogosto tudi politične moči. Z vsebino te hipoteze je v celoti potrjena protekcionistična korupciogenost ne samo teorije, ampak tudi dejanskih družbenoekonomskih razmer, na katerih je zasnovana.⁷

Korupcija pa ne bi bila to, če bi se dejanske razmere teoretsko tako »globokomno« zakoličenega dejanskega stanja že kar sproti ne spreminjale v prvcato tragikomedijo, ki se značilno kaže v sodobnih krizah svetovnih razsežnosti. O tem zgovorno prča tako imenovana »post-watergatska morala«, ki jo »vzorno« gojijo ne samo razni Kashoggi ob velikih korupcijskih aferah kalibra »Lockheed« in še ob drugih zadevščinal⁸ ampak tudi zloglasna C. I. A., razni

⁶ C. Wright Mills, elita oblasti. DZS, Ljubljana 1965, str. 346.

⁷ O teoriji razpravlja Siroën Jean Marc v svojem članku: »La théorie de l'échange international en concurrence monopolistique«. Revue économique Vol. 39, N° 3 Mai, Paris 1988, na str. 539. Trdi med drugim tole: »... La théorie... permet d'établir que l'échange est possible et normal entre nations similaires en tous points. En corollaire, l'échange entre nations différentes dans le monde réel pourrait se développer même si les différences s'estompaient (ce qui correspond bien à la réalité de l'évolution contemporaine des échanges entre pays industriels). Il s'agit donc d'un renversement fondamental de l'approche traditionnelle qui fait toujours reposer l'échange sur une différence. ... Parmi les hypothèses qui devraient être impérativement levées, citons: L'hypothèse du «grand groupe». Certes, elle justifie le fait que les entreprises n'anticipent pas de réactions de la concurrence. Mais dans de nombreux secteurs, même au niveau international, c'est souvent un «petit groupe», qui se partage le marché...»

⁸ Prispevek Milona S. Gwartzmana: »Is Bribery Defensible?« objavljene v zborniku »Crime at the Top« (izšel je v založbi J. B. Lippincott Company 1. 1978, krajenovalno v Philadelphiji – New Yorku – San Joseju – Torontu), v celoti in presenetljivo odkritosrčno opisuje dejavnost in »post-watergatsko« moralo »bogov podzemlja«, ki pa so hkrati tudi »bogovi vrha«. Samo nekaj navedkov: str. 337: »... If corporate bribery abroad has offended the post-Watergate morality, the companies implicated have nevertheless take a greater share of the blame they deserve. Bribery abroad is not exactly the corruption of innocents...»

Str. 340: »... given the stiff competition from other countries and the way business is done in that region, the Middle East arms race was bound to generate millions of dollars in graft. Under recent Saudi Arabian law, no foreign company could do business without a local agent. When Northrop, with strong encouragement from the Pentagon, undertook the sell its F-5 fighter plane there the Saudi minister of defence told Northrop's international consultant/Kermit Roosevelt to advise the firm to hire Andan Kashoggi, who had previously been the agent for Lockheed and Raytheon. To get in the sale approved, the firm fattened Kashoggi's fee to include \$ 450,000 for two Saudi air force generals who were threatening to hold up the deal...»

»... The bribe money was deducted from Northrop's income tax and included as a reimbursable cost in its bill to the Department of Defense. Since the recent scandals, both claims have been withdrawn. Some of the fighters were transferred by the Saudis to Egypt and Syria for use against Israel. Thus the U.S. government is encouraging unethical practices in order to unload American Weapon that increase the risk of war.»

Reagani ob zadevščinah tipa »Iran-gate«⁹ Pentagon, klub Bilderberg pa princ Bernard Holandski,¹⁰ razne lože tipa »P2«¹¹ in še marsikdo v tem res »zgodno razvitem svetu« – vse tja do mafij ter organiziranega kriminala »podzemelj«. Karl Marx je dandanes sicer že za mnoge (tudi pri nas!) tako rekoč »odpisan« avtor, toda njegova trditev, da se trgovski svet ohranja le z žrtvovanji bogovom podzemlja, drži kot pribita.¹² Korupciološke definicije in implikacijsko zanimive teorije (predvsem z gospodarskega področja) ji kot spoznavno kritični sintagmi dolgujejo veliko; da, zelo, zelo veliko.

Med novejšimi, ali točneje, med na novopretehtanimi vidiki so pri raziskovanju korupcije dandanes v ospredju *socialno in kulturno antropološki vidiki*, in to predvsem pri ugotavljanju vplivov tako imenovanih *korupcijsko civilizacijskih con*. V teh vidikih sta zajeta tako časovni kot fizični prostor z vsemi »kontinuitetnimi konsekvencami« tradicije, pa tudi tehnoloških in drugih inovacij. Kako se »obnašajo« te konsekvence v konkretnih razmerah, smo nedavno poskusili prikazati v obliki kratkega eseja o »balkanskih korupcijsko-civilizacijskih conah«.¹³

⁹ Predsednik ZDA Reagan, ki se je grdo zapletel v zadevščino »Iran-gate«, se vendarle »kar uspešno« izmika obdolžitvam, da je soodgovoren za ta škandal. Ker je že blizu konca svojega mandata, vse kaže, da ga ne bo zadel usoda, podobna Nixonovi. Toda navsezadnje je v enem od svojih govorov le priznal, »da se je zamišljena politika strateškega odpiranja do Irana« spremenila v prodajo za ameriške talce, »za kar prevzema vso odgovornost«. Primerjajte z vsebino članka Uroša Lipuščka: »Reagan priznal napake v tajni politiki do Irana«, Delo, 6. III. 1987.

¹⁰ O princu Bernardu Holandskem so veliko pisali ob izbruhu afera Lockheed, ki je zajela številne države (med njimi tudi take v razvoju in pa nazadujoče države). Posli so cveteli in dolgoročno naročila letal so znašala milijarde dolarjev. Čeprav so bile pri teh poslih z velikanskimi zneski udeležene tudi druge družbe, je Lockheed v določenih letih zaslužil največ (l. 1975 mu je, npr., samo Pentagon izplačal velikansko vsoto, ki je daleč presegala zaslužke drugih). Za tolikšne dosežke se je ta skorumpirana firma lahko v marsičem zahvalila princu Bernardu in klubu Bilderberg, ki ga je ta ustanovil že v petdesetih letih. V klubu se je zbirala in se še zbira dvakrat letno elita najbogatejših ali kako drugače najuglednejših ljudi zahodnega sveta na sestankih, ki so bolj ali manj skrivnostni. Princ Bernard po svojem odstopu ni več član tega kluba, vendar s tem še ni rečeno, da sedaj (ob dragih rekreacijah, kajpak) v njem ne potekajo nikakršni pogovori več – bodisi politični bodisi gospodarski. Od tega kluba je v marsikateri odvisna usoda zahodne polovice sveta. Kako pa je z njegovim dejanskim »ugledom« ter z njim povezano korupcijo, pa je seve drugo vprašanje. Primerjajte z vsebino tehele reportaž in člankov: Feydel Pierre: »Lockheed après le scandale«, L'Express No 1313, 6–12 IX 1976; Vasić Miloš: »Let kroz crnu maglu«, NIN, Beograd št. 26/1976; Ottolenghi Sandro: »Što se zbil u Torquayu? Bilderberg, Trilateralna komisija, Atlantski institut, Vijecje za mednarodne odnose – šarenilo naziva i mnoštvo planova... Je li to centralizirana supervlada zemalja s kapitalističkom privredom?« Izbor-, št. 1/1980, Zagreb

¹¹ Mračna zadevščina bivšega velikega mojstra »prevratniške« lože »P2« Lucia Gellia je značilen zgled za to, kako se establishmenti posameznih družb povezujejo s kriminalnim podzemljem, z raznimi mafijami itd., ter kako se z vsem tem uveljavlja velika korupcija, hkrati z velikanskimi finančnimi malverzacijami ter špekulacijami in navsezadnje celo s terorizmom, s krvavimi zločini, pokoli in s podobnim. Zatrjujejo, da je Gelli za marsikaj od naštetega osebno odgovoren. Toda po »ugotovitvah« Švicarjev, ki so ga nedavno izročili Italiji, je odgovoren le za manjše grehe, zaradi katerih se lahko brani s prostosti. Med vojno je bil Gelli eden od funkcionarjev fašistične uprave v Kotoru. Po njegovi nemajhni »zaslugi« je takrat začelo odtekati v tujino jugoslovansko zlato, ki ga pozneje nikoli več niso mogli najti. Gelli je sodeloval pri bankrotu znane milanske banke Ambrosiana. Na debelo je špekuliral s selitvami kapitala. Na seznamu članov svoje lože je imel kar 962 znamenitih imen italijanskega političnega, vojaškega, policijskega in gospodarskega življenja. Menda je bil povezan s pokoli na italijanskih železnicah (zlasti s tistim na postaji v Bologni!), z umorom Alda Mora itd. Masonerijo je organiziral tudi v Monte Carlu in tam vključeval zlasti južnoameriške bogataše. Bil je spreten in je zelo obogatel. Iz bivšega fašista se je prevelil v uglajenega pomembnega »svobodnega in demokratičnega« zahodnega sveta, vendar pa kljub temu marljivo vzdrževal tajne zveze z italijanskimi neo-fašisti. Primerjajte z vsebino tehele člankov: Pengov Jure, »Šef lože P2 za zapahi«, Delo, 22. IX. 1987; Stosić Borko, »Gelli bo izročen Italiji«, Delo, 18. II. 1988; Nardin dr. Aleksander, »Kaj ve Gelli o jugoslovanskem zakladu?«, Nedeljski dnevnik, 28. XI. 1987; Pengov Jure, »Gelli se posmehuje s svobode«, Delo, 13. IV. 1988.

¹² »... In slednjič, v isti meri, v kateri so kapitalisti zaradi prej opisanega gibanja prisiljeni izkoriščati že obstoječa orjaška produkcijska sredstva v čedalje večjem obsegu in zatorej spravljati v gibanje vse vzmeti kredita, v isti meri se množe potresi (industrijski potresi), v katerih se trgovski svet ohranja le s tem, da žrtvuje del bogastva, produktov in celo produkcijskih sil bogovom podzemlja – skratka, se množe krize...« Karl Marx, Mezdno delo in kapital. Karl Marx – Friedrich Engels, Izbrana dela, II. zvezek. Cankarjeva založba, Ljubljana 1979, str. 706.

¹³ Dr. Matija Golob, Problem balkanskih korupcijsko civilizacijskih con. Teorija in praksa, št. 12/1987, str. 1521–1525.

Raziskovalne vidike, ki so po svoje še posebno »sodobni«, smo razdelili na *politične in politično-administrativne, kriminološke in kazensko-pravne* ter še posebej na tiste korupciološko raziskovalne vidike, ki zadevajo *civilno družbo ter pravno državo*. Korupcija, ki jo poskušamo pretehtati s teh vidikov, je nekaj zelo težavnega za raziskovalca, še bolj pa seve tistega, ki jo želi odpraviti. Lahko rečemo, da so naše izkušnje ob njej že kar pestre. Spominjamo se namreč tudi raznih neprijetnosti, ki pa k sreči niso bile tolikšne, da bi nam preprečile delo. Pomagati pa smo si morali pri vsem tem s precejšnjo mero »diplomacije«, socialne psihologije in tu in tam celo z nekakšno zasebno detektivistiko.

Poleg že omenjenega implikacijskega vidika, ki se opira predvsem na posledična dejstva, nam je pri raziskovanju veliko pomenil zlasti še operativno dobro opredeljen *morfološki vidik*, povezan s *pod-vidikoma širšega nepotizma, pa lokalnih notablov*. Po »kanalu« tega vidika in obeh pod-vidikov smo se poskusili – zlasti v zadnjih petih letih – tu in tam kar predrzno »infiltrirati« celo na področje subvencijske ter provizijske korupcije. Ti dve obliki korupcije spremljajo tako pri nas, kot tudi marsikje po svetu, zavožene investicije, splošni moralni kolaps, bankroti, konkurzi, velike finančne (npr. zlasti menične) afere, itd. Tako gospodarstvo kot politiko in politično administracijo, pa tudi sodstvo, policijo, vojaštva itd. so obremenjevale in marsikje še vedno obremenjujejo (včasih kar hkrati!) korupcijske zadevščine, povezane z onesnaževanjem okolij, s tako imenovano zlorabo moči (abuse power) in begom finančnega kapitala iz osiromašenega »svetovnega Juga« na bogati »svetovni Sever« (pri tem slednjem so se tu in tam kompromitirale celo mednarodne organizacije ter inštitucije, ki so v zadnjem desetletju tudi sicer zelo slabo gospodarile z zaupanimi jim sredstvi.¹⁴

¹⁴ Podobno kot so iz tako imenovanega »konkurenčnega sektorja« že zdavnaj napravili množico prezadolženih majhnih in srednjevelikih »firm« nič kaj dolge življenjske dobe, so wallstreetski spekulanti stlačili v dolžniško vrečo že kar zajeten kos sveta, predvsem pa seveda nerazvite in nazadujoče dežele. Sedaj jih lahko po mili volji »privijajo«, jim vsiljujejo umazano industrijo, nevarne industrijske odpadke (med njimi zlasti radioaktivne), ropajo njihova naravna bogastva in jih sploh gmotno in kulturno uničujejo. Sad takšnega početja, ki traja že kar lep čas, je – med drugim – že omenjeni protekcionistični sistem mednarodne menjave med monopolisti, ki se hinavsko skriva za lepo kuliso »svobodnih« tržnih zakonov. Druga vrsta take hinavščine je »velikodušna pomoč«, ki je organizirana tako, da povzroča nagel beg (izposojenega) finančnega kapitala v banke držav s trdnimi valutami, ki vse delujejo v tihem sporazumu z Wallstreetom (ZDA), čeprav se zaradi lepšega in navidezno z njim tu in tam nekoliko »zlasajo«.

Upamo si domnevati, da so prišle pod kontrolo Wall-streeta (na podoben način kot nerazviti in nazadujoči) tudi mnoge mednarodne organizacije z OZN na čelu. Očitajo jim »premajhno gospodarstvo v funkcioniranju«, kar bo verjetno do določene mere tudi držalo. Ne povedo pa, da se da tudi take organizacije, podobno kot nerazvite in nazadujoče, prav lepo »stlačiti v kočijo nespametnih otrok«, če se izrazimo s prispodobno iz znane Andersonove pravljice. Wallstreetski spekulanti (čeprav niso Slovenci!), prav dobro poznajo pomen tistega našega starega kmečkega reka, ki se glasi: »Dolg pravi: ti me začni, delaj se bom pa sam!« Oderuške obresti, obresti na obresti, razne umetelnosti pri reprogramiranju dolgov, itd. . . . so samo del »čudovitega« instrumentarija, s katerim se da dandanes še kar dobro vladati na novo koloniziranim svetu in pa, kot smo že rekli, tudi mednarodnim organizacijam. OZN, npr., v kratkem grozi finančni polom. No, in ZDA ji sedaj objublajo, da bodo poravnale svoje zaostale finančne obveznosti do nje kar v zajetnem znesku 600 milijonov dolarjev. Postavljajo pa pravcate »vzgojno poboljševalne« pogoje: Smotno gospodarjenje; večina sklepov OZN ne bo smela biti protiameriško usmerjena; OZN bo morala s svojim vplivom doseči (izsiliti?), da bo v njenih strukturah dovoljena zaposlitev »za nedoločen čas« tudi sovjetskim državljanom. Primerjajte z vsebino članka »ZDA bodo plačale dolg« Uroša Lipuščka; objavljen je bil v »Delu«, 15. IX. 1988.

Toda kako naj OZN vse to uresniči? Če se ustavimo, npr., samo pri tretjem pogoju: Res je, da sedanja »glasnost« v SZ nekako »prižiga zeleno luč« tudi tamkajšnji inteligenci. Toda predsednik ZDA Reagan (ki tako lepo »vzgojno poboljšuje« OZN), bi moral nekoliko bolje poznati »perestrojko«. Kakšnega monterja ali avtomehanika bi OZN že še dobila iz SZ v svoj sestav »zaposlenih za nedoločen čas«. Toda če je: . . . najgore ako se v revolucionarno vreme stvaralačka inteligencija zaglubi u sitnice, ako se prepusti ličnim ambicijami i troši snagu ne za stvaralaštvo, več na uzaludne svade . . . , pomeni to čisto nekaj drugega. Ta ugotovitev »perestrojke« daje sovjetskim izobražencem verjetno tudi v sedanjih, sicer dokaj spremenjenih razmerah, bolj malo možnosti, da postanejo uslužbenci in funkcionarji OZN za »nedoločen čas«. Citat je prepisan iz knjige Mihaila Sergejeviča Gorbačova: »Perestrojka za novo mišljenje u SSSR«, Beograd 1988, str. 71.

Kar se tiče raznih drugih očitkov na račun mednarodnih organizacij in zlasti še OZN, bi tu omenili še tole:

Mogočen razmah doživlja v zadnjem času korupcija, povezana s tihotapstvom mamil ter trgovino z orožjem. Ta korupcija ni pustila ob strani niti naše države, pa čeprav je v tej zvezi veljala za nedolžno. Če je po svetu korupcija kakršnekoli že birokracije že tako rekoč tradicionalna, in to ne glede na družbeno-politični sistem, je v našem, še do nedavna zelo atraktivnem samoupravnem sistemu, začela postopno prihajati na dan pravzaprav šele z zadevščinami tako imenovanih »občinarjev«,¹⁵ ki so jim nato sledila zadevščine drugih struktur, do takrat prikrivane z vso silo in močjo »strukturalnega nasilja«, »višjih interesov« in podobnega. S sodobnimi *vidiki posebnih korupciogenih dejavnikov*, ki smo jih v morfološki razdelavi tukaj lahko prikazali le v skrajno skrčenem obsegu, bi pravzaprav lahko že končali razpravljanje o »vidikih«. Dosledno smo se namreč držali prve besede podnaslova: »nekaj«. Da bi pa ta »nekaj« vendarle ne izzvenel preskromno, naj na kratko opozorimo še na vidik, ki je nekako »nujno celostni vidik.« Menimo, in to predvsem na podlagi lastnih izkušenj, da je potrebno posebno skrbno raziskovat

---

V čas Waldheimovega mandata spada po vsej verjetnosti zadevščina »črnega dosjeja OZN«. Organizacija je bila in je bojda še vedno ne-močna v odnosu do trdoživih tradicij ob problemu tako imenovane »samopoudube sužnjev«. Razni veleposestniki, ki potrebujejo sužnje, imajo zelo »debelo kožo.« Trgujejo pa največ z berački in z »belim blagom« (ki jih prodajajo za sužnje, ženske pa deloma kot »neveste«, odaliske-priležnice, pa tudi kot čisto navadne sužnje, potem pa tudi še za bordele), in to v Pakistanu, Indiji, Nikaragui (tako je bilo tam še pod Somoso!), Braziliji, Mehiki in v nekaterih šejkatih oziroma emiratih itd. Glejte članek: »Afera črni dosje OZN«, v Delu z dne 14. IX. 1978.

Mednarodna zdravniška organizacija se je kompromitirala na svojem kongresu l. 1986. Njen so-predsednik (iz ZDA) je v najbolj kritičnem trenutku zavrnil razpravo o nesreči v črnoobilski jedrski elektrarni. Čazonov (iz SSSR) pa je bil na tem kongresu »ravnodušen« do uporabe jedrske energije v miru. Ta človek je znan kot preganalec Zaharova. Sploh pa je odgovoren za pošiljanje sovjetskih disidentov v bolnišnice za duševne bolezni. Primerjajte z vsebino članka Božidarja Pahorja: »Kritike za kongresu zdravnikov«, objavljenega v Delu dne 3. VI. 1986.

Naravnost s salomonsko »modrostjo« so se odlikovali možje tričlanske komisije, ki se je ukvarjala z zadevščino razpivnega princa Bernarda von Lippe-Biesterfeldskega, moža holandske kraljice. Bil je eden glavnih akterjev v aferi Lockheed, ki ni prizadel samo razvitih, ampak tudi nekaj nerazvitih oz. nazadujočih. Bernard je bil pravcati »trgovski potnik«, ki je za lepe denarce prodajal defektna letala (»leteče krste«!) in uganjal še marsikaj drugega nečednega. Njegovi dobički so znašali milijone dolarjev, da o podkupninah, »provizijah« in podobnem sploh ne govorimo. Komisija »treh modrijanov« pa je ob vsem tem ugotovila, da prinčeva krivda ni jasno razvidna... Zanimivo je, da je bil eden od članov te čudne komisije celo sodnik tako imenovanega »Justičnega sodišča Evropske gospodarske skupnosti«: Andreas Donner. Glejte reportažo Pierra Feydela: »La démission du prince Bernard«. L'Express, Paris 1976, N° 1312.

Poleg že omenjenega »črnega dosjeja OZN« v zadnjem času tu in tam vzplamte tudi očitki, ki se tičejo nekakšnega »sivega dosjeja OZN«. Gre za dosje enega njenih bivših najvišjih funkcionarjev, ki se sicer (tudi na sedanjem zelo visokem položaju) žilavo upora raznim obdolitvam. Eno ob vsem tem pa vendarle drži: možakar nikakor ni, milo rečeno, preveč odkritosrčen. No, take reči pa že same po sebi kvarijo odnose, ker gre pač za zelo visoke ravni, ki so in tudi morajo biti na obeh velikim množicam ljudi.

¹⁵ Na »občinarje« in na njihove sorodstvene in druge povezave s polkmeti in delom malomeščančine smo že večkrat opozorili tako v naših javnih nastopih ob raznih tukajšnjih sindikalnih sestankih in znanstvenih prireditvah, kot tudi v prispevkih, ki so nam jih objavili. Posebno ostro smo se lotili te problematike v prispevku »Družba, kmetje, polkmetje, nekmetje in podeželski prostor«. Pripravili smo ga za posvetovanje Slovenskega sociološkega društva v Mariboru, ki je potekalo pod geslom: »Integracijski in dezintegracijski procesi v jugoslovanski družbi« (zbornik prispevkov so objavili l. 1983, natisnjen pa je bil v Orehovi vasi). V prispevku smo se sklicevali na bogato kazuistiko, ki se je tikala prekupčevanja z zemljo po sorodniških zvezah v občinskih strukturah; zdrav v zvezi z zazidalnimi načrti, sušmarstvom in popoldanskimi obrtni, delitvijo stanovanj po »načelu najvplivnejšega«, »nemočjo« raznih inšpekcijskih služb, lokacijskimi dovoljenji, zdravstvenimi storitvami »vplivnejšimi občanom s podeželja«, delovanjem »zelenih mafij«, »črnimi gradnjami« in zlasti še »črni vikend«, in še marsičem drugim. Med najnagnusnje zadevščine »občinarjev«, ki smo jih registrirali že pred leti, pa spada prav gotovo kuršumljska. Ta je šele pred kratkim dobila svoj klavni epilog pred sodnijo v Prokuplju (v Srbiji). Pred leti je potres dvakrat hudo prizadel zlasti hribovske kraje občine Kuršumlja. Za nesrečno prebivalstvo so zbirali solidarnostno pomoč po vsej državi. Toda le malo od tega so prejeli tisti, ki so bili resnično hudo prizadeti. Zato pa si je toliko bolj opomogla »vodilna občinska struktura«. Zidali so si hiše in se opremili s tem in onim. Končno so devet najhujših pohlepnežev le obsojili na skupno 20 let zapor, kar znese v povprečju 2,2 leti na posameznika. Primerjajte z vsebino članka: »Zloraba solidarnosti na zatožni klopi« izpod peresa Slobodana Dukića. Če bi na spektakularnih mitingih, ki jih je v zadnjem času v Srbiji vse polno, obravnavali predvsem take, konkretne zadevščine, bi se verjetno uspešneje spopadali s krizo kot sicer. In kar je najvažnejše: pometali bi najprej pred lastnim pragom. Da ne pozabimo: Članek S. Dukića je bil objavljen v letošnji 37. številki revije »Jana«.

v celostnem smislu vse tiste oblike korupcije, ki se sicer pojavljajo paralelno, toda v čedalje močnejših vzročnih zvezah, na tehle relacijah: *tehnologija in gospodarstvo – ekologija – ergonomija z zaposlovanjem, demografijo in zdravstvom – tako imenovani »socialni mir«, pa socialni ne-mir – kultura, vzgoja, šolstvo in narodna zavest.*

Marsikdo bo verjetno presenečen, da že na podlagi dosedanjih raziskovanj vidimo največjega možnega krivca za sodobno kvarjenje odnosov v navedeni »homogeniteti«, najprej znotraj znanosti, in šele potem znotraj politike, gospodarstva in še kje drugje.¹⁶ Sodobna znanost se sicer najraje odeva v »plašč človečnosti« in nato še z drugimi insignacijami svoje dignitete »prižiga kadilo« sama sebi. Toda, če pomislimo, da so prav njeni »fahidiotski« inovatorji za sodobno človeštvo najbolj usodnih odkritij vse prej kot človeški, pošteni in resnično razumni, nam vsa ta znanstvena slava in blišč ne moreta in tudi ne smeta veliko pomeniti. Seve pa s tem ni rečeno, da vse oproščamo korupciji v politiki, gospodarstvu in še kje. Tu tičijo pač dobro znani »dežurni« krivci, ki v svoji slepi gonji po oblasti in profitu neprestano počno vse tisto, česar se ne da utajiti z nobeno lažjo ter pretvarjanjem oziroma sprenevedanjem. Znanost, ki se prav tako vse bolj spreneveda in je pogosto zelo potuhnjena, pa, žal, še vedno dela tako dober vtis, da so le redki tisti, ki ji ne verjamejo. Znanost se tudi zelo rada skriva za »plotovi« svoje velikanske, sodobne, disciplinarne ter pod-disciplinarne razdrobljenosti; premalo pa premišluje o nujnih interdisciplinarnih integracijah, ki jih npr., zaznamuje tudi naš nujno celostni vidik« ob naštetih petih sklopih entitet in kviditet. Z veseljem ugotavljamo, da je korupciologija ob vseh moralnih pomanjkljivostih mnogih sodobnih znanstvenih disciplin v bistvu še zelo neobremenjena veda. Zato sicer le s težavo rine naprej, toda z rezultati, ki so vseskozi koristni.

II. NAČINI

Načine raziskovanja (metodologijo), vključno z raziskovalnimi tehnikami, uveljavljamo v korupciologiji še z večjimi težavami kot določamo, na podlagi vidikov, predmet njenega raziskovanja. Zato je korupciološka literatura o njih še neprimer- no manj »zgovorna« kot o vsem drugem. Zlasti novejši načini raziskovanja so še pravcata »delavniška skrivnost«.

Korupciološka *diplomatika ali preučevanje listin* spada vsekakor med najstarej- še raziskovalne načine. S tem pa nikakor ni rečeno, da je postala sedaj že odveč. Nasprotno! Še vedno je zelo aktualna. Dandanes se, npr., z nezadržno silo in veliko hitreje kot nekoč umikajo v preteklost celo taki pravni akti in listine, ki so bili tako rekoč še do včeraj na prvih mestih aktualnosti. Številne korupciološko npr. najzanimivejše listine, pa so vendarle dostopne šele po več desetletjih. Če bi se korupciološki raziskovalci lotevali takih listin pred potekom rokov ali celo v času njihove največje aktualnosti, bi si kaj lahko hudo »opekli prste«. Zato je, npr., nedavna, na prvi stopnji zaključena zadeva tako imenovane »ljubljske

¹⁶ To svoje stališče smo s precejšnjo mero »predrznosti« predstavili strokovni javnosti v referatu: Dominantni znanstveni sistem vrednot – sodoben »Avgijev hlev?« Prek 35 tipkanih strani obsegajoč referat so sprejeli in mi omogočili nastop organizatorji »Sociološke ljetne šole« in Sociološko društvo Hrvaške. Referat sem predstavil avditoriju v Crikvenici 4. septembra 1986.

Delno smo podobna svoja stališča zasnovali že v referatu: Negospodarstvo, gospodarstvo in neustrezno ravnanje z resursi«. Ta referat smo imeli na Posvetovanju o družboslovnem raziskovanju v družbenih znanostih, ki sta ga organizirala FSPN in Predsedstvo občine Celje (24. in 25. XI. 1983). Referat je bil objavljen v posebnem zborniku leto pozneje.

četverice« (Janše, Tasića, Borštnerja in Zavrla) za korupciološkega raziskovalca več kot poučna. Ob njej se dobro vidi, kako tvegano in nevarno je lahko njegovo delo že pri enem samem načinu raziskovanja. Ker diplomatika terja od raziskovalca izredno široko klasično predizobrazbo v jezikih, poleg tega pa tudi še sijajno zgodovinsko znanje, vključno z ožjim strokovnim znanjem (ki, npr., omogoča zanesljivo razločevanje med ponaredki in pristnimi izvodi, in še marsikaj drugega), je korupciološko raziskovanje tudi s te plati nadvse zahtevno in težavno.¹⁷ Ko smo imeli v drugi fazi našega petletnega znanstveno raziskovalnega projekta DPNK¹⁸ na razpolago nekaj korupciološko zelo zanimivih sodnih spisov, smo se delno srečali tudi s problemom »sodobnejše« diplomatike. Vsekakor je bilo to za nas zelo poučno, ni pa nas v celoti zadovoljilo. Zlasti diplomatika na mednarodnih in nad-nacionalnih ravneh je za nas, žal, še vedno »knjiga, zaprta s sedmimi pečati«.

Nekaj več sreče smo imeli (prav tako v II. fazi našega znanstveno raziskovalnega projekta DPNK) z raziskovalno tehniko sestavljanja tako imenovanih *organigramov vseh akterjev določene afere*. S to tehniko smo povezali še svojo (izvirno prirejeno) *metodo neposrednega opazovanja z delno udeležbo*, ki smo jo dokaj uspešno razvijali v dolgoletnih ruralnosocioloških raziskovanjih na terenu.¹⁹ Ko smo torej raziskovalno povezali omenjeno tehniko in metodo, smo dobili prav zanimive in solidne rezultate. Preučili smo odnose med osumljenci (poznejšimi obdolženci, obtoženci in obsojenci) na eni, pa preiskovalnim osebjem, tožilci, sodniki, branilci oz. zagovorniki in še najrazličnejšimi drugimi akteriji (npr. zlasti tistimi, ki so intervenirali, oziroma vsaj poskušali med afero kakor koli že intervenirati), na drugi strani. Posebno nas je ob vsem tem zanimala morebitna vključnost akterjev v razne neformalne skupine – klike, pa tudi sorodstva akterjev in podobno. Takrat (t. j. v drugi fazi) smo poskusno sestavljali tudi *simetrične kvadratne matrice o sorodstvenih odnosih* med akteriji afer.²⁰ Ker smo uporabljali svojo metodo neposrednega opazovanja z delno udeležbo dosledno po pravilih, ki smo si jih izdelali že ob ruralno socioloških raziskovanjih, v stiku z akterji nismo prikrivali svoje identitete niti namena svojega raziskovanja. S tem smo se izpostavljali hudim nevarnostim. Niti pomislili nismo na to, da je neposredno opazovanje bolj ali manj normalne populacije čisto nekaj drugega kot opazovanje populacije, ki je kakorkoli že v stiku s korupcijo. Kljub temu, da je bilo naše raziskovanje tudi v tej zvezi uspešno, smo ob njem vendarle bili deležni precejšnjih pritiskov in celo groženj (anonimnih, kajpak).

¹⁷ Za starejša obdobja, zlasti pa za pozno antiko v Evropi, se diplomatika ali veda o listinah navezuje tudi še na papirologijo in epigrafiko, se pravi vedo, ki se ukvarja z besedili, napisanimi na papirus, ter vedo, ki se ukvarja z napismi (tudi vklesanimi v kamen in podobno). Primerjajte z vsebino članka Wolfganga Schullerja: »Probleme historischer Korruptionsforschung«, v reviji »Der Staat«, 16. Band, 1977., Heft 3, Berlin, str. 373–392.

¹⁸ V zadnjih petih letih pred upokojitvijo smo opravili obsežno delo, ki je razvidno iz elaboratov 6 znanstveno raziskovalnih nalog: »Družbeni pogoji nastajanja korupcije (v raznih tipih sodobnih družb)«. I. del je bil dovršen in oddan naročniku 31. XII. 1978. II. del je bil dovršen in oddan naročniku 31. XII. 1979. III/a del je bil dovršen in oddan naročniku 31. VIII. 1980. III/b del je bil dovršen in oddan naročniku 31. XII. 1980. IV. del je bil dovršen in oddan naročniku 31. XII. 1981. V. del je bil dovršen in oddan naročniku 31. XII. 1982.

Naročnica je bila Raziskovalna skupnost Slovenije.

¹⁹ Medtem ko smo organigramsko tehniko naštudirali na novo, smo metodo neposrednega opazovanja naštudirali že za svoje prejšnje znanstveno raziskovalne projekte – zlasti tiste, ki so imeli v programu monografska raziskovanja vasi. Moja opazovalna metoda se v marsičem zelo razlikuje od tovrstnih metod raznih avtorjev. Kljub temu med številnimi avtorji še danes zelo cenimo Dr. Petra Atteslanderja (*Methoden der empirischen Sozialforschung*, Berlin 1969) in Neda Polsky (*Teilnehmende Beobachtung abweichenden Verhaltens*, prispevek v zborniku: *Forschungsmethode, Moral und Kriminologie*, Stuttgart 1973).

²⁰ Simetrične kvadratne matrice z vstavljenimi elementi socialnega razsojevanja so naša izvirna tehnika, ki smo jo naštudirali za nalogo »Monografsko testiranje ruralnih stratifikacijskih procesov« (na tej smo delali v l. 1970) ter za nalogo »Klandestine grupe ruralne provenience« (na kateri smo delali v letih 1976 in 1977).

Niti poznejša občasna nasprotovanja projektu DPNK na nas niso vplivala travmatično. V tretjem, četrtem, petem in šestem delu (fazi) raziskovanja smo se oprli predvsem na informacije, ki nam jih je nudil »v Ljubljani nam dostopen časopisni kiosk«. Izdelki spretnih in izkušenih »novinarskih peres« so nam postali glavna, najpomembnejša opora v vseh naših raziskovalnih prizadevanjih. Ta znajo povedati v zgoščenih besedilih tako z vidikov sociologije in socialne antropologije, kot tudi z vidika korupciologije, neredko veliko več kot razvlečena in zapletena besedila sicer znamenitih avtorjev oziroma »vrhunskih« strokovnjakov. Če ne bi bilo teh spretnih »peres« v približno sto naslovih (naših in tujih časopisov, pa revij) na oficialnih in pol-oficialnih ravneh, kot tudi na ravneh »bulvarja« ter »pol-bulvarja« (tudi ta ima svojo, čeprav na senzacije oprto resnico),²¹ bi naš dokaj široko zastavljeni projekt propadel. Tako pa se nam je le posrečilo po dveh triajah (najprej 5000 in končno, nekaj manj kot 2000 člankov in reportaž) zbrati in raziskovalno obdelati prek 75 000 detajlnih informacij. Metoda, ki smo jo pri tem uporabili, se imenuje *metoda razčlenjevanja vsebine*, ali če navedemo tuje, v literaturi dobro znano ime: »*content analysis*«. ²² Tako smo dobili zadovoljivo količino gradiva za 9 tipov sodobnih družb, ki je bilo razvrščeno še po korupciogenih kategorijah ter po najznačilnejših vrstah skupin in institucij. Seve smo zbrano gradivo raziskovalno obdelovali še z vrsto lastnih, izvirno prirejenih raziskovalnih tehnik s področja sociološke in matematično-statistične metodologije.²³

Po oddaji zadnjega (šestega) raziskovalnega elaborata DPNK naročniku ob koncu leta 1982 nam bistveno okrnjene denarne možnosti niso več dopuščale raziskovalnega dela v tolikšnem obsegu ter s tako zahtevnimi raziskovalnimi tehnikami. Proučevanj kazuistike sicer nismo opustili, toda dejstvo, da smo zdrknili od nekdanjih 100 na borih 7 časopisnih in revialnih naslovov (med katerimi, žal, ni več prav nobenega inozemskega!), pove, da si s temeljnim empiričnim izhodiščem nismo mogli več pomagati. Poskusili pa smo in še poskušamo ta res velik »minus« nadomestiti s poglobljenim teoretskim študijem, zlasti še z *metodo znanstveno-filozofskega eseja*.²⁴

²¹ Glejte pod opombo 19, III/a do V. del.

²² Zaradi odprtosti metode, ki omogoča raziskovalcem lastne »variate«, je še sedaj zelo aktualno delo: Berelson Bernard, *Content Analysis in Communication Research*. New York 1971.

²³ Izhodišče za našo poznejšo sociološko ter matematično statistično metodologijo (s pripadajočimi tehnikami) je bilo v znanstveno raziskovalnem projektu DPNK (družbeni pogoji nastajanja korupcije) v modelu operacionalizacije ter v kategorialnem aparatu. Oboje smo izoblikovali že v prvem delu (glejte v opombi 19. pod I.). Hipotetsko-operacionalizacijski model smo dopolnjevali še v drugem letu trajanja projekta. Sicer pa sta tako prvo kot tudi drugo leto terjala od nas veliko prizadevanj pri triajnih postopkih z gradivom in pri sami »content analizi« skoro 2000 člankov in reportaž, vključno s tako imenovanim »depuillementom« (prvim vnašanjem detajlnih informacij v tabele osnovnega vzorca). V prvi polovici tretjega leta smo imeli že obdelane prve rezultate z okvirnim »scatterskim diagramom« detajlnih informacij. Res obsežen vzorec prek 75 000 enot je bil ob tem preskušen s tehniko regresijske analize. Izdelali smo posebne formula »pričakovanih« detajlnih informacij, pri čemer smo si pomagali z odličnimi matematičnimi dognanji Franca, plemenitega Močnika, ki je za Jurijem Vego eden najiminenitnejših slovenskih matematičnih duhov. Okvirni vzorec smo potem preskušali še v drugi polovici tretjega leta (DPNK III/b) s testom »Binet-Simon-Cramer« in s testom »Kolmogorov – Smirnov«. V elaboratu smo predstavili tudi že prvih 15 tabel nadrobnejše obdelave vzorcev. Z izdelavo 108 tabel v četrtem letu (DPNK/IV) so naša matematično-statistična prizadevanja dosegla vrhunec. V polovici teh tabel so bili izračunani tudi že vsi indeksi. Zaključne interpretacije v zadnjem letu (DPNK – V) smo oprli na izvirno metodo »rang rangov«, za katero smo prav tako izdelali izvirne matematične formule.

²⁴ Čeprav Th. W. Adorno eseju ne pripisuje tolikšnih odlik kot večina drugih avtorjev, je njegovo pojmovanje eseja, recimo kot znanstvene metode, za nas nadvse pomembno. Definira ga nekako na dveh relacijah: najprej mu poišče prostor nekje med literaturo in znanostjo, potem pa ga »locira« še med izkušnjo in filozofsko mislijo. Ne navdušuje se zanj in ne vidi v njem samo odsevoj vitalnosti, močne avtorjeve osebnosti, konkretnosti in obsežnih, temeljito v spominu zasidranih življenjskih izkušenj. Ne poudarja tudi nevezanosti eseja (ki je po mnenju drugih za esej sploh »conditio sine qua non«). Navsezadnje pa ga vendarle priznava, seve v primerni podrejenosti konkretni znanstveni disciplini, in to kljub njegovemu »lebdanju« med naravo in kulturo. Nam tako pojmovanje že več let kar ustreza, čeprav (v nasprotju z Adornom) vendarle

Omenimo naj, da te metode nismo mogli upoštevati pred letom 1982 zato, ker smo imeli na razpolago premalo časa. Statistično-matematično bogato opremljene elaborate smo zmogli do konca vsakoletnih rokov komaj za silo interpretirati. Čisto vse delo v zvezi s temi nalogami (projekta DPNK) smo morali namreč opraviti sami in »peš«, z eno samo izjemo – s pomočjo majhnega žepnega računalnika. Pozneje, ko je postala naša glavna metoda »esej«, smo empirično tu in tam uporabljali le še provizorične kvadratne simetrične matrice, ko smo ugotavljali razne sorodniške vezi ob pojavih nepotizma (največ na podlagi osmrtnic v časopisu ter podatkov v enciklopedijah, almanahih ter v drugih podobnih, javnosti dostopnih publikacijah, delno pa tudi še z neposrednim opazovanjem).

III. SKLEP

Če bi vsaj naša strokovna javnost kaj več vedela o korupciologiji, bi bili verjetno tudi pri nas njeni uspehi večji in boljši kot sicer. Naše sedanje razmere in sploh tako imenovano »socialno ozračje« se korupciologiji tako rekoč kar ponujajo v obravnavo. Priznati moramo, da kažejo v tej zvezi v zadnjem času pristojni dejavniki vendarle nekaj več zanimanja kot prej. O tem pričajo povabila k ustreznim radijskim oddajam in tudi nekaj drugih naših javnih nastopov (vključno z objavljenimi članki). Vendar moramo ugotoviti, da vse to, žal, še ne zadostuje. Korupcija je še vedno pojav, ki ga tako pri nas kot v svetu le preradi zanemarjajo oziroma so ob izbruhu večjih afer tudi panični. Razni raziskovalci ter preventijski modeli, ki smo jih že izdelali in deloma tudi že realizirali (zlasti med trajanjem petletnega projekta DPNK), bi lahko še bolj koristili, če bi jih vključili v sistematično strategijo boja zoper korupcijsko zlo. Če bi ob tem vzeli pobudo za nadaljnje delo v svoje roke mladi raziskovalci, bi se lahko kmalu pokazala izboljšanja. Ob intenzivnem korupciološkem delu bi lahko slovenska in tudi vsa jugoslovanska družba spoznali, kje pravzaprav v sodobnem svetu sta. To bi bilo za začetek zelo koristno, ker bi se ne precenjevali več, pa tudi ne podcenjevali. Sedanje razprtije bi ob realnem spopadanju s korupcijo kaj hitro prenehale, ker bi vsak naprej pometal pred lastnim pragom, potem pa bi pomagal še sosedu.

Rokopis končan 28. IX. 1988

---

tudi mi z metodo esaja težimo k miselni sprostitvi, k intuiciji, k svobodnemu navdihu; seve šele potem, ko je temeljito empirično delo že za nami, obenem pa tudi že temu ustrežna disciplinirana in disciplinarna interpretacija. Primerjajte z opredelitvami v »Historisches Wörterbuch der Philosophie«, Band 2 (D-F), Basel&S tuttgart 1968, str. 746 in 747.

JERZY J. WIATR*

Politična opozicija na Poljskem

Teoretski in metodološki problemi

Uvodna razmišljanja

Že dalj časa je posebna značilnost političnega življenja na Poljskem, značilnost, zaradi katere se ta razlikuje od političnega položaja v drugih socialističnih državah to, da že sorazmerno dolgo časa trajno deluje javno in tajno politična opozicija. Ta pojav spremljajo tudi polemike, ki so kritično ocenile dejavnost in programe opozicijskih skupin, vendar doslej opozicija še ni postala predmet poglobljene sociološke ali politološke analize.¹

Potreba po takšni analizi izhaja iz treh premis:

Prvič – opozicijska dejavnost daje tako močan pečat političnemu življenju države, da je ne moremo spregledati. Izkušnja pa vendar kaže, da to nikakor ni zgolj prehodni pojav. Če govorimo najbolj previdno – in če spregledamo prejšnje, manj izdelane oblike opozicijske dejavnosti – imamo od leta 1976 opravka s trajno dejavnostjo organiziranih skupin z opozicijskim političnim obeležjem. Če bi jo v analizi poljskega političnega življenja, funkcioniranja institucij, političnega vedénja prebivalcev in politične kulture obšli, bi bila raziskovanja vseh teh področij nujno enostranska.

Drugič – problem politične opozicije sodi med tiste politične probleme, katerih pravo znanstveno spoznavanje je za prakso nujno. Prav zato, ker so delovanja tega tipa trajna in delujejo na velik del družbe, mora biti njihova analiza in ocena izvedena prodorno in objektivno, saj je od njenih rezultatov (in od njihovega upoštevanja v politični praksi) v veliki meri odvisna uspešnost političnih potez na različnih področjih življenja.

Tretjič – politične reforme, ki so realizirane na Poljskem, pa tudi tiste, ki jih je mogoče pričakovati v prihodnosti – zahtevajo med drugim tudi to, da pravilno načrtovani in uspešno izvedeni politični ukrepi preprečijo načrte opozicije, ki skušajo paralizirati ali uničiti reforme. To je neizogiben pogoj za uspeh programa družbenopolitičnih socialističnih reform.

Vendar pa se je treba zavedati težavnosti takšnega raziskovalnega projekta. Te

* Jerzy J. Wiatr je redni profesor na univerzi v Varšavi, nekdanji predsednik poljskega združenja za politične vede, eden od vodilnih in svetovno priznanih družboslovcev iz evropskih socialističnih držav, član predsedstva frontne organizacije PRON. Objavljeno delo je nastalo v okviru raziskovalnega projekta *Kultura polityczna społeczenstwa polskiego* (1985); prinašamo ga v nekoliko skrajšani obliki; objavljeno je bilo v *Edukacja polityczna*, vol. 10, 1987, str. 37–38, 46–53, 56–65; prevod je oskrbel dr. France Jerman – op. ur.

¹ Oris ideološke problematike, ki je povezana z vojno med blokom socialističnih sil in opozicijo je predstavil M. Orzechowski: *Świadomość historyczna jako płaszczyzna walki ideologicznej i politycznej*, Warszawa 1982.

težave so znanstvenega in zunajznanstvenega značaja. Med znanstvene težave bi uvrstil predvsem dostop do verodostojnih podatkov (ne tistih, ki jih najdemo v publikacijah) o stališčih in vedénjih opozicijskih skupin. Takšna okolja niso lahko dostopna za znanstveno opazovanje od zunaj, ne morejo opazovati ljudje, o katerih že vnaprej vemo, da bodo zagovarjali opozicijsko delovanje. Druga težava znanstvenega značaja pa je pomanjkanje izdelanih teoretskih koncepcij, celo pojmovna zmeda, ki vlada na tem področju.²

Vendar so te ovire manj pomembne od onih, ki so zunaj znanosti. Med njimi je najvažnejša tista, ki izhaja iz emocionalnega pristopa k problemu. Do emocionalne zaslepljenosti lahko privedejo tako visoko pozitivna kot tudi zelo ostrá negativna stališča, kar onemogoča stvarno oceno pojava. Zato prihaja do pogoste in lahko razložljive percepcijske napake, ki izhaja iz edinstvenosti tega pojava v sedanji fazi obstoja socialistične države. Temelji pa na stališču, da je politična opozicija trenutna patologija, za katero je dovolj, da jo kritično ocenimo in v najhujšem primeru razložimo s takšnimi ali drugačnimi napakami, ki so se zgodile v katerem izmed *preteklih obdobj*. Takšna percepcija lahko celo olajša polemiko, vendar pa otežuje spoznanje in razumevanje tu ocenjevanega pojava.

Ob upoštevanju vseh teh težav menim, da je stvar izredno pomembna – tako s spoznavnega kot tudi praktičnega vidika – in da bi bilo vredno poskusiti premagati omenjene težave. Vprašanje politične opozicije mora priti v program znanstvenih tém marksističnih družbenih ved v naši domovini, posebno v politologijo in sociologijo političnih odnosov. Da bi se to zgodilo, moramo teoretsko in metodološko pripraviti temelje zanj.

Hipoteze za razpravo

Ponoven nastop opozicije na Poljskem in njeno trajanje v razdobju od 1976 leta dalje zastavlja številne probleme teoretske narave, ki zadevajo predvsem dvojé vprašanj:

- geneza opozicije:
- njen značaj.

Odgovori na ti dve vprašanji so v zamejskem kot poljskem tisku često obremenjeni z izrazitimi političnimi intencijami – v njih gre bolj za zatiranje (ali tudi za glorifikacijo) opozicije kot pa za znanstveno pojasnjevanje njenega bistva. Delna pomoč pa so v tem primeru sociološka in politološka raziskovanja, ki prikazujejo stanje zavesti Poljakov v zadnjih letih. Tu pa je treba upoštevati razliko med stanjem družbene zavesti in zavestjo ter delovanjem organizirane opozicije.

Hipoteze, ki jih vsebuje pričujoča razprava, se opirajo na poznavanje izseka omenjenega pojava in na njegovo zunanje opazovanje. Zato terjajo diskusijo in konfrontacijo s sistematično zbranimi dejstvi. Kot uvod v diskusijo in prihodnja raziskovanja predlagam naslednje hipotetične razlage.

Hipoteza št. 1: poljska opozicija iz let 1976–1984 sega s svojimi koreninami v začetke obstoja Poljske, je v spremenjenih pogojih in spremenjeni strukturi nadaljevanje poljske opozicije iz let 1944–1948.

Pomaknimo se v spominu v štirideseta leta. Poljska se je tedaj znašla v stanju

² Primer takšne pojmovne zmede je pred leti razpito skupinsko delo v redakciji L. Shapiro (*Political Opposition in One-Party States*, London 1972), kjer so bili zbrani članki iz časopisa »Government and Opposition«. Pod splošnim imenom *politična opozicija* so bila obravnavani različni pojavi, med drugim tudi znanstveni spori v SZ.

omejene državljanske vojne in potrebno je bilo mnogo let, da so oborožene sile ljudske države uspele vrniti mir. Danes ni več mogoče natančno ugotoviti, kakšna je bila tedanja politična razdelitev poljske družbe, marsikaj pa kaže na to, da so bili tedaj v tej družbi komunisti in njihovi zavezniki v manjšini.

To pa ni bil rezultat zgolj notranjega političnega položaja. Na opozicijo proti taboru ljudske demokracije so močno vplivala nakopičena protisovjetska čustva, ki so jih še podžgali dogodki iz obdobja v letih 1939–1941 in okrepila dejstvo, da se je tabor ljudske demokracije enoglasno izrekel za novo državno mejo na vzhodu, medtem ko londonska vlada v emigraciji in njene ekspoziature v domovini niso hotele priznati niti sestava mednarodnih sil niti jaltskega sporazuma velike trojice. V tem položaju je ves odij v očeh politično manj zrelih Poljakov padel na poljsko delavsko stranko (PPR) in njene zaveznike. Wilna in Lwov sta postala standardni gesli opozicije.

Stvar pa je segala globlje. Sovjetska zveza je izšla iz vojne kot zmagovalka ter postala velesila, katere vplivna sfera – ki jo je priznaval tudi Zahod – se je raztezala na srednje-vzhodno Evropo in torej tudi na Poljsko. Razdelitev Nemčije je to stanje še okrepila, saj je bila učinkovitost sovjetskega vplivanja na Nemčijo v veliki meri odvisna od tega, ali bo med SZ in Nemčijo umeščena država, zaveznica SZ in lojalna do sklenjenih sporazumov.

Tabor poljske levice je videl v tej geopolitični situaciji historično šanso za Poljsko in se dosledno bojeval za izkoriščanje te šanse: da bi s sovjetsko pomočjo dobil zahodne in južne dele dežele in trajno zavaroval Poljsko pred nemškim revanšizmom. Del te politike je sčasoma postalo naše zблиžanje z NDR. To je bila in je še danes politika poljskih državnih interesov.

Tej politiki nasproti je opozicija postavila čustva in antipatijo. Ker ni imela sil, da bi zrušila pojaltsko razmerje sil v Evropi, je težila k temu, da ga Poljaki ne bi razumsko in čistveno sprejeli. Tu so se interesi opozicije ujeli z interesi zahodnih sil, katerih psihološka vojna proti socialističnim državam se v veliki meri opira na širjenju antisovjetizma. To kampanjo je intenzivirala tudi krepitev hladne vojne.

V prid antisovjetske propagande so delovala izkrivljanja v poljsko-sovjetskih odnosih, zlasti po letu 1948, ki so porušila občutek narodovega dostojanstva in njegovih interesov. Leta 1956 je bilo to početje ugotovljeno in obsojeno v uradnih poljsko-sovjetskih dokumentih.³ Preden pa je do tega prišlo, so bile reperkusije v zvezi s kultom osebnosti že zaznavne v zavesti velikega dela Poljakov.

Tako začrtana podoba pa je enostranska. Zgodovinska resnica bo najbrž bolj zapletena. Poljsko-sovjetsko zavezništvo se je rodilo na bojnem polju, in cvetovi, s katerimi je prebivalstvo osvobojenih mest in vasi obsulo sovjetske vojake, so bili živa priča tega, da so se rodili novi vzajemni odnosi. V povojnih letih so se spletle mnogostranske osebne vezi med Poljaki in narodi SZ. Okrepil se je tudi občutek, da je Poljska našla v zavezništvu s SZ varnost in nedotakljivost svojih povojnih meja. Odločno je treba zavrniti tezo antikomunistične propagande, po kateri naj bi bil antisovjetizem splošna značilnost Poljakov. Nasprotujejo ji očitna dejstva, nasprotujejo mu tudi sondaže javnega mnenja.⁴

³ O teh zadevah je govoril Władysław Gomułka na VIII. plenumu KC PZPR oktobra 1956. leta (*«Nowe Drogi»* 1956, str. 10, str. 39–41). Izrazito se je lotila teh vprašanj *deklaracija Rządu ZSSR* z dne 30. oktobra 1956. l.

⁴ Center za raziskovanje javnega mnenja in programskih študij je izvajal od začetka leta 1976 sistematične sondaže mnenj, ki zadevajo vojne grožnje za našo državo. Te sondaže kažejo na ZRN kot državo, ki najbolj ogroža Poljsko (čeprav je večina respondentov praviloma trdila, da takšnih groženj sploh ni). Pred 1980. letom sta bili poleg ZRN največkrat omenjeni ZDA in Kitajska. V drugi polovici 1980. leta je sondaža pokazala naraščanje števila oseb, ki vidijo takšno grožnjo v SZ, kar je bilo očitno povezano s tedanjo politično situacijo in zlasti s propagando zahodnih radijskih postaj, ki so govorile

Vendarle pa je res, da je na Poljskem ostala protisovjetska manjšina, ki je ne smemo niti najmanj podcenjevati. Ta ni nikoli premislila niti popravila svojega odnosa do SZ in je – v veliki meri tudi zaradi delovanja politično propagandnih centrov na Zahodu – znala svojo antisovjetsko usmerjenost predati tudi delu mladega pokolenja.

Opazovanje delovanja opozicijskih skupin v zadnjih letih (npr. Konfederacije Neodvisne Poljske – KNP) prinaša zato s tega vidika zelo pomembne rezultate. V njihovem delovanju je velikanski delež propagande, ki se sklicuje na slabosti v poljsko-sovjetskih odnosih.

Tega dejstva ne poudarjam zgolj v tem smislu, v kakršnem govorimo o njem na splošno, ko polemiziramo z opozicijo, torej ne samo zato, da pokažemo, kako v svojem antisovjetizmu opozicija škodi življenjskim interesom Poljske. Poudarjam ga zato, da bi pokazal vlogo, kakršno ima zgodovinska kontinuiteta obeh opozicij – one pred letom 1948 in te po letu 1976. Drugi narodi srednje-vzhodne Evrope niso imeli tako zavozlanih odnosov z Rusijo in potem s SZ. Pri nekaterih, npr. pri Bolgarih, je zgodovinska tradicija delovala enosmerno v prid prijateljstva s SZ, torej proti opoziciji. Na Poljskem je bilo drugače.

Hipoteza št. 2: opozicija na Poljskem je bila v štiridesetih letih premagana, vendar ne uničena.

Poraz opozicije v štiridesetih letih izhaja iz dejstva, da se njeno strateško računanje na odprt, obožen spor med ZDA in SZ, katerega rezultat naj bi bila tudi ukinitve *jaltskega sporazuma*, ni uresničilo. Hladna vojna in razdelitev Evrope niso bili v prid nade, da bi se karkoli lahko spremenilo. To je demoralizirajoče delovalo na opozicijo. Del njenih članov je prenehalo z opozicijsko dejavnostjo. Amnestirani niso bili kasneje samo navadni člani, ampak tudi vodje podzemlja. Nekateri izmed njih so se kasneje lotili javnega delovanja v prid ljudske Poljske. Po begu Stanislava *Mikołajczyka* na Zahod, so nastopile v PSL pomembne spremembe. Del njegovih delavcev je prekinil z opozicijo, nekateri izmed njih pa so imeli kasneje plodno politično vlogo, kot npr. dolgoletni maršal Sejma Czesław *Wycech*.

Vendar pa revizija dotedanjega političnega stališča ni bila edina možnost. Bili so tudi takšni aktivisti opozicije, ki so ob brezupnosti situacije sicer prenehali s svojim delovanjem, vendar pa niso spremenili nazorov. Nekateri izmed njih so se v drugi polovici sedemdesetih let pojavili v vrstah tedaj nastalih opozicijskih struktur.

Pomembnejše pa je bilo nekaj drugega. Aktiv politične opozicije iz štiridesetih let se je v precejšni meri prenesel na Zahod. Tako smo dobili vtis, da so državne oblasti gledale skozi prste na ta exodus – nemara zato, ker so bili v pogojih hladne vojne stiki domovine z emigracijo silno omejeni in emigranti – člani opozicije so se s tem dejanjem sami izločili iz igre.

Leta 1956 pa se je položaj spremenil. Odprti stiki z Zahodom so pomenili tudi odprte stike z emigracijo, katere večino pa so sestavljali apolitični ljudje, med njimi pa so delovale pomembne antikomunistične skupine. Prav te so postale brv med starimi in novimi opozicijskimi smermi. Že dolgo pred nastankom KOR-a in objavo nelegalnih publikacij so bile revije – kot npr. pariška *Kultura* – središča, kjer se je kristalizirala opozicijska misel na Poljskem. Po letu 1968 se je to delovanje močno okrepilo.

Prav podpora v emigracijskih središčih je omogočila, da se je ohranila poveza-

---

o sovjetskih groznjah. Vendar pa je celo tedaj bilo to število silno majhno. Na prvem mestu pa je kot izvor morebitne grožnje še vedno ostala – čeprav z manjšim številom glasov – ZRN. Prim. *OBOPiSP, Komunikat št. 18/180*, oktober 1980.

va med staro in novo opozicijo. To, da so nekateri sedanji člani opozicije demonstriali lojalnost do *emigracijske vlade* v Londonu, je zunanji pojav avtentičnega zgodovinskega procesa, ki je povzročil, da stara antisocialistična opozicija ni umrla brez potomcev.

Hipoteza št. 3: politična opozicija se je prerodila zaradi napak in političnih neuspehov PZPR (Poljska zedinjena delavska stranka) in njenih zaveznikov na koncu šestdesetih let in v drugi polovici sedemdesetih let.

Prva in druga hipoteza govorita o zgodovinskih pogojih nastanka opozicije na Poljskem, nič pa ne govorita o neizogibnosti opozicijske recidive po letu 1976. Prepričan sem, da je to svojsko zgodovinsko ozadje olajšalo razvoj opozicije, da pa tega razvoja ne bi bilo, če ne bi prišlo do bistvenih političnih napak in neuspehov v procesu izgradnje socializma.

O značaju teh napak in neuspehov pred nekaj leti lahko razpravljamo. Ovrednotilo ga je poročilo o delu Komisije CK PZPR, ki je bila sklicana prav zaradi tega in jo je vodil Hieronim *Kubiak*.⁵ Zato se mi k tem zadevam ni treba vračati.⁶

Rad pa bi pokazal na poseben vidik zgodovine družbenih sporov na Poljskem, ki ima po mojem mnenju bistven pomen za recidive opozicije. To je sekvenca sporov, katerih rezultat je bil umik oblasti in uvajanje določenih sprememb. Tako poznanjski junij leta 1956 kot gdansko-ščečinski december leta 1970, ali končno radomski junij leta 1976 so se končali z umiki in pogosto tudi s spremembami v vodstvu PZPR in vlade. Enako se je začela tudi politična kriza leta 1980. Samo študentski marec leta 1970 se je končal drugače, toda kmalu za njim je bil tu že december leta 1970 in odhod Vladislava Gomuške. Zaporedni spopadi so pripeljali do prepričanja, da je oblast šibka in pred opozicijo brez moči.

To situacijo je zaostriła še posebna kombinacija relativnega liberalizma do delovanja opozicije in konservativizma, ki je bila značilna za skoraj celotno obdobje med 1956. in 1980. letom. Tako v dobi Vladislava *Gomuške*, kot v obdobju Edvarda *Gierka* (čeprav gotovo še bolj v tem, drugem obdobju) je bil obseg represije na Poljskem omejen. Političnih zapornikov skoraj sploh ni bilo, vsekakor pa ne več kot nekaj deset (s kratkotrajno okrepitevijo represije v letih 1968 in 1976). Znanе kritike vlade in reda so bile javne (npr. na straneh emigracijskega tiska) in kaj redko so kritike zaradi tega preganjali. Z Zahodom so imeli Poljaki zelo svobodne stike in enako tudi s skupinami politične emigracije.

Temu liberalizmu je vendarle drugoval odpor do globljih reform. Po precejšnjih spremembah, ki so bile uvedene leta 1956, je razvoj zastal in zaznati je bilo celo delni umik gospodarskih in političnih reform. Ekonomski svet, ki je oblikoval ambiciozni načrt gospodarske reforme, je bil mrtev. Politika šestdesetih let se je končala z delavskimi protesti, saj je njen deflacijski značaj – povezan z dejstvom, da strukturnih reform ni bilo – povzročil skoraj popolno stagnacijo življenjske ravni in rastoče nezadovoljstvo delavskega razreda. V sedemdesetih letih je nova vlada začela tvegan poskus hitre ekonomske rasti s posojili na Zahodu. To se je končalo s še večjim fiaskom.

V pogojih, ko je politična propaganda najbolj poudarjala perspektivo hitre in povečane rasti življenjske ravni, je moral neuspeh te politike povzročiti stanje množične frustracije.⁷ Opozicija se je rodila v klimi družbene frustracije kot pro-

⁵ *Sprawozdanie z prac Komisji KC PZPR powołanej dla wyjaśnienia przyczyn i przebiegu konfliktów społecznych w dziejach Polski Ludowej*. «Nowe Drogi» 1983, posebna izdaja.

⁶ O tem sem večkrat pisal. Prim. zlast. J. J. Wiater: *Spór o treść odnowy*, Warszawa 1983, in Idem: *O kryzysach historycznie i realystycznie*. «Zdanie» 1982, št. 3, str. 9–15.

⁷ Prim.: P. Bożyk: *Marzenia i rzeczywistość czyli anatomia polskiego kryzysu*, Warszawa 1983.

dukt – najprej relativne, kasneje pa tudi absolutne deprivacije. To ni nič posebnega. Tudi v popolnoma drugačnih družbeno ekonomskih in političnih pogojih povzroča deprivacija potreb opozicijske oblike protesta in političnega delovanja. Lahko si ogledamo rezultate sociološko političnih raziskovanj v Veliki Britaniji, ZDA, Zahodni Nemčiji, Avstriji in Holandiji v sedemdesetih letih.⁸ Vendar menim, da s samim neuspehom politike ne bi mogli pojasniti ponovnega rojstva opozicije. Poljska ni bila edina socialistična država, ki je doživljala težave in neuspehe. To, da so bile težave in napake izkoriščene za prepород opozicijskega delovanja, korenini v zadevah, o katerih govorita prva in druga hipoteza.

Hipoteza št. 4: prepород opozicije je povezan s stanjem vladajoče partije.

Splošno znana zakonitost političnega življenja je povezanost med stanjem politične stranke s stanjem njenih nasprotnikov. Čim boljše je notranje stanje v stranki, tem manjše možnosti imajo njeni nasprotniki – očitno *ceteris paribus*.

Notranje stanje v partiji pojmem kot njeno stopnjo notranje strnjenosti in identifikacije članskih množic z njo. To stanje se najbolj kaže v pogojih politične krize.

Poljska enotna delavska partija (PZPR) je v kriznih pogojih odkrila tri značilnosti, ki pričajo o njenem relativno slabem notranjem stanju.

Prvič – razkrila je močne težnje po frakcionaštvu in razdoru, posebno v njenem vodstvu. Leta 1948 je upor članov političnega biroja PZPR proti tedanjemu generalnemu sekretarju Vladislavu Gomulki začel boj s tako imenovanim *desno-nacionalističnim odklonom* ter povzročil notranjo razdelitev, ki jo je bilo čutiti še po mnogih letih. Reakcija na družbene napetosti v obdobju *destabilizacije*, posebno pa na poznanjski nastop delavcev leta 1956 je bil odprt razkol v Centralnem komiteju PZPR ter nastanek dveh frakcij: *pulavske* in *natolinske*.

Leto 1968 je prineslo še nadaljnje ojačanje razdelitve v PZPR. Razen tega, da je zapustilo dejavno politično življenje mnogo aktivistov, so se pojavile bolj ali manj izrazite opozicijske skupine proti prvemu sekretarju. Ena izmed njih s programatično orientacijo se je zbrala okrog Edvarda Giereka, druga pa – ki je navezovala – okrog generala Mieczysława Mocзара. Ti dve skupini sta prehodno združili svoje moči v decembru 1970. leta, kar je privedlo do odstranitve V. Gomulke in njegovih najbližjih sodelavcev. Toda že leta 1971 sta se znova razšli. Rezultat je bila prestavitve vodij *partizanske* skupine na stranski tir.

V sedemdesetih letih so trajali – posebno v drugi polovici tega desetletja – bolj ali manj zaznavni spopadi in tekmovalnost med obema skupinama.

Izbruh odprte krize v poletju leta 1980 je takoj povzročil tudi odprto delitev v PZPR in v njenem Centralnem komiteju, ki je trajala vse do 9. kongresa in je bila dobro zaznavna na zaporednih zasedanjih Centralnega komiteja. Na 9. kongresu in po njem se je vprašanje vzpostavitve enotnosti partije mnogokrat vračalo v partijske dokumente in v nastope vodij PZPR.

Poleg kronične težnje po notranji diferenciaciji je PZPR bolehala tudi na slabi identifikaciji članskih množic s partijo, posebno v kriznih situacijah. V času stavk so partijske organizacije pogosto kar izginile s prizorišča, člani partije pa so se v mnogih primerih včldi tako, kot da jih ne bi nič vezalo nanjo. Partijo so v osemdesetih letih, v njenih težkih trenutkih začeli njeni člani množično zapuščati. Ta pojav je bil viden, čeprav v mnogo manjši meri, že kmalu po letu 1956. Vzporedno

⁸ S. H. Barnes, M. Kaase in drugi: *Political Action, Mass Participation in Five Western Democracies*, Beverly Hills-London 1979.

s tem so delovale različne skupine med člani partije, kot na primer v 1981. letu znane *vodoravne strukture* ali *forum komunistov*.

Tako torej lahko trdimo, da je bilo notranje stanje v PZPR slabo. Skrb za kvaliteto sprejetih članov je bila često zanemarjena, ideološka vzgoja kandidatov in članov pa je bila površna. Vodstveni aktiv PZPR je imel še iz preteklosti (še od KPP) navado skupinskega delovanja frakcijskih skupin, pri čemer je bila ta navada najbolj vidna tedaj, ko je bila potrebna največja enotnost, se pravi v kriznih situacijah.

Vse to je posredno delovalo v prid opoziciji. Neposredno pa je okrepilo opozicijo in celo ustvarilo izhodišče za njeno obnovo odpadništvo mnogih bivših članov partije, ki so se s stališča ideološkega fanatizma stalinskega obdobja premestili na pozicije bojujočega se antikomunizma. Njihov delež pri protisocialistični opoziciji je nesorazmerno večji od njihove številčnosti v absolutnih številkah. Leto 1980 je to težnjo še okrepilo, toda njeni koreni segajo daleč v preteklost, prav v leto 1956.

Zanimivo bi bilo podvreči objektivni psihološki analizi osebnost ideološkega fanatika, ki en fanatizem zamenja za drugi, politično nasprotni fanatizem. Brez takšne analize pa je mogoče samo izraziti domnevo, da je tip politične socializacije, kakršni je bila podvržena mlada partijska inteligenca v obdobju *kulta osebnosti*, podpiral nastanek tipa fanatika, ki pa se je ob razočaranju v socializem (prav tedaj, ko se je začel čistiti popačenj) spremenil v boj s partijo in s političnim sistemom, ki jo vodi. Brez teh odpadnikov se opozicija ne bi mogla organizirati tako hitro, in nemara ne bi imela tako fanatično antikomunističnega obličja. Za razvoj protisocialistične opozicije na Poljskem ima velik pomen pot od *heretika* do *renegata*, če bi uporabil tipologijo Isaaka *Deutscherja*.⁹

Hipoteza št. 5: politična opozicija na Poljskem je plod razmer znotraj države, njeni recidivi pa je naklonjena politična strategija Zahoda, posebno ZDA.

Po mojem mnenju bi bila napaka, če bi izpeljevali recidivo politične opozicije kar iz ideološke in politične diverzije Zahoda, kakor dela to del publicistike. V tem primeru bi se nam namreč takoj vsilila vprašanja, zakaj je ta diverzija uspešna na Poljskem, ni pa uspešna na primer v Bolgariji, ali zakaj se je izkazala za uspešno na Poljskem v toku preteklih desetih let, mnogo šibkejše rezultate pa je beležila na začetku sedemdesetih let. Pričujoče hipoteze so eksponirale vlogo različnih notranjepoljskih dejavnikov, ki jih imam za bistvene.

Vendar pa ni mogoče hkrati zatiskati oči, da je od polovice sedemdesetih let politična strategija ZDA usmerila posebno pozornost na Poljsko, ker je v njej spoznala najšibkejši člen v verigi socialističnih držav in je računala, da se ji bo ob pritisku na ta člen posrečilo bistveno oslabiliti celoten mednarodni socialistični sistem.

Hipoteza št. 6: območje vplivov opozicije niha glede na stanje družbenega razpoloženja, posebno glede na percepcijo možnosti za zadovoljitev materialnih in nematerialnih potreb.

Vsaka analiza opozicije mora skrbno razlikovati dve njeni plasti. Prvo, relativno ozko skupino, sestavljajo skupine, ki so ideološko determinirani nasprotniki socialističnega državnega reda na Poljskem. Njihova geneza in programi so raznorodni. To, kar jih povezuje, je ideološka, načelna sovražnost proti obstoječemu sistemu. Ta

⁹ I. Deutscher: *Heretics and Renegades and Other Essays*, London 1955. Deutscher, ki je bil izključen iz KPP v tridesetih letih, je močno poudarjal, da po odhodu iz komunističnega gibanja ni treba preiti na *renegatske* pozicije, tj. da se ni treba povezati z antikomunistično desnico. Zelo je bil kritičen do poljskih revizionistov leta 1956 in naslednja leta. Imel jih je prav za pojav, ki pa ga je sam opisoval kot proces spreminjanja *heretikov* v *renegate*. O tem njegovem stališču sem pisal pred mnogimi leti – J. J. Wiatr: *Spór o Deutscheru i o inne sprawy*. »Polityka« z dne 11.–17. septembra 1957. leta.

sovražnost izhaja iz sprejetih ideoloških predpostavk in ne iz kakšnih zmot ali neuspehov v politiki poljskih oblasti. Ta plast opozicije je ostala na pozicijah načelne sovražnosti prav tedaj, ko so relativno vidni uspehi politike poljske delavske partije in njenih zaveznikov doživeli precejšnjo družbeno podporo.

Drugo plast opozicije sestavljajo ljudje, ki se vključujejo v opozicijsko dejavnost pod vplivom frustracij, posebno – čeprav ne izključno – ekonomskega tipa. To je bilo zelo očitno v osemdesetih letih, ko so gospodarski zlom in hud padeč življenjske ravni povzročili opozicijsko aktivizacijo in radikalizacijo ljudi, ki so bili do tedaj politično malo aktivni ali sploh popolnoma nedejavni.¹⁰ V drugi polovici sedemdesetih let so sociološka raziskovanja Stefana Nowaka pokazala, da so med mladimi upi dominirale apolitične vrednote mirnega in srečnega družinskega življenja, dobrega dela, umerjenega blagostanja itd.¹¹ Ista mladina pa je postala avantgarda opozicijskega gibanja v letih 1980/81. V tem ni nobenega protislovja. Apolitičnost se je v preteklosti povezovala z nizko stopnjo afirmacije obstoječega sistema, ki so jo ustrezni oblastniki kar tolerirali. Premisa te tolerance, povezane s politično pasivnostjo, je bilo prepričanje, da bo takšno stališče prineslo zadovoljitev materialnih, prosvetno-kulturnih in drugih potreb. Situacija, v kateri je gospodarski zlom razkril nesposobnost države, da poravna svoje obveznosti (in ponekod, kot v primeru stanovanjskih obveznosti, je to bila dobesedno nelikvidnost), je rodila množično frustracijo, ta pa se je prelevila v opozicijsko aktivnost.

Spoznanje, da obstajata dve plasti politične opozicije, vodi do naslednjega prognostičnega sklepa: Ko bi se dalo doseči v bližnji prihodnosti občutno izboljšanje pri zadovoljevanju potreb in ko bi zavladalo prepričanje, da bo tem potrebam sčasoma vedno bolj zadoščeno, bi lahko pričakovali krčenje druge plasti opozicije. Ideološka plast opozicije bi ostala sicer sebi enaka, vendar pa bi bila obdana s sebi nenaklonjenim družbenim okoljem, zato bi izgubila na svojem pomenu.

Možna pa je še druga situacija. Ko bi se stanje zadovoljevanja potreb izrazilo poslabšalo – in celo če bi dolgotrajna stagnacija uničila perspektive za prihodnost – bi morali računati ne samo na ohrajevanje, ampak tudi na naraščanje druge plasti opozicije. S tem pa bi opozicija bistveno ogrozila sistem in ta nevarnost bi se še lahko povečala. V poljskih pogojih ima zadovoljevanje družbenih potreb par excellence politični značaj.

Hipoteza št. 7: politična opozicija prehaja v fazo ostrejšje politične diferenciacije kot nekoč, kar povečuje verjetnost njene deradikalizacije.

Splošni zakon političnih gibanj je to, da niso podvržena notranji diferenciaciji tedaj, kadar doživljajo uspehe, pač pa situaciji po porazu. Poraz namreč povzroči spore o tem, kdo je zanj odgovoren, in tudi o tem, kakšno pot je treba izbrati v novi situaciji, ko so se včerajšnji načrti in upi izjalovili. To zakonitost potrjujejo procesi, ki se dogajajo in se po mojem tudi bodo dogajali v vrstah opozicije.

Opozicija je bila vedno notranje razdeljena, pri čemer je bil eden izmed vidikov te razdelitve delitev na *radikalce* (*skrajneže*) in *zmerneže*. Narava te razdelitve je zapletena, radikalizem pa lahko nudi strategijo ali taktiko. Tudi zmernost se lahko nanaša na strategijo ali pa na taktiko. V obdobju delovanja sindikata »Solidarnost« sta se uveljavljala oba vidika radikalizma in zmernosti. S strateškega vidika je bila to razdelitev med tistimi, ki so bili zagreti za uničenje obstoječega političnega sistema

¹⁰ Obširneje sem pisal o tem pojavu v referatu na XII. svetovnem kongresu IPSA v Rio de Janciru leta 1982. Prim. J. J. Wiatr: *Mobilization of Non-Participants During the Political Crisis in Poland, 1980–1981*, »International Political Science Review« 1984, vol. 5, št. 3, str. 233–344.

¹¹ S. Nowak: *Wartości i postawy społeczne*, Glej: J. J. Wiatr (red.): *Systemy wartości i wzory konsumpcji społeczeństwa polskiego*. Warszawa 1980.

(posebno za konec hegemonistične vloge PZPR) in za revizijo odnosov Poljske do SZ in Varšavskega sporazuma, in tistimi, ki so se – najbolj pogosto zato, ker so uvideli nerealnost teh ciljev – navduševali za dalekosežne reforme v okvirih sistema, vendar ob ohranjanju njegovih bistvenih notranjih in zunanjih določnic. Na ravni taktike je razdelitev na *radikalce* in *zmerneže* zadevala izbiro sredstev, šlo je na primer za stopnjo pripravljenosti ob razglasitvi generalne stavke, za poulične demonstracije ali zasedbo tovarn. Mnogi aktivisti sindikata Solidarnost so povezovali strateški radikalizem s taktiko zmernežev – vsaj kar zadeva čas. Jeseni 1981 leta so v vodstvenem aktivu sindikata Solidarnost zmagale radikalne težnje – tako v strateškem kot taktičnem pomenu. Apologetski zgodovinar sindikata Solidarnost Jerzy Holzer je še po nekaj letih dokazoval, da bi bil sprejem kompromisa izdaja načel in da bi si s tem naložili suženjski *jarem*.¹² Dejansko pa je bil dobrovoljni sprejem kompromisne rešitve krize edina možnost, da bi se sindikat Solidarnost ohranil v legalnem družbeno političnem življenju države.

Uvedba vojnega stanja, interniranje večine vodstvenega aktiva opozicije, umik v podzemlje preostalega dela je ustvaril situacijo, v kateri je bila notranja razpodelitev med člani opozicije odrinjena v ozadje. Hegemonija skrajnih elementov se je ohranila in se celo okrepila. Oni so bili tisti, ki so narekovali opoziciji jezik propagande, ki ga označuje najvišja stopnja sovražnosti (*izdaja, kolaboracija, agentura, okupacija*), kar je samo po sebi moralo ovirati kakršnokoli kompromisno rešitev. V tem obdobju je politična opozicija prvič začela kritizirati oblasti katoliške Cerkve zavoljo *pomirjevalnega* odnosa do države in celo osebno napadala poljskega nadškofa.

Tako se vsiljuje občutek, da začenja ta nekoč monolitna fronta opozicije, ki je podrejena svojemu ekstremističnemu krilu, kazati nekatere razpoke. Slišijo se plahi glasovi v prid revizije nespravljivega sovražnega stališča opozicije, umirjevanje njenega stališča. S takšnim stališčem, ki je simpatiziral z opozicijo, čeprav z njo ni nikoli sodeloval, je nastopil znani zgodovinar filozofije Andrzej Walicki.¹³ Njegov članek je bil hkrati objavljen z ostrimi polemikami Jana Józefa Lipskega, Waldemarja Kuczyńskiego in Krzysztofa Pomiana; ni dvoma, da bodo radikalni člani opozicije in njihovi sotovariši v emigraciji sovražno sprejeli vsak poskus nasprotovanja opozicijskemu radikalizmu.

To, da se opozicija upira notranji diferenciaciji in v zvezi s tem možnosti deradikalizacije dela opozicije (samo dela, ker je deradikalizacija celotne opozicije po mojem mnenju nerealna) izhaja iz naslednjih okoliščin:

1. December leta 1981 je strl upe opozicije, da bo prišla na oblast, obdobje po njem pa je nato razočaralo opozicijo, kolikor gre za obseg in trajnost družbene podpore geslom radikalne konfrontacije.

2. Postopno izboljšanje ekonomske situacije in ublaževanje raznovrstnih restrikcij vojnega stanja – prav do njegove ukinitve – vplivata na deradikalizacijo stališč tistih družbenih skupin, ki so podpirali opozicijo.

3. V smeri pomiritve in v duhu kompromisa deluje katoliška Cerkev in njen (tudi osebno papežev) odnos do poljskih oblasti spodrezuje skrajno sovražno stališče opozicije.

4. Spodleteli so tudi upi na učinkovitost sankcij, ki so jih proti Poljski uveljavile ZDA in nekateri njeni zavezniki; razen muk, ki so jih te sankcije povzročile poljskemu narodu, pa te sankcije niso dale tistega učinka, ki ga je opozicija pričakovala; zdaj jih postopno ukinjajo.

¹² J. Holzer: *Solidarność 1980–1981. Geneza i historia*. Paris 1984, str. 355.

¹³ A. Walicki: *Mysli o sytuacji politycznej i moralno-psychologicznej w Polsce*. »Aneks« 1984, št. 35, str. 82–104.

Možnost deradikalizacije večjega dela opozicije obstaja, čeprav je v sedanjem trenutku to zgolj možnost, vendar pa jo moramo upoštevati pri prognoziranju prihodnjega razvoja opozicije in njene vpletenosti v politično prakso.

SMERI IN RAVNI TEORETIČNE ANALIZE

Kako bi bilo treba izvajati raziskovanja, posvečena politični opoziciji? Kakšne naj bi bile temeljne smeri takšne analize? Kakšna teoretska pojmovanja imajo poseben pomen za takšno analizo? Na ta vprašanja bom poskusil odgovoriti v nadaljevanju.

Raziskovanja politične opozicije morajo biti izvajana po dveh temeljnih poteh: kot del celotnih raziskovanj pojavov političnega življenja in kot posebna monografska problematika študij posameznih opozicijskih skupin.

Ko govorimo o prvi poti – to je upoštevanje opozicije v celotnosti družbenopolitičnih raziskovanj – mislim predvsem na to, da moramo prenehati s fikcijo, po kateri ne vidimo opozicije tam, kjer ta ni tema raziskovanja, ampak samo na takšnih področjih življenja, v katerih lahko v večji ali manjši meri zaznamo delovanje opozicije. Opozicija je dejavnik političnega življenja in vsaka objektivna analiza politike na Poljskem mora upoštevati učinkovanje opozicijskih struktur. Težko si je na primer predstavljati razpravo o sindikatih, o volitvah ali o funkcioniranju visokošolskega samoupravljanja, ki ne bi upoštevalo delovanja opozicije na teh terenih. Analiza dosedanjega funkcioniranja partijskega sistema na Poljskem mora upoštevati poskuse opozicije, da zamenja ta sistem z drugim in njeno trajno delovanje v smeri oslabitve in v nadaljevanju tudi ukinitve vodilne vloge PZPR v političnem sistemu. Še bolj očitno je nujno upoštevanje tistih delovanj opozicije, ki so usmerjene v oblikovanje politične zavesti in kulture poljske družbe v smeri antisocialističnih ciljev opozicije.

Poleg upoštevanja obstoja opozicije v celotnosti sociološko-političnih ter politoloških raziskovanj so smotrna tudi posamezna, monografska raziskovanja posameznih opozicijskih skupin. Tu nastopijo težave z dostopom do podatkov, vendar pa lahko domiselni raziskovalec precej izve iz splošno dostopnih materialov, iz nelegalnih publikacij in iz opazovanja opozicijskega delovanja. Treba pa je spremeniti predstavo, ki je zakoreninjena v precejšnjem delu znanstvenega okolja, in to zavoljo nekaterih dosedanjih izkušenj na tem področju, da morajo namreč imeti razprave o tej temi neizogibno obliko propagandnih obdelav brez znanstvene vrednosti. Propaganda je nekaj drugega in jo usmerjajo lastne zakonitosti. Spoznavna, prognostična in diagnostična vrednost raziskovanja opozicije je v veliki meri odvisna od tega, ali se avtorji zavedajo, da je to predmet, ki zahteva enako razvidno znanstveno analizo kot vsak drug.

Nekaj smeri analize pa zasluži posebno pozornost.

Prvič – raziskovanja zgodovine politične opozicije na Poljskem kot poseben vidik raziskovanja najnovejše politične zgodovine. Takšnih raziskovanj pri nas v bistvu ni – z izjemo tistih v ilegalnem obtoku ali v zahodnih publikacijah opozicijskih avtorjev, ki pišejo z apologetskih stališč. Ta dela vsebujejo včasih informacije, ki jih je vredno izkoristiti, vendar pa jih kot celoto označuje pomanjkanje objektivnosti in posebno nenaklonjenost do razpravljanja o dejstvih, ki ne govore v prid opozicijskih skupin. Posebno bistvena naloga s področja zgodovinskih raziskovanj je zdaj pisanje objektivne zgodovine sindikata *Solidarnost* in z njim povezanih političnih skupin v obdobju med 1980. in 1981. letom. V okviru zgodovinskih

raziskovanj je treba uporabiti tudi vse dostopne možnosti za ohranjanje podatkov o izvori, brez katerih bo kasnejša analiza otežkočena. Mnogo teh podatkov je po vsem videzu že izginilo, vsekakor so raziskovalcem nedostopni. Toliko pomembnejše je možno čim bolj popolno zbiranje zgodovinske dokumentacije.

Drugič – v navezovanju na zgodovinska raziskovanja je treba izvesti dvojno analizo socioloških podatkov, zbranih zlasti v obdobju let 1980–1981, ki zadevajo tedanje opozicijske strukture. Znano francosko-poljsko skupno delo o Solidarnosti je nastalo pod vodstvom Alaina *Tourrain*¹⁴ in doslej še ni doživelo kritike v poljski sociološki literaturi, čeprav je naletelo na zanimivo kritiko znanega britanskega politologa Zbigniewa *Pelczynskega*.¹⁵ Velja se vrniti k temu delu in h gradivu, ki ga je zbral raziskovalni center sindikata Solidarnost v letu 1981, saj je tam množica informacij sociološkega značaja, ki je bistvena za razumevanje vrhunske faze opozicijske dejavnosti na Poljskem.

Tretjič – treba bi bilo opraviti analogno ponovno analizo drugih socioloških podatkov, ki so nastali zunaj opozicijskih struktur, posebno podatke iz raziskovanj Centra za raziskovanje javnega mnenja, Programskih študij, Inštituta za filozofijo in sociologijo PAN pa tudi drugih socioloških in politoloških centrov – in to zavoljo rekonstrukcije družbenega konteksta nedavnih opozicijskih delovanj. Hkrati je treba, kolikor je to mogoče, izvesti historično rekonstrukcijo, opirajoč se na raziskovanje in analizo obstoječega gradiva. Po mojem je posebno bistveno tudi rekonstruiranje nedavne zgodovine manj znanih lokalnih družb.¹⁶

Četrtič – seči je treba po memoarskem gradivu. Konkurz »Politike« v zvezi s spomini iz obdobja krize je prinesel veliko dragocenega gradiva. Zakaj ne bi kakšen raziskovalni center razpisal nov konkurz, ki bi bil načrtovan tako široko, da bi nemara res prišli do spominov, ki zadevajo opozicijsko dejavnost?

Petič – smotrno se zdi sistematično vsedrjavno sondiranje mnenja o tako imenovani dejavnosti opozicije in razponu učinkovitosti njenih gesel, kar je sicer začel raziskovati Center za raziskovanje javnega mnenja. Lahko bi obdelali lestvico po meri sprejemanja ali nesprijemanja politične opozicije in jo uporabili v nekem časovnem obdobju (npr. enkrat v letu) za ugotavljanje evolucije v času ali razporeda (geografskega in sociološkega) stališč, ki sprejemajo (ali ne sprejemajo) opozicijsko dejavnost.

Šestič – za raziskovanje opozicije velja izkoristiti gradiva, ki zadevajo volitve v letih 1984 in 1985. Apel na bojkot volitev je iz glasovanja napravil svojstven politični test. To ustvarja neko možnost, da ugotovimo geografijo vplivov opozicije in pojasnitev teh vplivov z njihovim primerjanjem s sociološko-demografskimi in ekonomskimi značilnostmi posameznih volilnih okrožij.¹⁷

Sedmič – treba bi bilo izvesti analizo programskih koncepcij opozicije in teoretsko-ideoloških utemeljitev, kot jih postavljajo intelektualci. V tej analizi je treba predvsem raziskovati:

¹⁴ A. Tourraine (red.): *Solidarity. The Analysis...* op. cit.

¹⁵ »New Society« dne 23. junija 1983., str. 480.

¹⁶ To smo storili pod mojim vodstvom v kolektivu Sociološkega inštituta glede na kaliko in siedlecko vojvodstvo. Zbornik z naslovom *Władza lokalna w warunkach kryzysu* je sedaj že pripravljen za objavo, prim., tudi J. J. Wiatr (red.): *Władza lokalna w progę kryzys. Studium dwu województw*, Warszawa 1983.

¹⁷ Nekoč – v popolnoma drugačnih političnih pogojih – sem uporabil ta tip analize pri volitvah v letih 1957 in 1958 (J. J. Wiatr: *Niektóre zagadnienia opinii publicznej w świetle wyborów 1957 i 1958*. »Studia Socjologiczno-Polityczne« 1959, št. 4). Tam sem predstavil tudi teoretske in metodološke probleme, povezane s prenašanjem izkušenj, pridobljenih v zahodni, pretežno francoski šoli *politične geografije*, na naš teren. Od teh časov se je marsikaj spremenilo v političnem življenju pa tudi v stanju družbenih ved, ki so danes mnogo bolj opremljene za realizacijo takšnega raziskovalnega programa, kot so bili nekoč.

- a) način zaznavanja politične stvarnosti;
- b) sistem vrednosti;
- c) strateške cilje;
- d) taktične predpostavke posameznih opozicijskih skupin.

Posebno pomembni vidiki takšne analize bi morale biti spremembe (ali vztrajanje) opozicijskih koncepcij v času in stopnje zbliževanja (ali razhajanja) programskih predpostavk različnih opozicijskih skupin.

Kot iz tega naštevanja izhaja, morajo biti raziskovanja opozicije interdisciplinarna, ter morajo upoštevati posamezna prireditelja zgodovinarjev, sociologov, politologov in psihologov.

To morajo biti hkrati raziskovanja, ki se v svojih teoretičnih interpretacijah opirajo na nekaj paradigem. Prepričan sem, da bi vsak poskus redukcije tega problema na eno samo – celo najbolj plodno paradigmo, vodil k obubožanju in popačenju te analize.

Kakšne paradigme, na katere naletimo v družbenih vedah, se zdijo posebno bistvene? Po mojem jih je najmanj šest:

1. *Paradigma razredne strukture*. Njeno bistvo je ugotovitev, v katerih razredih, plasteh, skupinah družbenih razredov ali razrednih formacijah najde opozicija posebno podporo in katere so na njeno delovanje posebno odporne. Poseben problem v poljskih pogojih je dejstvo, da si je v zadnjih letih protisocialistična opozicija uspela pridobiti podporo v vrstah velikoindustrijskega delavskega razreda. Ta podpora je v vsakem primer močnejša kot pa podpora kmetov. Reperkusije tega pojava so očitno silno nevarne za socialistični sistem – posebej glede na prvenstveno vlogo delavskega razreda, ki jo utemljuje družbena teorija marksizma-leninizma. Ostaja pa vsekakor vprašanje o bistvenem pomenu dejstva, da delavci podpirajo opozicijo, od kod ta podpora in v kakšnih delih delavskega razreda se osredotoča.

To se nanaša tudi na inteligenco, o katere politični diferenciaciji je mnogo napisanega. Tu velja opozoriti na temeljno razliko med opozicijo v štiridesetih letih (ki je bila zakoreninjena zlasti na podeželju, čeprav je imela svoje veje tudi v srednjih mestnih plasteh in v preostankih buržoazije), in opozicijo v sedemdesetih letih (ki je skoraj izključno opozicija intelektualcev) ter opozicijo osemdesetih let (opozicija delavcev in intelektualcev). Sprememba razrednega stališča pri podpori opozicije je fundamentalni problem za teoretsko pojasnjevanje značaja opozicije in hkrati velik ter zapleten problem za prognozo in načrtovanje politike do opozicije.

2. *Paradigma politične geografije*. Po poti, ki je analogna oni, ki sta jo pred leti v Franciji ustvarila André Siegfried in François Goguel,¹⁸ bi veljalo postaviti v državnem prostoru kazalce, ki bi kazali obseg vplivov opozicije in na njihovi osnovi izdelati zemljevid razmestitve opozicijskih sil. Nadaljnji teoretični cilj bi bila pojasnitev s korelacijsko analizo, kakšni sociološki znaki geografskega okolja so naklonjeni relativnemu naraščanju politične opozicije. Trenutno samo intuitivno poznamo geografijo opozicije (ker se opiramo samo na nesistematično opazovanje). Vemo, na primer, da je močnejša v velikih kot malih mestih in na podeželju, in da je posebno močna v obalnih mestih. Vendar so to samo okrnjena, znanstveno nesistematičizirana opazovanja. Recidiva politične opozicije omogoča tudi to, da zastavimo zanimivo vprašanje, ali je kakšna korelacija med gospodarsko razpore-

¹⁸ A. Siegfried: *Geographie electorale de l'Ardeche sous la III-e Republique*, Paris 1949; F. Goguel: *Geographie des elections francaises de 1870 a 1951*. Paris 1951.

ditvijo moči opozicije iz štiridesetih let in sedanjim stanjem. Takšno korelacijo lahko opazimo drugod, na primer na Finskem, kjer je Erik Allardt ugotovil močno pozitivno korelacijo med intenziviranjem vojne v obdobju državljanske vojne (1918. l.), merjene s kazalcem izgub na komunistični strani in volilnimi rezultati Demokratične zveze finskega naroda po 2. svetovni vojni.¹⁹ Po vsem videzu je na Poljskem politična geografija obeh opozicij različna, vendar je treba to šele raziskati.

3. *Paradigma generacij.* Že od nekdaj so sociologi poudarjali pomen političnih izkušenj, ki različno oblikujejo obličje različnih pokolenj. Dela Samuela Eisenstadta²⁰ in Helmuta Schelskyjega²¹ so postala že klasična v svetovni literaturi. V primeru Poljske je paradigmo generacij uporabil pred skoraj dvajsetimi leti Adam Bromke.²² Osemdeseta leta so prinesla izrazito potrditev uporabnosti te paradigme, ker se opozicijske dejavnosti lotevajo odločno bolj pogosto mladi ljudje kot pa starejši ljudje ali ljudje srednjih let. Zakaj je tako? V kakšni meri so vpletene druge zgodovinske izkušnje (in torej tudi drugi procesi politične socializacije) mlajših ljudi? To so vprašanja, na katera lahko odgovori sociološko raziskovanje.

4. *Paradigma politične kulture.* Na politično opozicijo na Poljskem večkrat gledajo – posebno v zahodni literaturi²³ – kot na tradicionalni vzorec poljske politične kulture. Na Poljskem uporabljajo to argumentacijo tako pristaši kot nasprotniki opozicije. Eni jo vidijo kot novo utelešenje *tradicionalne poljske* svobodoljubnosti, drugi pa kot pojav *poljskega anarhizma*. V skrajnih in zlasti čisto publicističnih in literarnih različicah zlahka zavrremo in celo osmešimo paradigmo politične kulture. Če pa ga pojmujeemo znanstveno, nam odpira možne interpretacije velike vrednosti. Po mojem mnenju nima smisla vprašanje, ali opozicija je ali ni plod poljske politične kulture (v najsplošnejšem smislu je vse, kar eksistira v političnem življenju, nekako povezano s politično kulturo dane države). Smiselno pa je raziskovanje, kakšne značilnosti politične kulture (in zlasti političnih kultur posameznih družbenih okolij) najdejo svoj izraz v opozicijskih delovanjih.

5. *Paradigma deprivacije potreb.* Na opozicijo je treba gledati tudi kot na skrajni produkt nezadovoljstva in frustracij, ki jih je rodila deprivacija potreb (absolutna in relativna). Kakšne potrebe rodijo posebno ostro frustracijo, če jim ni zadovoljeno? Kakšen je mehanizem naraščanja frustracij in njihove preobrazbe v agresijo, ki ni usmerjena h grešnemu kozlu, ampak k političnemu sistemu? S tega vidika bi veljalo primerjati poljske izkušnje zadnjih let s teorijo frustracije in agresije Johna Dollarda in njegovih sodelavcev.²⁴

6. *Paradigma opozicijske osebnosti.* V političnih pogojih, ki jih označuje nepriznavanje opozicije kot polnopravne politične dejavnosti in v katerih je opozicijska dejavnost preganjana, se morajo osebnotni znaki ljudi, ki se lotijo take dejavnosti, nekako razlikovati od osebnostnih znakov apolitičnih ljudi in ljudi, ki opravljajo politično dejavnost neopozicijskega značaja. Tu nikakor ne mislim sugerirati kakšne psihološke deviacije, vendar se zdi povsem upravičena predpo-

¹⁹ E. Allardt: *Patterns of Class Conflict and Working Class Consciousness in Finnish Politics*. V: E. Allardt, Y. Lintunen (eds.) *Clavages, Ideologies and Party System. Contributions to Comparative Political Sociology*. Helsinki 1964, str. 97–131.

²⁰ S. N. Eisenstadt: *From Generation to Generation: Age Groups and Social Structures*, London 1956.

²¹ H. Schelsky: *Die skeptische Generation*. Düsseldorf 1958.

²² A. Bromke: *Poland's Politics: Idealism vs. Realism*, Cambridge 1967.

²³ Prim. npr. N. Ascherson: *The Polish August: What Has Happened in Poland*, London 1981; P. Raina: *Political Opposition in Poland, 1954–1977*, London 1978; Idem: *Independent Social Movement in Poland*, London 1981; S. Steven: *The Poles*, New York 1982.

²⁴ J. Dollard, L. W. Dobb, N. E. Miller, O. H. Mowrer, R. R. Sears: *Frustration and Aggression*, Warszawa 1984.

stavka, da imamo tu opraviti z določenimi, posebnimi osebnostnimi potezami, ki jih je mogoče navesti. V tej smeri iščejo po vsem videzu nekatere analize Janusza *Reykowskiego*,²⁵ in lahko si predstavljamo, da bi mogla globlja analiza psiholoških potez članov politične opozicije dejansko obogatiti znanstveno podobo opozicije.

Navedene paradigme gotovo ne morejo izčrpati problema, vendar že njihovo naštevanje kaže, kako razsežen in mnogosmeren mora biti program raziskovanja politične opozicije v pogojih Poljske v osemdestih letih.

---

²⁵ J. Dollard, L. W. Dobb, N. E. Miller, O. H. Mowrer, R. R. Sears: *Frustration and Aggression*, Warszawa 1984.

ADOLF BIBIČ

Med pluralizmom in globalizmom v sodobni politologiji

Morda ne bo odveč, da na kratko opozorim na to, kaj je pravzaprav IPSA, ki je imela XIV. kongres letos poleti. Gre za Mednarodno združenje za politično znanost (International Political Science Association), ki je bilo ustanovljeno pod pokroviteljstvom UNESCO leta 1949. Danes ima 39 »kolektivnih« članov (političnih asociacij po državah in regijah), se pa njeno članstvo vse bolj širi. Ravno v zadnjih letih je v organizacijo vstopila tudi Kitajska asociacija za politične vede, medtem ko pred vrati npr. še vedno čaka paralelna organizacija s Tajvana. Jugoslovanski politologi so vključeni v to organizacijo že od sredine 50 let. IPSA, ki jo poleg kolektivnih članov sestavljajo tudi »pridruženi člani« (to so razni raziskovalni inštituti, knjižnice, fakultete itd.) in individualni člani, ima svoj stalni pravni sedež v Parizu pri Fondation nationale des sciences politiques, medtem ko je sekretariat organizacije tam, kjer prebiva vsakokratni generalni sekretar te organizacije (npr. od l. 1976 do 1988 v Ottawi, Kanada, kjer je prebival generalni sekretar profesor John Trent, od leta 1988 naprej pa v Oslu na Norveškem, kjer biva novi generalni sekretar profesor Francesco Kjellberg, ki je bil izvoljen na kongresu v Washingtonu).

IPSA je dokaj aktivna mednarodna profesionalna organizacija. Njen temeljni cilj je, da uveljavlja politične vede v sodobnem svetu. Zato ima različna sredstva in oblike delovanja. Objavlja *International Political Science Abstracts* in *International Political Science Review*, pa tudi bilten, ki ima naslov *Participation*, in pospešuje objavlanje mednarodne knjižne serije *Advances in Political Science*. Poleg kongresov, na katerih se vsaka tri leta zberejo politologi z vsega sveta (v novejšem času tudi več kot tisoč), deluje tudi skozi 27 raziskovalnih komitejev in 18 študijskih skupin, ki organizirajo okrogle mize in razprave (tudi med dvema kongresoma). Nekaj znanstvenih srečanj je IPSA organizirala tudi v sodelovanju z Zvezo združenj za politične vede Jugoslavije oziroma s posameznimi združenji po republikah v Jugoslaviji. Naj navedem samo nekaj takih srečanj: 1959 v Opatiji na temo Razmerje med vojaško in civilno oblastjo; 1975 v Dubrovniku na temo Samoupravljanje in nacionalno vprašanje; 1979 v Ljubljani na temo Politične vede v deželah v razvoju in 1985 v Zagrebu na temo Interesi in politika. Sploh je tudi poročilo, ki je bilo na preteklem kongresu predloženo Svetu (Council) IPSA za več let nazaj, pokazalo, da so bili jugoslovanski politologi med najaktivnejšimi v tej mednarodni asociaciji. Zato tudi ni naključje, da so bili njeni predstavniki (dr. Jovan Djordjević, dr. Najdan Pašić, dr. Adolf Bibič in dr. Inge Perko-Šeparović) skoraj neprekinjeno člani Izvršnega odbora IPSA. Morda je škoda, da se doslej nismo bolj angažirali za to, da bi organizirali enega izmed prihodnjih kongresov v naši deželi, kakor nam je bilo ponujeno. Zato pa je bilo dogovorjenih nekaj okroglih miz v prihodnjih letih.

Lahko rečemo, da se je na kongresu IPSA, ki je imel zelo privlačno temo, *Nasproti globalizaciji politične znanosti*, zbralo ponovno veliko število politologov z vsega sveta, čeprav se je v udeležbi nekoliko poznala sodobna finančna kriza. Prevladujejo še vedno udeleženci iz razvitih zapadnoevropskih in severnoameriških dežel, bili pa so predstavljeni pravzaprav vsi kontinenti in tudi vse poglavitne smeri. Globalizacija politične znanosti je dejstvo. Izraža se v njeni čedalje večji teritorialni širitvi po vsem svetu, kaže pa se tudi v tem, da postaja vse več terminov, pa čeprav jih povsod ne razumejo enako, last stroke v vse večjem številu dežel sveta (vzemimo samo take pojme, kot so interesne skupine, politična kultura, politična oblast, politični sistem, civilna družba, politična socializacija, razredi, elite, pluralizem, politična moč, legitimnost, politična korupcija, demokracija in demokratizacija). O globalizaciji priča tudi zahteva po empiričnem raziskovanju političnih procesov, ki se naslanja v mnogočem na podobno tehnično-metodološko osnovo. S tem seveda nočem reči, da bi v politični znanosti sodobnega sveta ne obstajale več vrednostno normativne razlike, ki vplivajo na njeno pluralizacijo; vendar lahko ugotovimo, da ravno univerzalni in globalni politični problemi, ki se zastrujejo v univerzalne krize, silijo stroko k čedalje večji kumulativnosti spoznanj. Danes bi bilo smešno, če bi kdo ponavljal, kar smo lahko brali še pred leti v vzhodnonemškem priločniku, da je politična znanost »imperialistična znanost«, ker ni vpletena le v sodobne boje za dominacijo, ampak tudi za emancipacijo. Če lahko ugotovimo, da je v sodobni politični znanosti zelo zaznaven vpliv ameriškega behavioralizma, pa tega ne smemo razumeti samo kritično: ravno ta šola je uveljavila v politologiji empirično raziskovanje, kar je gotovo njena trajna zasluga. Pretirane enostranosti pa je v marsičem omilila s »postbehavioralno revolucijo«, s katero je že koncem 60. let sprejela nekatere kritike in se bolj odprla za »relevantne« politične probleme. Sploh pa bi lahko rekli, da je sodobna družboslovna in tudi politična znanost po tihem ali pa izrecno vsrkala marsikatero pobudo tudi iz kritično usmerjenega, zlasti marksističnega mišljenja, le-to pa se je, verjamem da nepovratno, kot še nikoli doslej, oddaljilo od dogmatskega pristopa k obravnavi politike. Oblast in upravljanje vseh sfer družbenega življenja je točka, kjer se, zlasti v okviru policy sciences, vse bolj srečujejo nekatere poglavitne šole sodobne politične znanosti. Če po eni strani pridobivajo na veljavi nekateri klasični dosežki liberalne politične znanosti (npr. glede omejevanja državne oblasti, delitve oblasti in njene odgovornosti), pa po drugi strani ne manjka preskokov iz liberalnih okvirov v koncepte ekonomske demokracije ali »močne demokracije«, ki črpajo pobude v socialistični tradiciji. Morda je tipičen izraz tega novega, sicer kritičnega, a vendar dialoškega in pluralističnega srečevanja nastop sovjetskega politologa Fjodora Burlackega na sklepni plenarni seji washingtonskega srečanja: ko je razpravljal, med drugimi, o tem, kako gleda na ameriško politično izkušnjo in ameriški politični sistem, je govoril s pohvalo o dolgotrajnosti ameriških političnih institucij (l. 1987 so praznovali 200-letnico ustave), o pozitivni vlogi načela delitve oblasti in institucije močne predsedniške oblasti (čeprav je imel tudi zamere), medtem ko so ameriški politologi (npr. Martin Lipset) hvalili perestrojko in njeni širši pomen.

Sicer pa je nemogoče, da bi se človek ob več kot tisoč nastopajočih v vzporednih razpravah lahko udeležil več kot nekaj zasedanj. Sam sem imel referat »Civilna družba, država in (samoupravni) pluralizem« v okviru raziskovalnega komiteja Socialni in politični pluralizem. Kolikor sem lahko ugotovil, je bil to edini prispevek, ki je imel v naslovu »civilno družbo«, čeprav se je ta termin večkrat pojavljal v diskusijah, pa tudi v referatih, predvsem iz Madžarske, Latinske Amerike, pa

tudi z Zahoda. Zato najbrž ni bilo napačno, da sem si dovolil civilno družbo in razpravo o njej imenovati z Naisbetovo oznako »megatrend«. Seveda sem predvsem skušal pokazati, v čem je razprava o civilni družbi v Jugoslaviji (Sloveniji), kljub nekaterim po mojem spornim stališčem posebej glede samoupravljanja, aktualizirala in pospešila zavest o potrebi po pluralizmu v socialistični družbi. Sicer pa so razprave o pluralizmu, ki so jim bile posvečena kar tri zasedanja omenjenega komiteja, pokazale, da se je ta pristop, ki je zopet eden izmed »megatrendov«, razvil v pravo »paradigmo«, kot je to v svojem referatu poimenoval Stanislaw Ehrlich. Pokazano je bilo, da se s pridom uporablja tako pri obravnavanju mednarodnih odnosov (Marcel Merle), kot sodobnega pluralizma (Daniel J. Elazar) in korporativizma (H. Kreis). Da pa stvari s pluralizmom vendar še vedno niso tako enostavne, kot bi morda sklepali iz splošnega sprejemanja etikete, se je lahko vsakdo prepričal, kdor je prisluhnil diskusijam, posebej pa, kdor je pozorno poslušal Rainerja Eisfelda iz Osnabrücka (ZRN), ki je svoj obsežen zgodovinsko in analitično zasnovan prispevek naslovil: *Liberalni in socialistični pluralizem – debate dveh perspektiv*. Tu je jasno pokazal tako podobnost kot razlike med obema gledanjima. Slednje se kažejo npr. v odnosu do pojmovanja distribucije moči med družbenimi skupinami in do razpolaganja s produktivnimi sredstvi. Pri samoupravni varianti socialističnega pluralizma, ki jo je avtor posebej in s priznanjem omenjal v okviru »reformnega komunizma«, ostaja tudi po njegovem odprt problem primanjkljaja političnega pluralizma.

Glede na naravo kongresa so bila, vsaj zame, posebno zanimiva zasedanja, na katerih so razpravljali izrecno o stanju sodobne politologije. Če so veterani te discipline, kot so David Easton, Karl Deutsch, Kinhide Mushakoji (slednji dose-danji predsednik IPSA), govorili izrecno o globalnih problemih discipline s stališča sistemske analize politike, komunikacijske revolucije in globalizacije problemov, pa je vrsta razpravljalcev razmišljala o posameznih vidikih globalizacije discipline (npr., ali je lahko »zapadna« politična teorija globalna, katera gledanja na globalnost sploh obstajajo, kako se tendenca po globalnosti lahko uveljavlja spričo razlik v sodobnem svetu, globalizacija glede na spol, itd.).

Ta razmišljanja o globalnosti so po eni strani obogatile številne razprave o problemih vojne in miru, oboroževanja in razoroževanja, vlogi vojaškega kompleksa v notranji in mednarodni politiki itd. Po drugi strani pa je bilo z metodološkega stališča pa tudi po nekaterih ugotovitvah stanje in vloga discipline dodatno osvetljeno z vrsto referatov v okviru študijske skupine »sociologija politične znanosti«. Le-ta je organizirala srečanja o »Vplivu političnega konteksta na razvoj politične znanosti v različnih družbah«. Ker sem sam tudi formalno sodeloval v tej skupini, lahko poročam, da so v njej referenti dobro predstavili različne vidike interakcije med okoljem in politično znanostjo v različnih deželah. Z biografsko metodo so bila osvetljena ustanovitvena leta (1880–1906) politične znanosti v ZDA (William Andrews), analizirani so bili medsebojni odnosi med politiko in politično znanostjo v Kanadi (John E. Trent, Michael Stein), prikazani so bili izvorni vidiki vpliva političnega konteksta na politično znanost v arabskem svetu (Jari Mohammed).

Posebno zanimivo primerjavo odnosa do uporabe družbene znanosti v ZRN, in ZDA je predstavil Helmut Woolmann s Freie Universität Berlin. V referatu »Uporabna družbena znanost v družbenem in političnem kontekstu« je razčlenil, kako so eksterni in interni faktorji od konca prejšnjega stoletja pa do najnovejšega časa vplivali na razmerje med temeljnimi in uporabnimi raziskavami v sociologiji in politologiji obeh dežel. Pokazal je, da je na večjo aplikativnost teh disciplin v ZDA vplivalo npr. dejstvo, da je bil ameriški družboslovec predvsem »član civilne

družbe, dobro povezan in zakoreninjen v družbenih in političnih gibanjih in interesnih skupinah, medtem ko je bil nemški profesor državni uradnik in se je identificiral z idealizirano verzijo države« (str. 22 referata). Toda zlasti po 2. svetovni vojni je zaradi vzpona države blaginje silno narastel delež aplikativnih družboslovnih raziskav v obeh deželah, oblikovale so se prave »reformске koalicije« med reformam naklonjenimi politiki, birokrati in družboslovci. Sredstva za družboslovne raziskave pa so začeli omejevati že proti koncu 70. let, tako zaradi odpora akademske skupnosti zoper »prakticizem« kot tudi zaradi reakcije na ekonomski in socialni položaj obstoječih režimov v ZDA (progresivni demokrati v ZDA) in ZRN (socialni demokrati). Konservativna režima (Reagan 1980, Kohl 1982) sta le nadaljevala trend zoževalne politike, čeprav je bila sama radikalnost posegov novih »režimov« pogojena tudi z reformno orientacijo družboslovja v 60. in 70. letih.

Naj na koncu še pripomnim, da je bila na kongresu politologov pa tudi na letni konferenci ameriškega združenja za politične vede, ki se je začela zadnji dan mednarodnega kongresa v njegovi neposredni bližini, vidno zastopana problematika reforme v socialističnih deželah. Težko je oceniti, koliko je bila – razen ob referatih in diskusijah jugoslovanskih udeležencev – v celoti prisotna na kongresu tematika samoupravljanja in političnega sistema naše dežele.

Odgovor na to lahko da le analiza celotnega kongresa. Vendar »ne smemo prezreti, da je bilo na kongresu posebno srečanje na temo Neposredna demokracija in samoupravljanje« in da se je tematika samoupravljanja pojavljala tako v okviru razprav o reformah v socialističnih deželah, kot tudi v posameznih teoretičnih prispevkih (zlasti v okviru razprav o sodobnem pluralizmu). Univerza Temple (ZDA), ki ima znani Center za preučevanje federalizma, je za jugoslovanske in nekatere druge udeležence iz federativnih držav priredila posebno srečanje, na katerem so bila sklenjena nova strokovna znanstva, pa tudi sprožene pobude za sodelovanje.

BOŠTJAN MARKIČ

XIV. svetovni kongres IPSA ter »perestrojka« v evropskih socialističnih državah

1. Posebna sekcija XIV. svetovnega kongresa Mednarodnega združenja za politične vede (IPSA) je bila posvečena političnim reformam v evropskih socialističnih državah. Delu sekcije je predsedoval znani poljski politolog prof. Czeslaw Mojsiewicz z univerze Adam Mickiewicz v Poznaniu. Profesorja Mickiewicza poznamo tudi kot znanstveno angažiranega udeleženca poljsko-jugoslovanskih politoloških srečanj, ki jih Zveza združenj za politične vede Jugoslavije in Poljsko politološko združenje prirejata vsako leto, in sicer izmenoma enkrat v Jugoslaviji in drugič na Poljskem. V sekciji XIV. svetovnega kongresa (IPSA), ki je bila ena izmed mnogih in politološko razgibanih kongresnih sekcij, so s svojimi referati

sodelovali: Ludmila Dziewiecka-Bokun z univerze v Wrocławu o temi Politične reforme na Poljskem po letu 1980; Roman Taras s Tulane univerze (ZDA) s temo Dogmatska opozicija reformam v vzhodni Evropi; Zdrawomyslow Andrej, sovjetski politolog s Sovjetskega združenja za politične vede; Boštjan Markič s Fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo v Ljubljani. Udeležba referentov je bila tedaj takšna, da je omogočala vpogled v reformne procese političnih sistemov dveh socialističnih držav, ki sodita v območje realnega socializma, v procese politične prenove v jugoslovanskem samoupravnem sistemu ter v oceno udeleženca, ki živi in deluje na ameriški univerzi in tako lahko poda »zahodni« pogled na reformna dogajanja v evropskih socialističnih državah.

Andrej Zdrawomyslow, predstavnik Sovjetskega združenja za politične vede, je v svojem referatu izkazal visoko stopnjo kritičnosti do pojava stalinizma v Sovjetski zvezi in v tem smislu Stalinove poglede na politični sistem socializma ostro soočal z Leninovo zamisljo političnega sistema socialistične družbe, kjer je zlasti podčrtaval Leninov »politični testament« kot program demokratizacije socialistične družbe in kot klic po »notranji partijski demokraciji« kot bistvenemu pogoju za uveljavitev demokratične socialistične družbe. Nujnost uveljavitve »leninskih norm« političnega življenja je tedaj razvidno dihala iz referata Zdrawomyslowa. V tem smislu lahko rečemo, da so se teze Zdrawomyslowa povsem ujemale s tudi sicer sedaj prevladujočo politično misljo v Sovjetski zvezi, ki ravno s povečevanjem Leninovih idej in tudi s (povsem) nekritičnim vrednotenjem njegovih – seveda v mnogočem nedvomno tudi spornih izhodišč – skuša utrditi mostiče za razmah sodobnih reformnih procesov v Sovjetski zvezi. Zdrawomyslow je kritičnemu pretresu podvrnil tudi obdobje Brežnjeva v Sovjetski zvezi, ki ga je opredeljeval kot »pojavnost stagnacije v ekonomskem in političnem življenju sovjetske družbe«. V referatu, ki se sicer ni mogel izogniti številnih navedb sovjetskih partijskih dokumentov in kongresov (takšnega »partijsko-družboslovnega« pristopa se sovjetski družboslovci očitno prepočasi osvobajajo), je Zdrawomyslowa privlačila predvsem tema o možnostih razvoja demokracije v enopartijskem sistemu ter razčlenjevanje razmerja sil v današnji sovjetski družbi. Pri tem je, vsaj po moji presoji, relativno dovolj odprto in družboslovno razčlenjeno, prikazoval politične spopade »s konservativnimi silami znotraj komunistične partije Sovjetske zveze« in te spopade tudi konkretiziral. Tam, kjer bi moral globlje prenikniti v strukturalne probleme razvoja socializma v Sovjetski zvezi, oziroma sodobnega socializma nasploh, se je ne tako redko reševal s tezo o »odklonih od leninskih principov« kot domnevnem pravzroku vseh težav in zablod realnega socializma. To je bilo razvidno tudi pri členitvi nacionalnega vprašanja v Sovjetski zvezi danes, čeprav se je tega problema v svojem prispevku vendarle dotikal bolj obrobno in tako ni posebej poglobljeno analitično posegal v zapletena sodobna nacionalna vrenja v Sovjetski zvezi. Očitno je, da se s tezo o »odmikih in odklonih od leninskih načel reševanja nacionalnega vprašanja« danes v sodobnem socializmu, in tedaj tudi v Sovjetski zvezi, ne dajo razložiti vsa zapletena ekonomska, kulturna in politična razmerja, ki obstajajo. Tudi teze referenta Zdrawomyslowa o nacionalnem vprašanju v Sovjetski zvezi so me prepričala o tem, kaj vse še čaka, ne le sovjetske politike, ampak še zlasti tudi sovjetske družboslovce, da bi prav doumeli nakopičena in zapletena vprašanja mednacionalnih odnosov, kjer obrabljene »floskule« (to kaže tudi primer Jugoslavije), ne zaležejo dosti. Določeno družboslovno svežino v sicer kar tradicionalno pisanem prispevku Zdrawomyslowa sem zaslučil v tistem delu referentovega nastopa, kjer je ta razmišljal o nujnosti »realističnega in neideologiziranega ocenjevanja vrednotenja zgodovinskih dogodkov in sedanjih razvojnih trendov v Sov-

jetski zvezi«, in o tem, kako »uporabljati politično oblast, da ne bi vodila do političnih zlorab in do malodušja med ljudmi«.

Ludmila Dziewiecka-Bokun, profesorica z univerze v Wrocławu, politologinja, ki jo jugoslovanski politologi poznajo tudi kot udeleženko jugoslovansko-poljskih srečanj, je svoj referat posvetila reformam poljskega političnega sistema v osemdesetih letih. Njena analiza je izhajala iz družbenih konfliktov na Poljskem in je tako poleg politoloških imela tudi vidne sociološke analitične razsežnosti. Vse to je vpela v širši zgodovinski prikaz poljskih političnih, kulturnih in gospodarskih razmer, kjer pa je po moji sodbi šla tudi čez mero in so njeni historični izleti pravzaprav preveč obremenjevali sicer ne slab referat, po mojem mnenju tudi vsaj na delno škodo razčlenjevanja sedanje žive poljske stvarnosti. Zanimiv del referata uveljavljene poljske politologinje je bil tisti, ki je analiziral vlogo poljskega državnega in partijskega aparata, njegovo pogostokrat izraženo nemoč, da bi poiskal in našel izhode iz globoke krize poljske družbe. Referat Ludmile Dziewiecke-Bokun je pokazal, če ne izrečno, pa vsaj med vrsticami, da je poljski formalni strankarski pluralizem vendarle pod monocentristično egido ene same partije. Opozoril pa je tudi na vztrajne napore poljske »civilne družbe«, da se uveljavi na Poljskem politični pluralizem, pa tudi na odpore poljskega državno partijskega in vojaškega establishmenta takšnemu pluralizmu, oziroma vsaj na taktično nihanje uradne poljske politike do teh pojavov. Referentka se je pomudila tudi pri oceni poljskega Sejma in v tej zvezi nanizala tudi nekaj izvornih misli o (ne)možnostih in perspektivah predstavnških institucij v sodobni poljski družbi. Problem političnega soglasja, oziroma vprašanje iskanja političnega soglasja na Poljskem je tudi močno družboslovno vznemirjal referentko; to ni niti malo čudno, saj je to, kot vidimo iz neposrednega opazovanja, izrazito egzistenčno vznemirja tudi celotno poljsko družbo. Ob vsem tem je bila referentka zlasti kritična do hierarhičnega modela poljske partije, ki se je kot takšen že izživel in predstavlja pomembno oviro za politično reformno oživitev poljske družbe. Referat so poživljali podatki iz empiričnih politoloških in socioloških raziskav, ki so tudi kazali na to, da poljsko družboslovje znanstveno dokaj avtonomno razčlenjuje dogajanja v svoji družbi. Zaključek v referatu se je iztekel v oceno o izjemno blagodejnem vplivu sovjetske perestrojke na poljske notranje politične razmere.

Roman Taras (ZDA) je svoj referat o dogmatski opoziciji reformam v vzhodnoevropskih socialističnih državah osredotočil na tezo, da se politična birokracija globoko zaveda, da jo globlje reforme političnega sistema bistveno ogrožajo in da zato z reformami zelo pogosto sploh ne misli resno; da imamo tako opravka s političnim sprenevedanjem, ki se bolj ali manj »politično elegantno« izteče v politično kozmetične reforme. Posebno pozornost je posvetil političnim voditeljem oziroma političnemu vodstvu. Danes že famozni »political leadership« je posebej povezoval s težavnimi zapletmi v zvezi s političnim nasledstvom, s težavami, ki se v (vseh) socialističnih državah pojavljajo v zvezi s prenosom oblasti. Tako je »issue of political succession« eden izmed osrednjih zapletenih političnih procesov v socialističnih državah, kar ni ušlo politološkemu očesu R. Tarasa. Referat R. Tarasa je imel izrazit politološki podton v obravnavanju političnih frakcij v komunističnih partijah vzhodnoevropskih socialističnih držav. Referent se je spraševal v dokaj minuciozno izdelani analizi o politično-oblastniških soočanjih znotraj komunističnih partij vzhodnoevropskih socialističnih držav. Lahko bi celo dejal, da je v nekem smislu avtorjev prispevek politološka monografija o partijskem frakcionastvu. Po moji oceni pa je šel v marsičem tudi predaleč v premočnem poudarjanju vloge različnih (čeprav pogosto pod kopreno lažnega monolitizma prikritih)

frakcij in struj v komunističnih partijah. Nočem sicer reči, da je problem frakcionalštva avtorja naravnost politološko obsedel, očitno pa je, da mu je v določeni meri zameglil polje politološke analize in da je bil zavljo tega nekoliko »asimetričen«
glede na druge pojave v vzhodnoevropskem socialističnem svetu. Kako reagirajo na politične reforme posamezne politične frakcije znotraj komunističnih partij, je posebej obširno dokazoval na primeru Poljske, Čehoslovaške, Madžarske in Nemške demokratične republike. Avtorjev po svoje vendarle originalen pristop je imel po mojem videnju stvari predvsem to napako, da je premalo izhajal iz *analize interesne problematike*, to je s stališča teorije interesov. Če bi v svojo politološko razčlenjevanje vključil tudi ta vidik, bi referentova analiza pridobila na politološki kakovosti in bi se izognila – to želim posebej poudariti – občutku parcialnosti politološke analize.

Pisec teh vrstic je za sestanek sekcije pripravil prispevek na temo o reformah jugoslovanskega političnega sistema. Pri tem je zlasti izpostavil dva problema: Vprašanje jugoslovanskega federalizma in vprašanje političnega pluralizma v jugoslovanski samoupravni družbi, zlasti še z zornega kota predpostavljene spremenjene vloge Zveze komunistov Jugoslavije. Poizkušal je razlagati naravo našega federalizma in njegovo perspektivo, slonečo na načelu soglasja in upoštevanja nacionalne identitete. Ni se izognil tudi analizi vzrokov neučinkovitosti jugoslovanskega političnega sistema in je v demokratizaciji političnih odnosov videl nove možnosti jugoslovanskega političnega sistema, ki bi tako vodil tudi k večji mobilizacijski sposobnosti sistema in k preseganju krize zaupanja.

Razprava, ki je v sekciji kongresa, ki je obravnavala politične reforme v evropskih socialističnih državah, sledila predstavljenim referatom štirih politologov, je izkazala svoje zanimanje predvsem sovjetski perestrojki, nato reformnim prizadevanjem na Poljskem in – tu (žal) ne morem reči last but not least – reformam političnega sistema v Jugoslaviji. Takšen vrstni red »stopnje zanimanja«
za reformne procese v vzhodnoevropskih socialističnih državah morda za nas ni posebno vzpodbuden, je pa odsev realnega stanja in je s tega zornega kota za nas lahko tudi vzgojen. Morda smo bili v preteklosti vse preveč naivno zapredeni tudi v mišljenje, da smo »poppek sveta«
in so nas šele realno neuvleljavanje samoupravljanja in našega političnega sistema skupaj z globoko krizo postavili na realna tla. S tem sicer nočem reči, naj se, kar se našega političnega sistema tiče, sedaj zabubimo v politično manjvrednostni kompleks, ali naj bomo družboslovno politološko pasivni. To ne! Teoretično naš samoupravni sistem še ohranja »relativno«
zanimanje. Toda: le *dejanski izplen* reforme našega političnega sistema bo tudi svetovnemu družboslovju, politološki zainteresirani javnosti pokazal, kako je z vitalnostjo političnega sistema samoupravne družbe.

2. Drugo vprašanje, ki ga želim glosirati v tem zapisu o(b) XIV. svetovnem politološkem kongresu, je okrogla miza kongresa IPSA o sovjetski perestrojki. To okroglo mizo na washingtonskem politološkem »(vele)sejmu«
bi vsekakor lahko umestil med pomembnejše »Round tables«
svetovnega politološkega kongresa. Očitno je, da se nekaj tega, da sta ZDA in SZ svetovni velesili, prenaša tudi na politološko področje: tudi tu se – bolj ali manj upravičeno za eno ali drugo državo – ameriška in sovjetska politologija obnašata »velesilno«. To je – nenazadnje – prišlo do vidnega izraza tudi v tem, da je okroglo mizo o sovjetski perestrojki, bržčas ne slučajno, vodil predsednik izvršnega odbora IPSA, japonski profesor politologije Kinhide Mushakoji, in s tem očitno hotel dati poseben poudarek tako sovjetskim kot tudi ameriškim politologom. Sovjetski politologi, ki so tudi sicer

bili na kongresu dokaj številni, so prišli na okroglo mizo v zelo močni sestavi, saj jih je bilo skoraj za cel »bataljon« in zelo različnih profilov: od strokovnjakov za probleme partije in partitokracije, federalizma in nacionalnega vprašanja, do politoloških veščakov za probleme prava, sodstva in človekovih pravic. Glavno besedo na okrogli mizi o perestrojki pa sta vodila uveljavljena sovjetska družboslovca Georgi Šahnazarov in Fedor Burlatski. Prvi ima tudi izpostavljeno institucionalno mesto ne le v sovjetski politologiji, ampak tudi v svetovni, saj je bil poleg zelo znanih politologov, kot sta Francoz Georges Lavau in Američan Seymour Martin Lipset, eden izmed podpredsednikov izvršnega odbora IPSA. Drugi pa je vodilni mož znane sovjetske revije Literaturnaja gazeta, znamenite »Literaturke«, ki ima danes v Sovjetski zvezi, zlasti še v obdobju perestrojke, širšo politično in ne samo »literarno vlogo«. Oba, Šahnazarov in Burlatski, pa sta bila, bodi mimogrede povedano, tudi v spremstvu Gorbačova, ko je letos obiskal Jugoslavijo in kot vemo, v okviru svojega jugoslovanskega obiska, tudi našo republiko Slovenijo. Tudi to lahko marsikaj pove: ne samo, da je Gorbačov dovolj pameten, da se obda tudi s kvalificiranim strokovnim štabom, za katerega želi, da dosti vidi in posluša; pove lahko tudi, da politologi, zlasti še tisti, ki so uveljavljeni, vendarle niso samo politologi!

Okrogla miza je pobudila veliko pozornost tudi številnih ameriških politologov. Med uglednimi ameriški »okroglo mizniki« je bil tudi ameriški profesor Robert C. Tucker iz uveljavljene Princeton univerze, ki je znan po številnih politološko prodornih delih o Sovjetski zvezi. Zbor ameriških in drugih »kremnologov«, pa tudi drugih politologov, ki so bili navzoči v nabito polni dvorani, je bil kar veličasten in vse to je okrogli mizi o sovjetski perestrojki dajalo še poseben zven. Sovjetski in ameriški politologi so se na okrogli mizi vedli dokaj suvereno; moja ocena bi bila, da na momente celo rahlo domišljivo, kot da so drugi udeleženci le politološki »the rest of the world«. Šahnazarov je govoril o tem, da sovjetski sistem potrebuje tudi, kot je dejal, »renovacije v ideologiji« in da je na novo se oblikujoči in reformno se razvijajoči sovjetski politični sistem le del globokega notranjepolitičnega in ekonomskega procesa, ki je neodvrtljiv in ga tedaj ni več mogoče zaustaviti. Burlatski pa je govoril o tem, da je nujna določena simetrija med ekonomskimi in političnimi reformami, razmišljal je o novi koncepciji socializma, saj le-tega, kot je dejal, ne moremo graditi le na »temelju razrednih vrednot, ampak na temelju splošnih humanističnih vrednot«. Seveda so se v izvajanjih Šahnazarova in Burlatskega, pa tudi v nastopih drugih sovjetskih govorcev na okrogli mizi, prepletala teoretična izhodišča s propagandnimi vidiki. Tega niso prezrli tudi živahni razpravljalci, ki so sovjetskim politologom postavljali vrsto vprašanj. Nekatera so bila takšna, da so tudi navzočim jugoslovanskim politologom okrogle mize budile številne miselne zveze na stanja v domačih jugoslovanskih političnih logih: kako ločiti državo in partijo; kako uveljaviti pravno državo v razmerah enopartijskega sistema; kakšne so možnosti civilne družbe v Sovjetski zvezi; ali bodo nacionalna vrenja v nekaterih baltskih in azijskih federalnih enotah v Sovjetski zvezi vodila do erozije ali do nove vsebine sovjetskega federalizma ter v zvezi s tem vprašanje odnosa med »centrom« in »periferijo« v Sovjetski zvezi; ali reforme sovjetskega političnega sistema vključujejo tudi načelo »delitve oblasti« in kaj bi to pomenilo z zornega kota okrepitve predstavniških teles v Sovjetski zvezi; kje so možnosti in meje neodvisnega sodstva v Sovjetski zvezi. Sovjetski politologi so bili v odgovorih relativno izčrpani in če drugega ne, so (vsaj) pokazali, kakšne so »dobre« želje glede usmeritve sovjetske perestrojke. Jugoslovanskemu (slovenskemu) politologu, ki pa iz opazovanja lastne empirične stvarnosti tudi dobro ve,

kako težko se je izvijati iz primeža realsocializma, pa se je skorajda milo postorevalo ob pomisli, kaj vse še čaka sovjetske politike in (tudi) sovjetske politologe.

MIJAT DAMJANOVIČ

Nekaj poudarkov s XIV. kongresa mednarodnega združenja za politične vede

Nobenega dvoma ni, da je sedanji čas po svojih raznolikih obeležjih brez presedana – tudi za politične vede, ki stoje pred številnimi izzivi. Zato je njihov objektivni delež v preobrazbenih procesih za boljši in pravičnejši svet izredno pomemben.

Ta neizogibni imperativ je številne marljive ustvarjalce na področju političnih ved z vseh kontinentov – pa tudi sistemov, ki se medsebojno bolj ali manj razlikujejo – usmeril k iskanju skupne težiščne točke v njihovem teoretskem opusu, da bi v objektivni konfrontaciji dognali sedanje razmere ter svojo raziskovalno imaginacijo uporabili za zanesljivejše napovedovanje tistega, kar prihaja.

Zdi se, da je taka usmeritev pripeljala do številnih poskusov, da bi z napisanimi razpravami in ustnimi nastopi razkrili ali pa vsaj nakazali obče, vsem skupne oz. univerzalne tendence razvoja človeške družbe – s posebnim ozirom na njihovo politično bistvo.

Prva taka težnja, na katero opozarjata že uradni naslov oz. tematska naravnost kongresa – »H globalni politični znanosti« – se je kazala v odkrivanju temeljev globalizacije, globalnih tokov politične znanosti. Večinska usmeritev k njeni epistemološki konsolidaciji je pomenila hkrati tudi odmik od fragmentacije, nadaljnje cepitve njenih komplementarnih vsebin in spajanje teh v tokove sorodnih znanstvenih disciplin in poddisciplin. To seveda ne pomeni, da se je zanemarila smotrnost interdisciplinarnega pristopa, ki je postal in ostal pogoj, brez katerega si ni mogoče niti zamisliti sodobne znanstvene metode – in to ne glede na zvrsti prevladujočih disciplinarnih področij.

Druga težnja se je kazala v dokončnem odklonu od deskriptivnih analiz tradicionalnih institucij političnega sistema. Prednost so dobile vzročno-posledične analize delovanja teh sistemov, njihova fiziologija, procesni aspekti. V njih je bilo začititi zavesten odpor proti fatalističnemu razkoraku med tistim, kar naj bi sistem bil, in tistim, kar dejansko je. Vztrajno so bile pod udarom kritike vse iluzije o hipotetičnih sistemih, ki so se že zdavnaj sprijaznili s tem, da živijo le skoz svojo obliko, ne pa v skladu z resničnostjo – ki so preveč obrnjeni k anticipaciji, premalo pa k izkušnjam realnega življenja. Svoj smisel so zgubile tudi tiste spekulacije, ki so v svoji odmaknjenosti potrgale tudi najtanjše vezi z relevantno prakso.

Tretja težnja se je nakazovala v iskanju novih zamisli, nekakšnih »kvasnic« za vzhajanje novih idej, ki odpirajo perspektivo razvoju politične znanosti, brez katere ne more biti njene modernizacije, se pravi tudi ne njenega smiselnega in častnega obstoja, zanesljive odklonskosti od grozeče marginalizacije in pseudo-znanstvenosti. Nikdar niso bili odveč – pa tudi na tem kongresu ne – poskusi odkrivanja

doslej nepoznanih in nepreverjenih idej, za katere ni nujno, da so obremenjene z obsesivno ambicijo, da postanejo trajna znanstvena spoznanja. Takšen pristop je izzval tudi poskuse redefiniranja nekaterih temeljnih kategorij in pojmov, reinstitucionaliziranja in rekonstruiranja vseh form, ki »dušijo« vsebino ter potiskajo v ozadje zahteve po večji učinkovitosti in ekonomičnosti – in to ne le v političnem sistemu.

Četrta tendenca se nanaša na reafirmacijo komparativnih, primerjalnih raziskav, bilateralnih in multilateralnih projektov, v katerih smiselnost in upravičenost ni treba dvomiti. Ustrezno pozornost so doživeli tudi izsledki longitudinalnih empiričnih raziskav in diahroničnih analiz, ki raziskujejo nek pojav v vsej njegovi mnogoplastnosti in soodvisnosti skozi razvoj v času in prostoru.

Omenjene težnje, ki so se nanašale na univerzalizacijo in globalizacijo politične znanosti (odmikanje od njene možne parohializacije), na modernizacijo (opušcanje zastarelih in obrabljenih institucionalnih in funkcionalnih rešitev), na preokupiranost s procesnimi učinki predvsem političnega sistema – in končno na nepogrešljive komparativne prijeme – ko gre za mednarodno, internacionalno raven – so bili skupni imenovalci za mnoga tematska in podtematska področja, o katerih so razpravljali udeleženci kongresa.

Prvi kompleks referatov se je nanašal na probleme organizacije oblasti (zakonodajne, izvršilne, upravne, sodne), njenih manifestnih in latentnih lastnosti, formalizmov in dejanskosti, medsebojne odvisnosti in vplivnosti. Ta problematika še posebej izstopa v zveznih, federativnih, sestavljenih državah – v kontekstu protislovnih tendenc centralizacije in decentralizacije ter soodvisnosti centra in periferije. Vedno aktualno področje – zaradi njegove nedvomne pomembnosti – struktura in angažman političnih partij, skupaj z njihovimi kvantitativnimi in kvalitativnimi obeležji, podobnostmi in razlikami – je združevalo in cepilo presoje udeležencev mnogih kongresnih tematskih razprav.

Drugi krog referatov je zajemal problematiko različnih modalitet participacije, soodločanja, samoupravljanja, samouprave, referendumskih in plebiscitarnih vsebin in form v sodobnih demokratičnih skupnostih. Prikazi različnih aspektov demokratizacije oblasti v njenih funkcionalnih diverzifikacijah in teritorialnih (prostorskih) diapazonih – so bili poskusi čimbolj realističnega spoznavanja možnosti za resnično demokratizacijo sodobnih družb. Prispevki o novih družbenih gibanjih, različnih formah spontanega združevanja ljudi, novih pogledih na variacije civilne družbe – so dali močan impulz izmenjavi mnenj, ki so bila naravnana k rekonceptualizaciji, preporedu občečloveških vrednot in humanističnih teženj. Glede na dejstvo, da je demokratične vsebine mnogo lažje operacionalizirati in uresničevati v mikro-skupnostih, v lokalnih skupnostih, je bilo precej referatov posvečenih raziskovanju korelacijskih potenc polisa-megalopolisa-kozmopolisa.

Tretji sklop referatov, ki se tesno navezuje na zgoraj omenjene, je potisnil v ospredje kontroverze o človekovih pravicah in svoboščinah na različnih področjih življenja in dela. Razprave so izhajale iz civilizacijskih načel buržoaznih in socialističnih revolucij kot tudi iz primerov drugih progresivnih in radikalnih reform – pa tudi iz njihovega realnega dometa, realnih dosežkov v procesih človekove večdimenzionalne dezalienacije. Na dan so prišle mnoge nove zamisli, zgrajene na upanju, da je človek zmožen za beg od samoizgnanstva in da se je pripravljen upreti silam, ki ga uklepajo in ga na grob ali subtilen način zaslužnjujejo. Kot je bilo seveda pričakovati, je prišlo tudi do konfrontacij pogledov na stanje in perspektive pravic in svoboščin človeka v kontekstu odnosov med soočenima ideološkima blokoma Vzhoda in Zahoda.

Četrti kompleks referatov, v katerem je prišla verjetno najbolj do izraza temeljna projekcija kongresa – h globalizaciji politične znanosti – se je nanašal na razmerja med politiko oz. politično znanostjo ter drugimi relevantnimi disciplinarnimi področji: med *politiko in pravom* (predpostavke in učinki njune medsebojne prežetosti, pozitivna korelativnost legitimnega in legalnega); med *etiko in politiko* (približevanje in oddaljevanje njunih aksioloških kategorij in praktičnih manifestacij, etika v mednarodni politiki, morala in psevdomorala); med *ekonomijo in politiko* (ekonomska in politična strategija – (ne)soglasja, mednarodna delitev dela in nacionalna suverenost, tržna ekonomija in protekcionizem oz. neomerkanilizem, problemi tekoče strukturalizacije gospodarstva in mednarodna gospodarska skupnost, trendi tehnologizacije in nova gospodarska ureditev); med *politiko in tehnologijo* (poglavitne tendence tehnologizacije in njihove posledice za modele politične in gospodarske organiziranosti, tehnologija in različni modeli upravljanja, učinki transfera tehnologije); med *politiko in kulturo* (medsebojna pogojenost, stanje politične kulture, kultura in subkulture, »glasnost« v sovjetskem kulturnem življenju); med *politiko in religijo* (vplivi različnih konfesionalnih vej na politično stvarnost in njeno projektiranje, različne ambicije konfesionalnega angažmana v javnem in političnem življenju, islamizem, krščanstvo, protestantizem – vrednostni sistem svetovnega nazora); med *ekologijo in politiko* (učinki industrializacije in urbanizacije, dokazno gradivo o ekološki degradaciji, razlage najnovejših ekoloških katastrof (Bopal, Černobil), prevencija in polucija); med *demografijo in politiko* (ekonomska rast in »prebivalstvena eksplozija«, značilnosti prebivalstva glede na znane in priznane variable ter njihove implikacije za institucionalne ukrepe v političnih sistemih).

V peto skupino referatov bi lahko uvrstili vse tiste tematske prispevke, ki so se ukvarjali s teoretskimi in empiričnimi raziskavami posamičnih področij političnega procesa. Sem sodijo predvsem raziskave volilnega procesa (za različne organe in telesa na različnih ravneh teritorialne organiziranosti), njegovih različnih faz in številnih subjektov formalne in neformalne narave. Sem sodijo tudi procesi formiranja politike (policy making) in procesi sprejemanja odločitev (decision making) – bodisi strateških kot tudi operativnih. Posebna pozornost je bila namenjena analizi konfliktnih stanj in konfliktnih akcij (vzrokom, manifestacijam, njihovemu razreševanju in posledicam) – v makro- in mikro-skupnostih, in sicer na ekonomskem, političnem, mednacionalnem in mednarodnem področju. Končno je bilo nemalo referatov namenjenih informacijskim in komunikacijskim procesom, oenam stopnje vpliva množičnih medijev v različnih sferah družbenega in političnega življenja ter izsledkom sondaž javnega mnenja (iz različnih vsebinskih vidikov) v različnih državah.

Šesta, manjša skupina referatov se je ukvarjala z »naličjem« političnega sistema in političnega procesa: z usodo diktatorskih režimov, s flagrantnim kršenjem človekovih pravic, s fenomenom begunstva, različnimi oblikami nasilja, aferami, škandali in korupcijo.

Poročilo naj končam z ugotovitvijo, ki sem jo zapisal na začetku: namreč, da je bilo v vseh naštetih tematskih sklopih razvidno prizadevanje, da se razkrijejo in afirmirajo obče, skupne, univerzalne tendence, ki bi omogočile ploden in smotrni pristop h globalni politični znanosti. Koliko je bila ta težnja uresničena, bodo pokazale prihodnje in temeljitejše analize kongresa.

H globalni politični znanosti?

Zapis k XIV. kongresu Mednarodnega združenja za politične znanosti

Nek svetovni kongres politologov – tako kot kateri od podobnih zborov drugih strok – ne more izrisati popolne slike stanja in razvitosti znanstvene discipline. Z najavo okvirne teme, ta pa je bila v našem primeru »H globalni politični znanosti« – so organizatorji opozorili le na temeljno usmeritev oz. problematiko, s katero naj bi se udeleženci ukvarjali, predloženi referati pa razkrivajo trenutne preokupacije politologov iz posamičnih dežel ter njihove različne teoretske, metodološke in ideološke usmeritve. Prav tako more udeleženec kongresa dobiti le bežen vpogled v ustvarjalnost ter trenutne preokupacije ustvarjalcev v tej disciplini. Za to sta dva razloga: to, kar je v referatu ponujeno kongresu, je le delček problemov, s katerimi se politologi ukvarjajo, saj je pretežni del njihove ustvarjalnosti zbrane predvsem v knjigah ali študijah, namenjenih raznim regionalnim, nacionalnim in tematskim konferencam; drugi razlog pa je ta, ker poteka delo kongresa paralelno, se pravi istočasno skoz več kot dvajset sekcij, raziskovalnih komitejev, študijskih skupin in skupin, ki jih zanimajo posebne teme, tako da posamezni udeleženec lahko spozna le majhen del tistega, s čemer so se politologi na kongresu predstavili. Taki kongresi spominjajo – to pravim brez pejorativne konotacije – na razstave in sejme, ali bolje povedano na razstave knjig, ki so pomalem tudi spektakel. Kljub temu pa so izredna priložnost, da se udeleženec v kratkem času sreča s številnimi kolegi, ki se ukvarjajo s podobnimi temami in se seznanjajo s celotno pahljačo vprašanj, s katerimi se ukvarjajo raziskovalci širom po svetu. Tu se srečaš tudi s prvimi izvodi cele vrste novih knjig, slišiš nove ideje in se podrobneje seznaniš z novostmi iz področij, o katerih so razpravljali na sekcijah. Če prijaviš referat za katero od sekcij, si deležen strokovne ocene, slišiš sugestije in morebitne pripombe k lastnim idejam – prav tako pa lahko sam izraziš svoje pripombe, ocene in vprašanja glede drugih tematskih prispevkov ter dobiš praviloma utemeljene odgovore na posamezna vprašanja. Zato bi terjal poskus, podati presek celotnega dela kongresa, dodatno preučevanje referatov in razprav; v tem zapisu se bom omejil le na lastne vtise in ocene, ki so zato neizogibno parcialne in subjektivne.

Na XIV. kongresu IPSA (Washington, 28. avgusta – 1. septembra 1988) je bilo približno 1500 aktivnih udeležencev, med njimi tudi dvajset iz Jugoslavije. Kongres se je začel že pred formalno otvoritvijo – s sejo na temo »Stanje znanstvene discipline«. Svoje videnje tega stanja je udeležencem razgrnil Gabriel Almond, profesor iz Stanforda, eden najbolj vidnih pionirjev raziskovanja politične kulture kot dejavnika, ki bistveno prispeva k pojasnjevanju in razumevanju političnega ponašanja ljudi in dela političnih, pravnih in družbenih ustanov nasploh. V svojem izvrstnem predavanju »Šole in sekte v politični znanosti« je podal pregled trendov in usmeritev ter njihovih menjav v politični znanosti našega časa. Tudi tokrat je opozoril, da so prepričanja in obrazci vrednotenja in ponašanja, ki so pogojena z nazori in ki so del politične kulture, relativno neodvisni od političnih ustanov, od dnevne politike, politične ideologije in propagande. Kot primer je navedel socialistične države, v katerih revolucionarni obrazci (lahko bi dodali: v glavnem avtoritarni) vztrajno živijo. Tisti, ki so na primeru Sovjetske zveze in vzhodnoevropskih držav opozorili na to zakoreninjenost in trajnost podedovanih oblik, so dali po mnenju Almonda dragocen prispevek k študiju politične kulture.

Prvi delovni dan kongresa sta bili dopoldne dve mini-plenarni seji, hkrati pa je zasedalo veliko število raziskovalnih komitejev in delovnih skupin. Prva mini-plenarna seja je na nek čuden način povezala Bližnji vzhod z vzhodno-centralno Evropo, in sicer s temo, ki naj bi zanimala tiste, ki se v teh regionih ukvarjajo s »tradicijo države«. Ob nekem splošnejšem pristopu k temi, ali je potrebno oblikovati sociologijo uvajanja modela vlade (Bertrand Badie, Francija), so se drugi referati nanašali na posamične dežele (Turčija, Madžarska). Drugi mini-plenum se je ukvarjal z vprašanji jezikovne politike kot tudi s problemi zaščite jezikov manjšin (na primerih Quebeca, Baskije, Kreolov na Haitiju), pa tudi z jezikom kot elementom politične enotnosti širših političnih skupnosti (na primeru Bližnjega vzhoda – Jacob Landau, Izrael).

V skupini, ki se je ukvarjala s temo »Politična kultura in politična participacija«, je predstavil Ivan Šiber iz Zagreba zanimiv referat »Politična kultura in samoupravna družba«. To je bil v bistvu sintetičen prikaz raziskav v vsej Jugoslaviji, ki so pokazale, da je prevladujoča politična kultura v velikem razkoraku z usmerjenostjo jugoslovanske družbe k samoupravljanju. Več kot polovica vprašanih se namreč zavzema za avtoritarno odločanje, samo približno ena tretjina za samoupravno odločanje in le tanka manjšina z nekaj odstotki za take ukrepe, od katerih se največ pričakuje v pogledu preobrazbe ekonomskega sistema in življenja.

Večja skupina udeležencev kongresa se je zbrala k razpravi »Karizma, idolatrija in plebiscitarno vodstvo«. V enem od prikazov pojava karizmatičnega vodstva od Napoleona do Lenina je Mattei Dogan (CNRS, Pariz) ugotovil, da je bilo v stoletju, ki ga oklepata ti dve osebnosti, zelo malo karizmatičnih vodij (tudi Max Weber je navedel za to obdobje le malo takih primerov – in tudi pred letom 1900 so bili to najpogosteje verski voditelji, tako da si z načelom karizme v analizi političnih pojavov v daljši zgodovinski preteklosti ne moremo dosti pomagati). Dogan se je vprašal, ali bi kazalo izraz karizmatično vodstvo uporabiti tudi tedaj, ko gre za avtoritarne voditelje, ki uporabljajo in zlorabljajo oblast za ustvarjanje kulta osebnosti. Četudi je bilo v obravnavanem obdobju, se pravi v 19. stoletju, malo karizmatičnih voditeljev, so kasneje take osebnosti pogosteje prihajale na politično prizorišče, vendar so človeštvu več škodovali kot koristile; zato njihov pojav priteguje veliko pozornost. Dogan je izrekel še neko zanimivo ugotovitev – da razen ameriškega ne pozna uspešnega predsedniškega sistema; francoski je ali polpredsedniški ali nadpredsedniški (sicer pa je potekal že poprej in v drugem kraju kongresa razgovor za okroglo mizo o komparativnem prezidencializmu).

Analiza problematike karizma na primeru Brazilije in Tunisa je opozorila na nekatere splošnejše značilnosti tega pojava: namreč, da imajo predsedniški sistemi inherentno težnjo h koncentraciji oblasti in h karizmatičnemu prikazovanju šefa države – kar se je dogajalo s podporo državne oligarhije in ob manipuliranju z ljudskimi množicami, da bi se ustvaril dojem o plebiscitarnem soglasju – seveda brez stvarne udeležbe ljudstva v politiki (v Braziliji je npr. v daljšem preteklem časovnem obdobju sodelovalo na volitvah le 2–3% prebivalstva). Ob vsem drugem so se v takih primerih pojavljale večje težave pri prenosu oblasti z ene na drugo vlado. Nekateri udeleženci so poudarili, da se v predsedniškem sistemu osebna oblast vgrajuje v ustavo. V omenjenih deželah, pa tudi v mnogih drugih, so dejali razpravljalci, prebivalstvo zelo mnogo pričakuje od aktivne vloge države v uravnavanju gospodarstva. Vendar so se v Braziliji pričakovanja, da bo predsednik na podlagi populistične podpore izpeljal agrarno reformo, izjalovile. Na podlagi analiz izkustev je Bolivar Lamounier (Brazilija) dognal, da obstaja nevarnost »karizmatične nove države«. Prikazu evolucije burgibizma od karizme do idolatrije je

Rhys Payne (Virginia, Polytechnic Institute) dodal ugotovitev, da prihajajo karizmatični voditelji iz množičnih gibanj. Eden od avtorjev je razmišljal o povezanosti karizmatične vloge s predstavo (image-om) o neki osebnosti v politiki. Najsplošnejše zaključke o karizmi je v prispevku »Kritične ocene raziskovanja karizme« podal Leo Snowiss (Los Angeles). Dejal je, da je karizmatično vodstvo zasnovano na vdanosti množic neki osebnosti, na sposobnosti te osebnosti, da mobilizira množico in da je karizmatstvo splošen pojav, ki se more v nekih določenih razmerah pojaviti kjerkoli in kadarkoli. Med pogoji zanjo je navedel dezintegracijo ustanov; dodal je tudi, da predpostavlja karizma neko sporočilo in da je to sporočilo pomembnejše kot pa sama osebnost (kar je po našem mnenju v protislovju s tistim, kar je avtor povedal o vlogi osebnosti). Pri analizi pojava karizma je navedel tri elemente: 1. Vlogo oz. pomen poprej uveljavljenih političnih oblik in ustanov, posebej to, ali obstaja ali pa ne obstaja politično predstavništvo, ki vsekakor preprečuje karizmatično vodstvo, ki je v bistvu avtokratski pojav; dalje je pomembno to, kakšna je ustavna tradicija, kajti če ta obstaja, skuša omejiti tako osebno oblast kot tudi izume plebiscitarizma. Medtem ko posvečajo demokratični režimi veliko pozornost govorništvo, pa se za odnos med vodjo in vodilnimi v primerih karizme predpostavlja ne le govorništvo, marveč tudi »karizmatični govori«. 2. Karizma klije iz krize; anomična ponašanja destabilizirajo ustanove in ustvarjajo ali iščejo nove ustanove (bolje povedano pseudoustanove). Osebno vodstvo ni nujno in v mnogih primerih tudi ne more biti karizmatično. 3. Neizogiben je nek določen Weltanschauung, se pravi »svetovni nazor«, politična kultura oz. vrednostni sistem, na katerem se karizma razvija; zato pri tem pojavu ne gre le za vprašanje politike, marveč tudi ideologije; to ni le borba elit ali skupin za oblast, marveč je v njej praviloma v ospredju tudi zahteva po vzpostavljanju neke določene skupnosti (Gemeinschaft), v kateri se zbira večje število ljudi pod vodstvom avtoritarnega karizmatičnega vodje. Za nekatere primere, ki jih je analiziral Snowiss, je bil Dogan mnenja, da bi zanje bolj ustrezal izraz »plebiscitarno vodstvo« ali »osebno vodstvo« (tu uporablja pridevnik »personnalistique«, ki ima lahko tudi pejorativno konotacijo, ko gre za oblast in vodstvo). Neka druga skupina (ki jo je vodil Fred Greenstein z univerze Princeton) se je ukvarjala s psihopolitično analizo vodij ter z metodološkimi problemi uporabe psihoanalize v raziskovanju življenjepisov vidnih osebnosti.

Za konec prvega delovnega dneva so organizirali največji in najbolj pomemben sestanek: plenarno zasedanje je bilo posvečeno »Globalizaciji političnih znanosti«. Pritegnilo je približno tisoč poslušalcev, kajti šlo je za krajša predavanja uglednih znanstvenikov, ki so govorili o šestih temah. Med predavatelji so bila tudi znana politološka imena, kot je npr. David Easton (zdaj predavatelj na University of California, Irvine) s temo »Globalizacija politične znanosti«, dalje Karl Deutsch s Harvarda (1976–1979 predsednik IPSA), ki ga je doletela čast, da kot zadnji predava o temi »Kako lahko postanejo družbene vede bolj globalne«. S podobno temo je nastopil še nek drugi nekdanji predsednik, Candido Mendes (»Globalizacija družbenih znanosti«), dosedanji predsednik Kinhide Mushakoji (Japonec, ki predava na Univerzi Združenih narodov) pa s temo »H globalni politični znanosti«. Dva predavatelja sta svoja referata namenila »Globalizaciji demografije« oziroma »Globalizaciji ekonomije«. Temeljna sporočila teh nastopov oz. namen organizatorjev XIV. kongresa je bila misel, da je treba stopiti od etnocentričnega preučevanja posamičnih problemov in parcialnih pristopov na pot preseganja ideoloških, političnih in drugačnih konfrontacij. Skupni imenovalec takih prizadevanj je spoznanje, da svet ni več le ena sama velika celota, marveč da je to tudi

ogrožena celota. Spoznanju o nevarnosti nuklearne katastrofe se je pridružila tudi zavest o grožnji ekološke katastrofe, o velikih težavah zaradi demografske eksplozije – in to predvsem v nerazvitih predelih sveta; to se dogaja v času, ko omogočata razvoj znanosti in tehnologije reševanje vrste vprašanj na povsem drugačnih osnovah, kot si jih je bilo mogoče zamisliti poprej. K taki usmeritvi organizatorjev kongresa niso prispevala zgolj raziskovanja, razmišljanja in izmenjava idej v stroki, marveč tudi novi koraki in pripravljenost na dialog ne le med Vzhodom in Zahodom, se pravi med Sovjetsko zvezo in ZDA oz. zahodnimi državami, marveč tudi med obema blokoma in SR Kitajsko, ter vsa prizadevanja, da se je treba vseh žarišč svetovne konfrontacije in problemov lotevati bolj racionalno, znanstveno in v duhu »nove miselnosti«. Ta predavanja so govorila o tehnoloških in političnih revolucijah in reformah, o vlogi eksperimentalnih znanosti in računalnikov, o nujnosti prizadevanj za medsebojno razumevanje, toleranco in – kot je dejal Deutsch – napredovanje človeštva »korak za korakom«, »delček za delčkom«, in s tem poleg zaupanja v napredek opozoriti tudi na to, da v hotenjih za preživetje človeške civilizacije od teh prizadevanj ne smemo nikoli odjenjati.

Težnja, da bo potekal kongres v skladu z njegovo najavljeno temo, se je pokazala tudi v vsebini dela več drugih sej – npr. v delu posebne seje o geopolitiki in civilizacijah (pripravil jo je Anouar Abdel-Malek, CNRS, Pariz). To velja tudi za razpravo o divergencah in konvergencah v pogledu globalnega modeliranja na vseh petih kontinentih. Tudi pri tem je sodeloval Karl Deutsch, ki sicer vodi v Berlinu raziskovalni projekt »Micro-Globus«, ki se je začel 1970. leta in pomeni poskus spremljanja trenda nekaterih pojavov v dvajsetih izbranih deželah sveta; na tej seji so predstavili referate o stanju globalnega modeliranja v posamičnih regijah (vzhodna Evropa, Latinska Amerika, Azija, Afrika in zahodna Evropa). V kontekstu otoplitve odnosov med Vzhodom in Zahodom so bili že v pripravah na ta kongres zelo aktivni sovjetski politologi, ki so marca 1988 organizirali v Moskvi regionalni posvet (»Globalno modeliranje v politični znanosti«), kakršne IPSA prireja pred sklici svojih kongresov. (V pripravah na XIII. pariški kongres, ki je bil odlično sprogramiran pod vodstvom Francesca Kjellberga, sedanjega generalnega sekretarja IPSA, je bilo npr. v Zagrebu marca 1985 znanstveno posvetovanje o interesih v politiki). Mnenja sem, da je razgovor o »globalnem modeliranju« potekal ob preveč optimistični podmeni (ki so jo najbolj odločno zagovarjali kolegi iz Sovjetske zveze), da se je mogoče dokopati do globalnih in za vse veljavnih modelov uravnavanja družbenih odnosov. Fjodor Burlackij, vidni sovjetski publicist in zagovornik »perestrojke« in eden od aktivnih udeležencev kongresa v Washingtonu – je npr. na posvetu v Moskvi zagovarjal tezo, ki naj bi pomenila spremembo stališča sovjetskih teoretikov do problema konvergence. Zelo odločno je zagovarjal misel, da izraža sodobna civilizacija trend h konvergenci. Pisec teh vrstic je na moskovskem posvetu marca 1988 predstavil referat o nekaterih omejitvah možnosti globalnega modeliranja v primerih policentričnega sprejemanja odločitev ali odločanja na več ravneh, ter opozoril še na druge težavnosti globalnega modeliranja: družbena znanost ne posreduje dovolj zanesljivih spoznanj, zato je napovedovanje prihodnosti zelo sporno in v vsakem primeru negotovo; demokratizacija mora vključevati v proces odločanja državljana, človekova narava in njegova ustvarjalnost pa ne trpita vkalupljanja; negativno izkustvo imamo tudi s poprejšnjimi globalnimi modeli, ki so peljali v politični avtoritarizem in diktaturo nad človekovimi potrebami; poprejšnje teorije, ki so se opirale na podobne oblike racionalnosti, so pripeljala človeštvo v totalitarizem, itn. Seveda je zamisel o globalni politični znanosti, kljub vsem težavam, da se kaj takega doseže,

nekaj povsem drugega. Lahko predpostavljamo, da bi bil lahko tudi globalni model zaščite geosfere ali biosfere, o čemer je v svojem referatu v Washingtonu govoril na eni od sej Mushakoji, zelo koristen. Zato je bil tudi odziv na globalne teme zelo velik. Razprava o globalnih študijah konkretnih politik in specifičnih vprašanj v posameznih področjih je vključila tudi »Globalno strategijo za globalne probleme« (Gordon Burt, Anglija), »Teoretske perspektive globalnih študij politike« (Marvin Soroos, North Carolina State University) kot tudi raziskovanje o tem, kako se v socialističnih državah spreminjajo pogledi na globalne svetovne probleme (Longin Pastusiak, Poljska). Tudi dve seji pod vodstvom Antona Beblerja (Ljubljana), ki sta bili posvečeni preučevanju tipologije sodobnih političnih sistemov, sta bili vsaj delno prežeti z idejami globalizma oz. regionalizma. James Seroka, ki se precej ukvarja s preučevanjem jugoslovanskega sistema, je na kongresu sodeloval z referatom o »Socialističnih političnih sistemih«. Zdi se mi, da je tudi tematika politične geografije in vloge religioznega faktorja zelo pomembna pri ocenjevanju perspektiv globalizma (z referati so nastopili Daniel Elazar, Jean Laponce, George Hoffman; to so vsi avtorji, ki so v različnih časovnih obdobjih sodelovali tudi na znanstvenih sestankih v Jugoslaviji (Hoffman je takoj po končani drugi svetovni vojni poslal ameriški vojaški upravi predlog, da se takratna cona »B« priključi k Jugoslaviji)). Globalistični poudarek je prišel do veljave tudi v analizi in oceni politik in ustanov (sejo je vodil Vincent Ostrom, predstojnik Centra za politično teorijo na Indiana University, ki je tudi pogost udeleženec in organizator znanstvenih razprav v Meduniverzitetnem centru v Dubrovniku). Tej analizi je bilo namenjenih več referatov. Enega od teh – z naslovom: »Institucionalne analize različnosti in enakosti« – je pripravila Inge Perko-Šeparović (Zagreb). Več tem, posvečenih politični teoriji in posamičnim vprašanjem v dediščini klasične in novejšje politične misli, že po svoji naravi težijo h globalnemu pojmovanju in ocenjevanju konkretnih idej in izkustev. Verjetno pelje pot h globalizmu tudi prek organiziranja regionalnih in komparativnih študij. Eden od mini-plenumov je bil posvečen »Organiziranim raziskovalnim prizadevanjem«. Na njem so razpravljali o sporočilih »Evropski konzorcij za politične raziskave« (Kenneth Newton), »Razmišljanja o nordijskem izkustvu« ter »Organiziranje komparativnega preučevanja demokratičnega razvoja 26 držav«. Ta sporočila so pripravili L. Diamond in S. M. Lipset iz Stanforda in J. Linz z univerze Yale. Temu mini-plenumu kot tudi mini-plenumu o aidsu je predsedoval Lipset, sicer eden najbolj aktivnih udeležencev kongresa (njegovo knjigo »Politični človek« je objavil beograjski »Rad« še leta 1969, Zveza združenj za politične vede Jugoslavije pa planira njegovo udeležbo na eni od naših konferenc leta 1989).

Na dnevni red so prišla tudi vprašanja, kot je teorija elit in političnih sprememb, politična participacija in na tej podlagi reforme vlad (o tem je razpravljal v svojem referatu Viljam Smirnov iz Sovjetske akademije znanosti, ki med drugim opozarja ne le na spreminjanje odnosa sovjetskih kolegov do tega vprašanja, marveč tudi na njihovo ugotavljanje težav pri primerjalnih raziskavah tega fenomena). Zanimiv je bil tudi mini-plenum o perspektivah globalne teorije z referati o post-strukturalizmu, človekovih pravicah in globalni politični teoriji, o trajnosti filozofske inspiracije politične teorije itn. Ena od sej je bila posvečena tudi vlogi države in njeni politiki v tehnično-industrijskem razvoju ter o nezaželenih posledicah ukrepov na tem področju. Eden od mini-plenumov se je kritično ukvarjal z vprašanjem, ali lahko postane zahodna teorija globalna tudi z razvijanjem alternativ zahodni politični teoriji. Zanimivo je, da so se razprave o problemu politične filozofije in misli, ki jo je organiziral Fjodor Burlackij, udeležili samo delegati iz francoskega govornega področja.

Zaradi omejenosti prostora moram ta prikaz končati. Kljub temu pa bi omenil še tri impresije o delu kongresa: prvič, da je bilo zelo veliko referatov posvečenih primerom etničnih spopadov in nasilja v svetu; drugič, da je komparativno preučevanje federalizma v porastu in da so mu posvetili kar nekaj sej; in tretjič, da je sovjetska »perestrojka« tudi v Washingtonu pritegovala veliko pozornost udeležencev.

DIMITAR MIRČEV

Zabeležke s 14. svetovnega kongresa IPSA

Nobenega dvoma ni, da je bil 14. kongres IPSA primarno zrcalna podoba mnogovrstnih »plasti« modernega političnega fenomena v svetu – in sicer v tistem pomenu, kot ga razume in posreduje politologija sama. Šele na drugem mestu je reflektiral tudi stanje in gibanja v sodobni politologiji – kot znanosti, profesiji, organizaciji, kot pozivu in izzivu. Skratka, kongres je opozoril na vso *posredovanost in pogojenost* politične znanosti v globalu – ko se ukvarja s svojim predmetom in problemi. S tem pa temu svojemu vtisu ne pridajam brezpogojno negativnega predznaka ali negativne presoje vsebine. Enostavno – tako znanost kot njen predmet in sam kongres se bistveno razlikujejo od mnogih drugih znanstvenih področij in disciplin.

No, pa naštejmo nekaj značilnosti tega. Sodobni svet se izjemno politizira, ali kakor je nekdo dejal, »politika se planetizira«, kajti v sleherni človekovi dejavnosti akciji in miselni tvorbi je čutiti v političnem, upravljalnem smislu pečat moči, regulacije. In v enakem razmerju se širi tudi diapazon politologije, ki postaja vse bolj razvejana, raznovrstna, obsežna; spričo tega bi lahko prišli do napačnega vtisa, da so tudi metode in konceptijsko-spoznavni okviri zaradi tega bolj organizirani, bolj sistematični in osredotočeni na glavna področja. Zdi se pa, da so zdaj še bolj razpršeni na veliko število specifičnih področij, sicer bolj rigoroznih in spoznavno poglobljenih, gledano v celoti pa dejansko med seboj ločenih. Morda pa je to le ena od normalnih razvojnih faz te znanosti? Vsekakor je v duhu povedanega potekal tudi 14. kongres, ki je imel več kot 220 sej, plenarnih in miniplenarnih, razprav, okroglih miz, sej raziskovalnih komitejev, študijskih skupin in drugih obveznih spremljajočih dejavnosti. Samo raziskovalnih komitejev je bilo več kot 30.

V pogledu tematizacije politoloških problemov dobi človek vtis, vsaj moj je tak, da se tradicionalni problemi, kot so npr. država, demokracija, svoboda, parlamentarizem, sistemi elit, administracija, volive, partije, mednarodni okviri politike itd., vse bolj pomikajo na obrobje zanimanja; ali pa se ti problemi skušajo revitalizirati v smislu novih realnosti in akcijskih komponent: mehanizmov političnih sprememb, strategij razvoja in demokratizma, generatorjev stabilizacijske in inovacijske politike itn. Po drugi strani pa je očitno, da prihajajo v središče zanimanja nove teme in realnosti: regionalizacija in globalizacija političnega fenomena in politologije – pa tudi njihova lokalizacija, etnizacija, individualizacija; nadalje tudi politični konflikti, participativne strukture, psihopolitični pojavi, človekove

pravice in celo razmerja med politiko in zdravjem, biologijo, kemijo, ekologijo, nuklearnimi konflikti in še mnogo drugega. Že bežen pregled tem, ki so bile postavljene v razprave in raziskovanja, nakazujejo vidno preusmeritev k inovativnim temam: od institucij k spremembam, od tradicionalnih k novim političnim silam, od stabilizacijskih k transformacijskim mehanizmom, od formalnih političnih struktur in modelov k življenjskim in stvarnim modelom. Prav tako se zdi, kot da bi se središče zanimanja za mednarodne politične teme vse bolj pomikalo od konfliktov in diferenciacij k problemom adaptacije, integracije, varnosti, mednarodnih komunikacij itd. Vse tako kaže, da so pri preučevanju razmerij med politiko in družbo področja politične kulture, socializacije in edukacije, informiranosti in javnega mnenja že globoko zasidrana.

Pri vsem tem pa je očitno, da takšne teme vse bolj načenjajo prav politologi iz dežel v razvoju, malih dežel, neuvrščeni, novih industrijskih dežel. Razvojni trend politologije v teh deželah je prav fascinanten – in to je vsekakor eno od pomembnejših spročil 14. kongresa IPSA.

Ta dejstva so že sama po sebi izpostavila vprašanje o *globalizaciji političnih ved* danes, torej vprašanje, ki je bilo tudi sicer predvideno v programu kongresa in ki ga je inspirativno načel tudi D. Easton v svoji uvodni besedi. Sicer pa je bilo kar 6 ali 7 sej namenjenih prav globalizaciji politologije in družbenih ved, politični teoriji, globalni politični in konceptijski usmeritvi politologije, perspektivam komparativnih raziskav itn. Seveda je težko oceniti prevladujoči trend razmišljanj o fenomenu globalizacije, je pa vsekakor vredno pozornosti opozorilo o nerelevantnosti razmišljanj o globalizaciji z vidika ene same, zahodne, ali določene povedano, ameriške usmeritve, četudi je najbolj uveljavljena. Če upoštevamo dosedanje ugotovitve, je danes bolj smotrno govoriti o globalizaciji v smislu *pluralizacije politologije*, in sicer v smislu njene konceptijske, raziskovalne, epistemološke kot tudi metodološke naravnosti.

Na sejah Raziskovalnega komiteja 27, v katerem sem sodeloval – obravnaval je strukturo in organizacijo oblasti – so se sporočila in razprave sukale v glavnem okrog dveh tem: primerjav in sprememb državnih tradicij in pa raziskav obnašanja izvršne oblasti in njenih nosilcev. Ni šlo zgolj za prikazovanje različnih nacionalnih sistemov in študij primerov, pač pa so udeleženci, ki so sestavljali precej homogeno skupino z daljšim stažem sodelovanja, izoblikovali model analize sodobne države in izvršilne oblasti. Pravzaprav je bil to poskus izbora nekaj tipičnih modelov državno-izvršilne organizacije oz. profilacije tistega modela, ki bi najbolj ustrezal zahtevam demokracije in odprte družbe ter bil hkrati tudi racionalen, učinkovit in naravnan k inovativnosti. S tega vidika je ta poskus zanimiv tudi za naš sistem, tako kot so bile za komite zanimive izkušnje naše izvršno-upravne oblasti pri snovanju omenjene paradigme.

Na koncu naj omenim še svoj vtis, da politologija občutno napreduje v raziskovalnem in metodološkem pogledu. Njena moč opisovanja in opazovanja se vse bolj pretvarja v moč utrjevanja političnih regularnosti v družbi, še posebej dejavnikov spreminjanja. Na kongresu je bilo namreč le nekaj sej posvečenih samo metodologiji, vendar je kljub temu iz referatov razvidna tudi vse bolj množična uporaba novih metodologij in epistemologij. Modeliranje, metode sistemske, integralne ter razvojnosimulacijske analize itd. že na široko uporabljajo pri spoznavanju vzročnosti in gibanj ter celo pri spoznavanju globalnih političnih fenomenov. Žal kaže, da naša znanost v tem pogledu že zaostaja oz. da pri nas še vedno prevladuje metodologija deskriptivnih pristopov, preskromnega zbiranja in obdelave podatkov.

Menim, da je bila udeležba jugoslovanskih politologov na kongresu na povsem solidni ravni dejavnosti in prezentacije, precej nad mejami marginalnosti, značilne za majhne države, ki to znanost šele odkrivajo ali pa se šele odpirajo komunikacijam. Večina nastopov naših kolegov je bila zelo »komunikabilnih« in recipientnih, povsem v duhu naše sedaj že tradicionalne navzočnosti v strukturah IPSA.

Naj mi bo dovoljeno, da omenim tudi dve neugodni okoliščini, ki sta spremljali našo udeležbo na kongresu. Prva je »nereprezentativnost« jugoslovanske politologije zaradi ovir pri ustreznejši predstavitvi naše produkcije in misli (kaj drugega kot iz finančnih in organizacijskih razlogov, nepripravljenosti itd.); druga pa je stvarnost reverzibilnih družbenih in političnih tokov pri nas, kar objektivno – še bolj pa subjektivno – omejuje naše komunikacije z znanstvenim svetom. Ne gre le za to, da z upadanjem ugleda in zanimanja za naš sistem in izkušnje upada v svetu tudi interes za raziskovanja teh izkušenj. Čeprav namreč politologi sprejemajo samoupravljanje bodisi kot projekt ali etos oz. vrednoto, morejo v današnjem trenutku v glavnem ugotavljati že kronično stagnacijo ali regres njegove prakse; pristati na njegovo utopičnost, nerealnost, ali pa priznati svojo nemoč in odgovornost pri aplikaciji projekta. Bodi kakorkoli, mnogi med nami te limite in okvire občutimo, pa ne zgolj kot refleksijo na 14. svetovni kongres IPSA.

SAVIN JOGAN

Nekaj misli na rob kongresu

1. Problem globalizacije političnih ved – in posebej političnih procesov kot predmeta njihovega proučevanja – se je na kongresu pokazal mnogokrat v presemetljivih povezavah. Na primer: podobno kot sva s kolegom D. Mirčevim v prispevku o vodstvu (formiranju vodilne politične strukture) v pogojih samoupravno razvijajoče se družbe ugotavljala, da veljajo pri nas (podobno pa tudi v drugih socialističnih državah) pogosto za izbiro kadrov v političnem pa tudi v gospodarskem življenju pretežno politični kriteriji, se je enaka ocena pojavila tudi v mnogih prispevkih, ki so osvetljevali razmere v zahodnih državah. Tako kaže npr. desetletna raziskava o položaju in vplivu višjih državnih uslužbencev v Zvezni republiki Nemčiji in ZDA, da veljajo tudi v teh, torej bolj ali manj racionalno organiziranih družbah, za ta mesta mnogo bolj merila pripadnosti določeni politični stranki, kot pa strokovnost in siceršnja kompetentnost kandidatov. Podobne ugotovitve veljajo tudi za izbor japonskih državnih uslužbencev, čeprav se pri tem v rezultatih ustrezne raziskave močneje poudarja vpliv političnih strank (in ne torej le pripadnost oz. aktivnost kandidatov v njihovih vodstvih); ni pa dvoma, da je oboje zelo tesno povezano oziroma prepleteno. V zadnjem obdobju prihaja npr. na Japonskem že do napetosti in konfliktov med višjimi državnimi uslužbenci ter vrhovi političnih strank oziroma ministri, ki te uslužbence nastavljajo (zlasti v skladu s strategijo in pristopi v oblikovanju politike na posameznih področjih, kot sta npr. ekologija, socialna politika itd.).

2. Druga značilnost, ki jo je bilo mogoče zaznati v mnogih komitejih in na

okroglih mizah, se kaže v močnejši usmeritvi k primerjalnim in dolgoročnim raziskavam, ki zajemajo proučevanje problematike v razvitejših zahodnih državah, pogosto pa tudi v tistih na obrobju razvitega sveta (npr. v Turčiji, Braziliji, v posameznih latinskoameriških ali afriških državah znotraj kulturnega in političnega vplivnega kroga posameznih razvitih držav). V to smer globalizacije političnih ved (kjer se odpirajo že tudi prvi resnejši znanstveni stiki med zahodnimi in vzhodnimi državami: preestrojka!), bi kazalo usmeriti tudi naš pogled; številni kontakti z udeleženci iz drugih držav namreč kažejo, da je naša zamisel samoupravljanja kljub gospodarski neučinkovitosti še vedno deležna dokajšnje pozornosti. Ni dvoma, da se bo v naših resnejših prizadevanjih za prehod k učinkovitejšemu, tržno usmerjenemu gospodarstvu, pokazala tudi neposredna potreba, da bolj intenzivno in od blizu spremljamo politične in družbene procese, ki smo jim priča v državah razvitejšega sveta, in tudi v tistih, ki iščejo – tako kot mi – učinkovitejše poti za zdravo in svojim specifičnostim prilagojeno smer nadaljnjega razvoja.

Usmeritev k manjšim skupinam (2–3 raziskovalci iz ustreznega števila držav), ki jo je bilo tudi zaznati v delu komitejev kongresa in ki omogoča hkrati tudi potrebno racionalnost v takih raziskovalnih podvigih, postaja zaradi tega tudi za nas dosegljiva.

3. Že omenjeni prispevek, ki je kot prvi v okviru raziskovalnega komiteja IPSA za strukturo in organizacijo oblasti (ta deluje intenzivno tudi med kongresi) obravnaval fenomen profila vodilne politične strukture v kontekstu socialistične družbene ureditve, je že zaradi tega dejstva zbudil določeno pozornost. S tem prispevkom in z razpravo, ki je sledila, je bila odprta pot za širše vključevanje naše politološke raziskovalne aktivnosti v programe komiteja, ki se v zadnjem obdobju osredotoča na razvijanje matric primerjalnih raziskav ter s tem povezano publicistično dejavnost (komite izdaja lastno revijo *Governance*). Poleg dogovorov za sodelovanje in izmenjavo gradiv z več institucijami in raziskovalci, ki se zanimajo za naš model samoupravljanja, smo se dogovarjali tudi o možnosti, da v Ljubljani organiziramo enega od prihodnjih širših sestankov komiteja, na katerem bi obravnavali predvidene oziroma pričakovane spremembe v pogledu položaja in vloge države ter njene izvršne oblasti, kot se kažejo v številnih reformah sodobnega sveta.

ABEDIN FERVIĆ, KURTESHI SALIHU

Nekaj ocen dela XIV. kongresa IPSA (1988)

Tema, o kateri je razpravljal kongres, zadeva vprašanja, ki so za sodobni svet izredno pomembna – pa kljub temu zanje še niso bile najdene ustrezne rešitve ne na teoretskem ne na praktičnem področju.

Toda nekateri predstavljeni referati in razprave, ki sva jih poslušala na kongresnih sejah – »Charisme, idolatrie et leadership plebiscitarien«; »Le pouvoir, classe et changement politique«; »Analyse du pouvoir«; »Autonomie locale et tutelle centrale: experiences recentes dans les pays developpes et en voie de developpement«; »Nouvelles methodologies et epistemologies en science politique«

– so po najinem mnenju le malo prispevali k nadaljnemu razčiščenju problemov, ki so predmet raziskovanj v politični znanosti. Nasprotno: bolj so zameglili kot pa pojasnili nekatere probleme, posebej tiste, ki jih je obravnavala sekcija v ponedeljek.

Načeloma morava reči, da so se v organizaciji kongresa pokazale nekatere pomanjkljivosti, posebej kar zadeva razpršenost posamičnih tematskih sklopov.

Na enem od posebnih zasedanj (okroglih miz) IPSA, ki je bilo v četrtek, 1. septembra 1988 in na katerem sva tudi midva nastopila z referatom in razpravo, je tekla beseda o problemih participativne demokracije in samoupravljanja (»La démocratie de participative et l'autogestion«). Na tej seji so bili predstavljeni štirje referati, vključno z uvodno besedo. Referate moremo razdeliti na dve tematski celoti: prva je področje samoupravljanja – »Družbena lastnina kot temelj samoupravljanja« (B. Ferfila) in »Delegatska moč (vpliv) pri sprejemanju odločitev v skupščinah družbenopolitičnih skupnosti« (A. Ferović in K. Salihu), drugi sklop pa se nanaša na »participativno demokracijo« (»Ekonomska demokracija in politika zaposlovanja« – Jorgen Poulsen, University of Aarhus) in »Lokalna samouprava in participativna demokracija v Veliki Britaniji 1982–1986« (Allan Cochrane, The Open University, U. K.).

Na tem sestanku je sodelovalo več udeležencev iz ZDA, Evrope in Azije, ki so tudi aktivno posegli v razpravo za omizjem.

V uvodni besedi je predsedujoči Erkki Berndston (z univerze v Helsinkih) poudaril, da je namen okrogle mize ponovno preverjanje rezultatov razvoja participativne demokracije in samoupravljanja v družbenih odnosih, ob tem pa naj bi največjo pozornost posvetili njenim aktualnim vidikom. Udeležencem je sugeriral razpravo o odprtih vprašanjih industrijske demokracije in samoupravljanja na Finskem, v Jugoslaviji, v Veliki Britaniji in v ZDA – pa tudi v svetu nasploh.

V razpravi o razmerju med industrijsko demokracijo in politiko velja posebej poudariti ugotovitev Poulsena, da mnogi znanstveniki menijo, da politična demokracija ni neposredno pogojena z ekonomsko demokracijo. Zlasti je opozoril na nujnost simbioze ekonomske in politične demokracije v različnih razmerah kapitalistične družbe in v socializmu. Zanimiv je njegov model zaposlovanja v pogojih tržnega gospodarstva. Posebno zanimanje in razpravo je sprožil njegov koncept »regionalnega središča« kot posebne institucije. Po njegovem mnenju bi morali biti ti centri – seveda ob ustreznem vplivu predstavniških oblastnih organov – zelo pomemben dejavnik v izboru proizvodnih programov, skladnega razvoja regije, v reševanju problema zaposlovanja, zagotavljanja eksistence nezaposlenih itn. V najini razpravi sva načela problem (ki ni bil zajet v njegovem referatu) različnih ravni razvoja v različnih regijah in problem komunikacij (odnosov) med razvitejšimi in manj razvitimi, ki pri nas poteka prek sklada federacije in po načelu solidarnosti. V razpravi sva opozorila, da potekajo zdaj pri nas priprave za preoblikovanje te forme pomoči, tako da bi sklad iz kreditne institucije spremenil v kreditno in finančno razvojno institucijo. Ta model ima precej skupnih značilnosti z modelom »regionalnega centra«, ki ga je predstavil Poulsen. V razpravi sva poudarila, da je potrebno vse te »modele« še nadalje razvijati, preskušati v praksi, jih izpopolnjevati, ali, če ne prenesejo preskusa, nadomestiti z novimi – kar je bilo v razpravi za okroglo mizo v dobršni meri tudi sprejeto.

V kratkem pregledu razvoja družbene lastnine je B. Ferfila posebej obravnaval problem lastnine kot večdimenzionalne kategorije. Posebej je opozoril na problem deformacij, ki se pojavljajo v konceptu družbene lastnine – to pa zaradi premajhnega poznavanja bistva družbene lastnine in njene vloge za razvoj novih odnosov

med delovnimi ljudmi ter v izgradnji novega gospodarskega in političnega sistema, zasnovanega na enakopravnosti in ne-eksploataciji. B. Ferfila je tudi opozoril, da se tega problema nekateri lotevajo zelo enostransko – zgolj z ideološkega vidika, kar pelje do napačnih zaključkov in potem do nesprejemljivih zahtev po vračanju k državi ali zasebni lastnini. Razen tega družbeno lastnino pogosto razlagajo kot ekspropriacijo zasebne lastnine, s čimer prihaja do konfuzije o naravi lastnine in njenih titularnih nosilcih. To je posledica obravnavanja lastnine s klasičnega vidika; razlog vidi avtor v tem, da se je koncept družbene lastnine v Jugoslaviji razvijal v pogojih nerazvitega gospodarstva in v pogojih še vedno dogmatske zavesti – kar velja za svet socializma nasploh – to pa je sprožalo tendenco njenega preobražanja v grupno in državno lastnino.

V razpravi za okroglo mizo sva poudarila, da je B. Ferfila nekatera od teh vprašanj zastavil pravilno in iz njih izpeljal tudi ustrezne sklepe. Hkrati sva opozorila, da se glede na naraščajočo vlogo države, pa najsi je ta rezultat omejene miselnosti ali pa ekonomske krize, skuša z ustavnimi spremembami ta protislovja v gospodarskem in političnem sistemu odpraviti oz. preseči. S temi spremembami naj bi bila začrtana jasna naravnost k tržni proizvodnji in k samostojnosti gospodarskih subjektov, k odpravljanju odvečnega vmešavanja države v gospodarstvo, k opredeljevanju pravih nosilcev družbene lastnine – po drugi strani pa k odpiranju možnosti še za druge oblike lastnine.

Allan Cochrane se seje ni udeležil, zato o njegovem referatu ni prišlo do širše razprave, z izjemo diskusije Tora Virtancena (z univerze v Helsinkih), ki je opozoril na posebna obeležja lokalne samouprave in participativne demokracije v Veliki Britaniji (1982/86) s posebnim ozirom na njeno učinkovitost v tem obdobju.

V najinem referatu sva poleg drugega razpravljala tudi o nekaterih družbenopolitičnih in institucionalno-pravnih pogojih, ki so bistveni za celovitejšo uveljavljanje delegatske moči pri sprejemanju odločitev v skupščinah družbenopolitičnih skupnosti. Opozorila sva na to, da četudi je delegatski sistem za nas kot ideja, ustavni model in stvarnost brez alternative – pa vendar ta sistem v celoti ne deluje najbolje, na nekaterih področjih celo slabo. Kot vzroke navajava: krepitev moči struktur zunaj skupščine (neformalni centri moči – birokracije, tehnokracije), ki delujejo vzporedno z delegatsko-skupščinskim sistemom; zapletenost nekaterih institucionalnih in pravnih modelov glede na sedanje družbenoekonomske pogoje, potrebe in možnosti. Končno opozarjava na preseganje vzrokov in na nujnost uresničevanja nekaterih predpostavk, ki so objektivne in subjektivne narave, da bi okrepili ekonomsko in politično moč delavcev in občanov v procesu odločanja v skupščinah družbenopolitičnih skupnosti. Eden od razpravljalcev – Laurence Re Cotfredson (Babson College) – je postavil vprašanje o razmerju moči med ZKJ ter delegatsko-skupščinskim sistemom oz. skupščino družbenopolitične skupnosti pri sprejemanju odločitev. V najini diskusiji sva pojasnila, da je ZKJ del sistema, torej ni zunaj njega oziroma nad njim, da ima vodilno idejno-politično in usmerjevalno vlogo, delavski razred in delovni ljudje, samoupravno organizirani, pa imajo vodilno vlogo; da zveza komunistov ni sinonim za oblast itn.

Referate nasploh kot tudi najin referat so udeleženci za omizjem ugodno sprejeli; so pa bile tudi na tem sestanku nekatere pomanjkljivosti, predvsem organizacijske narave, npr. to, da je bilo za omizjem premalo udeležencev kongresa.

Politična soočanja, na kakšnih izhodiščih?

Aktiv ZK na FSPN se vprašuje, v kakšni fazi so danes politični projekti za izhod iz krize, sprejeti na zadnji konferenci Zveze komunistov Jugoslavije? Kje gre za iskanje, inovacije v družbeni preobrazbi, kjer pa zgolj za dopolnjevanja obstoječega ali celo za povsem retrogradne družbene procese? Zato aktiv ZK na FSPN soglasno podpira izjavo Predsedstva univerzitetnega komiteja ZKS in aktiva sekretarjev osnovnih organizacij ZK na Univerzi Edvarda Kardelja ob najnovejši in hudi zaostritvi politične krize v Jugoslaviji. Po presoji njegovih članov je za slovensko družbo danes in v bližnji prihodnosti najpomembnejša strateška usmeritev k družbeni preobrazbi, sprejeti na konferencah ZKS in ZKJ. Ko sprejemamo splošno platformo za izhod iz družbene krize, še posebej izpostavljamo pomen uveljavljanja socializma po meri človeka kot tisto vrednostno usmeritev ZK Slovenije, ki omogoča prehod k celoviti družbeni prenovi. Pri vseh temeljnih vprašanih zahtevamo ohranitev in krepitev identitete in suverenosti slovenskega naroda. Odkrito in soglasno podpiramo slovensko politično vodstvo v pogledu njegovih sedanjih političnih stališč in soočanj, izhajajoč iz socialistične alternative, ki je možna samo v gospodarski preobrazbi, demonopolizaciji politike in demokratizaciji ter preobrazbi zveze komunistov.

Aktiv ugotavlja, da postaja Slovenija ključni objekt nenačelnih in z vidika socialističnih vrednot skrajno spornih obtožb glede njenih odnosov do reševanja problemov Kosova, dogodkov v Vojvodini in Črni gori, njenih legalno izraženih stališč v ustavnih razpravah in o razvojnih usmeritvah Jugoslavije. Slovenski delavski razred, slovensko izobraženstvo in ostali deli slovenske družbe se skupaj s svojim vodstvom zavzemajo za Jugoslavijo, ki bo temeljila na federativni ureditvi, ob polnem uveljavljanju samoupravljanja, suverenosti narodov in široke avtonomije narodnostnih skupnosti. Posebej izpostavljamo varstvo legitimnosti družbenih institucij in legitimnosti sistema. Nujno je obvarovati demokratični dialog in veljavo legitimnih družbenih predstavnikov.

Način sprejemanja ustavnih amandmajev lahko postane usoden za razvojno preobrazbo Slovenije in Jugoslavije, značaj federativne skupnosti in za koncept nadaljnjega socialističnega razvoja, če ne bo v polni meri upoštevan ustavno predviden postopek za revizijo tega temeljnega družbenega dokumenta. Povsem nedopustno je uveljaviti metodo demokratičnega centralizma za izsiljevanje sprejema še neuskkljenih amandmajev, ki so v ustavni razpravi. Ugotavljamo, da je v političnih težnjah, ki se kažejo na zborovanjih v Srbiji, v največji meri posvojen znani neuradni memorandum Srbske akademije znanosti in umetnosti. Močno nas zaskrbljuje sedanja ustavna razprava pod pritiskom uličnega pučizma, poimensko pozivanje k odgovornosti in odstopom na podlagi nepreverjenih trditev, špekulacij in laži o posameznih družbenih predstavnikih, med katerimi so tudi izjemno poštene in zgledni politični delavci ZK Slovenije. Zaskrbljuje nas ravnanje sredstev obveščanja, ki vztrajno dopolnjujejo sezname »politično« obsojenih javnih delavcev in stopnjujejo pogromaške parole. Ne moremo soglašati z napadi na resen poskus začetka gospodarskih reform sedanjega Zveznega izvršnega sveta. Hkrati ne vidimo resnih prizadevanj za prenovno ZK v SR Srbiji, pač pa težnje k monopolizaciji in hierarhizaciji oblasti v zvezi komunistov. Reformo političnega sistema je zaznati le kot poizkus prevajanja populističnega gibanja na raven demokratičnega procesa.

Usmeritev ZK Slovenije k prenovi na podlagi demokratične socialistične alternative je deležna neprincipielne in žaljive kritike, ki vse bolj onemogoča demokratični dialog. Zavzemamo se za dostojanstven in argumentiran, vsebinski in odločen dialog v vodstvu ZK Jugoslavije, med ZK republik in pokrajin, temelječ na izhodiščih zadnjih konferenc ZKJ in ZK Slovenije. Samo skupaj in v demokratičnem vzdušju lahko uveljavimo družbeno preobrazbo v skupni domovini in odpiranje Jugoslavije v svet.

V slovenski družbeni politiki moramo v prihodnje bolj krepiti vlogo demokratične javnosti, vlogo društev in družbenih organizacij in novih družbenih gibanj. Danes vse bolj izgublja argumente in pravico za nastopanje v javnosti tisti del politične scene, ki je zaslepljen z bojem za oblast, zato se že diferencira glede na mnogotera zahtevna vprašanja izhoda iz družbene krize – v smeri oblikovanja reformske koalicije ali pa se zateka k populističnim stališčem. Vsiljevanje kakršnekoli monolitnosti na osnovi sedanjih manifestnih socialnih agregatov v jugoslovanskem političnem prostoru se lahko izrodi samo v kominternsko formiranje oblasti. Naša skupna naloga je, da se borimo za uveljavljanje treh reform, za legitimnost oblasti, za vzpodbujanje demokratizacije družbenih ustanov in organizacij, za demokratično politično odločanje, učinkovitejše obvladovanje družbenih problemov, za avtonomijo in neodvisnost družbenih skupin, za razvoj celovitega strukturalnega pluralizma na teh osnovah – za osebnostni, lastniški, idejni, kulturni, politični in institucionalni pluralizem, brez česar ne bo moglo dejansko zaživeti tržno gospodarstvo in kreativnost naših ljudi. Naš cilj ne more biti retrogradna nacionalna homogenizacija, ampak razvoj civilne družbe, pravne države, uveljavljanje človekovih individualnih in narodnostnih pravic, se pravi, stabilizacija družbenih odnosov kot pogoj stvarne družbene integracije. Avtonomija manjšin je sinonim za čim večjo samostojnost vseh družbenih subjektov, širitev svoboščin in temeljnih pravic. To je pogoj za še večje odpiranje Slovenije v jugoslovansko družbeno skupnost, v skupni slovenski kulturni prostor, v evropsko in širšo skupnost.

Aktiv posebej naglašja pomen in vlogo analitičnega in kritičnega družboslovja ter demokratične strokovne javnosti pri razkrivanju procesov, ki vodijo k oblikovanju političnih oligarhij v jugoslovanskem družbenem prostoru, k dogmatizaciji in sakralizaciji idejne sfere ter etatizaciji oblasti. Največjo pozornost naj usmerja k novim matricam političnega delovanja v jugoslovanskih skupnostih, ki se kaže v uveljavljanju demokratičnega političnega prostora v okviru SZDL, v delovanju skupščin in napredne javnosti. Opozarja naj na protislovne in nasprotujoče si procese v uveljavljanju pravil javnega in političnega dialoga, kjer prihaja tudi do brezobzirnega zlorabljanja profesionalnih etičnih norm. Kot državljani in komunisti, še posebej pa kot predstavniki v organih države in zveze komunistov smo dolžni mnogo več storiti za učinkovito reševanje težkih gospodarskih, socialnih in drugih družbenih nalog. Naše največje razvojne možnosti so v ustvarjanju pogojev in spodbud za nadaljnje emancipacijske procese vsega delovnega, strokovnega in znanstvenega inovativnega potenciala. Zato se ponovno izrekamo za tisti družbeni projekt, ki omogoča razvoj demokratične, tehnološko napredne, ekonomsko uspešne, ekološko humane, socialno spodbudne in v svet odprte socialistične samoupravne skupnosti jugoslovanskih narodov in narodnosti, k projektu, sprejetem na prvi konferenci ZK Slovenije.

Sprejeto v ponedeljek, dne 10. 10. 1988

Za aktiv ZK FSPN:
Ivan Hvala
Anton Grizold

DRAGO KOS

Perspektive mednarodnega sociološkega sodelovanja

Ob konferenci Raziskovalnega sveta ISA
v Ljubljani (1.–4. sept. 1988).

Ob koncu vročega slovenskega in jugoslovanskega poletja je v Ljubljani v relativnem akademskem miru potekala konferenca Raziskovalnega sveta Mednarodne sociološke zveze pod naslovom *Cross Cultural and International Research Theory, Methods, Projects, Organisation, Centralization vs. Decentralization*. To mednarodno srečanje je na iniciativo prof. dr. Zdravka Mlinarja organizirala Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo.

Prvič se je v Ljubljani zbral organizacijski vrh mednarodne sociologije, da bi razpravljali: 1. o organizacijsko poslovnih in 2. o vsebinskih vidikih mednarodnega delovanja sociologov. Bolj kot organizacijske priprave na naslednji svetovni sociološki kongres v Madridu, ki so jih obravnavali v t.i. »poslovnem« delu srečanja, nas je zanimala vsebinska razprava o (ne)možnosti in (ne)pripravljenosti presejanja (pre)visoke stopnje diferenciacije, ki je značilna za institucionalizirano mednarodno sociologijo. S svojimi skoraj štiridesetimi podskupinami je namreč postala težko pregleden konglomerat. Zaradi tega postaja vse bolj očitno, da institucionalna razvejanost v določeni meri že hromi spoznavne možnosti in domet sociološkega raziskovanja. Da takšna ocena ni pretirana, potrjuje tudi izbor teme za naslednji svetovni sociološki kongres na temo »Sociologija za en svet – enotnost in različnost«, ki bo 1990 l. v Madridu. Lahko bi celo rekli, da je bila konferenca v Ljublja-

ni nekakšna organizacijska in teoretska uvertura v prihodnje največje svetovno srečanje sociologov.

V bistvu gre za eno samo vprašanje, kako sociološko delovanje institucionalno in metodološko prilagoditi spremenjenim družbenim razmeram. Nova družbena stvarnost izpostavlja nezadostnost nacionalno ali regionalno utemeljenih socioloških »šol«. Vedno bolj se krepi dva nasprotnosmerna, vendar dopolnjujoča se procesa. Na eni strani stopa v ospredje globalna raven družbenega dogajanja, istočasno pa se krepi tudi individualna raven. To pomeni, da narašča pomen polarnih nivojev, zmanjšuje pa se intervencijska vloga vmesnih členov, npr. nacionalnega, regionalnega in lokalnega. Načelno na to (globalistično) teorijo ni bilo temeljnih ugovorov. Razhajanja pa so možna predvsem glede časovne dimenzije. Nedvomno lahko to teorijo sprejememo zgolj kot izrazito dolgoročno orientacijo, sicer se takoj pojavijo problemi, npr. z interpretacijo »nacionalne« renesanse, ki smo ji pričla v Jugoslaviji in tudi drugod.

Nekoliko presenetljivo je, da je to kozmopolitsko teorijo predstavil mednarodni sociološki srenji prav gostitelj, prof. dr. Zdravko Mlinar, tj. predstavnik dežele, ki se ta hip duši v konfliktnih z »nacionalnih in nacionalističnih pozicij«, kar je seveda v popolnem nasprotju z osnovno predpostavko o zmanjševanju pomena vmesnih nivojev. Delno si je to mogoče pojasniti z naravo akademskega diskurza, ki ostaja izven besnečih dnevnoukrajnih dogodkov in jih reflektira posredno oz. t. i. časovno distanco. Aktualnost takšnih razprav je torej manj nazorna, čeprav bi lahko za konferenco v Ljubljani trdili, da je obravnavala probleme, ki so bazičnega pomena tudi za sedanje jugoslovanske razmere.

V predstavljenih referatih je bilo veliko tez in veliko vsebin, ki se tesno navezujejo na aktualno slovensko in jugoslovansko dnevno-politično situacijo. Omenil sem že, da je naslovna tema označevala (ne)možnost presejanja nacionalnega znanstvenega orga-

niziranja in delovanja kot tistega nivoja, ki je nedvomno še vedno dominanten tako v ekonomskem kot tudi kulturnem pogledu. (Ta ugotovitev seveda ne velja zgolj za sociološko delovanje). Tudi teorija »slabljenja« vmesnih (intermediarnih) nivojev tega ne more zanikati. Razčiščevanje tega problema bi seveda zahtevalo veliko časa in prostora. Konferenca v Ljubljani zaradi natrpanega dnevnega reda niti približno ni mogla odgovoriti na to navidezno teoretsko nekonsistentnost. Nedvomno pa bi bilo zanimivo slišati interpretacije tistih, ki prihajajo iz okoliš, kjer nacionalno-lokalistične blokade niso tako travmatične kot pri nas. Tudi zaradi tega bi bilo koristno vztrajanje na tej temi.

V tem prikazu ne morem predstaviti vseh tekstov, ki bi si to zaslužili, zato bom izbral le tiste, katerih aktualnost glede na naše trenutne razmere celo presega strogo akademsko raven.

Vrstni red predstavitev je bil določen že z razvrstitvijo raziskovalnih komitejev. Tako je bil prvi na vrsti predstavnik RK št. 01, v katerem se združujejo sociologi, ki se ukvarjajo z vlogo oboroženih sil in načinom razreševanja konfliktnih situacij. Nemški referent Bernhard Fleckenstein je v svojem referatu predstavil rezultate mednarodne primerjalne raziskave o spremembah družbenih vrednot, ki vplivajo na hitro spreminjajoč odnos do oboroženih sil v ZRN, Italiji, Španiji in Franciji. Na srečo njegov tekst ni nosil nikakršne oznake, da gre za vojaško skrivnost, kar psihološko seveda precej olajša razpravljanje o njem.

Osnovna predpostavka raziskave je bila, da so oborožene sile, kot vsaka druga institucija v (zahodnih) družbah, podvržene močnim družbenim spremembam in tako tudi spremembam vrednostnega sistema. Ker sestavljajo večino v vojski mladi, je prenos sprememb v vrednostnem sistemu še izrazitejši oz. še bolj poudarjen in pomemben. Zaradi tega so pritiski za spremembe, ki so prisotni v družbah na splošno, še posebej pomembni za oborožene sile: »dejansko predstavljajo neizogiben efekt globalnih družbenih sprememb in odsevajo družbene in politične probleme«. To povzroča zaplete, (nedvomno ugotovitev, ki jo lahko zelo dobro ilustriramo tudi na osnovi jugoslovanskih izkušenj) in to je bil tudi razlog, da se je vojska odločila za raziskavo vrednot oz. sprememb vrednot. Druga tema, ki je po

Fleckensteinovem mnenju v demokratičnih družbah zelo pomembna, je vprašanje legitimizacije oboroženih sil. Po njegovem mnenju najboljši odgovor na to vprašanje dajejo mednarodne primerjalne raziskave, ker tako lahko relativiziramo nacionalno oz. državno utemeljeno argumentacijo.

Ob predstavitvi Fleckensteinovega referata se nujno vsili aktualno vprašanje, zakaj nastajajo tolikšne razlike v vrednostnih sistemih oboroženih sil na Zahodu in v Jugoslaviji, da so reagiranja na isti problem tako različna. Skratka, zakaj na Zahodu poizkušajo s pomočjo sociologije in drugih znanosti spremembe pojasniti in razumeti, pri nas pa jih z »vojaškim manevrom« (tj. s specialnim protinapadom) grobo zatreti. To je seveda nekoliko naivno vprašanje, kljub temu pa menim, da bi premerjalno raziskovanje lahko pomembno prispevalo k pojasnjevanju tako kontrastnih razlik.

Podobna ugotovitev velja tudi za prispevek Vincenza Ferrarija (predstavnik Razi-skovalnega komiteja 12 – sociologija prava), ki je govoril o primerjalnih raziskavah v sociologiji prava. Tudi ta tema ima poleg akademske neposredno aplikativno vrednost. Nedvomno je treba metodološke težave, ki se nujno pojavijo ob koncipiranju mednarodnih primerjalnih raziskav, o katerih je govoril avtor, jemati resno, vendar pa se zdi izjemno spodbudno analizirati različne »lokalistične« interpretacije prava, ki se ne pojavljajo zgolj med različnimi državami, ampak včasih tudi znotraj njih. To velja za t.i. »intuitivno« pravo (termin je uvedel poljski sociolog Jacek Kurczewski), ki ni nujno v nasprotju z uradnim pravom, je pa včasih zelo lokalistično obarvano. Zdi se, da je Jugoslavija s svojimi Agrokomerci in še delujočimi normativnimi sistemi, ki izvirajo iz poznega srednjega veka, idealen poligon za takšne študije. Primerjava s podobnimi situacijami drugod pa lahko prispeva k preseganju predstave o enkratnosti in edinstvenosti naših razmer, kar je velikokrat navidezen vzrok za nemoč in apatijo. Razprave o pravni državi, o vlogi prava pri omejevanju voluntaristično interpretiranih kompetenc države v Sloveniji in Jugoslaviji kažejo na to, da je sociologija prava v tem trenutku ena najbolj aktualnih znanstvenih disciplin. Kljub temu, da se tudi pri nas najdejo posamezniki, specialisti za to vejo sociologije, pa verjetno ni naključje, da so relativno malo-

številni. Zaradi tega bi bil lahko prispevek konference tudi »promocijski«, s tem da bi prispevala h krepitvi sociologij, ki so v našem prostoru šibkeje zastopane. S tega vidika je šibak odziv na konferenco iz vrst sociologov kar nekako razočaral.

Na konferenci je bil predstavljen še en tekst, ki skoraj neposredno zadeva aktualno družbenopolitično dogajanje pri nas. A. D. Grimshaw iz Raziskovalnega komiteja 25, kjer se ukvarjajo s sociolingvistikom, je v svojem prispevku »Raziskovanje konfliktnega govora« (Pot k razumevanju mednarodnih konfliktnih procesov) poizkušal argumentirati, zakaj je jezik tako pomemben pri nastajanju in odvijanju konfliktnih situacij. Že v samem izhodišču se je navezal na naše aktualne razmere, ko je kot enega osnovnih virov konfliktov navedel vprašanje, kateri jezik naj bi bil v posameznih primerih uporabljen. To elementarno vprašanje še vedno stalno proizvaja konflikte v tako različnih državah, kot so Belgija, Kanada, Indija, Kenija, Singapur, ZDA, ZSSR in seveda Jugoslavija. Dejstvo pa je, da na tej osnovni ravni sociolingvistika ne more veliko prispevati. Družbe, kjer ni mogoč osnovni sporazum o uporabi jezikov, so permanentno konfliktni. Rešitev je seveda izven območja znanstvenih lingvističnih razprav. Prav naivno bi bilo npr. iskanje odgovora za naraščanje jezikovnih konfliktov v Jugoslaviji zgolj z analizo jezikovnega polja. V tem in podobnih primerih je (ne)uporaba nekega jezika predvsem indikator, demonstracija neke pozicije oz. količine moči. Zanimivo je, da je v primeru, ki je nam najbližji in najbolj svež, vojska od demonstracije moči kasneje prešla v »normalno« jezikovno polje, s tem da je utemeljevala uporabo nekega konkretnega jezika s praktičnimi razlogi. Skratka, kljub obilici snovi, ki jo nudi naša družbena praksa konfliktov, se zdijo sociolingvistične analize nekako preuranjene. Prej bo treba razrešiti nekaj preprostih, vendar za jugoslovansko stvarnost očitno težavnih pravnih vprašanj. Šele ko bo to jasno, se bo odprlo skoraj neomejeno področje sociolingvističnih raziskav.

H. Teune je govoril o državi kot instrumentu, ki je center združevanja in preseganja razlik (socialnih in ekonomskih), vendar pa so prav komparativne raziskave pokazale, da je država »omejena« v svoji funkciji homogenizatorja in da je torej nujno potreb-

no upoštevati tudi druge homogenizacijske nivoje oz. instrumente. Konflikti med državo – nacijo in različnimi avtonomističnimi gibanji na nižji ravni na eni strani ter vedno bolj pogosti in močnejši procesi združevanja preko nacionalnih in državnih meja, narekujejo veliko bolj fleksibilen institucionalen organizem.

Temu mnenju se pridružuje tudi E. K. Scheuch, ki je v svojem prispevku predstavil pozitivne in negativne izkušnje mednarodnega primerjalnega raziskovanja v razponu tridesetih let. Po njegovem mnenju so metodološki problemi dokaj dobro poznani, vendar pa zaradi različnih razlogov mednarodne raziskave vedno znova začenjajo z ničelne točke. To je težko razumljivo, posebej še zaradi tega, ker tovrstno raziskovanje zahteva relativno visoka sredstva. Prav zaradi tega je poleg znanstvenega zelo pomemben tudi politični interes. Scheuch sicer o tem ne govori, vendar mislim, da bi s tem političnim faktorjem lahko pojasnili oscilacije v mednarodnem primerjalnem raziskovanju. Državnonacionalna institucionalna raven je tudi zaradi teh »banalnih« finančnih problemov kljub vsemu zelo pomembna. Iz istega razloga nadnacionalna združenja, npr. EGS, lahko odigrajo pomembno vlogo. Kot pravi Scheuch, se to že dogaja. Njegov tekst je nedvomno najbolj informativen in tudi najbolj argumentirano predstavlja (ne)možnosti mednarodnih primerjalnih raziskav. Svoje bogate izkušnje strne v dve glavni ugotovitvi: 1. Zelo težavno je primerjalno raziskovanje zelo različnih dežel, kot so npr. razvite in nerazvite dežele, in 2. pri raziskovanju dežel na isti stopnji modernosti se pojavljajo zelo frustrirajoče in hkrati tudi stimulativne razlike. Skratka, kljub precejšnjim težavam imajo primerjalne raziskave svoj pomen, ki ga ni mogoče zanemariti in nadomestiti z drugačnimi metodami.

V tem prikazu sem poizkušal predstaviti zgolj *nekateri* najbolj aktualne rezultate mednarodnega primerjalnega raziskovanja in tudi opozoriti na odprta metodološka vprašanja, ki so jih obravnavali udeleženci konference v Ljubljani. Predstavitev seveda še zdaleč ni celovita, moj izbor pa seveda predvsem subjektiven. Nedvomno bi še marsikateri prispevek zaslužil takšno, pa tudi bolj obširno predstavitev, za kar bo, upam, še priložnost.

Ob koncu naj omenim še za nas najpo-

membnejši rezultat konference. To sta dva sklepa: 1. V Ljubljani bo pod okriljem ISA organizirana letna sociološka šola in 2., ustanovljen bo mednarodni Raziskovalni forum, ki naj bi se ukvarjal prav z raziskavami, o katerih je bilo govora na tej konferenci. Tako bomo imeli še veliko priložnosti za ponovno razpravo o metodoloških in drugih problemih tovrstnega raziskovanja.

VESNA GODINA-VUK

12. svetovni kongres antropoloških in etnoloških znanosti

Od 24. do 31. julija letos je v Zagrebu, v bistvu brez kakšnega večjega pompa, potekal 12. svetovni kongres antropoloških in etnoloških znanosti. Kongresa se je udeležilo več kot 2000 udeležencev iz 92 držav. Samo delo pa je potekalo v preko sto (točna številka je menda 115) simpozijih teden dni, v dopoldanskih in popoldanskih terminih, razdeljeno pa je bilo na naslednja tematska področja: Antropologija in arheologija; Antropologija in razvoj; Antropologija prehranjevanja; Antropologija in zgodovina; Antropologija in pravo; Antropologija in mir; Antropologija otrok; Antropologija žena; Ekologija; Ekonomska antropologija – politična ekonomija, oblast; Ergonomika; Etničnost; Folklor; Proces človekovega staranja; Humana biologija; Informacijske znanosti in antropologija; Lingvistika; Medicinska antropologija; Metodologija, izobraževanje, aplikativnost; Muzeologija; Nomadska/pastirska ljudstva; Paleoantropologija; Populacijska struktura; Psihološka antropologija; Religija; Urbana antropologija; Vizualna antropologija.

Že zgolj predstavitev teh temeljnih predmetnih sklopov kaže na neko ključno značilnost 12. ICAES: namreč na tematsko razdrobljenost, ki pa ni bila značilna le za predmetne sklope posameznih simpozijev, temveč tudi za delo nekaterih simpozijev.

Seveda je bilo za enega samega človeka fizično povsem nemogoče slediti delu vsaj

večine simpozijev. Organizatorji so zato udeležencem olajšali delo (pa tudi same odločitve, katerih simpozijev naj se sploh udeležijo) tako, da so v posebni izdaji Collegium Anthropologicum izdali povzetke vseh za kongres prispelih referatov; vendar pa se delo na simpozijih praviloma ni odvijalo skladno s pripravljenimi referati. Tako kljub celotenskem tekanju po zagrebški Ekonomski fakulteti (ki se za organizacijo tovrstnih prireditev, posebej v julijskem »vročinskem udaru«, v katerem je kongres potekal, ni pokazala kot posebej primeren objekt) in kljub prebiranju dobrih 400 strani povzetkov, nikakor ni bilo mogoče dobiti celovite podobe o delu tega kongresa. Je pa mogoče po drugi strani izpostaviti nekaj zanimivejših prispevkov tega kongresa, kot je mogoče potegniti tudi nekaj posplošitev glede tega, kaj je pravzaprav danes antropologija in kakšne usmeritve kaže za prihodnost.

Najprej torej nekaj zanimivejših prispevkov 12. ICAES. Morda gre najprej omeniti prispevek *L. L. Cavalli-Sforza* na plenarnem zasedanju dne 26. 8. *Kulturna transmisija in adaptacija* (Cultural Transmission and Adaptation). Gre za poskus izdelave univerzalnega modela kulturne transmisije in adaptacije pri človeku. Sforza adaptacijo deli na dva procesa: genetično in kulturno adaptacijo; enako pa je razdeljena tudi transmisija (kot proces prenosa med generacijami). V zvezi z adaptacijo in transmisijo se pri človeški vrsti kaže kot osrednji problem problem variabilnosti; biološka transmisija ne kaže nikakršne bistvene variabilnosti; gledano genetično – v kolikor namreč odmislimo mutacije – med dvema sosednjima generacijama ni nikakršne bistvene genetične razlike; spremembe so torej minimalne in počasne. Drugače pa je s kulturno transmisijo in adaptacijo: ta kaže veliko fleksibilnost in variabilnost. Pri čemer je Sforza tudi postavil, če smemo tako reči, (nov) model odnosov med fleksibilnostjo, transmisijo in variabilnostjo: fleksibilnost in transmisija sta rezultat variabilnosti. Podrobneje je razdelal tudi mehanizme kulturne transmisije – po njegovem gre za štiri temeljne modele: prvič, za vertikalno kulturno transmisijo (med generacijami); drugič, za horizontalno kulturno transmisijo (med posamezniki iste generacije); tretjič, za kulturno transmisijo, potekajočo od ene k več osebam; in četrtič,

za kulturno transmisijo, potekajočo od več k eni sami osebi. Ti štirje tipi se med seboj bistveno razlikujejo. Vertikalna kulturna transmisija, ki se deli na genetično in kulturno, je počasna, horizontalna pa je hitra. Kulturna transmisija od mnogih k enemu je najmanj spremenljiva, tista od enega k mnogim pa med vsemi štirimi tipi najbolj. Sforza je izpostavil še eno ključno značilnost kulturne transmisije – namreč njeno konservativnost (ki je posebej izrazita v primeru vertikalne kulturne transmisije). Predstavljeni so bili tudi rezultati nekaterih empiričnih študij kulturne transmisije. Za vertikalno kulturno transmisijo je npr. značilno, da 81% prenosa odpade na starše, 4% na stare starše, 1,4% na ostale, pomen vrstniške skupine pa je zanemarljiv. Medgeneracijski značaj vertikalne kulturne transmisije je torej iz teh podatkov več kot očiten.

Druga dva zanimivejša prispevka na plenarnem zasedanju sta podala P. Baker v svojem prispevku *Biologija človeških populacij: razvijajoča se paradigma biološke antropologije* (Human Population Biology: A Development Paradigm for Biological Anthropology) in D. Roberts v prispevku *Antropološki izzivi genetike* (Anthropological Challenges of Genetics). Prispevka sta namreč obravnavala vse bolj očiten obrat antropologije k fizični oz. biološki antropologiji, gre torej za t. i. »trend biologizacije« antropologije. Ta trend je, kot je poudaril Baker, časovno lociran v 60. in 70. leta. Rezultati te preorientacije pa so številni: preštudirane so populacije z biološkega vidika, prišlo je do številnih odkritij genetike, ki vplivajo na razumevanje fenotipa; število publikacij, ki obravnavajo biološke posebnosti človeških populacij, pa je izredno naraslo. Vsa proučevanja s tega področja so rodila predvsem neko bistveno spoznanje: namreč spoznanje o »dramatični fleksibilnosti fenotipa«. Populacijska biologija bo morala v prihodnosti, po Bakerjevem mnenju, rešiti še številne probleme: od problemov, ki zadevajo izobraževanje kadra s tega področja, do problemov vzpostavitve mednarodne komunikacije med tistimi maloštevilnimi posamezniki, ki se danes v svetu s to problematiko ukvarjajo, itd.

Roberts se je posvetil predvsem osvetlitvi razvoja humane genetike in njenim rezultatom. Tu gre omeniti predvsem polimorfizem DNA;* potem odkritje o binarni sestavi

genov, ki določa in omogoča človekovo plastičnost; dalje ugotovitve o genetičnih karakteristikah relativno izoliranih človeških skupin (Hotentoti, kaste v Indiji), ki so edinstvene itd. Referent je področje, ki se ukvarja z navedenimi problemi, poimenoval *genetična antropologija* (Genetics Anthropology). Zanimiva je bila tudi njegova utemeljitev pomena ukvarjanja te antropologije s t. i. primitivnimi družbami: genetično proučevanje primitivnih družb je bistveno zato, ker lahko posreduje informacije o genetsko pogojeni selektivnosti vrste Homo Sapiens Sapiens – pri zahodnem človeku, zaradi njegove zasičenosti s kulturo in tehnologijo, teh procesov namreč ni več mogoče opazovati.

S podobnimi vprašanji, le da z nekoliko drugačnega zornega kota, so se ukvarjali tudi udeleženci simpozija *Sociobiologija in kultura* (Sociobiology and Culture). J. Barkow se je v svojem prispevku *Izvori vedenjske variabilnosti hominidnih populacij* (Sources of Behavioral Variability in Hominid Populations) s stališča sociobiologije lotil problema kulturne transmisije; za cilj si je postavil osvetliti problem specifičnosti človeškega obnašanja, ki in kakor je biološko utemeljen. Specifičnosti človeškega obnašanja ne gre povezovati z genetično specifičnostjo človeških populacij; geni so za tovrstne razlage prepočasni; sociobiologija torej ne izhaja iz genetike in genov (kar se je v diskusiji pokazalo tudi kot jedro razlik med sociobiologijo in genetično antropologijo – konkretnije se te razlike osredotočajo na vprašanje enote evoliucijske biološke selekcije; ali je to genotip ali populacija?). Pri razlagi vedenjskih posebnosti je treba izhajati iz povezanosti človeškega vedenja s hominidi. Vendar je tu treba biti previden: ne gre za zvajanje ali celo prenašanje vedenjskih modelov s hominidov na človeka, temveč zgolj za primerljivost. S tem v zvezi se je treba nasloniti na teorijo reprodukcijskih strategij, ki pa je ne gre razumeti kot model za napovedovanje človekovega vedenja. Takšno razumevanje te teorije je napačno. Na pomoč gre poklicati tudi nove matematične modele kulturne transmisije. In kaj iz navedenih teorij sledi? To, da ima proces sprejemanja kulture neko osnovo, bazo, ki je biološka; ideja o učenju kot edinem dejavniku razvoja človekovega vedenja

* DNA – dezoksiribonukleinska kislina.

danes ne vzdrži več – kopičijo se namreč dokazi o biološki pogodjenosti (ne pa determiniranosti) tega vedenja. Sklicevanje na socialno okolje in učenje lahko danes vzdrži le še v t. i. »družboslovju«, ki je popolnoma neznanstveno; bistvena pogoja njihove možne znanstvenosti so po mnenju Barkowa najprej naslonitev na že ugotovljena dejstva sociobiologije, pa še ustreza naravoslovna izobrazba samih družboslovcev. Kot očiten dokaz za svojo teorijo je Barkow navedel Chomskega – ki je očitno dokazal, da za povsem specifične oblike človeškega vedenja obstajajo biološki programi. Problem ima tudi še neko drugo plat – namreč razlago variabilnosti človeka in človeških populacij. V to razlago je treba pritegniti troje dejavnikov: biološke mehanizme, kulturo in pa psihološke mehanizme posameznika. Vendar pa se tudi ta proučevanja stečejo v sklep, da različnost ljudi in populacij izhaja iz bioloških mehanizmov, ki so dani kot možnosti same kulture.

Vendar pa sociobiološki pristop danes v zahodni antropologiji ni dovolj uveljavljen. Kot je pokazal L. Liebermann v svojem prispevku *Debata o humani sociobiologiji: disciplinarni vplivi* (The Human Sociobiology Debate: Disciplinary Influences), se razširjenost temeljnih sociobioloških konceptov sicer veča, vendar pa obstajajo še precejšnji odpori, predvsem v socialni antropologiji, da se jih sprejme kot obče veljavna izhodišča za antropološka proučevanja.

S področja t. i. fizične antropologije v ožjem smislu gre omeniti predvsem prispevek J. Laitmana *Evolucija govornega aparata pri Homo Erectus in zgodnjem Homo Sapiensu* (Evolution of the Vocal Apparatus in Homo Erectus and Early Homo Sapiens). Poleg prispevka L. Schepartzove *Mejni spor: kdaj, kje in če sploh je Homo Erectus postal Homo Sapiens* (Boundary Disputes: When, Were and Whether Homo Erectus Becomes Homo Sapiens), ki je kot temeljno zagovarjala tezo, da je potrebno razlike v vrsti Homo Erectus proučevati po modelu, po katerem se danes proučujejo variacije vrste Homo Sapiens Sapiens, je bil Laitmanov prispevek gotovo tisti, ki bo imel dolgoročnejši vpliv na nadaljnja proučevanja antropogeneze. Zakaj gre? Laitmanove raziskave zadevajo problem fizioloških osnov govora; pri tem je ključna evolucijska posebnost sesalcev visoko ležeči larynx, ki omogoča

istočasno in nemoteno hranjenje (sesanje) in dihanje. To posebnost je srečati tudi pri človeškem dojenčku, se pa fiziološka lega larynx bistveno spremeni, ko začne otrok govoriti – larynx se namreč tedaj pomakne navzdol, kar je fiziološka osnova za govorjenje. Te spremembe so bile grafično prikazane in ponazarjajo karakteristične lobanjske razdalje, značilne za omenjeni dve legi. Te razdalje so na grafih prikazane tudi za vse dostopne fosile. Dve najzanimivejši ugotovitvi: pri avstralopitkeh je situacija takšna kot pri opicah; pri fosilu 3733 Homo Erecticusa pa je graf frapantno podoben človekovemu. To kaže, da je fosil 3733 tip Homo Sapiens Sapiensa; je zgodnji Homo; položaj larynx pri njem je praktično enak kot pri manjšem otroku, ki že govori. To pa ne pomeni le, da je bil Homo Erecticus izjemno komunikativen, temveč je tudi dokaz o širši mišični in nevrološki reorganizaciji te vrste. Neanderthalca pa po teh raziskavah ni mogoče uvrstiti v vrsto Homo Sapiens Sapiens. Gotovo je to hipoteza, ki bo imela bistvene posledice v antropogenetičnih shemah, kar je bilo v diskusiji soglasno sprejeto.

Področje t. i. socialne oz. kulturne antropologije je bolj kot po nekih bistveno novih odkritjih izstopalo po konceptualni in terminološki zmedbi, ki ji gre – posebej v ameriški antropologiji – iskati razloge predvsem v zavrnitvi tradicionalnih socialno antropoloških konceptov kot ideoloških, subjektivnih itd. Druga značilnost je bil poskus konstituiranja vrste novih antropologij. Morda je v tej zvezi posebej zanimiv primer oblikovanja antropologije otrok (Anthropology of Children), ki ji je zagotovljena tudi že neka časovna perspektiva – kajti že v Zagrebu je bilo dogovorjeno, da se bo delo tega simpozija nadaljevalo na kongresu v Mexicu. Področje bi bilo lahko tudi vsebinsko zanimivo. Kot je izpostavil S. Ghosh, organizator tega simpozija, je bilo namreč proučevanje otrok tista plat antropološkega terenskega proučevanja, ki je doslej praviloma »izpadla«: antropologi so na terenu proučevali predvsem »moški del« primitivnih družb, nekaj pozornosti je bilo namenjene tudi ženskam, otrokom pa takorekoč nič. Tako naj bi antropologija otrok nekako zapolnila to vrzel. In to vsaj po dveh poteh: z zbiranjem empiričnega etnografskega gradiva o otrocih in z izoblikovanjem antropološke teorije, v kateri naj bi se uveljavil

pogled otrok na stvari, svet itd. Na simpoziju so bili predstavljeni tudi prispevki z obeh področij. *H. Broch* je v svojem prispevku *O pohvali in kaznovanju: družbena kontrola obnašanja, recipročni vplivi med otroci in odraslimi* (On Praise and Punishment: Social Control of Behaviour, Reciprocal Influences between Children and Adults) predstavil rezultate svojega empiričnega proučevanja otrok na Islandiji, ki kaže predvsem povsem drugačen sistem nadzora in kaznovanja, kot ga poznamo iz naše evropske izkušnje; osrednjo vlogo v tem sistemu namreč ne igrajo starši, temveč starejši otroci. Podobne ugotovitve glede tega vprašanja prinaša tudi referat *T. Weisnerja*, *Družbena skrb za otroke med Abuluyi v Keniji* (Social Support for Children Among the Abuluyia of Kenya); v tem prispevku Weisner ni predstavil le rezultatov svojega terenskega dela, temveč tudi lastne hipoteze o univerzalnih otroštvu (problem podrejenosti in nadrejenosti, pripadnosti skupini, biološke odvisnosti, varnosti, interakcije). Izhodiščna je po njegovem naslednja postavka: da morajo vse družbe zaradi biološke nujnosti skrbeti za otroke in da imajo prav zaradi tega tudi oblast oz. moč nad njimi. Urbane obrazce otroštva sta predstavili dve empirično izvedeni študiji: *M. Kempny in E. Nowicka-Rusek* sta predstavila izsledke študije otrok na Poljskem v prispevku *Podoba družbene realnosti, kakor rezultira iz otroških vzgojnih praks na Poljskem* (Image of Social Reality Resulting from Child Rearing Practices in Poland), *M. Pešič in O. Arežina* pa rezultate študije, izdelane v Srbiji *Vzgojanje otrok v družinah iz urbanega in ruralnega okolja v Srbiji* (Child Rearing in Families of an Urban and Rural Community in Serbia). Omenimo naj še dva poskusa teoretizacije fenomena otroštva. Prvega je prispevala *Judith Ennen*, ki je poleg poskusa terminološke opredelitve pojmov kot so otrok, otroštvo, otroškost itd. podala tudi nekatera izhodišča, ki naj bi pomenila teoretične osnove antropologije otrok. Menila je, da so dosedanje socialno antropološke študije otrok preveč poudarjale družbene dimenzije, ne pa tudi posebne dimenzije, kamor je uvrstila npr. družino. Po njenem mnenju so napačna tudi izhodišča socializacijske teorije, ker le-ta obravnava otroka kot nekoga, ki šele potrebuje socializacijo, pojmuje ga torej tako, kot da je zunaj družbe. Opisi

socializacije otrok se v bistvu zreducirajo na opise vzgajanja otrok, kar ni ustrezno. Referentka je izhajala iz drugačnih predpostavk: obstaja – vsaj po njenem mnenju – neka skupna osnova, nek skupni, univerzalni prostor otroštva, ki izhaja iz skupne biološke osnove otrok, iz procesov rasti oz. razvoja. V tej zvezi ima osrednje mesto otroška seksualnost. Primer te biološke osnove naj bi bila tudi univerzalna, biološko fundirana kreativnost, ki jo imajo vsi otroci, in ki naj bi jo družba, starši itd. brutalno zatirali in preprečevali. Zaradi navedenih postavk je treba strogo ločevati otroštvo in socializacijo. Potrebo po študiju otroštva v antropologiji je utemeljila s procesi reprodukcije družbe; proučevanje reprodukcije družbe je nujna naloga socialne antropologije in ker je ta reprodukcija odvisna od otrok, je tudi študij otrok in otroštva v antropologiji nujen.

Drugače je stvar zastavil *G. Lihman* v svojem prispevku *Otroški šport – kaj je to?* (Children's Sport – What is That?). Analizo otroškega športa je zastavil kot analizo »kulturnega teksta«, kar pomeni, da jo je poskušal odtegniti natančno tisti samozadostni perspektivi otrok, ki jo je skušala utemeljiti Ennenova. Dve temeljni podmeni v njegovem pristopu sta: predpostavka o netransparentnosti družbene realnosti in predpostavka o človeku, v konkretnem primeru otroku kot o družbenem produktu; otrokova individualnost, njegov jaz, njegova kreativnost sta po njegovem mnenju družbeni produkt. Ne more biti nikakršne perspektive oz. pogleda otrok, ki bi bil izvzet iz socialne interakcije otroka z družbenim okoljem. Torej je treba analizo prestaviti iz biološke v socialno perspektivo.

Treba pa je reči, da njegova izhodišča niso bila posebej toplo sprejeta. Tudi tu se je pokazal tisti že omenjeni proces premika v biološko perspektivo.

In na tem mestu naj končamo z nizanjem konkretnih primerov. Kajti zdi se, da je tudi iz doslej navedenega že mogoče potegniti dovolj ilustracij za nekaj tistih splošnih značilnosti in usmeritev, ki zadevajo današnjo antropologijo in njene prihodnje usmeritve. Če jih docela strnjeno naštejemo, bi bilo mogoče reči vsaj naslednje:

– V današnji antropologiji se (spet) uveljavlja »trend biologizacije«, in to tako v fizični kot tudi v socialni antropologiji;

– V današnji antropologiji vlada precejš-

nja pojmovna in konceptualna zmeda, ki jo gre, kot smo že omenili, pripisati temu, da so nekatere tradicionalne antropološke koncepte zavrgli kot ideološke, subjektivne; namesto njih sicer res uvajajo nove, ki pa žal večkrat v marsičem sploh niti ne dosegajo starih, kaj šele da bi jih presegli; očitno je, da iskanje novih konceptov ipd. temelji na apriornem zavračanju starih, kar pomeni tudi na njihovem večkrat zelo površnem poznavanju (čeprav je poslušalec včasih dobil občutek, da gre tudi za njihovo popolno nepoznavanje);

– Dalje, antropologija se je, kot kaže, odrekla ambiciji oblikovanja sinteze, torej po Lévi-Straussovo opredeljenemu predmetu antropologije; deli in cepi se v vrsto specializacij oz. specialnih antropologij, ki pa so včasih zaradi popolnega nepoznavanja izsledkov nekaterih drugih specialnih antropoloških proučevanj, pa tudi dognanj nekaterih drugih znanosti, ki proučujejo sorodne predmete in probleme, zelo ali celo povsem zgrešene;

– Tudi se zdi, da se je antropologija odrekla teoriji: in to tako tisti, ki je bila v preteklosti vezana na sintezo parcialnih antropoloških proučevanj, kot tudi tisti, ki se resno sprašuje o teoretskih predpostavkah, izhodiščih, ideoloških dimenzijah ipd. antropologije in njenih proučevanj; kar pa bo antropologiji – kar je več kot očitno pokazal že 12. ICAES – utegnilo prej škoditi kot koristiti; je pa tudi ponovna uveljavitev socialne oz. kulturne antropologije slej ko prej odvisna od ukvarjanja s teorijo;

– V stopnji posploševanja (po Lévi-Straussovi shemi) je antropologija stopila korak nazaj; spet se množijo etnografske študije in ugled »field worka« spet narašča;

– Za prihodnost je bila poudarjena predvsem nujnost interdisciplinarnosti v antropoloških študijah; se je pa bati

– zaradi omenjenega opuščanja teorije – da se bo ta interdisciplinarnost izrodila zgolj v seštevek osvetlitev istega problema iz različnih zornih kotov; to pa skriva v sebi veliko nevarnost diletantstva. In žal je tudi to bojazen 12. ICAES marsikdaj že potrdil.

Vendar pa bo treba s sodbo, kot se zdi, vendarle počakati do naslednjega kongresa v Mexicu. Tam pa se bo verjetno že pokazalo, katera od navedenih značilnosti in usmeritev bo imela v antropologiji dolgoročnejši značaj, katera pa je bila zgolj rezultat spleta okoliščin 12. ICAES.

Morda za konec le še beseda o udeležbi Jugoslovanov na 12. ICAES. Po številčnosti udeležbe bi bilo mogoče sklepati, da je pri nas antropologija sila uveljavljena znanstvena disciplina, kar pa je seveda zelo daleč od resnice. Razlog gre iskati predvsem v tem, da so se kongresa udeleževali iz Jugoslavije tudi ali celo predvsem ljudje, ki se z antropologijo v bistvu sploh ne ukvarjajo poklicno. Tako je bilo mogoče srečati ljudi najrazličnejših profilov: psihologe, biologe, arheologe, pravnike, celo muzikologe... Kar seveda ne bi bilo nujno slabo, če si nekateri izmed njih ne bi dovolili nekaterih »teoretskih posegov«, ki so pokazali popolno nepoznavanje antropološke discipline in njenih, tudi najbolj temeljnih izsledkov. Po drugi strani pa smo pogrešali nekatere Jugoslovane, ki se z antropologijo ukvarjajo profesionalno že vrsto let; posebej zato, ker bi se v primerjavi z mednarodnimi dosežki, ki in kakor so bili prezentirani na 12. ICAES, lahko pokazalo, da tistih nekaj začetkov socialne oz. kulturne antropologije, ki jih pri nas vendarle premoremo, prav v ničemer ne zaostaja – ne v kvaliteti, ne v aktualnosti in ažurnosti – za tistim najboljšim, kar je bilo na kongresu mogoče slišati.

ERICH FROMM

Človekovo srce

Ljubljana, Državna založba Slovenije, 1987

Knjige, ki je v originalu izšla pred dobrimi dvajsetimi leti – natančneje leta 1964 – bi se bilo mogoče lotiti na več načinov; mogoče bi jo bilo analizirati v kontinuiteti oziroma diskontinuiteti s Frommovimi prejšnjimi deli – vendar pa se tega loti že avtor sam, kajti skozi delo precej dosledno navaja, kje se je treba bralcu v tem smislu obrniti na katero njegovih prejšnjih knjig; mogoče bi se ga bilo lotiti skozi analizo problemov (spodletele) teoretične zastavitve psihoanalize – vendar pa je to, v zvezi s Frommom – že klasična točka vsaj od časov t.i. »Kulturismusdebatte« naprej; možno bi se je bilo lotiti z vidika meril t.i. humanistično orientiranega družboslovja – vendar pa se s tem pri nas uspešneje od avtorice tega teksta prav v zvezi s Frommom ukvarjajo drugi... Kaj torej sploh še ostane?

Morda bi bilo vredno navedeno Frommovo delo premisliti prav v zvezi z enim izmed problemov, s katerimi se ukvarja: namreč s problemom narcisizma. Frommova knjiga Človekovo srce se namreč vpisuje v vrsto del, ki skušajo analizirati narcisizem kot enega najbolj tipičnih značilnosti sodobnih »postindustrijskih« družb. Pri tem je zanimiv že sam čas izdaje originala; sovpade namreč s časom, za katerega Lasch meni, da v njem narcisizem postane bistvena kulturna dominantna ameriške družbe; Lasch namreč s tem v zvezi govori o 60. letih, Frommovo delo pa je prvič izšlo, kot smo dejali, leta 1964.

Fromm se namreč, posebej če njegovo analizo primerjamo s kasnejšimi, posebej Laschovo analizo narcisizma, v svoji razdelavi narcisizma bistveno zapleta. To zapletanje sicer na prvi pogled ni vidno; opis narcisistične strukture posameznika (ki ji je namenjeno prvenstveno četrto poglavje

z naslovom Individualni in družbeni narcisizem, str. 52–83) teče navidez docela tekoče in logično. Celo povsem zdravorazumskemu mišljenju je docela jasno, kako je z individualnim in družbenim narcisizmom. In natančno v tem je past: bolj precizne analize patološkega narcisa namreč kažejo, da je natančno tak način razumevanja patološkega narcisizma v bistvu docela zgrešen; pomeni namreč obliko lažnega samouvida, ki je ena od ključnih strategij samega patološkega narcisa...

Sam Lasch v svoji analizi narcisizma Frommova zastavitvi problema ni naklonjen. Takole pravi: »Sodobni kritiki novega narcisizma ne le zamenjujejo vzrok in posledico, pripisujoč kultu privatizma razvojne tendence, ki izvirajo iz dezintegracije javnega življenja, temveč uporabljajo tudi termin narcisizem tako ohlapno, da le-to ohrani le malo svoje psihološke vsebine. Erich Fromm, v delu Človekovo srce, oropa to idejo njenega kliničnega pomena in jo raztegne tako, da pokriva tako vse oblike »ničevnosti«, »samoobčudovanja«, »samozadovoljstva« in »samoglorifikacije« pri posameznikih kot tudi vse oblike parohializma, etničnih ali rasnih predsodkov in »fanatizma« v skupinah. Povedano drugače, Fromm uporablja ta termin kot sinonim za »asocialni« individualizem, ki po njegovi inačici progresivne in »humanistične« dogme minira sodelovanje, bratsko ljubezen in iskanje širših lojalnosti. Narcisizem se tako pojavlja preprosto zgolj kot antiteza tiste razvodenele ljubezni do človeštva (brezinteresne »ljubezni do tujca«), ki jo zastopa Fromm pod imenom socializma.

Frommova diskusija o »individualnem in socialnem narcisizmu«, ustrezno objavljena v seriji knjig posvečenih »religioznim perspektivam«, predstavlja odličen primer nagnjenja našega terapevtskega časa, obleči moralistične plitkosti v psihiatrično preobleko (»živimo v zgodovinskem obdobju, za katerega je značilna ostra diskrepanca med intelektualnim razvojem človeka... in njegovim mentalno-emocionalnim razvojem, ki

ga je pustil na stopnji izrazitega narcisizma z vsemi njegovimi patološkimi simptomi.) V kolikor nas Sennett opozarja, da ima narcisizem več skupnega s sovraštvom kot z ljubeznijo do samega sebe, Fromm izgubi iz vida celo to dobro znano klinično dejstvo, seveda zaradi svoje vneme, pridigati o blagoslovih bratske ljubezni.

Kot vedno v Frommovih delih izvira teža-va iz njegovega zgrešenega in nepotrebne- ga poskusa rešiti Freudovo misel njene »mehani- cistične« osnove, izvirajoče iz devetnajste- ga stoletja, in jo potisniti v službo »human- ističnega realizma«. V praksi pomeni to umik teoretične rigoroznosti etičnim visokodone- čim sloganom in sentimentom. Fromm mimogrede ugotavlja, da Freudov originalni koncept narcisizma predpostavlja, da libido izvira iz ega kot »velikega rezervoarja« nedi- ferencirane ljubezni do samega sebe, med- tem, ko se leta 1922 odloči, prav nasprotno, da »moramo prepoznati id za velik rezervo- ar libida«. Fromm zdrsne preko tega dejstva zgolj s pripombo. »Teoretično vprašanje, ali libido izvira iz ega ali iz ida nima nikakršne- ga bistvenega pomena za pomen koncepta (narcisizma) ...«

Narcisizem Frommu predstavlja del »sin- droma propada« (str. 5), ki ga poleg narcis- izma tvorita še ljubezen do smrti in incestna fiksacija (tudi slednjima Fromm posveča posebni poglavji, namreč tretje in peto poglavje knjige). V »toku regresije« se te tri tendence vedno bolj približujejo druga dru- gi, dokler se končno ne spojijo v enoten sin- drom propada.* Čisti predstavnik tega sin- droma je po Frommovem mnenju Hitler, ki mu Fromm v svoji analizi narcisizma kot empiričnemu primeru namenja privilegirano mesto. Kot nasprotje »sindromu propada« Fromm postavlja »sindrom rasti«, v katere- ga se stekajo tri tendence, ki so vsaka zase nasprotna tendencam, ki tvorijo »sindrom propada«: biofilija (kot nasprotje nekrofilije), ljubezen do bližnjega (kot nasprotje narcisizma) in neodvisnost oz. svoboda (kot nasprotje incestogene fiksacije). Ti trije trendi se prav tako približujejo drug druge- mu, seveda v obratni smeri represije, torej v smeri progresije in se končno zlijejo v sin- drom rasti, katerega empirični predstavnik je po Frommu »popolnoma učlovečen člo- vek« (str. 82).

* Primerjaj shemo na str. 101.

To je osnovni Frommov teoretični okvir zastavitve problematike narcisizma. Seveda iz njega izvira več posledic: najprej očitno dejstvo, da je narcisizem postavljen kot negacija, nasprotje ljubezni (do drugega). Pri tem se seveda pojavlja več problemov: najprej tisti teoretične narave: da je namreč že sam Freud povezoval narcisizem z objektno usmeritvijo, z ljubeznijo (do drugega); torej za dejstvo, da je v psihoanalizi ljubezen do drugega pojmovana kot ljubezen do samega sebe, realizirana preko ovinka« dru- gega; ljubezen je v svojem bistvu narcisistič- na ... (Lacan) ...

To dejstvo Fromm sicer omenja (str. 76), vendar pa se sam odloči za ločitev teh dveh tendenc.

V takšni zastavitvi seveda Frommu začne predstavljati problem dejstvo, da je narcisizem mogoče najti v jedru psihološke struk- ture vsakega posameznika, tudi tistih, ki jih sam razvršča v produktivne tipe. Fromm tu najde rešitev v stopnji narcisizma – to gre razumeti tako v »količinskem« smislu (več ali manj narcisizma) kot tudi v povezanosti narcisizma z drugimi omenjenimi tendencami; v kolikor gre za »optimalni, ne pa maksim- alni narcisizem« (str. 63) in v kolikor se narcisizem poveže z biofilno, ne pa nekrofilno orientacijo, imamo opraviti s produktivnimi vrstami benignega narcisizma (str. 66 idr.). Očitno je, da je tu Fromm analizo narcisizma naslonil na svojo analizo agresivno- sti (primerjaj Anatomija ljudske destruktivno- sti); shema benigno – maligno se iz področja agresivnosti v Človekovem srcu prenese (še) na področje narcisizma.

Pride pa v zvezi z narcisizmom še do neke druge »ponovitve« Anatomije ljudske destruktivnosti: gre za to, da se shema, da je agresivnost po eni strani pogoj preživetja, po drugi strani pa ogrožja preživetje, ponovi tudi na primeru narcisizma. »Tako pridemo do protislovnega sklepa, da je narcisizem nujen za preživetje in hkrati grožnja preži- vetju« (str. 63). S tem pa Fromm naredi v zvezi z narcisizmom odločilni korak – vme- sti ga namreč v človekovo (biološko) naravo kot del (biološke) opreme, ki človeku omogoča preživetje. Sam pravi: »Če govorimo teleološko, bi lahko rekli, da je narava morala človeka obdariti z izdatno količino narcizma, da bi mu omogočila, da bi storil vse tisto, kar je potrebno za preživetje. To drži še posebej zato, ker narava človeka ni

obdarila z dobro razvitimi instinkti, kot jih ima žival« (str. 62). Narcisizem je torej (biološki) nadomestek za instinkte.

To pa seveda odpira celo vrsto problemov, posebej tistih, ki zadevajo probleme človekove narave in status instinkta kot biološke oz. nebiološke entitete. Ker pa smo se odločili na tem mestu slediti zgolj Frommovi zastavitvi problema narcisizma, naj le omenimo, da Fromm seveda predpostavlja obstoj neke človeške univerzalne (biološke) narave (primerjaj npr. str. 104, 4. idr.); kar se samega narcisizma in njegovega odnosa do instinktov tiče, pa Fromm pripiše narcisizmu status strasti (str. 62 idr. – o konceptu strasti glej spet Anatomijo ljudske destruktivnosti I. del, posebej str. 23–26 in drugje). S takšno zastavitvijo problema narcisizma pa seveda pri Frommu odpade potreba po diskutiranju ključnega vprašanja geneze samega narcisizma. Pri Frommu tako ni srečati analize različnosti primarnega in sekundarnega narcisizma, še manj pa razdelave razlike med »normalnim« in »patološkim« narcisizmom. Fromm je skratka, daleč od tega, da bi dojel, v čem je dejanski problem narcisistične ustrojenosti sodobnega narcisističnega posameznika – seveda ne v količini narcisizma, ki jo ta posameznik ima (čeprav seveda to je neki »zunanj znak« patološkega narcisa), temveč v posegu simbolne identifikacije, Lacanove I (A), ki podredi i (a) in s tem strukturira »normalni« narcisizem kot entiteto, podrejeno stvari, Zakonu. (Pri čemer je treba, resnici na ljubo, pripomniti, da tudi Lasch, ki se sicer sistematično trudi ločevati posamezne tipe narcisizmov, nikakor ne razdela te točke, ki je za razumevanje patološkega narcisa sodobnih »postindustrijskih družb« ključna).

V zvezi s takšnim pojmovanjem narcisizma je seveda še cela vrsta drugih Frommovih stališč. Tako npr. ravno iz v človekovo naravo vmeščenega narcisizma po Frommovem mnenju izvirajo tudi številne oblike družbenega narcisizma; ta prehod Fromm večkrat izvede (primerjaj str. 67, 68, 74 idr.) zgolj kot širitev okvirov delovanja, individualnega narcisizma. Sami principi pa ostanejo isti (primerjaj predvsem str. 67–76).

Lociranje narcisizma med strasti pa ima vsaj še eno bistveno posledico: zastavitev optike »normaliziranja« patoloških oblik narcisizma, kar Fromm direktno naveže na problem človekove svobode. V tej zvezi je

ključna postavka naslednja: »Če človeka obvladujejo njegove strasti, je suženj; če ga obvladuje razum, je svoboden« (str. 118). Fromm se seveda docela eksplicitno postavi na stran razuma in tudi na tem mestu sledi svojemu znanemu obratu »od narave h kulturi«. Rešitev pred razdiralnimi učinki malignega narcisizma vidi v krepitvi »kulturne instance« v posamezniku, njegovega razuma; tako pravi, »da bi človekove poskuse, da bi premagal svoj narcisizem, lahko močno podprla znanstvena in tehnična orientacija« (str. 81).

V tej zvezi vidi tudi nujno vzgajanja k razumu; tako se zavzema za izobraževanje, ki bo usmerjano znanstveno, h kritični misli in objektivnosti – skratka za znanstveno usmeritev mladine (str. 81). Kritično in objektivno mišljenje sta namreč šibki točki narcisističnega posameznika. »Pedagogizacijski trend«, ki pri Frommu nastopi kot rešitev, najdemo npr. tudi pri Habermasu; in kljub temu, da Habermas z njim seveda ne nastopi zoper človekovo (maligno) naravo, temveč zoper odtujitev. »vsebovano« v nezavednem, je končna posledica ista: namreč zaslepitev za represivni značaj same kritične zavesti. Stava (zoper represivnost) je torej v obeh primerih ista: stavi se na razvoj kritičnega razuma, »zavesti o bebvosti« – Zakona, lastnega narcisizma ipd. In seveda je v obeh primerih enako prekratka.

Pri vsem tem je seveda zanimivo, da Fromm nekatere ključne probleme narcisizma današnjih posameznikov povsem točno identificira: stran očeta opredeli kot stran Zakona (str. 91); »materinsko stran« preveva grozljiv strah in podrejenost (str. 93); narcis je nezmožen dojeti drugega kot človeka (str. 94); narcis ni zmožen resnično ljubiti (str. 122) itd.

Pri tem se gre spomniti, da je Fromm že v svojih prejšnjih delih podal nekatere dobro zadete opise narcističnega posameznika. In verjetno je bil v nekaterih svojih delih – npr. s konceptom socialnega karakterja – bliže vsaj minimalno produktivni zastavitvi problema narcisizma; v kolikor bi namreč sledil lastni shemi analize povezanosti socialnega karakterja s procesi družbene reprodukcije, bi bilo mogoče razdelati patološki narcisizem kot reprodukcijsko socializacijsko formo »postindustrijskih« družb vsaj na opisni ravni. (Ne gre pozabiti, da tudi Laschova analiza patološkega narcisizma v bistvu sodi

v ameriško tradicijo študij socialnega karak-
terja.)

Tako pa Frommu koncept narcizizma raz-
vodeni; in v kolikor vidi njegove glavne sin-
drome predvsem v preteklosti (Hitler),
v sedanosti pa npr. posebej v zvezi z obro-
ževalno tekmo, je to več kot zgolj slučaj
– Fromm v resnici ostaja zavezan »narcisi-
stični izkušnji« prejšnjih obdobij. Preprosto:
Fromm v patološkem narcizizmu ni prepoz-
nal nujne socializacijske forme in družbeno
nujne forme subjektivnosti t.i. »postindu-
strijskih« družb.

Vesna Godina-Vuk

RADOVAN DELALLE

Iskanje identitete mesta

*Traganje za identiteto grada (Arhitektura
je pot iskanja prostora, ki ga imamo radi),
izdavački centar Rijeka, 1988, 105 str.*

Mesta so večja naselja, katerih nastanek
pomeni večji »preobrat« v zgodovini
(R. M. Adams). Nastanka mest in nastanka
države kot organizirane družbene skupnosti
ni moč obravnavati ločeno (Jefferson).
V mestih je živela pred dvemi stoletji komaj
desetina skupnega svetovnega prebivalstva,
zdaj jih živi približno četrtina. London in
Peking, v tistem času največji mesti na sve-
tu, nista šteli niti milijon prebivalcev;
v onem času na svetu ni bilo več kot devet-
deset mest z več kot 100.000 prebivalci
(P. Bairoch). Danes je v svetu enajst mest
z več kot 10 milijoni prebivalcev. Po ocenah
Združenih narodov bo živelo leta 2000
v mestih Latinske Amerike že 75% prebival-
cev tega kontinenta; predvidevajo, da bo
imela Latinska Amerika približno 35 mega-
lopolisov (megalopolis je večji urbaniziran
prostor, ki nastane s stapljanjem večjega šte-
vila metropolisov in mest v enoten urbani
sistem, katerega število prebivalstva šteje na
desetine milijonov).

»Današnja mesta so pred razsulom in teho-
nološki napredek samo še pospešuje ta ritem
spreminjanja. Če ne bo prišlo do nikakršne
organizirane akcije, kmalu ne bo več kaj

reševati« (L. Mumford). Potemtakem je
povsem razumljivo, da danes v svetu mnogo
pišejo o mestih in problematiki urbanizacije.
Nastala je celo nova znanstvena veda (Dok-
siadis) o človeških naseljih – *okistika* (pojem
izvira iz grške besede oikos – dom in oiko
– naseliti se). Tudi pri nas je bilo natisnjenih
precej del (izvirnih ali prevedenih) s tega
področja, to pa spričo bogate razcveta
mestnih naselij in tudi problemov, ki so
povezani na problem življenja ljudi v neki
urbani celoti. Še posebej če upoštevamo, da
tudi pri nas bolj ali manj prevladuje podoba
mest, ki so bila zgrajena in oblikovana (pre-
težno) na identičen način (se pravi, da so
bila zgrajena po načelih »moderne urba-
nizma«, za katerega sta značilna funkcional-
nost in stroški gradnje). Odtod tudi »umetna
razdelitev mesta na delovne cone, družbene
in poslovne centre, stanovanjske cone – tako
so tudi naselja postala del običajne metode
urbanističnega planiranja« (Delalle). Posle-
dica tega je »monotonost arhitektonske for-
me ter praznina urbanega življenja v novih
naseljih« (Delalle) ter vse večji nemir, vzne-
mirjenost pri prebivalcih teh naselij, ki jo
sprožajo razmere, v katerih živijo. Mnoga
mesta ali deli mest so utonili v sivino enolič-
nosti in praznine, kar ljudi vse bolj odbija in
povzroča pri njih negativne posledice. Po
drugi strani pa stari urbani centri pritegujejo
vse večjo pozornost s svojo zgodovinsko tra-
dicijo (»kolektivni spomin«). K temu je po
vsem sodeč немало prispevala tudi četrta
tehnološka revolucija (robotizacija, infor-
matika, bioinženiring itn.).

Po mnenju avtorja je pri načrtovanju
mesta najpomembnejše to, da se izhaja iz
njegove identitete, kajti iskanje identitete je
iskanje samega sebe, iskanje lastne prete-
klosti pa tudi prihodnosti. Zaradi tega je
mesto brez lastne identitete podobno člove-
ku brez spomina. In če je tako, potem tudi
»identitete mesta ni mogoče načrtovati niti
zarisati, ker nastaja identiteta postopno
v samem procesu oblikovanja mesta«*
(Delalle). »Revalorizacija fizične strukture
mesta in pomena urbanitete v plastovitosti
zgodovinskega razvoja« sta spet oživila zani-
manje za urbano arhitekturo. Toda koncept
urbanhitekture, za katero se zavzema avtor,

* Tu uporablja avtor knjige besedo »gradogradnja«, ki
vsebinsko pomeni več kot mehanično planiranje, vključuje
tudi subjektivni, zgodovinski oz. antropološki vidik projek-
cije mestnega prostora (op. prev.)

ni zgolj dobesedna skovanka sintagme urbana arhitektura, »marveč je hkrati opredelitev za *organsko oblikovanje mesta*« (Delalle). To predpostavlja, kot poudarja avtor, ustvarjalno sodelovanje prebivalcev mesta pri načrtovanju, izvajanju in uporabi mestnega prostora, torej *demokratizacijo samega oblikovanja mesta*. Kajti mesto je kraj, v katerem njegovi prebivalci živijo in delajo. Zato mora biti mesto tudi izraz kulture življenja njihovih prebivalcev, njihove preteklosti in njihovih hotenj – ne pa zgolj stavbe, trgovine, poslovni centri, ceste itn. Mesto se mora približati vsakemu njegovemu prebivalcu, da ga bo sprejel za svojega.

V knjigo *Iskanja identitete mesta* so vgrajene tri temeljne teze: prva – medsebojna pogojenost urbanističnih zahtev in arhitekture; druga – regionalna pogojenost arhitekture in urbane strukture (vendar avtor ne povezuje regionalnost z zahtevami časa, s čemer je zanemaril možnost, da se iztrga iz utesnjenosti preteklosti – seveda ne proti njej, marveč skupaj z njo); tretja – vzpostavljanje medsebojno odvisnega in kritičnega odnosa med mestom in njegovim okoljem. Glede na navedeno je avtor svojo knjigo razdelil na štiri poglavja: v prvem (»Oživiljanje zamrznjenega vira«) razpravlja o Atenah in Miletu kot mestih, od katerih konstitutivnih elementov izhaja pri graditvi svojega koncepta arhitekture (razvoj teh mest v antični Grčiji je uporabil avtor kot izhodišče za osnovno tezo, ki jo je razčlenil v svoji knjigi); v drugem poglavju (»V senci moderne arhitekture«) je razgrnjen razvoj nekaterih mest; v tretjem poglavju razpravlja podrobneje o pojmovanju arhitekture, v četrtem (»Od vizije do stvarnosti«) pa teče med drugim beseda o izkušnjah, ki si jih je nabral pri gradnji in uporabi prostora v naselju »Djura Djaković« v Sarajevu, o uporabi koncepta usmerjenega oblikovanja mesta na primeru naselja Mišeluka v Novem Sadu in o razvoju Osijeka na levem bregu Drave. Na koncu knjige je povzetek avtorjevih dognanj.

Pred nami je drobna knjižica, prepojena s *humanumom*, delo avtorja, »kateremu je ‚humanistični projekt mesta‘ domala obsesija« (V. Lay). Zastavlja pa se vprašanje, ali ni avtor preveč obrnjen k preteklosti, od koder preti nevarnost zameglevanja prihodnosti. Drugače povedano, preteklost je treba vgrajevati v prihodnost s posredovanjem sedanjosti, da bi se tako dosegla sinteza, v tem

primeru spoj med racionalnostjo in funkcionalnostjo modernizma in zgodovinske biti ljudstva, ki živi v danih urbanih naseljih. Ne glede na to pa je treba po mojem mnenju tako knjigo pozdraviti predvsem zato, ker jo prežema kritičnost do modernizma v arhitekturi in urbanizmu, kritika hladnosti in odtujene funkcionalnosti v arhitekturi in urbanizmu Gropiusa, Niemeyerja, Le Corbisiera, Brenerja in drugih ter zamenjavo tega in takega modernizma s postmodernizmom. Res je, da ni neke koherentne definicije postmodernizma (Sh. Zukin, »The Postmodern Debate over Urban Form«, *Theory, Culture & Society*, 5, 1988), vendar ne bi smeli spregledati tega, da ne gre v tem primeru za nekaj modnega, marveč za nov pojav, ki napoveduje nekaj novega v procesu diskontinualne kontinuitete v razvoju človeške družbe.

Dušan Pirec

MIRJANA ULE

Mladina in ideologija

(izd. Delavska enotnost, Ljubljana 1988)

Knjiga dr. Mirjane Ule »Mladina in ideologija«, ki je pred kratkim izšla pri ljubljanski založbi Delavska enotnost, je sad njene nekajletnega raziskovalnega dela in tudi sodelovanja z raziskovalno skupino v okviru projekta *Položaj, zavest in obnašanje mlade generacije Jugoslavije*. Čeravno avtorica v predgovoru h knjigi poudarja prav kolektivne raziskovalne napore, pa poznavalci izsledkov omenjenega projekta zlahka spoznajo njen izrazito avtorski prispevek. Gre za avtoričin dvojni *inovativni pristop* k raziskovanju fenomena mladine.

Pričič, kritično ovrednoti pomanjkljivosti in nezadostnosti doslej uveljavljenih pristopov in metod v raziskovanju mladine. Ob vzpodbudah drugih, zlati tujih raziskovalcev tega fenomena, razvija teorijo mladosti oziroma mladinskosti. Bistvo te teorije je dialektika med družbenim (socialnim, političnim, ideološkim) položajem mladine kot »objekta« ter v zgodovini nenehno ponavlja-

jočega se njegovega antipoda: fluidnosti, nepredvidljivosti, uporništvu – kratka (vsaj sporadičnega) poseganja mladine kot subjekta v družbeno življenje.

Drugič, s (samo)kritičnim odnosom do teoretičnega in empiričnega raziskovanja mladine se loti interpretacije empiričnih podatkov o družbenem položaju, zavesti in obnašanju slovenske in jugoslovanske mladine na specifičen način. Pri tem namreč upošteva dinamiko globalnih družbenih in političnih spreminjalnih procesov in spreminjanje – za raziskovalne namene – temeljnih kategorij (mladine, družbenega razvoja, vrednot, politike itd.).

Že prenekateri avtor je ob raziskovanju mladine ugotavljal, da je to zelo »kompleksen« predmet raziskovanja. Uletova se namesto takšnega priznanja raziskovalne nemoči odloči za dvoje:

- za možnost, da mladi v raziskavi sami definirajo mladost in

- za čimbolj kompleksen raziskovalni pristop. Tako najdemo v knjigi analize, ki so pretežno socialno-psihološke, druge pa bolj sociološke ali politološke.

Zanimivo je tudi to, da raziskovalka pri svojem delu poveže elemente marginalnosti mladine ter elemente (vsaj v naši družbi sedaj še pretežno) marginalnih procesov družbene modernizacije ter spreminjanja politične paradigme. Po tej poti pride do izjemno zanimivih ugotovitev, ki niso pomembne zgolj za raziskovanje in razumevanje mladine ter mladinskih pojavov, temveč imajo univerzalen pomen tudi za razumevanje družbe v transformaciji.

Če bi sodili po naslovu in delno tudi po vsebini drugega poglavja, ki se glasi »Mladina kot ideološki konstrukt«, bi lahko rekli, da govori knjiga v prvi vrsti o tem, da je mladina ideološko sproducirana kategorija – hkrati pa tudi, da je ta ideologija predvsem eden od dejavnikov postavljanja in »držanja« mladine na družbenem obrobju, oziroma, da je eden od dejavnikov »obvladovanja« mladine kot družbenega objekta. In vendar je knjiga po našem mnenju predvsem *kritika* takšnega odnosa družbe (do neke mere pa tudi družboslovnega raziskovanja) do mladine. Hkrati nas to delo opozarja, da mladina (če družba to želi in pričakuje ali pa ne) v zgodovini in danes »uhaja« iz takšnih okovov ter na različne načine pa tudi različno intenzivno izraža tudi svoje subjektivne,

ustvarjalne in družbeno kritične potenciale. Takšno avtoričino oceno izpričujeta zlasti naslova in vsebini poglavij »Mladina izziva in preseneča« ter »Red moti mlade – mladi motijo red«.

Večji del knjige (poglavja »Podoba slovenske mladine osemdesetih let«, »Mladina in družba«, »Življenjske in vrednostne usmeritve mladih«) je pretežno zasnovan na empirični podatkovni podlagi. Po avtoričinih besedah bi lahko rekli, da je ta del knjige predvsem »portret« slovenske mlade generacije. Gre za komparativen raziskovalni pristop, znotraj katerega se razkrivajo specifične poteze slovenske mladine v primerjavi z mladino v Jugoslaviji in deloma tudi v visoko razvitih evropskih državah. Ta portret je postavljen v kontekst družbene krize, krize družbenih in političnih institucij, vrednot, krize globalnega modela družbenega razvoja na podlagi industrializacije in kvantitativne rasti kot merila napredka, v kontekst krize vladajoče socializacije, vzorcev medosebnih interakcij, celo v kontekst sprememb v kvalitativnih tipih osebnosti v sodobni družbi itd. Iz bogate bere raziskovalnih ugotovitev bi po našem mnenju morali izpostaviti predvsem naslednje:

- da je mladina heterogena in protislovna družbena skupina, kar izključuje poenostavljen govor o njej ali celo idealizacijo mladine kot subjekta ali objekta družbe;

- da velja to opozorilo tako za družbene akterje ideološkega konstruiranja mladine, posebej pa še za raziskovalce mladine;

- da je mladina danes »prednostni krizni objekt« ter

- da se očitna pripravljenost (slovenske) mladine za aktivno delovanje v smeri globalnih družbenih sprememb lahko sprosti v ustvarjalnem delovanju le, če ji to omogoči družba.

Omenili smo že, da avtorica celotno raziskovalno delo vpenja v širši družbeni kontekst. Za zadnje poglavje z naslovom »Mladina ob prelomu stoletja« bi lahko celo rekli, da vključuje tudi analizo elementov nastajajoče prihodnosti znotraj sedanje družbe. Univerzalizacija problemov in dilem tradicij pretekle in sedanje družbe, senzibilnost mladih za te probleme ter odzivnost mladih nanje odpira možnosti paradoksalne razrešitve protislovnosti mladine kot objekta-subjekta. Kot pravi avtorica gre za paradoks »mladine, ki izginja«. »Mladina izginja

v tistem smislu, ki pozna mlade le kot podrejene in socialno, politično in ekonomsko odvisne ‚velike otroke‘, mladost pa kot podaljšano otroštvo«. (s. 126) Tisti *del* mladine, ki »izginja«, deluje v mnogih centrih novih razvojnih tokov slovenske družbe (podobno kot v razvitih evropskih deželah): v gospodarstvu, v šolstvu, kulturi in politiki. K svojemu delovanju privlači tudi odrasle, ki sprejemajo vrednote in načela poindustrijske družbe. Ravno ta dejavnost tega dela mladine pa ima zgodovinski pomen (s. 132). V sodobnih družbah, tudi v slovenski, živijo hkrati oziroma vzporedno – sicer v različnem obsegu – tudi drugačni vzorci oziroma tipi mladosti in različno družbeno ter razvojno orientirani deli mlade generacije. Mladina kot družbena kategorija torej *ne more* biti zgodovinski subjekt.

Na podlagi skopega prikaza informativno in inovativno bogate knjige (ki ima sicer le 148 strani), bi lahko zapisali naslednje:

– da bo knjiga razveselila tiste, ki so doumeli nezadostnost in izpraznjenost pristopov in metod raziskovanja mladine v zadnjih dvajsetih letih,

– da bo hkrati razočarala tiste, ki so pričakovali enostransko idealizacijo mladine bodisi kot družbeni objekt ali pa kot nov avantgardni subjekt zgodovine.

Slednje lahko štejejo le kot pomemben raziskovalen prispevek na omenjenem družboslovnem področju.

Danica Fink-Hafner

Socializem kitajskih barv

Socializem kineskih boja; zbirka »Reforme v socializmu«; urednik Predrag Simić; izd. Inštitut za mednarodno politiko in gospodarstvo, Beograd 1988, str. 202

Inštitut za mednarodno politiko in gospodarstvo v Beogradu objavlja že več let v zbirki publikacij *Dokumentacija* pomembne dokumente socialističnih držav. Nadaljnji znanstveni in strokovni korak v spremljanju sprememb je objavljane političnih in državnih dokumentov z ustreznimi predgovori in komentarji, ki so po obsegu in vsebini že

znanstvene razprave. Prve knjige iz te zbirke *Reforme u socializmu* so bile objavljene leta 1988 in posvečene sovjetski perestrojki in kitajski reformi. Povod za takšen izbor ni le časovna aktualnost teh dveh reform, marveč tudi vsestranskost reformatorskih posegov ter socialne spremembe in pretresi, ki ju spremljajo. Ne da bi prejudicirali končne sodbe, bi lahko kitajski pristop k spremembam poimenovali »tiha revolucija«. Takšno poimenovanje opravičujejo metode, ki se bistveno razlikujejo od drastičnih metod, večkrat tudi destruktivnih in značilnih za šestdeseta leta ter obdobje »kulturne revolucije«.

Toda družbene krize utegnejo vsebovati tudi zdravo jedro. Kriza socializma kot modela reprodukcije družbe in produkcijskih odnosov je pripeljala stvari do nekega pozitivnega rezultata: do zavesti o tem, da je nujno vnovič preizkusiti in razvijati teoretično dediščino na podlagi lastne prakse. Problemi, s katerimi se soočajo vse socialistične reforme osemdesetih let, so dvojni: po eni strani spremembe v družbi narekujejo zastarele ekonomske razmere in politični odnosi, po drugi strani pa nujnost preobrazbe klasične industrije in tretja tehnološka revolucija. Zato je imela kitajska reforma izrazito politično-ideološko naravo in se je v dosedanjih fazah razvijala v obliki reforme od zgoraj.

Po zaporedju in vsebini so cilji reforme navedeni v glavnem referatu na XIII. kongresu KP Kitajske: »a) osredotočiti napore k modernizaciji, se pravi k razvoju proizvodnih sil; b) vztrajati pri vse zajemajočih reformah; c) izvajati politiko odpiranja v svet; d) razvijati planskoblagovalno gospodarstvo, v katerem bo prevladovala javna lastnina; e) graditi demokracijo na temeljih stabilnosti in enotnosti; f) graditi družbo z razvito kulturo in ideologijo pod vodstvom marksizma«.

Stališča kitajskega vodstva se razlikujejo predvsem v pogledu gospodarskih vprašanj, saj je od njihove rešitve v marsičem odvisno reševanje drugih vprašanj; učinkovitost zakona vrednosti in ravnotežje med ponudbo in povpraševanjem sta temeljni vprašanja, šele v drugi vrsti so problemi političnega sistema, reforma pravosodja itn. Da obstajajo v vodstvu kitajske partije v zvezi z reformo različni tokovi, lahko sklepamo tudi iz nians v terminologiji: tako je Chen Yun uporabil izraz »restrukturiranje« namesto »reforma«, da bi izrazil svoje konservativno stališče in zmanjšal pomen sodobnih sprememb na Kitajskem. Vprašanje, ki opravlja

pravi izpit iz zgodovine, je za kitajski socializem vloga partije. Spremembe v kitajski družbi so opredeljene kot zelo širok podvig, ki praktično zajema vsa področja življenja. V primerjavi s tako velikim ciljem strategija in politika sprememb še zdaleč nista natančno operacionalizirani. Ni videti, na primer, kdo bo izvajal pravosodno reformo, kako spremeniti in modernizirati vlogo vojske kot tradicionalno pomembnega dejavnika političnih odnosov na Kitajskem. Pri tem se ne zastavlja vprašanje, ali je proces demokratizacije sploh mogoč, ne da bi se okrepil politični sistem in omejila moč armade? Hkrati pa se politično vodstvo zaveda tega, da pomeni reforma na kitajskem del simultanege procesa v socialističnih državah. Zato so za partijske analitike kot tudi za strokovne kroge ekonomistov in pravnikov nujne primerjave lastnih rezultatov z dosežki drugih socialističnih držav.

Poglavitno vprašanje je tudi problem, ki se zastavi ob branju teh dokumentov – namreč *prevelika zahtevnost nalog*. Neka reforma, pa naj traja še tako dolgo, ne more rešiti vseh zagat zaostalosti kot tudi ne vrste zagat modernizacije družbe ter odnosov med ljudmi, ki so se v tej ogromni azijski državi dolgo kopičile. Zadostna ambicija bi bila že spremeniti gospodarsko sfero pa tudi nekatere elemente političnega sistema in pravosodja, kar bi bilo dovolj za intenzivno dejavnost cele generacije. Ni le domneva, marveč tudi precejšnja verjetnost je, da bodo prevelike zahteve široke plasti kitajske družbe demobilizirale, z napovedano širino pa ne bodo pritegnile niti mlade generacije kitajskih strokovnjakov, s katerimi računajo kot s strokovnim gibalom velikih družbenih sprememb.

Seveda je to splošna sodba, ki temelji bolj na analogiji z rezultati dosedanjih reform in političnimi odnosi v KP Kitajske. Sodbo o zahtevnosti te reforme je nakazal urednik publikacije Predrag Simić z naslednjo mislijo: »Sedanje idejnopolične razprave in celo odkriti politični konflikti v njih – začenši s Kitajsko (dogajanja v zvezi s spremembami na vrhu KP Kitajske v začetku leta 1987) prek Sovjetske zveze (primer Jelcin), Poljske in Madžarske do Jugoslavije (dileme v zvezi z dolgoročnim programom gospodarske stabilizacije in smermi ustavnih sprememb) – pričajo o globini ideoloških in političnih problemov, ki spremljajo poskuse

reform in ki so jih v prejšnjih etapah pretežno zaustavili na tisti točki, ko so se pojavile zahteve po spremembah bistvenih elementov obstoječega političnega sistema, s tem pa tudi bazičnega produkcijskega odnosa«.

Ker je vsebina reforme na Kitajskem globoko razredno-ideološka, jo lahko tudi bolje razumemo, če dokumente analiziramo, razlagamo in presojava hkrati z ugotavljanjem družbenih sil, ki stojijo za njimi. Za uresničevanje globalnih družbenih ciljev, ki jih je postavil XIII. kongres Komunistične partije Kitajske, je potrebno, da pride do skladnosti različnih komponent, objektivnih in subjektivnih, predvsem pa do precizno opredeljenih ciljev glede materialnih sredstev, političnih instrumentov spreminjanja in kadrov. Med navedenimi komponentami so največji problemi in največja neizenačenost prav pri materialnih sredstvih in kadrih. Za velike gospodarske reforme so namreč potrebna ustrezna materialna sredstva, ki jih ni mogoče zagotoviti iz lastne akumulacije, krog dolžniško-upniških razmerij pa se je izkazal že v drugih socialističnih državah kot neučinkovita rešitev. Previdnost kot ena izmed konstant kitajske politike ne bo dovolila, da bi se pogreznila v zunanje dolgove, to pa bo tudi zavleklo gospodarsko reformo, ki izgublja tempo in intenzivnost. Druga manjkajoča komponenta, ki je še bolj zapletena in manj predvidljiva, so kadri oziroma generacijsko obnavljanje državnega in partijskega vodstva Kitajske. Za kitajsko kadrovsko politiko so značilni tradicionalizem, gerontokracija in hierarhičnost, kar je pustilo globoke sledove v partijskem delu v celoti kot tudi v širših odnosih v kitajski družbi.

Zagate in dvomi, s katerimi se spopadajo vse velike reforme družbe, so domala neizčrpni, v bistvu pa se omejujejo na to, – kaj med načrti je možno uresničiti in za kakšno ceno? Seveda se ta cena meri z materialnimi dobrinami pa tudi s spreminjanjem (ali zniževanjem) ravni kakovosti človeškega življenja. Za današnjo kitajsko reformo bi lahko dejali, da je zapletena, težavna in težko predvidljiva. Radovednemu bralcu ne bo koristilo še nadaljnje naštevati stališč iz različnih dokumentov, marveč bolj priporočilo, naj jih uporabi kot pomagalo za resno razmišljanje ne le o problemih Kitajske, marveč tudi jugoslovanske reforme.

Dubravka Stajić

Gledišta (Beograd)
št. 5-6/1988

Tema številke: Civilna družba in socializem; ZORAN ĐINDIĆ: Družbena kriza ali družbena patologija? JOHN KEANE: Pismo na temo: zakaj je civilna družba pomembna za socialiste... in druge? ALBIN IGLIČAR: Država blaginje, civilna družba in pravna država; MILAN PODUNAVAC: Tri teze o razmerju med civilno družbo in legitimizacijo oblasti v socializmu; TOMAŽ MASTNAK: Totalitarizem od spodaj; DARKO ŠTRAJN: Civilna družba kot univerzalni in kot partikularni projekt? MILAN SUBOTIĆ: Od človeške do politične emancipacije – prispevek k razpravi o »socialistični civilni družbi«; CHRISTOPHER PIERSON: Upraba moči – »Ahilova peta marksizma«; MOJMIR KRIŽAN: »Civilna družba« in modernizacija družb sovjetskega tipa; *Bibliografija* tekstov o civilni družbi v slovenskem jeziku (pripravila T. Mastnak in P. Gantar); *Dogodki:* ČEDOMIR ČUPIĆ: Vedeti in verovati (pogovor ob izidu knjige Đure Šušnjića »Vedeti in verovati« (teoretske usmitve v proučevanju religije in ateizma) *razpravljajci:* Esad Čimić, Božo Rudež, Irinej Bulović, Ratko Borović, Vjekoslav Bajsić, Josip Turčinović, Dragomir Pantić, Jakov Jukić, Đuro Šušnjić, Čedomir Čupić; *Pogledi:* ZAGORKA GOLUBOVIĆ: Razprava o sporočilu Mihaila Markovića »Jugoslovska kriza in nacionalno vprašanje«; BOŽIDAR JAKŠIĆ: Beleške k spisu Mihaila Markovića »Jugoslovska kriza in nacionalno vprašanje«; *Recenzije knjig in člankov.*

Pogledi (Split)
št. 1/1988

Nove razprave o civilni družbi: ŽELJKO ROGOŠIĆ: Zakaj »Pogledi« o civilni družbi? (Civilna družba kot pogoj in kot rezultat modernizacije?); ZORAN POKROVAC: Opombe k izboru tekstov v »Novi razpravi

o civilni družbi«; MANFRED RIEDEL: Družba, civilno; JOHN KEANE: Despotizem in demokracija; LAWRENCE KRADER: Razmerje med civilno in buržoazno družbo; JOHN KEANE: Civilna družba in država (nove evropske perspektive); PAVEL GANTAR, TOMAŽ MASTNAK: Pregled razprav o civilni družbi v Sloveniji; FRANE ADAM: O treh pristopih k pojmu »civilna družba«; TINE HRIBAR: Civilna družba, pravna država in legitimna oblast; PAVEL GANTAR: Sociologija in civilna družba; LEV KREFT: Civilna družba in Socialistična zveza; SONJA LOKAR: Nekaj iztočnic na temo »Teorija civilne družbe v socializmu in Zveza komunistov«; ADOLF BIBIČ: Civilna družba, politična država, samoupravljanje; MILOŠ GREGORIĆ: Civilna družba in sociologija; TOMAŽ MASTNAK: Civilna družba v čisti obliki; PAVEL GANTAR, TOMAŽ MASTNAK: Bibliografija del o civilni družbi v slovenskem jeziku; *Aktualnosti:* JOVICA TRKULJA: Pledoaje za socialistični politični in idejni pluralizem; *Prevodi:* DUBRAVKA BACALJA: Johan Galtung in strukturalna konceptualizacija tehnološke alternative; JOHAN GALTUNG: Sedem hipotez o tehnologiji; *Eseji:* IVAN PREDERIN: Pojem Evrope v nemški znanosti; *Raziskave:* ŽELIMIR PAŠALIĆ: Vzroki zaostajanja prometnega sistema Jugoslavije glede na potrebe in posledice tega na srednjeadrskem področju; *Prikazi in pogledi.*

Marksistička misao (Beograd)
št. 3-4/1988

Glavna tema: Nezaposlenost in nerazvitost; JUGOSLAV MIJATOVIĆ: Strategija zaposlovanja in strategija razvoja; NIKOLA ZELIĆ: Nezaposlenost v spletu jugoslovskih razvojnih problemov; RADOMAN BOŽOVIĆ: Nezaposlenost kot oblika negacije družbene lastnine; ALEKSA MILOJEVIĆ: Vprašanja za politično ekonomijo nerazvitosti – migracijski vidik; DUŠAN BREZNIK: Demografski vidiki zaposlova-

nja v Jugoslaviji – s posebnim ozirom na Kosovo; GORAN PENEV: Nezaposlenost in demografska rast – sedanje in prihodnje regionalne razlike; MARTA BAZLER-MAĐAR: Regionalna diferenciacija kvalitativnih dejavnikov gospodarjenja; ZORAN STAMENIĆ: Nekatere predpostavke nadaljnega razvoja nerazvitih področij v sklopu reševanja problema nezaposlenosti; BOŽIDAR ŠIŠEVIĆ: Analiza strukture nezaposlenosti – nujen pogoj spoznavanja realnih možnosti zaposlovanja – primer SR Črne Gore; NURI BAŠOTA: Ekonomska in družbena določnica prebivalstva SAP Kosova; TEFIK BAŠA: Nekatere temeljne reprodukcijske in družbenoekonomske značilnosti prebivalstva SAP Kosova; JUGOSLAV MIJATOVIĆ: Ciljna funkcija zaposlovanja; MUSA LIMANI: Zaposlenost – neodtujljiva pravica slehernega delavno sposobnega človeka; KOSTA MIHAILOVIĆ: Zaposlovanje in strategija razvoja nerazvitih področij; ZEKI BAJTULAHU: Populacijska politika in razvoj prebivalstva; RIFAT BLJAKUJ: Nekateri problemi demografskega razvoja in zaposlenosti prebivalstva SAP Kosova; BINAK MAĐARAJ: Gibanje zaposlenosti in nezaposlenosti v SAP Kosovo v povojnem obdobju; HASAN BERIŠA: Nezaposlenost in možnosti zaposlovanja v kmetijstvu in malem gospodarstvu SAP Kosova; NIKOLA ZELIĆ: Zaposlovanje in tržišče produkcijskih faktorjev; SVETISLAV TABOROŠI: Nezaposlenost, gospodarski sistem in regionalni razvoj; JANEZ MALAČIĆ: Marginalije o posvetovanju »nezaposlenosti in nerazvitosti«; BRANKO BJELIĆ: Demografske investicije v Jugoslaviji; *Okrogla miza*: Šok-terapija; DAVORIN KRAČUN: S šok-terapijo proti inflaciji (modelske simulacije); LJUBOMIR MAĐAR: Kronika bolečin in šok-terapija: veliki in mali program ozdravljenja; SLAVEN LETICA: Terapijski rituali: kako brati protiinflacijski program; MIOMIR JAKŠIĆ: Delo kot prisila in delo kot ustvarjalna praksa – civilizacijski kontekst; *Prispevki*: SKENDER ZEČERI: Strategija tehnološkega razvoja energetike; *Raziskave*: LJILJANA BAČEVIĆ: Branost partijskega glasila; *Pogledi, prikazi, bibliografija*.

Socijalizam (Beograd)
št. 7–8/1988

KIRO HADŽI VASILEV: Temeljne predpostavke sistema združenega dela; *Tribuna*: Stalinizem in destalinizacija; MILIJA KOMATINA: Socializem brez stalinizma; MILOŠ NIKOLIĆ: Stopnja politične prisile; SAVA ŽIVANOV: Zgodovinski smisel in pomen spopada; FUAD MUHIĆ: Kaj je demokratska opozicija; STIPE OREŠKOVIĆ: Temelji reprodukcije stalinizma; BRANKO BALJ: Izvori stalinizma; MILOJE PETROVIĆ: Kako destalinizirali Marxovo misel; ALEKSANDAR SEKULOVIĆ: Kontrarevolucija kot vzrok stalinizma; NAJDAN PAŠIĆ: Stalna aktualnost boja proti antikomunističnim dogmam; GORAN BABIĆ: Strah in smeh; VOJAN RUS: Stalinizem-birokratizem prvobitne akumulacije in industrializacije; ERVIN PERATONER: Komponente spopada FLRJ in KPJ s »Kominformom« in ZSSR; *Prikazi*.

Marksizam u svetu (Beograd)
št. 7–8/1988

Kriza kejnzijarizma in vzpon monetarizma (II): MIOMIR JAKŠIĆ: Intervencionistično in tržno vzpostavljanje gospodarskega ravnotežja; JOAN ROBINSON: Marx in Keynes; HARRY MAGDOFF, PAUL SWEEZY: Kejnzijalizem: iluzije in razočaranja; DEREK ROBINSON: Monetarizem in tržišče dela; EDWARD NELL, ALEX AZARCHS: Monetarizem: konservativna teorija in politika; DAVID SMITH: Vzpon in padec monetarizma; DWAYNE WARD: Fiskalna politika in evropska kriza v povojnem obdobju; SAMUEL BOWLES, DAVID GORDON, THOMAS WEISKOPF: Monetaristična ali korporativistična rešitev? ELMAR ALTVATER, KURT HÜBNER, MICHAEL STANGER: Alternativna ekonomska politika onstran kejnzijarizma; ELMAR ALTVATER, JÜRGEN HOFFMANN, WILLI SEMMLER: Od kejnzijarstva k monetarizmu; TERESA AMOTT: Politika reaganomike; GEOFF HODGSON: Thatherizem: čudež, ki se ni zgodil; *Prikazi*.

I. SOCIOLOGIJA

BEYOND the Public-Domestic Dichotomy: Contemporary Perspectives on Women's Public Lives. New York: Greenwood Press; 1987

CIVIL SOCIETY and the State: New European Perspectives. London: New York: Verso; 1988

CONNELL R. W.: Gender and Power: Society, the Person and Sexual Politics. Cambridge: Polity Press; 1987

DONNELLY Mabel Collins: The American Victorian Woman: The Myth and the Reality. New York: Westport: London: Greenwood Press; 1986

ELITES et Bureaucratie. Une analyse critique des theories contemporaines. Cahiers Vilfredo Pareto, 26(1988)80 (tematska številka)

FAY Brian: Critical Social Science: Liberation and its Limits. Cambridge: Polity Press; 1987

HARVEY Lee: Myths of the Chicago School of Sociology. Aldershot: Avebury; 1987

LEVIN William C.: Sociological Ideas: Concepts and Applications. Belmont: Wadsworth Publishing Company; 1988

LOWE Graham S.: Women in the Administrative Revolution: The Feminization of Clerical Work. Cambridge: Polity Press; 1987

METROPOLIS Era: Mega Cities. London: Sage Publications; 1987

ROCHBERG-HALTON Eugene: Meaning and Modernity: Social Theory in the Pragmatic Attitude. Chicago: London: University of Chicago Press; 1986

SOCIOLOGIJA sporta. Treći program, (1987)74 (tematska številka)

TADIĆ Ljubomir: Autoritet i osporavanje. Beograd: Zagreb: Filip Višnjić, Naprijed; 1987

THE METROPOLIS Era: A World of Giant Cities. London: Sage Publications; 1987

WALBY Sylvia: Patriarchy at Work: Patriarchal and Capitalist Relations in Employment. Cambridge: Polity Press; 1986

ŽUPANOV Josip: Sociologija i samoupravljanje. Zagreb: Školska knjiga, 1987

II. POLITIČNE VEDE

CENTRALISATION and Decentralisation: Changing Patterns of Intergovernmental Relations in Advanced Western Societies. European Journal of Political Research, 16(1988)4 (tematska številka)

CIVILNO društvo i socializam. Gledišta, 29(1988)5-6 (tematska številka)

DALLMAYR Fred Reinhard: Polis and Praxis: Exercises in Contemporary Political Theory. Cambridge: MIT Press; 1984

LIJPHART Arend: Democracies: Patterns of Majoritarian

and Consensus Government in Twenty-One Countries. New Haven: London: Yale University Press; 1984

MOORE Barrington Jr.: Social Origins of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the Making of the Modern World. Harmondsworth: Penguins Books; 1987

NOVE RASPRAVE o civilnom društvu. Pogledi-Split, 18(1988)1 (tematska številka)

PAINE Thomas: Prava čoveka. Beograd: Filip Višnjić, 1987

RIGHT-Wing Extremism in Western Europe. West European Politics, 11(1988)2 (tematska številka)

SCMITT Carl: Political Romanticism. Cambridge: London: MOT Press; 1986

SHARANSKY Natan: Fear No Evil. New York: Random House; 1988

WAGNER-PACIFICI Robin Erika: The Moro Morality Play: Terrorism as Social Drama. Chicago: London: University of Chicago Press; 1986

III. POLITIČNI SISTEM SFRJ

DEVETAK Silvo: The Equality of Nations and Nationalities in Yugoslavia: Successes and Dilemmas. Wien: Braumueller; 1988

HORVAT Branko: Kosovsko pitanje. Zagreb: Globus, 1988

KALEZIĆ Vasilije: Djilas, miljenik i otpadnik komunizma: kontroverze pisca i ideologa. Beograd: Autorsko-izdavačka grupa «Zodac», 1988

MARIĆ Milomir: Deca komunizma. Beograd: Mladost; 1987

USTAVNI RAZVOJ Socijalističke Jugoslavije. Beograd: Ekspres; 1988

IV. MEDNARODNA POLITIKA, MEDNARODNI ODNOSI

EUROPE: Interdependence and the Marshall Plan Heritage. Journal of International Affairs, 41(1988)2 (tematska številka)

THE PACIFIC Basin. Journal of International Affairs, 41(1987)1 (tematska številka)

VI. METODOLOGIJA

COLLIN Finn: Theory and Understanding: A Critique of Interpretative Social Science. Oxford: Basil Blackwell; 1985

VII. FILOZOFIJA

BAZALA Albert: Povijest filozofije I.: Povijest narodne grčke filozofije. Zagreb: Globus, 1988

- BAZALA Albert: Povijest filozofije II.: Povijest filozofije helenističko-rimske do Kanta. Zagreb: Globus, 1988
- BAZALA Albert: Povijest filozofije III.: Novija filozofija od Kanta. Zagreb: Globus, 1988
- BLOCH Ernst: Oproštaj od utopije: Predavanja. Beograd: Komunist, 1986
- CORBIN Henry: Historija islamske filozofije I.-II. Sarajevo: Veselin Masleša, 1987
- KOLAKOWSKI Leszek: Metaphysical Horror. Oxford: Basil Blackwell; 1988

LVKVIII. MARKSIZEM

- JOHNSTON Les: Marxism, Class Analysis and Socialist Pluralism: A Theoretical and Political Critique of Marxist Conceptions of Politics. London: Allenand Unwin; 1986

IX. PSIHOLOGIJA

- MISHLER Eliot G.: Research Interviewing: Context and Narrative. Cambridge; London: Harvard University Press; 1986

XI. EKONOMIJA, EKONOMSKI ODNOSI, MEDNARODNO GOSPODARSTVO

- BERGER Peter L.: The Capitalist Revolution: A Fifty Propositions about Prosperity, Equality and Liberty. New York: Basic Books, 1986
- GELD. Prokla, 16(1986)63 (tematska številka)
- JAPAN. Grenze eines Wunders. Prokla, 17(1987)66 (tematska številka)
- JEREMIĆ Milan: Kako iz krize: Slovenija in kriza: 100 vprašanj iz Slovenije. Beograd: Privredapublik, 1987
- JEREMIĆ Milan: Kako iz krize: Slovenija in kriza: Kako eksperimentirati. Beograd: Privredapublik, 1987
- JEREMIĆ Milan: Kako iz krize: Slovenija in kriza: Ustavne spremembe in kriza. Beograd: Privredapublik, 1987
- JEREMIĆ Milan: Kako iz krize: Slovenija in kriza: Vzroci za stagnaciju. Beograd: Privredapublik, 1987
- LOKALER Staat und Kommunalpolitik. Prokla, 17(1987)68
- PRESTON Peter Wallace: Making Sense of Development: an introduction to classical and contemporary theories of development and their application to Southeast Asia. London; New York: Routledge and Kegan Paul; 1986
- STOJANOVIĆ Radmila: Teorija privrednog razvoja u trećoj tehnološkoj revoluciji. Beograd: Savremena administracija; 1987

XII. VOJAŠKE VEDE, SLO, DS

- GOTTEMOELLER Rose E.: Land-attack Cruise Missiles. London: International Institute for Strategic Studies; 1987/88

- MIHELJIĆ Mihajlo: Zvezda komunista Jugoslavije v obrambi in zaščiti. Beograd: Poslovna politika; 1988
- PROSPECTS for Security in the Mediterranean. London: International Institute for Strategic Studies; 1988
- PROSPECTS for Security in the Mediterranean. London: International Institute for Strategic Studies; 1988
- PROSPECTS for Security in the Mediterranean. London: International Institute for Strategic Studies; 1988

XIII. ZNANOST, TEHNOLOGIJA, EKOLOGIJA

- WILSON Kevin G.: Technologies of Control: The New Interactive Media for the Home. Madison; London: University of Wisconsin Press; 1988

XIV. UMETNOST, KULTURA, JEZIK

- CARROLL David: Paraesthetics: Foucault, Lyotard, Derrida. New York; London: Methuen; 1987
- GRBAC Željko: Kultura na društvenoj pozornici. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske; 1987
- KROKER Arthur: The Postmodern Scene: Excremental Culture and Hyper-Aesthetics. New York: St. Martin's Press; 1986
- LEVY Bernard-Henry: Pohvala intelektualaca. Beograd: Radionica SIC, 1988

XIV. IZOBRAŽEVANJE, ŠOLSTVO

- SCHMIDI Vlado: Zgodovina šolstva na Slovenskem: Od naselitve do 1805. Ljubljana: Delavska enotnost, 1988

XVII. RELIGIJA

- MEADOWS Gilbert: An Illustrated Dictionary of Classical Mythology. London: Bloomsbury Books, 1988

XVIII. ANTROPOLOGIJA

- AFFERGAN Francis: Exotisme et Alterite: Essay sur les fondements d'une critique de l'anthropologie. Paris: Presses Universitaires de France; 1987
- LEVI-STRAUSS Claude: Mitologije. Beograd: Prosveta, Beogradski izdavačko-grafički zavod; 1983
- MEILLASSOUX Claude: Anthropologie de l'esclavage: Le ventre de fer et d'argent. Paris: Presses Universitaires de France; 1986
- SISSA Giulia: Le corps virginal: La virginité féminine en Grèce ancienne. Paris: Librairie Philosophique J. Vrin; 1987

XIX. ZGODOVINA

- WALTERS Garrison E.: The Other Europe: Eastern Europe to 1945. Syracuse: Syracuse University Press; 1988

ŠTIBLAR, dr. Franjo: Investment by Means of Securities

Teorija in praksa, Ljubljana 1988, Vol. XXV, No 11–12, p. 1410-1423

Increased investment by means of securities could, according to the author of this study, have several (potentially) positive effects: a) increased market economy in the sphere of accumulation and allocation; b) increased in – flow of financial means coming from citizens; c) a greater (long-term) interest of workers for better management of means including – the ones in social ownership; d) the establishment of a more than needed stable source of financial means would result in commercial stability; e) it would bring about greater competition among financial organizations and a more real rate of interest; f) coercive inflatory financing of investments would change to free accumulation of funds for proposed projects; g) a part of everyday consumption would be directed into postponed consumption (savings); h) it would lead to a more realistic planning since only trustworthy investment projects would be financed by means of securities; i) since citizens would invest their own means, their interest in a successful management of economy would increase.

UDC 331.102.344

KREFT, dr. Lev: The Role of Autonomy of Intellectual Work in the University and Society

Teorija in praksa, Ljubljana 1988, Vol. XXV, No. 11–12, p. 1432-1441

The autonomy of intellectual work and university emerges as a 18. century project, changing the feudal university privilege and holiness, applied to intellectual work, into a function of social mission and hereby assigning it an autonomous position. This autonomy is shared by Kant as well as by Fichte, whereas in Kierkegaard's and Comte's basic notions some signs of slightly shattered faith in the enlightening faculty of reason can be noted. Autonomy was given its hardest blow in the confrontation with the logics of profit, established on a scientific level by political economy. Characteristic of the first socialist break-throughs on the practical, historical ground is their bringing along a large portion of coarse bourgeois notions on (un)productive labour. The position of the intellectual and university work shows today an emphasised duality of functions of the existing order's ideological apparatus and production of surplus value on the one hand and functions of destructive criticism and parasites living on the created wealth on the other hand. The contradictions of this split consciousness can be surpassed only by a, by no means naive strategy and by tactics of the economy of intellectual work which takes into consideration particularly the experience of art in the period of its struggle led "for" and "against" the autonomy of the work of art.

ŠTIBLAR, dr. Franjo: Investiranje s pomočjo vrednostnih papirjev
Teorija in praksa, Ljubljana 1988, let. XXV, št. 11–12, str. 1410–1423

Avtor študije ugotavlja, da bi imela širša uveljavitev investicij s pomočjo vrednostnih papirjev več (potencialno) pozitivnih učinkov: a) širjenje tržnega načina gospodarjenja na področju akumulacije in njene alokacije; b) zvečan pretok sredstev od občanov v gospodarstvo; c) močnejši (dolgoročnejši) interes delavcev tudi za gospodarjenje s sredstvi v družbeni lasti; d) nastanek prepotrebnega trajnega vira sredstev bi vplival na stabilnost poslovanja; e) prišlo bi do večje konkurence med finančnimi organizacijami in realnejše obrestne mere; f) prisilno inflacijsko financiranje naložb bi se spremenilo v prostovoljno zbiranje sredstev za predvidene projekte; g) del sprotne porabe bi se preusmerilo v odloženo potrošnjo (prihranke); h) prišlo bi do realnejšega planiranja, ker bi se z vrednostnimi papirji financirali samo zaupanja vredni investicijski projekti; i) zaradi lastnih vloženi sredstev bi se zvečal interes prebivalstva za uspešnost gospodarjenja.

UDK 331.102.344

KREFT, dr. Lev: Vloga avtonomije intelektualnega dela na univerzi in v družbi
Teorija in praksa, Ljubljana 1988, let. XXV, št. 11–12, str. 1432-1441

Avtonomija intelektualnega dela in univerze nastaja kot projekt 18. stoletja in spreminja fevdalni univerzitetni privilegij in svetniški sij, ki se je držal intelektualnega dela, v funkcijo družbenega poslanstva, ki mu zato pripada avtonomen položaj. To avtonomnost razdelujeta tako Kant kot Fichte, medtem ko se v Kierkegaardovi in Comtovi zasnovi kažejo znaki omajane vere v razsvetljensko moč razuma. Največji udarec je avtonomija dobila v soočenju s profitno logiko, ki jo vzpostavi na ravni znanosti politična ekonomija. Značilnost prvih socialističnih prodorov na praktična zgodovinska tla je, da prinašajo s seboj dobro porcijo grobega meščanskega pojmovanja o (ne)produktivnem delu. Sodobna pozicija intelektualnega dela in njegove univerze predstavlja poudarjeno dvojnost funkcij ideološkega aparata obstoječega reda in produkcije presežne vrednosti na eni, in funkcije destruktivnega kritizma in parazitskega prisada na ustvarjenem bogastvu na drugi strani. Protislovnost te raztrgane zavesti je mogoče presegati le z nenaivno strategijo in taktiko ekonomije intelektualnega dela, ki upošteva zlasti izkušnje umetnosti iz obdobja boja »za« in »proti« avtonomiji umetniškega dela.

OBVESTILO NAROČNIKOM

Na drugi strani ovitka ste opazili (ali pa tudi ne, ker je natisnjeno v nonpareju), da smo v zadnjem četrletju 1988 nekoliko zvišali letno naročnino za revijo. K temu nas je prisilila znatnejša podražitev tiskarskih storitev. Naročnike, ki bodo v prihodnjih dneh dobili položnice za plačilo razlike med prvotno in sedanjo naročnino, prosimo, da to sprejmejo z razumevanjem. Če tega ne bi storili, bi uredništvo pričakalo konec leta z izgubo, to pa bi ogrozilo redno izdajanje revije.

POPRAVEK

V zadnji številki revije (TIP 9–10/1988) smo napačno zapisali ime in priimek avtorice prispevka »Sodobna integracijska gibanja v ZDA« (str. 1254). To ni Anica Žnidaršič, pač pa Alenka Žnidaršič-Kranjc; je dipl. ekonomist, magister poslovno-organizacijskih znanosti. Avtorici in bralcem se za napako opravičujemo.

TEORIJA IN PRAKSA

IZ VSEBINE NASLEDNJIH ŠTEVILK

France Vreg: Interkulturno komuniciranje in interkulturni konflikti v SFRJ

Pogovor za okroglo mizo: Socializem v sodobnem svetu

Jovan Teokarević: Legitimnost in reforme v socializmu

Slava Partlič: »Znanost« v agrarni politiki Jugoslavije

Ana Barbič: Prehranska varnost in ruralni razvoj

Marko Kerševan: Božič med cerkveno, ljudsko in civilno religijo

Franček Hudej: Privid in stvarnost tržnega gospodarstva

Danica Fink-Hafner: Mladinske politične organizacije

Bogo Gorjan: Zveza združenj borcev Slovenije – danes

Colin Sparks: Britanske kulturološke študije

Costanzo Preve: Obnova perspektive socializma (intervju)

Rainer Eisfeld: Liberalni in socialistični pluralizem (Naš prevod)

Branko Caratan: Spremembe v socialističnih deželah

Leo Mates: Retrospektiva neuvrščenosti